

ପକ୍ଷିରମୋହନ ସେନାପତ୍ରଙ୍କ

ଆମ୍ବଲୀବନଚରଣ ।

ଆମ୍ବଲୀବନଚରଣ ସେନାପତ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ସୁଅମ୍ବଲୀବନଚରଣ ।

Printed by Govinda Chandra Das,
SHREE RADHANATH CO-OPERATIVE PRESS,

Cuttack..

1927.

ମୁଲିୟ ୫ ।

ପଞ୍ଜୀରମୋହନ ସେନାପତ୍ରଙ୍କ

ଆମ୍ବଲୀବନଚରିତ ।

ଆମ୍ବଲୀବନଚରିତ ସେନାପତ୍ରଙ୍କ ହାର୍ଦ୍ଦ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ।

ସୁଅମ୍ବଲୀବନଚରିତ ।

Printed by Govinda Chandra Das,
SHREE RADHANATH CO-OPERATIVE PRESS,
Cuttack..

1927.

ମୂଲ୍ୟ ୩ ।

ବିଜ୍ଞାପନ ।

ଅଛାତ

୪ ଫଳାରମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କ ସମସ୍ତ ତ୍ରଣ

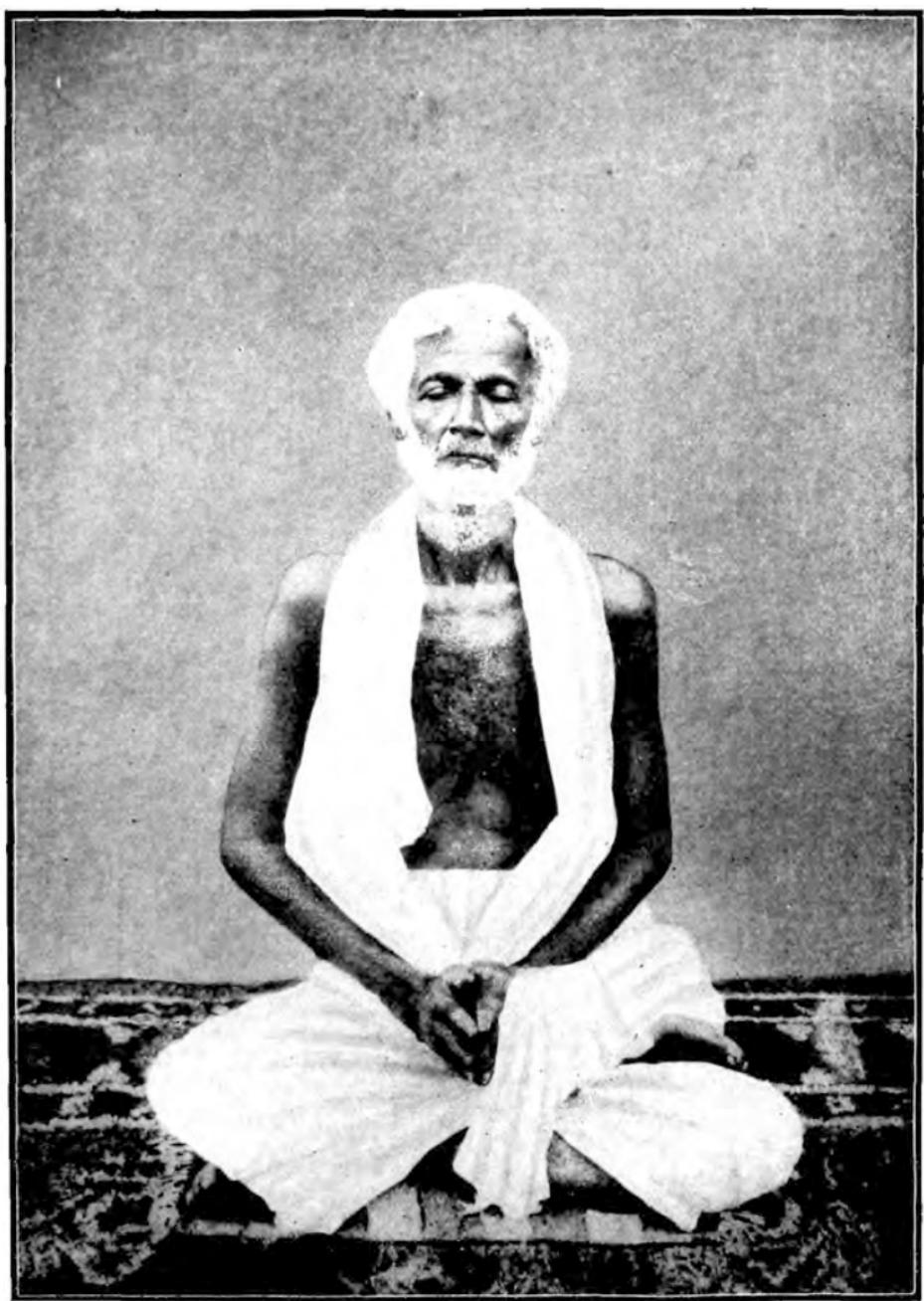
ନିମ୍ନଲିଖିତ ପୁସ୍ତକାଳୟରେ ମିଳିବ :—

ଶ୍ରୀ ରାଧାରମଣ ପୁସ୍ତକାଳୟ

ବାଲୁବଜାର

ଚପାଃ ଥଃ ଗୁନନାଚୌକ

ଦକ୍ଷବ । ॥

ପ୍ରମାଣନ୍ଦିତ

ସୁରୀପ ହି ।

ଅନ୍ତର୍ଗତ

ପରିଚେତ୍ତଦ	ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୧ ମ	ବଂଶ-ଲିତା	୧
୨ ଯୁ	ଶୌଷବର କଥା	୪
୩ ଯୁ	ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ	୭
୪ ଥି	ଅଙ୍ଗାଳ ପିଲାଇ ଓ ନିମକ ମାହାଳ	୧୫
୫ ମ	ବାରବାଟୀ ସୁଲରେ ଅଧ୍ୟୁନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନ	୧୮
୬ ଷ୍ଟୁ	କବବର ରୂଧାନାଥ	୨୦
୭ ମ	ବାଲେଣର ମିଷନ ସୁଲରେ କର୍ମ	୨୪
୮ ମ	ଉତ୍ତିଲର ଭୂଷଣ ଦୁର୍ଭେଷ	୩୨
୯ ମ	ବାଲେଣରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରଦ୍ଧାଜ୍ଞାନା	୪୦
୧୦ ମ	ଠାକୁରମା'ଙ୍କ ପରଲୋକ-ସାହା	୪୭
୧୧ ଶି	ସେ କାଳର ନାନା କଥା	୫୦
୧୨ ଶି	ବିବାହ	୫୫
୧୩ ଶି	ନାଲଗିରରେ ଦେବାନା	୫୭
୧୪ ଶି	ଡୋମପଡ଼ାରେ ଦେବାନା	୫୯
୧୫ ଶି	ଡେକ୍କାନାଳରେ ଏସିଷ୍ଟେଂଷ୍ଟ ମେନେଜେଣ୍ଟ	୮୮
୧୬ ଶି	ଦଶପଣ୍ଡି-ଦେବାନା	୯୫
୧୭ ଶି	ପାଲଲହଡାରେ ଦେବାନା	୧୧୨
୧୮ ଶି	କେନ୍ଦ୍ରରେ ମେନେଜେଣ୍ଟ	୧୨୭
୧୯ ଶି	କେଉଁର-ପ୍ରକା-ବିଦ୍ରୋହ	୧୧୫
୨୦ ଶି	ଡୋମପଡ଼ାରେ ବ୍ରିତ୍ୟଥର ଦେବାନା	୧୫୫
୨୧ ଶି	କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ	୧୭୭
୨୨ ଶି	ବାଲେଣର ନିବାସ	୧୭୯
	ପରିଶିଳ୍ପ	୧୮୧

ସୂଚନା ।

୧୫

ଆଜକୁ ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ଗତ ଦେଲା, ମୋହର କେତେଜଣ ମିଥୁନ
ଏବଂ ପୁଣ୍ୟପ୍ରତିମ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ମୋହର ଆମ୍ବା-ଜୀବନ-କାହାଣୀ ଲେଖିବା
ସକାଶ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରି ଅସୁଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧ
ଅତିକ୍ରମ କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ସହଜସାଧ ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ
ଜୀବନଚରିତର ବିଶେଷ ଅଭାବ । ମାତ୍ର ମୋ ତୁଳି ଜୀବନରେ ଜୀବନ-
ଚରିତର ଉପଯୋଗୀ ସେପରି ଗୁରୁତର ଉପାଦାନର ମଧ୍ୟ ନିଦାନ,
ଅଭାବ । ବିଶେଷରେ ସେପରି ସଜାଇ ଲେଖିଲେ, ପାଠକ ମନ୍ଦାଶୟଗଣ
ଅଗ୍ରହ ପହିତ ପୁସ୍ତକ ପାଠରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଚହିବେ ସେପରି ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ମୋର
ନାହିଁ, ତେବେ ଏହି ଦୁଃଖାଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାର ଗୋଟିଏ
ମାତ୍ର କୈପିଯୁଛି ଅଛି । ଅତ୍ୱର ଭବିଷ୍ୟତରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଅମୃଜୀବନୀ
ଲେଖକ ଅମୃମାନଙ୍କର ଏହି ପବତ୍ର ଜନ୍ମଭୂମିରେ ବିଚରଣ କରିବେ,
ଏହା ମୋହର ଧ୍ୟାନ ବିଦ୍ୟାପ । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମୂଳଦୂଆ ମାତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ
କରୁଅଛି ।

ପକୀରମୋହନ ସେନାପତି ।

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ଅନୁଷ୍ଠାନିକ

ବଂଶଲିତା

କଟକଜିଲ୍ଲା ସବୁତୁଭିକନ୍ କେନ୍ଦ୍ରାଷ୍ଟାନ୍ତରେ କୁଣିନାମକ ଗ୍ରାମରେ
ଗୋଟିଏ ଯମତାଶାଳୀ ଖଣ୍ଡାଏଟବଣ ଅଧୀନରେ ଗୋଟିଏ ଗୌପାଢୀ ଥିଲା ।
ଉଛଳର ପୁଷ୍ପତଳ ସ୍ଵାଧୀନ ମହାରାଜାଙ୍କ ଦତ୍ତ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଭୁଷମର୍ଦ୍ଦ
ଉଛୁ ଖଣ୍ଡାଯୁଦ୍ଧବଣ ସ୍ଵର୍ଗର୍ଭକାଳ ଯାବତ୍ ଭୋଗକରି ଅସ୍ଥିଲେ । ଉଛଳର
ମହାରାଜୁ ଅଥକାର ସମୟ ଉଛୁ ସମ୍ରତ ଛିନ୍ଦରନ ହୋଇଥିବାର କଥିତ
ହୁଏ ।

ମହାରାଜୁ ଅଥକାର ସମୟରେ ଉଛୁ ଖଣ୍ଡା ଏତ ବିଶ୍ଵଧର ଦନ୍ତମଣି
ନାମକ ଜଣେ ଯୁବକ ମହାରାଜୁ ସେନାପତି ଅଧୀନରେ ପାଇକ ପଦରେ
ନିୟମ୍ଭୁତ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ବାଲେଶର ଅସ୍ଥିଲେ । ପଠାଣ ସେନାମାନଙ୍କୁ
ଅଗୁଳ ରଖିବା ନିମନ୍ତେ ପୁଲବାର ଘାଟଠାରେ ଜଗୁଆଳ ହୋଇ ରହିବା
ଚାଟାକର କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ସ୍ଵକାୟ କାର୍ଯ୍ୟର ବେତନ ସ୍ଵରୂପ ପରିଗୁଳିଶ ବାଟୀ
ତୁମ୍ଭ ନିଷ୍ଠର ସ୍ଵରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଦଳପତି ଦନ୍ତମଣିଙ୍କ ଅଧୀନରେ
ଅନେକ ପାଇକ ନିୟମ୍ଭୁତ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଦଳପତିରୁପେ ପାୟକାଳୀ
ନିଷ୍ଠର ତୁମ୍ଭ ଖଣ୍ଡା ଥିଲା । ଗତ ୧୯୫୦ ସାଲ ପ୍ରଥମ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ସମୟ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଇକ-ବିଶ୍ଵଧରମାନେ ନିର୍ବିବାଦରେ ଉଛୁ ଜମିମାନ ଭୋଗ
ଦଖଲ କରି ଅସ୍ଥିଲେ । ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ସମୟକୁ ଥୋକେ ପାଇକ ବଣ
ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ସନନ୍ ଦେଖାଇ ପାଇଲେ

ସେମାକଙ୍କ ଜମି ବାହାଲ ରହିଲା । ସନନ୍ଦମୁନ ପାଇକମାନଙ୍କ ଦଖଳୁ
ଜମି ନଷ୍ଟି ବାଜେଯାଏ ହୋଇଗଲା ।

ଦୂରମୁଖଙ୍କ ମରହଟ୍ଟା ଦର୍ତ୍ତ ପଦବା ଥିଲା ସେନାପତି । ତାଙ୍କର
ଅଯୋଗ୍ୟ ବିଶ୍ଵାସମାନେ ଅପଣା ବଣ ସଙ୍କା ପରିଚ୍ୟାଗ କରି, ତୁନ୍ତଶୁନ୍ୟ,
ସେନାଶୁନ୍ୟ ହୋଇ ସେନାପତି ପଦବା ଭୋଗ କରି ଅସୁଅଛନ୍ତି, କେବଳ
ଦୃଶ୍ୟାକ କିମା ତାଦୁଶ କୌଣସି ଧର୍ମନୁଷ୍ଠାନ ସମୟରେ ମଞ୍ଚସଙ୍କା ଉତ୍ସବ
କରଥାନ୍ତି ମାତ୍ର ।

ଏହି ବଣରୁ ମରହଟ୍ଟା-ଦତ୍ତ-ଜାୟଗିର-ଜମି-ବଚ୍ଚ୍ୟତ ଗୋଟିଏ
ରହସ୍ୟଜନକ ଘଟଣା ଥିଲେ । ମହାମାନ୍ୟ ଇଷ୍ଟାରଣ୍ଟିଯା କୋଣ୍ଠାନଙ୍କ
ବାଲେଶ୍ୱର ଅଧ୍ୟକ୍ଷାର ସମୟରେ (ସନ ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀ: ଅପାରାପିକାର
ପିତାମହୀ ଲୁଚିଲା ଦେଉ ଯୁବତୀ-ବିଧବା ଥିଲେ । କୋଳରେ ରୂପବର୍ଷ
ଦୁଇବର୍ଷ ବୟସ ଦୁଇଗୋଟି ଶିଶୁମନ୍ତାନ ।

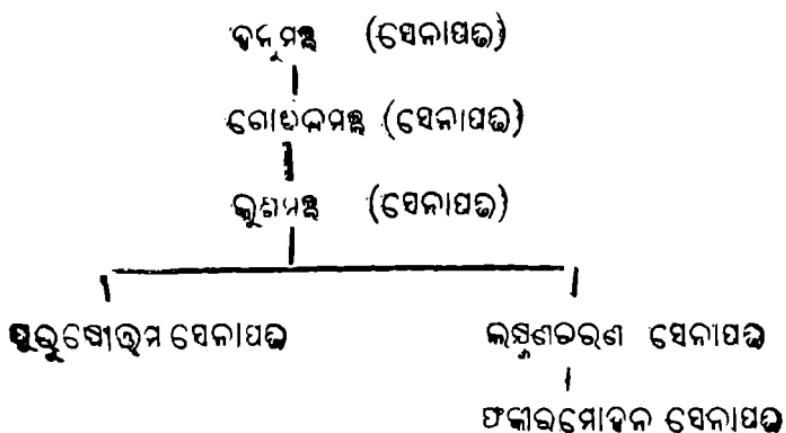
ଠାକୁରମା ଗନ୍ଧ କରୁଥାନ୍ତି, କୋଣ୍ଠାନୀ ଫୌଜ ଦକ୍ଷିଣ ଏବଂ ପୂର୍ବ
ଦୂର ଦିଗରୁ ବାଲେଶ୍ୱରକୁ ଆସିଥିଲେ । ଫୌଜଗଣ ବାଲେଶ୍ୱର
ଦୂରାଞ୍ଚଳ ନଦୀ ମୁହାର ବଳମ୍ବନ-ଗଡ଼ି ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ସମାଦ
ଶୁଣିବା ମାତ୍ରକେ ଗ୍ରାମବାସିମାନେ ପ୍ରାଣଭୟରେ ଘରର ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ
ପରିଚ୍ୟାଗ କରି କେବଳ ପରିବାରମାନଙ୍କୁ ଘୋଷଣା କରି ମଧ୍ୟ ପକାଇ
ଯାଇଥିଲେ । ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଦେଶରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ।
କୋଣ୍ଠାନୀ ବାକାଦୂରଙ୍କ ଅଭୟ ଘୋଷଣା ଶୁଣି ଗ୍ରାମବାସିମାନେ ଅପଣା
ଅପଣା ଗୃହକୁ ବାହୁଡ଼ି ଅଇଲେ । ଅନେକ ଲୋକ ଏପରି ହିସ୍ତ ଭାବରେ
ପଳାଇ ଯାଇଥିଲେ ଯେ ଅପଣା ଘରର କପାଟଟି ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟ ନେବାକୁ
ସମୟ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ଲୋକେ ଘରକୁ ବାହୁଡ଼ି ଅସି ଦେଖିଲେ ଅପଣା
ଅପଣା ବାହୁଡ଼ିରେ ଫଳମାନ ପାଇ ପଡ଼ି ରହିଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଅପଣା
ଅପଣା ପ୍ରାଣରକ୍ଷାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ଦ୍ରବ୍ୟ ଗେର କରିବାକୁ ଗେର କାହାନ୍ତି ?

ଲୋକ ବାଲ୍ମୀକିରେ ଗ୍ରାମବାସୀ ପ୍ରତ୍ୟନିଷଦ୍ଧି । ଅତିରୁଦ୍ଧ ଲୋକ-
ମାନଙ୍କ ମୃଖରୁ ଶୁଣିଛି ଯେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷା-ଅବସାନ-ସମୟରେ
ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଅରଜକତା ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା ଯେ ମେର,

ତକୀଏତ, ନାଗା, ସଲ୍ଲାମିମାନଙ୍କର ଉପଦ୍ରବରେ ସୁନା ଚାପା ଅଛି
କଂପା, ପିତ୍ତଳଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ଆପଣା ଆପଣା ଘରେ ପ୍ରକାଶରେ
ରଖିବାକୁ ସାହସ କରୁ ନ ସ୍ଥଳେ । ଲୋକ-ସାଂଗଣ ନିତାନ୍ତ୍ର ଦିନଦ୍ଵାରା
ଓ ରଯ୍ୟାର୍ଥ ଥିଲେ । ଯେ ସମୟ ତୁଳନାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅମ୍ବେମାନେ
ସୁର୍ବର୍ଜନରେ ବାସ କରୁଥିଲୁ ।

ଇଷ୍ଟ ଉଣ୍ଡିଆ କୋଣ୍ଠାମାଙ୍କ ସୁଶାସନ ଓଡ଼ିଶା ବା ବାଲେଶ୍ୱରରେ
ସ୍ଥାନିତି ହେବାର କେତେକ ମାମ ଉତ୍ତରରେ, ସରକାର ବାହ୍ୟର
ଦେଶମଧ୍ୟରେ ଯୋଗଣା କରିଦେଲା ସେ ମରହଟ୍ଟା-ଅଧିକାର ସମୟରେ
ଯାହାର ଯେପରି ବୃଦ୍ଧିବିଧାନ ସ୍ଥଳ, ଠେକ୍ ସେହିପରି ରଖାଯିବ, କାହାର
ସମ୍ମର୍ତ୍ତରେ ବସ୍ତୁଶୈଷ କରାଯିବ ନାହିଁ, ବୃଦ୍ଧିଆଗମାନେ ନିର୍ମିତ
ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟରେ ଆପଣା ଆପଣା ସନନ୍ଦ ସହିତ କରିବାରେ ହାଜର ଦୋଇ,
କଲେକ୍ଟର ସାହେବଙ୍କ ଶ୍ରମୁକର ନାମ ଲେଖାଇ ଦେଇଯିବେ । ରାଜକୀୟ
ଦୋଷଣାର ମର୍ମ ବୁଝି ନ ପାଇ ଅଥବା ଆଶକ୍ତା-ପ୍ରୟୁକ୍ଷ ଅଧିକାଂଶ ବୃଦ୍ଧି-
ଧାରା କରେବାରେ ହାଜର ଦୋଇ ନ ସ୍ଥଳେ । ସେମାନଙ୍କୁ ହାଜର
କରିବାର ନିମନ୍ତେ ପରବାନା ଧର, କରେବାରୁ ପାଇକମାନେ
ବାହାରିଲେ । ଗୋଟିଏ ପାଇକ ପରବାନା ଧର ଆମ୍ବୁମାନଙ୍କ ଘରଠାରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେ ସମୟରେ ଠାକୁରମା ଅନୁବୃତ୍ତା ବିଧବା ।
ସରକାରୀ ପାଇକଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଖି ଠାକୁରମା ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ଥ
ଦେଲେ । ନିବୋଧ ଗ୍ରାମବାହିଙ୍କ ମହିତ ସ୍ଥିର ହେଲା—ମରହଟ୍ଟାତରପର
ଲୋକଙ୍କୁ ମାରିପକାଇବା ପାଇଁ କୋଣ୍ଠାମା ଡାକିଛନ୍ତି । ଠାକୁରମା ହସ୍ତ-
ଭବରେ ପିଲାଯୋଡ଼ିକୁ ଘର କୋଣରେ ଶୁଆଇ, ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟରେ
ଯୋଡ଼ାଇ ପକାଇ, କପାଟ ପାଇଗରେ ଜବାବି ଦେଲେ, “ଏ ଘରେ
ଅଣ୍ଟିର ପିଲା କେହି ନାହିଁ; ଅମ୍ବର ଜନିର ଦରକାର ନାହିଁ” । ଉପସ୍ଥିତ
ଗ୍ରାମବାହିମାନେ ଠାକୁରମା ଉକ୍ତିକୁ ସମ୍ମର୍ତ୍ତନ କରିବାରୁ, ପାଇକ
ବାହୁଡ଼ିଗଲା, ଏବଂ ଅମ୍ବ ବଣରୁ ଜାପୁଣିର ଜମି ବିଲୁପ୍ତ ହେଲା ।

ପୁଷ୍ପୋକ୍ତ ହନୁମଙ୍କ ସହିତ ମୋହର ସମ୍ରକ୍ଷ ନିର୍ମିତ ବଣ-
ଲିତାରୁ ଅନୁମତ ହେବ ।

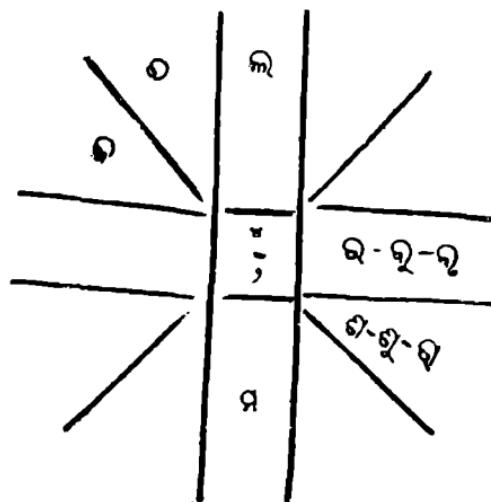

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

५८

ଚାରି ଶବ୍ଦ କଥା

୧୮୪୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଣାଦିର ଜାନୁୟାଇ ମାସରେ ଅଥବା ସନ୍ ୧୯୫୦ ହାଲ ମକର ସନ୍ତାନ୍ତି ଶୁନ୍ଦିବାର ଦିନ ବାଲେଶ୍ୱର ସହରର ମନ୍ଦିରାଶିପୁର ନାମକ ଗ୍ରାମରେ ମୋହର ଜନ୍ମ । ମାତାଙ୍କର ନାମ ତୁଳସୀ ଦେଉ, ଡିଚାକର ନାମ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚରଣ ସେନାପତି । ଜ୍ଞ୍ୟାନବିଗନ୍ଧ ଏହିପରି ମୋହର ଜନ୍ମକାଣ୍ଡି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲୁଣ୍ଡି ।

ଶୁଣିଛୁ ଜନ୍ମମାତ୍ର ମୋ' ଜେବର କାନ ଭୁପର ଫୁଡ଼ା ପୁଡ଼ାର ଗୋଟିଏ
ଶୁନା ପାରିଥି ଟିକାର ଦିଅସାଇଥୁଲ୍ଲା । ମୋହର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ରାଜ
ଥିଲେ, ନାମ ଚେତନ୍ୟରରଣ । ମୋ ଜନ୍ମ ହୁବେ ସେ ପରିଲୋକ-ପ୍ରାତ୍ମା
ହୋଇଥିଲେ । ଲୋକଙ୍କର ସଂଘାର ଥିଲ, ବଡ଼ ଧୂମ ମରିଥିଲେ,
ତାହାର ତଳପୁଅ ଜନ୍ମମାତ୍ର, ସେହି ପୁନର କାନ ଫୋଡ଼ାର ଚଦିଲ,
ଯମ ତା'କୁ ଅଗ୍ରାହି କର ଘେନିଯାଏ ନାହିଁ । ବାଲ୍ୟକାଳରେ ମୁଁ
ଏପ୍ରକାର ଶତ ଶତ କାନ ଫୁଡ଼ା ଦେଖୁଛି ।

ମୋହର ଏକବର୍ଷ ପାଞ୍ଚମାସ ବୟସ ସମୟରେ ପିତୃଦେବ
ଜଗନ୍ନାଥଦେବଙ୍କ ରଥ୍ୟାହା ଦର୍ଶନ ସକାଶେ ପୁଣି ଯାଢା କରିଥିଲେ,
ବାହୁଡ଼ା ସମୟରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ ଓଲହିଠ ରେଗରେ
ଲୋକାନ୍ତର ପାପ ହେଲେ । ସଙ୍ଗୀ ଯାତ୍ରୀ ଥିଲେ ଗ୍ରାମପୁରୁଷ କେତେଜଏ
ଲୋକ ଓ ତାହାଙ୍କର ଜନମା (ମୋ ଠାକୁରମା) । ଠାକୁରମାଙ୍କ ପାଖରୁ
ଶୁଣିଛୁ ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ସମୀପରୁ ବିନ୍ଦୁସାରର ପୁଞ୍ଜରୀର
ପଥର ଘାଟ ଭୁପରେ ବାବା ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ତାଙ୍କର ପରଲୋକ-
ଗମନ-ହବାଦ ଶୁଣି, ଗ୍ରାମପୁରୁଷ ଲୋକେ କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବାବାଙ୍କର
ଗୋଟିଏ ପୋଷାକୁକୁର ଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଶ୍ର
ରହି କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଲୋକମାନେ ତୁଳି ହେଲେ, ମାତ୍ର ସେ ନିର୍ବିଦ୍ଧ
ହେଲନାହିଁ । ବାବା ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଉଥିଲେ, ଗ୍ରାମରେ
ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ବସିଥିଲେ, ସେହି ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନକୁ ବାରମାର
ଯାଇ ଶୁଦ୍ଧି ଆସେ, ଅଠିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନାହାରରେ ରହି ମରଗଲା ।

ବାବାଙ୍କର ମୁରୁସମ୍ବାଦ ଶୁଣି, ମାଆ ଯେଉଁ ଶୟ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କଲେ,
ସେଥିରୁ ଆଉ ସେ ଉଠିନାହାନ୍ତି । ତତ୍ତବ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାଶ୍ଵତଙ୍କ
ଏବଂ ମାନଦିକ ଘୋର ସମ୍ଭାବା ଭ୍ରାଗକର ସନ ୧୯୫୨ ଶାଲ ଭାଦ୍ରିକ
ଶୁଳ୍କ ଅଞ୍ଚୁମୀ ଦିବସରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ମୁଁ ସେହି ଦିନଠାରୁ ନିଜାନ୍ତ ଅସହାୟ ହେଲି । ମୋର ସମବୟସ,
ସହାୟତାକାଳ, ବହୁ ପରିମାଣରେ ସୁଧୁ ଶଶାର, ବଳଷ୍ଠ ଓ ଯୌଝିଗ୍ୟବାନ୍ତ
ଅନେକ ପୁରୁଷ ପୁଞ୍ଚା ତ୍ୟାଗ କର ଗୁଲି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଅଥବା

ମାତ୍ର ଚିତ୍ତଶୂନ, ଚିରରୋଗୀ ମୁଁ ଜୀବନକାଳରେ ବିବିଧ ପ୍ରକାର ଉସ୍ତକର
ବିପଦ-ମଳୁଳ ଅବସ୍ଥା ଅତିକମ କର ସମ୍ମର୍ତ୍ତ ଜରଜାର୍ତ୍ତ ଦୁଃଖର ଦସ୍ତରେ
ମୋହର ଦାର୍ଘଜାବନର ଅସାର କରିଛ ଲେଖୁବାକୁ ବଷିଥାଇଛି । ଏହା
କାହାର ଆଦେଶ, କାହାର ଅନୁଗ୍ରହ ଓ ସହାୟତା ? ଗୋଟାଏ ହୁତ୍ରିତମ
ଦୁଃଖଦଳର ସୁଖ୍ମ ମଧ୍ୟ ଭୁଦେଶ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ ନୁହେ । କି ଭୁଦେଶ୍ୟ ସାଧନ
ସକାଶେ ଭଗବାନ୍ ମୋତେ ଏତେ କାଳ ଜୀବିତ ରଖାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ପିତାମାତାଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁଗ ଭୁତ୍ରରେ, ସେମନ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଦେଶରେ,
ପିତାମଶ୍ଵ କୁତୁଳା ଦେଇ ମୋତେ କୋଳକୁ ଭିଠାଇ ନେଲେ ।
ଦେଶରେ ପ୍ରବାଦ ଅଛି—‘ପାଇଁ ତ ବାପର ମା, ପାଲେ ତ ମାଆର
ମା’ । ମୋ ଜୀବନ-ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଠାକୁରମା ଯେତେ ଯହ, ସେତେ
ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରିଛନ୍ତି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ସେ ସବୁ କଥା
ମୋ ମନରେ ଭୁଦତ ହେଲେ ପ୍ରାଣ ଅକୁଳ ହୋଇ ଭୁତେ । ହାୟ !
ସେ ଭୂପକାରର ମୁଁ ବିଛିହ୍ନେ ପ୍ରତିଦାନ କର ପାର ନାହିଁ ।

ଜନମାଙ୍କ ପରଲୋକ-ଗମନ ଭୁତ୍ରରେ ସାତ ଥିବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ,
ପ୍ରତଣୀ, ଅଣ୍ଟ ପ୍ରଭୃତ ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ରେଗରେ ଶୟାମତ ହୋଇ ପଡ଼ି-
ଥିଲି । ଠାକୁରମା ଦିବାନିଶି ମୋ ଶୟାମାଖରେ ଜଗି ବିଷିଆନ୍ତି ।
ମାସକ ଭୁତ୍ରରେ ମାସ, ବର୍ଷକ ଭୁତ୍ରରେ ବର୍ଷ— କେତେକାଳ ଏହି
ଭାବରେ ବହୁ ଯାଇଛି । ଅନିଦ୍ରା, ଅନାହାରରେ ଠାକୁରମା ସେ
ସମୟରେ କେତେ ଦିବାନିଶି କାହିଁଛନ୍ତି । ସେମନ୍ତ ମୁରୁ ମୋହର
ଗୋଟାଏ ହାତ ଏବଂ ଠାକୁରମା ଅନ୍ୟହାତ ଡର ଟାଣୁଥାନ୍ତି । ଶେଷରେ
ଠାକୁରମା ଜୟୀ ହେଲେ ଏବଂ ମୁଁ ନିରମୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲି ।

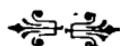
ମାନ୍ଦର ପୀତା ହମୟରେ ଠାକୁରମା ମୋ ଶୟାମରେ ବହି,
କରିଯାଏ ତ ଜଗତର ଯାବଜୟ ଦେବ ଦେଶକଠାରେ ମୋହର ପ୍ରାଣ-
ତିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ବାଲେଗରରେ ଦୁଇ ପୀର ଥିଲେ । ଶେଷରେ
ଠାକୁରମା ସେହି ଦୁଇ ପାରଙ୍କୁ ଧର ବନ୍ଦିଲେ । ସେମାନକଠାରେ ସେ
ମନତ କଲେ, “ମୋ ପିଲ୍ଲ ତୁଳ କଲ ହୋଇଗଲେ, ମୁଁ ତାହାକୁ
ତୁମ୍ମାନକର ପକାର ବା ଗୋଲମ କରଦେବ ।” ପ୍ରଥମେ ମୋହର

ନାମ ରଖାଯାଇଥିଲା—ବୁଜମୋହନ । ଠାକୁରମା ମୋ ନାମ ରଖିଲେ
—ଫଳାର । ପୀରମାନଙ୍କ ମନୋତୁଷ୍ଣି ସକାଶେ ଠାକୁରମା ଏହି
ପଠାଣୀଥ ନାମ ରଖିଥିଲେ ।

ରୋଗ ଛାଡ଼ି ଗଲା—ମୁଁ ବହୁଗଲ । ମାତ୍ର ଠାକୁରମା ସବସ୍ତ ତ୍ୟାଗ-
କରି ମୋତେ ପୀରମାନଙ୍କୁ ଦେଇପାଇଲେ ନାହିଁ; କେବଳ ପ୍ରତିବର୍ଷ
ମହରମ ସମୟରେ ଅଠଦିନ ସକାଶେ ମୋତେ ଫଳାର କରି ଦେଉ-
ଥିଲେ । ସେହି କେତେଦିନ ମୁଁ ଫଳାଶ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ରହିଆଏ—
ଆଣୁଯାଏ ଗୋଟିଏ ଜଦିଆ, ଦେହଚର ନାନା ରଙ୍ଗକନାରେ ଉଥର
ଗୋଟିଏ ତପକନ, ମୁଣ୍ଡରେ ଫଳାଶ ଟୋପି, କାନ୍ଦରେ ନାନାରଙ୍ଗ
ମିଶ୍ରିତ ଗୋଟାଏ ଝୁଲୁ ଏବଂ ହାତରେ ଜରୁମଡ଼ା ଲାଲରଙ୍ଗର ଗୋଟାଏ
ବାଢ଼ି । ସେହି ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି, ମୁହଁରେ ଫୁଲ ଖଢ଼ି ବୋଲିହୋଇ
ସଖାଲେ, ଭୁପରଞ୍ଜଳ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଘରେ ଘରେ ଭକ ମାଗି ବୁଲେ
ସନ୍ଧା ସମୟରେ ସେହି ସମସ୍ତ ଗୃହଙ୍କ ବିକିନି କରି ଯେତେ ପଇସା ମିଳେ
ପୀରମାନଙ୍କ ସିନ୍ଦି ସକାଶେ ସେସବୁ ପଠାଇ ଦିଆଯାଏ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛିଦ ।

ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ-୧୮୫୭

ଗୁଟଶାଳୀରେ ପଡ଼ାରମ୍ଭ ସମୟକୁ ମୋହର ପ୍ରାୟ ୯ ବର୍ଷ ଦୟକ
ହୋଇଥିଲା । ସହର ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବଡ଼ ଗ୍ରାମରେ, ଗ୍ରାମ ସାନ
ଥିଲେ, ଦୁଇ ଉନିଟା ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୁଟଶାଳୀ ଥିଲା ।
ସ୍ଵର୍ଗଲ ଲେକମାନଙ୍କ ଘରେ ସ୍ଵଭବତ୍ତୁଷେ ଜଣେ ଜଣେ ଅବଧାଳ
ଥିଲେ । ଗ୍ରାମର ବାଉଶ, କଣ୍ଠର ଅଶ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ଜାତିର ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ ଭୃତ-
ଜାତୀୟ ପିଲାମାନଙ୍କଠାରୁ କିଛି ଦୂରରେ ବସି ଗୁହାଳୀରେ ପାଠ ପାଠ
ଥିଲେ ।

,

ସେ ସମୟରେ କଟକ ଜିଲ୍ଲା, ବିଶ୍ଵରୂପ କଟକଜିଲ୍ଲାପୁ ଫଳକ ପଗଣାରୁ ଅବଧାନମାନେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାକୁ ଅସୁଖଲେ । ଚିତ୍ତ-ମାସଟା ଅବଧାନ ଥମଦାନାର ସମୟ । ବେଶ୍ବୂଷାରୁ ଅବଧାନ-କର୍ମପ୍ରାର୍ଥୀ ବୋଲି ତତ୍ତ୍ଵା ପଡ଼ନ୍ତି । ଅଣୁଲୁଗୁ ଖଣ୍ଡିଏ ପଖାଲକରିଆ, ମୁଣ୍ଡରେ ଖଣ୍ଡେ ମଳିଆ ଗାମୁଣ୍ଡ, କାନ୍ଦରେ ଗୋଟିଏ ଯାଉଁଲି, ଯାଉଁଲି ଏକ ପାଖରେ ଅଧସେର ଗୁଡ଼ିଲ ଫୁଟିବା କଳ ଖଣ୍ଡେ ପିତଳ, ସାନ ଭୂର୍ବାସ ଗୋଟିଏ ଲୋଟା, ଆର ପାଖରେ ଯୋଡ଼ି ତିନିଟା ପୋଥର ଖେଦା ଏବଂ ଖଣ୍ଡିଏ ଥିବ କି ନ ହାଜି ପିନା—ଏହା ହେଲା କର୍ମ-ପ୍ରାର୍ଥୀ ଅବଧାନର ତତ୍ତ୍ଵ । ଫଳୁଣ ଅଧାର୍ଥତାରୁ ଚିତ୍ତ ଶେଷାଶେଷ ଯାଏ ଅବଧାନମାନେ ଗୋହର ଦାଣ୍ଡରେ ବୁଲୁଥିବାର ଦେଖାଯାଉଥିଲା ।

ଅବଧାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକାଂଶ କରଣ ଜାତି, ଅଛୁଟଙ୍ଗ୍ୟକ ମାତ୍ର ମାହୁବିଶ ଓହା । ବାଲେଶ୍ଵରବାସୀ ଅବଧାନଗୁଡ଼ିକ ଜାତିରେ ଜ୍ୟୋତିଷ । ଅବଧାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମାହୁବିଶ ଓହାମାନେ ଖତପାଠରେ ଖୁବ୍ ଟାଣ ବୋଲି ଦେଖରେ ଖାତି ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ଲାଲାବତୀ ହୃଦ ଜଣା ବୋଲି ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସ । ପାଠ ବଳରେ ଓହାମାନେ ଗଛର ପଦ ଏବଂ ଭୁତ୍ତନ୍ତ୍ରାପସିର ପର ଗଣିପାରନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ପିଲାଦିନୁ ଶୁଣି ଅସୁଖି ।

ଅବଧାନମାନେ କେବଳ ଯେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାରେ ଗୁହାଳୀ ବିଷାଳ ଝିଟମାନଙ୍କୁ ପଢାଉଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ । ବାଲେଶ୍ଵର ପାଞ୍ଚିଆ ଚଢ଼ି-ଜାତ ଏବଂ ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଦାନୁଷ, ପଟାଶପୁର, ମହିଷାଦଳ, କାନ୍ଦି, ବରପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କର କର୍ମଷେଷ ବିସ୍ତତ ଥିଲା ।

ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାର ପରମାଣ ପ୍ରାୟ * ଦ୍ଵାରା ଦୁଇଶତ ମାରାଳ; ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଜିଲ୍ଲାର ଦର୍ଶିଣୀଙ୍କିଲ ପ୍ରାୟ †, ଜିତ ମାରାଳ ନିର୍ବାଚ-ଓଡ଼ିଆ-ଭାଷିମାନଙ୍କ ପ୍ରାଳ । ସେମାନଙ୍କ ଘରବାହାରର କଥାଗାଷା, ଘରେଇ ତିଠି, ହିସାବ-ମନ୍ତ୍ର, ମହାଜନୀ ଦିଗ୍ବ୍ୟା, ଦଲିଲ, ଦସ୍ତାବିଜ ବେବଳ ଓଡ଼ିଆବାଷାରେ ଲେଖାପଡ଼ା ହେଉଥିଲା । ଫୁଲେ ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାର କତେଷ୍ବ ଭ୍ରାମପଥ ଅଂଶିକ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲା । ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସଦର

କରେଣ୍ଟରୁ ଅମଲମାନେ ନିୟମ ହାଲ, ସେ ସ୍ଥାନକୁ ସାଇଥିଲେ ।
୭ ସବୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନେକାଂଶରେ ଚନ୍ଦ୍ର ହୋଇଯାଇଛି ।

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କ ଗ୍ରାମସ୍ଥ ପଖାଳ ଲୋକମାନଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧର ପ୍ରତିଦିନ ସନ୍ଧା ସମୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାମକ ଭାଗବତ, ଶାରଳା ମହାନାରବ, ଶ୍ରୀଅଶ୍ରମୀ ପ୍ରଭୃତି ପଠିବ ହେଉଥିଲା । ପଢୁଣ୍ଟାଣ୍ଟର ଜନିଦାର ଶୁଦ୍ଧର ଜଣେ ରମଣୀ ସମ୍ମତ ଭାଗବତ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ କରିଲା ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଉକ୍ତ ଭାଗବତ ପାଠ ହେଉଥିଲା, ବାଲେଶ୍ୱର ଏବଂ କଟକ ଜନ୍ମାରୁ ଫତ ଶତ ପୋଥୁପଡ଼ା ବ୍ରାହ୍ମଣ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପୋଥୁ ବସାଇ ଜୀବିକା ନିବାହ କରୁଥିଲା । ଅନେକ ମହାଜନ ଏବଂ ଜନିଦାରଙ୍କ ଘରେ ପୋଥୁ ପଢ଼ା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଖଞ୍ଚାଥିଲା । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ଅନ୍ଧକର ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ୁଆ ବାବୁମାନଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ କହିବାକୁ ଅନ୍ତରୁ ଲାଗୁଛି । ତେବେ କୁଳଲକ୍ଷ୍ମୀମାନଙ୍କ ଯୋଗେ ଅନ୍ତରୁ ମଧ୍ୟରୁ ଜାଗ୍ରୂ ଭାଷା ଚଢ଼ିବାକୁ ସହଜରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରୁ ନାହାନ୍ତି ।

ମେଦିନୀପୁର ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳରୁ ଗୁହାଳୀ ଏକାବେଳକେ ଭାଟିଯିବା ଶୋଷ୍ଟେ ରହସ୍ୟମୟ, ଦାରୁଣ, ଶୋଭନୟ ବିଷୟ ଥିଲା । ୧୯୭୫-୧୯୭୦ ଖାତା ଅଧିକରେ ମେଦିନୀପୁର ଜନ୍ମା ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳରେ ସ୍ଥିଲ ସ୍ଥାପନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଜଣେ ବଙ୍ଗାଳୀ ସବୁଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷର ପଦରେ ନିୟମିତ ହୋଇ ଥିଥିଲେ । ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ ସ୍ଥିଲ ବସାଇବାକୁ ରେଖା କଲେ, ମାତ୍ର ଲୋକେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ପଢ଼ାଇବାକୁ ଅସ୍ମୀକୃତ ହେଲେ; ଅନେକ ଚେଷ୍ଟାକର ମଧ୍ୟ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ କେବଳ ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳରେ ସ୍ଥିଲ ବସାଇବାକୁ ସତକ୍ଷ ଶୂପେ ନିୟମିତ ହୋଇ ଥିଲା; ସ୍ଥିଲ ବସାଇ ନ ପାରିଲେ ତାହାଙ୍କର ଗୁରୁତବ ରହିବା ଅସମ୍ଭବ । ଭପରିଷ୍ଟ କର୍ମଗୁରୁଙ୍କୁ ଅପଣାଇ ଅନୁତକାର୍ଯ୍ୟରେ ଜଣାଇ ଏତେ ସୁନର ଗୁରୁତବ ଖଣ୍ଡ କ'ଣ ହରାଇବେ ?

କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟିବଳେ ବୁଦ୍ଧି ଦିଶା । ବାବୁଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରୁ ଚଷଳ ଗୋଟିଏ ବୁଦ୍ଧି ବାହାର ପଢ଼ିଲା । ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଆନାରେ ବସି, ସେହି

ଆନା ଇଲକାରେ ଗୃହାଳିଆ ଅବଧାନ ଯେତେ ଥିଲେ, ଗୋଟାଏ ଦିନ ଖାର୍ଯ୍ୟକର, ଆନା ଦାରୋଗା ହାରୁ ସେହି ଅବଧାନମାନଙ୍କୁ ଏକସଙ୍ଗରେ ଛକାଇ ଆଶିଲେ । ଉଚ୍ଚଜାଲେଖା ମୋହର ମର୍ମ ଜଣି ଏ କୃତ୍ତିମ ପରବାନା ଅବଧାନମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇ, ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଏହି ଦେଖ, ମେଦିନୀ-ପୁର ଜିନ୍ଧାର କଲେକ୍ଟର ସାହେବଙ୍କ ହୃଦୟ । ଏହି ଆନା ଇଲକାରେ ଯେତେ ଗୃହାଳୀ ଅଛି, ସମସ୍ତ ଭୂତାଇ ଦିଅର୍ଯ୍ୟିବ ଏବ ଏହି ଆନା ଇଲକାରେ ଯେତେ ଅବଧାନ ଅଛନ୍ତି ଏହି ପରବାନା ଶୁଣିବା ତାରଖଠାରୁ ସାତଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଅଣଣା ଅପଣା ଦେଶକୁ ଗୁଲିଯିବେ । ନିର୍ମୂଳ ଦିବସର ପରଦିନ ଯେଉଁ ଅବଧାନକୁ ମେଦିନୀପୁର ଇଲକାରେ ଦେଖାଯିବ, ସେ ଓ୍ଦ୍ୟାରଣରେ ଧରାସାଇ ସଦର କରେଶକୁ ଯିବ, ଏବ ତାହାକୁ ଜିରମାନା ଓ ଜେଲ ଦୂରପ୍ରକାର ଦଣ୍ଡ ଦିଅର୍ଯ୍ୟିବ ।” ସବ୍ରିଦ୍ଧିପ୍ରକାର ବାବୁ ଆନା ଆନା ରୂପ ଅବଧାନମାନଙ୍କ ହୃଦୟ ଶୁଣାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶୁଦ୍ଧପ୍ରାଣୀ ବିଶ୍ୱାସ ଅବଧାନକର ପିତ୍ର କେତେ ? ଜିନ୍ଧା କଲେକ୍ଟର ସାହେବଙ୍କ ହୃଦୟ, ପୁଣି ଆନାରୁ ବାହାରିଛି ଯେ ଯେତେ ତଥିଲ ପାରିଲ, ତିରକୀଳ ସକାଶେ ଗୃହାଳୀ ଶୁଭ ଦେଶମୁହାଁ ପଳାଇ ଅସିଲା ।

ସବ୍ରିଦ୍ଧିପ୍ରକାର ବାବୁ ଏତିକି ସହଜେ ବଜାଳା ସୁଲ ବସାଇ ଥିଲେ, ଏକଥା ଲେଖିବା ବାହୁଦ୍ଧା ଅଟେ । ଉଚ୍ଚିଷ୍ଟିତ ସବ୍ରିଦ୍ଧିପ୍ରକାରଙ୍କ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟ୍ରୋତା ବାଲେଖର ଜିନ୍ଧାଶୁଲରେ ହେଉମାଞ୍ଚର ଥିଲେ । ହେଉ ମାଞ୍ଚରକ ସହିତ ମୋର ବିଶେଷ ଅୟୀୟତା ଥିଲା । ସେ ନିଜ ଭ୍ରାତାର ବୃଦ୍ଧିମତ୍ରା ଓ କର୍ମଠା ଜଣାଇବା ସକାଶେ ଉଚ୍ଚିଷ୍ଟିତ ଘଟଣାଟ ମୋ'ଠାରେ ବହୁନା କରିଥିଲେ ।

ମେଦିନୀପୁର ଦିନି ଅଞ୍ଚଳୀୟ ଲୋକଙ୍କର ପାଠ୍ୟାବା ବଜାଳା ଦେଇବେଦିଂ, ଗାର୍ଦ୍ଦ୍ସ୍ୟ ଭାଷା ଶୈଥ । ମାତୃଭାଷା କ'ଣ ସହଜରେ ଛାତି ହୁଏ ? ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଶୈଥ ଭାଗବତ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେ-କୁଛିଏ ଶୈଥ ପୁସ୍ତକ ବଜାଳା ଅନ୍ଧରରେ ଶୁଧା କରିଲ ଘରେ ଘରେ ପଠିବ ଦେଇଥିଲା ।

ଗୃହଶାଳୀରେ ବେ-ଆଇନ୍ କାର୍ପ୍ୟ କିଛି ନ ଥିଲା । ସମସ୍ତ ନିଦୃମା-
ବକ୍ଷ । କାର୍ପ୍ୟବିଧି ଲାଭନକାଶ ପ୍ରତି ଦଣ୍ଡ ଅନିବାର୍ୟ । ଅବଧାନକର
ଆଜ୍ଞାବନା କୌଣସି ଗୃହର ତ୍ରୀଠ ବସ ହେବାର ଅୟୁତ ନ ଥିଲା ।
ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ବସି ବସି ଗୋଡ଼ ଲାଗିଗଲେ, ସେହିଠାରେ ବସି.
ହାତଯୋଡ଼ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ହୁଏ; “ଅବଧାନେ, ଏକ” ଅର୍ଥାତ୍,
ପ୍ରସ୍ତାବ କରିବାକୁ ଯିବି । “ଅବଧାନେ, ଦୁଇ,” ଅର୍ଥାତ୍ ଖାତା ଫେରି-
ବାକୁ ଯିବି । “ଅବଧାନେ, ପାଞ୍ଚ,” ଅର୍ଥାତ୍ ପାଞ୍ଚ ଫିରିବାକୁ ଯିବି ।

ଗୃହାଳୀ ଦଣ୍ଡ-ବିଧିରେ ନିମ୍ନ-ଲିଙ୍ଗିତ କେତେ ଚୂପ ଦଣ୍ଡର ବିଧାନ
ଥିଲା ।

୧ମ— ବେଶାଘାତ

୨ୟ— ଏକ ଗୋଡ଼ିଆ; ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ଗୋଡ଼ରେ ଛାତା
ହେବା ।

୩ୟ—ନାକ ବାଲ । ଗୋଟିଏ ହାତରେ ନାକ ଆଉ ଗୋଟିଏ
ହାତରେ ମୁଣ୍ଡବାଲ ଧରି ଛାଡ଼ା ହେବା ।

୪ଥ—ଅଣ୍ଟୁ ଗୋପାଳ । ଆଣ୍ଟୁ ମାଡ଼, ଟୀ ହାତ ମୁଣ୍ଡରେ ଦେଇ,
ଡାହାଣ ହାତରେ ଗୋଟାଏ ଖତି ଗୋଟାଳ ଥୋଇ ସେହି ହାତ ଆଗକୁ
ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ବସିବା ।

୫ମ—ମତ୍ତୁଆ ଶାକୁଳ । ଶାକୁଳ ମତ୍ତୁଆରେ ଦେଢ଼ିବାତ ପ୍ରାୟ
ଲମ୍ବ ଗୋଟାଏ ଦର୍ଢି ତୟାର ହୁଏ । ସେହି ଦର୍ଢି ଅପରାଧ ବେକରେ
ପକାଇ, ଦୁଇ ଗୋଡ଼ ବୁଡ଼ା ଆଗୁଳିରେ ପାଶ ଲାଗାଇ ଦିଅୟାଏ ।

ପ୍ରତିଦିନ ଗୃହାଳୀ ହୁଟ ବେଳେ ଗୃହମାନଙ୍କ ହାତରେ ‘ଶୂନ୍-ଗୃହ’
ଦିଅୟାଏ । କେଉଁ ଗୃହ କେତେବେଳେ ଗୃହାଳୀକୁ ଅସିଥିଲା, ତାହା
ଅପେ ଅବଧାନେ <ବ> ବଡ଼ ଗୃହ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଗୃହ ସମସ୍ତକଠାରୁ
ବେଶି ପଢ଼ିଥାଏ, ମନରେ ରଖି ଥାଆନ୍ତି । ଗୃହାଳୀ ଘାଙ୍ଗିବାବେଳେ
ଗୃହମାନେ ଦୂର ହାତ ପାପୁର ସଲ୍ଲ ରାବରେ ମେଲାଇ ରଖି ଅବଧାନଙ୍କ
ଆଜକୁ ହାତ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ, ଧାକ୍ତ ବାନ୍ଧ ଛାଡ଼ା ହୋଇ ଶାଆନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ଗୃହ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଗେ ଗୁହାଳୀକୁ ଥସିଥାଏ, ତାହା ହାତ ପାଷୁ-
ଲିରେ ଅବଧାନେ ବେଚର ଅଗ ଛୁଆର୍ଣ୍ଣ ଦିଅନ୍ତି—ସେଠା ହେଲେ ଶୂନ୍ନ ।
ତହିଁରଙ୍ଗରେ ଦୁଇ ତନ କରି ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଏକ ଏକ ସଙ୍ଗ୍ୟା ବଢ଼ି
ଉଦ୍‌ଭବ କରି ଗୃହଙ୍କ ହାତରେ ବେଚର ପାହାର ପଡ଼ୁଥାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଉପସ୍ଥିତ
ବିଷୟରେ ଯେ ଦ୍ଵିତୀୟ ତାହା ହାତରେ ଦୁଇଥର, ଯେ ତୃତୀୟ ତାହା
ହାତରେ ତନିଥର, ଯେ ଚର୍ବି ତାହା ହାତରେ ଶୁଣିଥର, ବେଚର
ପାହାର ପଡ଼େ । ଏହି ବେଚର ପାହାରର ବଳ ସବୁ ସମୟରେ ସମାନ
ନୁହେ-ଟାଣ ଓ ଉପାସ ଥାଏ । ଶୂନ୍ନ-ଗୃହ ଦେଲ୍‌ବେଳେ ଅବଧାନେ
ଗୃହ ମୁହଁକୁ ଅନାନ୍ତି । ଯେଉଁ ଠାରେ କୌଣସି ଜବାବଦ ହି ଦେବାର
ସମ୍ମାନନା ଥାଏ, ସେଠାରେ ବେଚର ଆଖଟା କିଛି କୋନଳ ହୋଇ-
ଯାଏ; ଅନ୍ୟ ଗୃହଙ୍କ ହାତରେ ବେଚର ଶବଦା ପଠାପତ୍ର ଶୁଭେ ।

କୌଣସି ଗୃହ ଯଦି ବେଶି ବେଳଯାଏ ଶୋଇପଡ଼େ ଏବଂ
ବିହାରୀ ଭୂତି ମଣି ବାହାରେ ଗୁଲ ଉପରେ ଖର ପଡ଼ିଥିବାର ଦେଖେ,
ତେବେ ସେ ଶୂନ୍ନ-ଗୃହ ଡାରରେ ଗୁହାଳୀକୁ ନ ଯାଇ, ନିର୍ମାଣ
ସ୍ଥାନ, ଅର୍ଥାତ୍ ହାଣ୍ଡିଶାଳରେ ବସି ହାଣ୍ଡି ପନ୍ଥଟା ଥର ବସିପଡ଼େ ।
ହେଲେ ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ରକ୍ଷା ନାହିଁ । ସୁଜାତାଯୁ ଯୋଡ଼ାଏ
ପୁଣ୍ୟ ଲିଲ ଲଙ୍ଘଳା ହୋଇପଡ଼ି, ହାଣ୍ଡିଶାଳରେ ପଶି ଅପରାଧକୁ
ଥରଥାଣି ଶୂନ୍ୟ-ଶୂନ୍ୟ ଟେକ ଗୁହାଳୀକୁ ଥର ଦେନ ଯାଆନ୍ତି ।
ଗୁହାଳୀରେ ଉପସୁତ ମାତ୍ର ବିରୂଳକ ଅବଧାନେ ତାହା ପିଠିରେ
କେବେଟା ପାହାର ବସାଇ ଦିଅନ୍ତି ।

ମୁଁ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଗୁହାଳୀରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କଲି ।
ସେଠାରେ ସକାଳେ ଖୁବିପାଠ ହୁଏ ଏବଂ ଉପରାଞ୍ଚଳ ପୋଥେ ପଡ଼ା
ହୁଏ । ପଡ଼ା ସରଲେ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୃହମାନେ ଦରକୁ ଯାଆନ୍ତି; ବିନ୍ଦୁ
ମୋତେ ଗୁହାଳୀରେ ରହି ଅବଧାନକୁ ସେବା ଏବଂ ତାଙ୍କର
ସେଷେତରେ ସାହାୟ କରିବାକୁ ହୁଏ । ସେ ଅବଧାନକ ନାମ—
ବୈଶବ ମାହାନ୍ତି—ନବାସ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ।

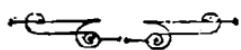
ମୋର ବଡ଼ ବାପା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନାପତି ମୋ ପ୍ରତି ବଡ଼ ଦଶ୍ରୁର ଥୁଲେ । ମାସ ଶେଷରେ ଅବଧାନେ ଦରମା ମାଟିବାକୁ ଗଲେ, ବଡ଼ ବାପା କହନ୍ତି, “ ତୁମେ ତ ଫଳାରକୁ ପାଠ ପଢାଉ ନାହିଁ, ଦରମା ମାଗୁଛ କଣ ? ” ଅବଧାନେ ଜକାବ ଦିଅନ୍ତି, “ ମୁଁ ତ ଦିନ ରାତ ତାହାକୁ ପାଖରେ ବସାଇଛି, ଦିଶେ ଦେଲେ ଖେଳିବାକୁ, ବୁଲିବାକୁ ଶୁଭୁ ନାହିଁ । ” ବଡ଼ ବାପା କହନ୍ତି, “କାହିଁବା ଟିରେ ତ ଚିଲ ନାହିଁ । ” ଅବଧାନେ ବଡ଼ବାପାଙ୍କ ମନକଥା ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ କରି ବୁଝିଥୁଲେ, ଶୁଭାଳୀରେ ମୁଁ ବସିଥିଲି, ଅକାରଣ ବେତଟା ଧରି ମୋ ଟିରେ ଦଶ ବାର ପାହାର ବାଡ଼େଇ ଗଲେ । ମାତ୍ରର ଶବ୍ଦ ଓ ମୋହର ଚିହ୍ନର ଶୁଣି ବଡ଼ବାପା ଓ ବଡ଼ମା ଭାବ ଜୁଣି । କିନ୍ତୁ ଠାକୁରମା ଦର୍ଶନ ଥିଲା କହନ୍ତି, “ଅବଧାନେ ତୁମୁର କି ପୁଅଣ୍ଡିଆ କେହି ନାହିଁ ? ଅକାରଣ ଟିଲାଟାକୁ ବାଡ଼ୋଭାଇ ! ” ପ୍ରତ୍ୟେକ ଥର ଅବଧାନଙ୍କ ଦରମା ଦେବାବେଳେ ଏହୁପରି ଅଭିନୟ ହୋଇଥାଏ ।

ବିଛିକାଳ ପରେ ବୈଶିକ ମାହାନ୍ତି ତାଙ୍କ ଗ୍ରାମକୁ ଗୁଲିଗଲେ । ଅମ୍ବ ଗ୍ରାମରେ ନଶ୍ଶୀ ଗୋସାର୍କୀ ମଠରେ ଗୋଟାଏ ଶୁଭାଳୀ ଠିଲ୍ଲ । ମୁଁ ସେହି ଶୁଭାଳୀରେ ଭର୍ତ୍ତି ହେଲି । ପେଠାରେ ପ୍ରତିପଦ, ଅଷ୍ଟମୀ, ଚର୍ବିଶା ଓ ଅମାବଦ୍ୟା ଏହି କଥମାନଙ୍କରେ ଶୁଭାଳୀପଢ଼ା ବନ୍ଦ । ଏହି କଥମାନଙ୍କରେ ଉପରେକ କେତେ ଜଣ ବଡ଼ ବଡ଼ ଶୁଟିଲ୍ଲ ନିଳି ଗ୍ରାମମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଖରେ ବ୍ୟସି ଗୀତ ଗାଉଁ । ସେମାନେ ଶୁଟିରକ୍ଷା ଶୁଭି ଅନୁର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଶୁଭିଲ ଅବଧାନେ ପାରିଥିଲେ । କେହି ଶୁଟି ନୁଆ ଗୋଟାଏ କିଛି ପାଠ ଅରମ୍ଭ କଲେ ଶୁଭାଳୀକୁ ଗୋଟାଏ ସିଧା ଆଶେ । ସିଧାର ସରଞ୍ଜାମ ସେବେ ଶୁଭିଲ, ଗୋଟାଏ ଶୁଅ, କିଛି ଶୁଭି ଓ ଭଜୁଡ଼ା ଓ କେତେଟା ପୁଲ ।

ସେ ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଗୋଟାଏ ପାଶ୍ଚ ଅବେଳିନିକ ସୁଲ ଥିଲା । ଶୁଭାଳୀ ପାଠ ଶେଷକରି ମୁଁ ଅପେ ଯାଇ ସେ ଇଷ୍ଟିଲରେ

ନାମ ଲେଖାଇ ପଢ଼ିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କଲି । ସ୍ଥୁଲରେ ତିନିଜଣ ଆଖୁନଙ୍ଗା ଓ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତ ନିୟମକୁ ଥୁଲେ । ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତଙ୍କନାମ ବନମାଳୀ ବାଚଷ୍ପ । ବାପ, ଭାଇ ପ୍ରତିଭକୁ କିପରି ତିଟି ଲେଖିବାକୁ ହୁଏ, କିତେବେଳେ ଦରଖାସ୍ତ କିପରି ଲେଖିବାକୁ ହୁଏ—ପଣ୍ଡିତ ଶୁଦ୍ଧମାରଙ୍କୁ ଏହିକି ମାତ୍ର ଶିଖାନ୍ତି ।

ସେ ସମୟରେ ବାଇବେଲୁ ଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଆରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶ୍ରପା ପୁସ୍ତକ ନ ଥୁଲା । କଟକର ମିଥନ ପ୍ରେସ୍ ଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଆରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶ୍ରପାମାନା ମଧ୍ୟ ନ ଥୁଲା । ବାଲେଶ୍ଵରରେ ପାଦ୍ମୀ ସାହେବଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସ୍ଥୁଲ ଥୁଲା । ସେଥୁରେ ବାଇବେଲୁ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପୁସ୍ତକ ପଡ଼ା ହେଉ ନ ଥୁଲା । ମାତ୍ର ପାଦ୍ମୀ ସାହେବଙ୍କ ସ୍ଥୁଲରେ ଶ୍ରପା ପୋଥୁ ପଡ଼ିଲେ, ‘କାତ୍ତିଯିବ’—ଏହି ଉପ୍ରଭେଦ କେହି ହନ୍ତୁ ପିଲା କେ ରହୁଲରେ ପଢ଼ି ନ ଥୁଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚେଦ ।

ଅଣ୍ଠାଳ

ଅଣ୍ଠାଳ ସିଲାଇ ଓ କୀମକ ମାହାଳ ।

ମୋର ବାଲ୍ମୀକିରରେ ବାଲ୍ମୀକିରରେ ଜାହାଜାତ କାର୍ଯ୍ୟର ବଡ଼ କାରବାର ଥୁଲା । ପାଞ୍ଚ ଛାତିଶତ ଜାହାଜ ସମୁଦ୍ରରେ ଗବାୟୁତ କରୁଥୁଲେ; ବାରପଟି ଜାହାଜ ଲୁଣବୁଦ୍ଧା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏବଂ ଅବଶିଷ୍ଟ ରେଙ୍ଗୁନ, ମାନ୍ଦ୍ରାଜ, କଲମ୍ବୋ ଏବଂ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମମାନଙ୍କୁ ବାଣିଜ୍ୟ ଦ୍ୱାବ୍ୟ ବହନରେ ନିୟମକୁ ଥୁଲେ । ସେ ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଝୁମାରର ନାମ ଶୁଣାନ ଥୁଲା ।

ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଅଣ୍ଠାଳ ଭାବରେ ଜାହାଜ ଚଲେ । ଜାହାଜର ଅକାର ଅନୁସାରେ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଜାହାଜ ସକାଶ ନାନା ଅକାରର, ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମାପର, ଛାଅଖଣ୍ଡତାରୁ ବାରଖଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଣ୍ଠାଳ

ଲୋଡ଼ା ହେଉଥିଲା । ସେ ସମସ୍ତ ଅଣ୍ଟାଳର ଜିନି ତିନି ନାମ ଥିଲା; ସଥା—
କରାଇ, ସବର, ଟବର, କଳମି, କଞ୍ଚି, ଦଶା, ପେଲ୍ ଇତ୍ୟାଦି । ଗୋରାଷ
ଅର୍ଥାତ୍ ବଜ୍ର ବଜ୍ର ଦୁଇ ଠୁଳିଆ ଜାହାଜର ଦୁହୁର ଶତ ଲୋଡ଼ା ହେବ ।
ସେହି ସମସ୍ତ ଅଣ୍ଟାଳ କେହି ତୁରୁଷୋଣୀ, କେହି ତ୍ରିକୋଣ, କେହି ବିଷନ୍ଦ
ବାହୁ ଚରୁଭୁର୍ଜ ଥାଏ । ଜାହାଜର ଆକାର ଦୃଷ୍ଟିରେ ମାପସଙ୍ଗ ଅଣ୍ଟାଳ
ଦରକାର । ଅଣ୍ଟାଳ ମାପରୁ ବଡ଼ ହେଲେ, ଟାଣ ପବନରେ ଜାହାଜ ଓଳକ୍
ଯାଇପାରେ, ପାନ ହେଲେ, ଜାହାଜ ଚଳବ ନାହିଁ । ଅଜଣା ଲୋକ
ଅଣ୍ଟାଳର ମାପ ଟିକ୍ ରଖି ପାରେ ନାହିଁ ।

ମୋ ବାପା ଏବଂ ବଡ଼ ବାପା ଅଧିକାଂଶ ଜାହାଜର ଠିକାଦାର
ଥିଲେ । ଅଧିକାଂଶ ଜାହାଜକ ମହାଜନ ଫରମାସ ଦେଇ ଅଣ୍ଟାଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ
କରାଇ କେଉଁଥିଲେ । ଅଣ୍ଟାଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ନିମନ୍ତ୍ରି ଶତ ଶତ ଦଳି
ଅମୂଳାନଙ୍କ ଘରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥାନ୍ତି । ଏହା ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଲୋଜନକ
ବ୍ୟବସାୟ ଥିଲା । ଏହି ସମସ୍ତ କାରବାର ହିସାବ ରଖିବା ନିମନ୍ତ୍ରେ ଅମୂଳା
ନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ସେରେସ୍ତା ଥିଲା । ଗୋମାସ୍ତ୍ର ଅଧିନରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଶିଖିବା
ସକାଶେ ବଡ଼ବାପା ମୋତେ ନିୟମନ୍ତ୍ର ଲିଖିଦେଲେ । ଗୋମାସ୍ତ୍ର ମେଟ
(Mate) ରୂପେ ମୁଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲି; ଦୁଇଓଳ ନଦୀନୂଳରେ
ଦୁଲି ଦୁଲି, କେଉଁ ଜାହାଜରେ କେଉଁ ଅଣ୍ଟାଳ ଜୟାର ହେଉଥିଲି ଏବଂ
କେଉଁ କେଉଁ ଦରଜିମାନଙ୍କ ଜମାରେ କି କି କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲି, ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ
ବୁଝି ଥେବା, ଗୋମାସ୍ତ୍ରକୁ ଲେଖାଇ ଦିଏ । ଏହି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଘାର, ମୋର
ତେର ସମୟ ଥାଏ । ସେହି ସମୟଠାରେ ଅଣ୍ଟାଳ ଧଳିର କରିବା ସକାଶେ
ବଡ଼ବାପା ମୋତେ ଲାଗାଇ ଦିଅନ୍ତି ।

ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଜାହାଜାତ କାର୍ଯ୍ୟ କାର୍ତ୍ତିକତାରୁ ରୈଷମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ,
ଚକ୍ରଥିଲା । ଦର୍ଶଣ ପବନ ଟାଣ ହେଲେ, ଜାହାଜସବୁ ନଦୀନୂଳାଶରୁ
ବାହାର ପାରୁ ନ ଥିଲେ; କାର୍ତ୍ତିକମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଶୁକ୍ଳରେ ବନ୍ଧା ହୋଇ
ପଢ଼ି ଥାନ୍ତି । ଏଥକୁ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଏ । ତଥାପି ମହାଜନ,
ଠୁରୁ ବକ୍ଷଶାଳ ରାଜିକାର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କାରିଗର, ଠିକାଦାର, ମାତ୍ର
ଶଳୀଧୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମୀ ଜାହାଜକାରୀ ପ୍ରଥମ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ ।

-

ବୈଜ୍ଞାନିକ କର ଆଖନ୍ତି, ସେଥିରେ ଘରେ ବସି ମଧ୍ୟ ଆଉ ଛାଅ ମାସ ଚକାଇ ନଥନ୍ତି । ବର୍ଷା କାଳରେ ପୋକ୍ରାନ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟ ବନ୍ଦ ହେବାରୁ ହରକାଣ ଲଲକା ଓ ପୋକ୍ରାନ୍ତି ସମକ୍ଷରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କର୍ମଗୁଡ଼ି ଘରେ ବସି ରହନ୍ତି ।

ଜାହାଜାତ କାର୍ଯ୍ୟ ବନ୍ଦ ହେବାରୁ ବଡ଼ବାପା ଅମ୍ବାନଙ୍କ ଗ୍ରାମର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଭୁଟ୍ଟିଶାହ ଗ୍ରାମ-ନିବାସୀ ନିମକ୍ ମାହାଲର ସେରେସ୍ତାଦାର ବାବୁ ଦିଶନାଥ ଦାସଙ୍କ ନିକଟରେ ମୋତେ ଶୁଣି ଆସିଲେ । ମୁଁ ପ୍ରତିଦିନ ସେରେସ୍ତାଦାରଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯାଇ କରେଶରେ ନିମକ୍ ମାହାଲର କାର୍ଯ୍ୟ ଶିଖିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କରେଶରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମହକୁମାଠାରୁ ନିମକ୍ ମାହାଲ ମହକୁମାଠା ବଡ଼ ଜାଗ ଥିଲା । ସେଥିରେ ଅନେକ ଅମ୍ବା ନୟାଳୁ ଥିଲେ । ନିମକ୍ ମାହାଲ ସେରେସ୍ତା ଦୂର ଭାଗରେ ବିଦିକୁ ଥିଲା— ସେରେସ୍ତା ବିଭାଗ ଓ ଦେବାନ୍-ବିଭାଗ । ଦୂରୋକ୍ତ ବିଭାଗରେ ମଫଲର ହିସାବ ସବୁ ଥାଏ । ଶେଷୋକ୍ତ ବିଭାଗରେ ସଦରର ହିସାବ ପଡ଼ି ସବୁ ରହୁଥିଲା ।

ସେ ସମୟରେ ବାଲେଶର ସେତେ କିଛି ଗୌରବ, ସମ୍ମତ, ଭିନ୍ନ—ସମସ୍ତ ନିମକ୍ ମାହାଲ ସକାଶେ । ଭିନ୍ନରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ମୁହାଶ-ଠାରୁ ଦିଣରେ ଧାମରମୁହାଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଲେଶର ଦୂର୍ବାହଳ ସମୁଦ୍ର-କୁଳବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ପଙ୍ଗାଲୁଣ ପୋକ୍ରାନ୍ତ ହେଉଥିଲା । ପୋକ୍ରାନ୍ତ ନୂଣୀ ବାଲେଶର ଖର୍ଚ୍ଚ ବାଢ଼େ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଧିକାଂଶ କଳିକତା ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଗଞ୍ଜା ନଦୀର ପଣ୍ଡିମ କୁଳବର୍ତ୍ତୀ ସାଲିମାର ଗୋଲକୁ ଜାହାଜହାର ଚଲଣ ହେବ । ସେ ସ୍ଥାନରୁ ବଜାଳାର ନନ୍ଦମଳ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କୁ ବିନ୍ଦୁ ପାଇଁ ଚଲଣ ହେବ । ସେ ସମୟରେ ବଜା ଦେଖର ଅନେକ ଲୋକ ବାଲେଶର ପଙ୍ଗାଲୁଣ ବାରବାର କରୁଥିଲେ । ନିମକ୍ ମାହାଲ ବାଲେଶର ସହରନିବାସିମାନଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣର ପ୍ରାୟ ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ଥିଲା ।

ଜାହାଜପବୁ ପମୁଦୁ ମଧ୍ୟରେ କୁଣ୍ଠଳରେ ଗଢାୟାଚ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବହରର ସମସ୍ତ ଦେବାନ୍-ନିବାସୀ ପୁନା ଏହି ତଣ୍ଡୀ ପାଠ ସକାଶେ ଶତ

ଶତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତ ନିୟମ୍ବର ଥିଲେ । ପ୍ରତିବର୍ଷ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ଲୁଣ ପୋକ୍ତାନ ଆରମ୍ଭ ଦୂରାରୁ ପୋକ୍ତାନ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଵାଗରେ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ସରକାର ତରଫରୁ କରେଶ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଖାଡ଼େଇର ମହାଦେବଙ୍କୁ ପୂଜା ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ଦୂରାର ସମସ୍ତ ଝର୍ଣ୍ଣ ସରକାରୀ ଖଜଣା ଖାନାରୁ ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ଲୁଣ ପୋକ୍ତାନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯାବଜ୍ଞାପ୍ତ କର୍ମଗ୍ରହ ହନ୍ତୁ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମନୋରକ୍ଷନ ସକାଶେ ସରକାରଙ୍କୁ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରୁ ନେଉଥିଲା ।

ମୁଁ ନିମକ୍ ମାହାଳ ସେରେସ୍ତାରେ ବସି କାର୍ଯ୍ୟ ଶିଖିବାକୁ ଲାଗିଲା । କରେଶରେ ଲେଖ ଭାଷା ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗା ଏବଂ ପାଣ୍ଡି ଥିଲା । ଏହା ବଡ଼ ଦୁର୍ଗର୍ଥର ବିଷୟ ସେ ଅଳ୍ପଦିନ ଉତ୍ତରର ନିମକ୍ ମାହାଳ ଭୁଟ୍ଟେଇବା ବିଷୟ ସଦରରୁ ହୁକୁମ ଅଧି ପଢ଼ୁଥିଲା । ଭୁକୁମର ଭାଗ୍ୟ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲିବର୍ସ୍‌ଯୁଲ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଚାଲିଗଲେ । ନିମକ୍ ମାହାଳ ଭୁଟ୍ଟେଇବାରୁ ସେଥିରେ ନିୟମ୍ବର କଣ୍ଠାଳୀ ଅମଲମାନେ ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ଚାଲିଗଲେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଅମଲମାନେ କରେଶରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମହକୁମାରେ ନିୟମ୍ବର ହୋଇଗଲେ । *

ବାଲେଣ୍ଟର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦର ଏବଂ ବାଣିଜ୍ୟ-ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ବୋଲି, କେବଳ ଭାରତରେ ନୁହେ, ଇଉରେପଣ୍ଡରେ ମଧ୍ୟ ଖ୍ୟାତ ଲାଭ କରିଥିଲା । ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ପ୍ରଦେଶ କରିବା ଦୂରେ ଓଲିଭାଇ, ଦିନାମାର, ଫରାଗୀ, ଲଂରାଜ ପ୍ରଦୃତ ଇଉରେପିଯୁ ବଣ୍କଦିଲ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଦୋକାନ ଖୋଲିଥିଲେ । ତିରକାଳ କାହାର ସମାନରେ ଯାଏ କାହିଁ ଦ୍ଵିତୀୟ ପତନ ଜଗତର ନିୟମ । ଦୁରଗାତ୍ର କାଳ ଦୂରାରୁ ଯେଉଁ ବାଲେଣ୍ଟର ରର ନିୟମକୁ ସଦସ୍ତ ସହସ୍ର ଲୋକ ଯୋଗେ କୋଳାହଳମୟ ହୋଇଥିଲା, ଅଜ ଦେଖନ୍ତୁ ସେ ସ୍ଥାନ ନାରବ, ନିର୍ଦ୍ଦିନ, ବନ୍ୟମୟ, ଶୁଶ୍ରାନ୍ତିଲୁ ନିୟମିତ । ନାଟାଠା ମଧ୍ୟ ପୋତ ଗଲାଣି । ବାଲେଣ୍ଟର ସମସ୍ତ କାରବାର ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଦେଶୀଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଥିଲା ।

*In 1862-63 Government definitely abandoned a system (viz salt manufacture) which, from its first establishment by Lord Clive, in the shape of a pure monopoly, had lasted with various modifications almost a century.

[Buckland's 'Bengal' P. 287.]

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛଳି ।

ଶ୍ରୀମତୀ
କୃତ୍ତିମାନଙ୍କାରୀ

ବାରବାଟୀ ସ୍କୁଲରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନ ।

[୧୮୭୨-୧୮୭୪]

ନିମକ ମାହାଲ ଛୁଟିଯିବା ପରେ ମୁଁ ବାରବାଟୀ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଆନମ୍ବ କଲି । ବାଲେଶ୍ଵର ଗର୍ଭମେଣ୍ଠ ସ୍କୁଲର ସେକେଣ୍ଟ ମାଝୀର ବାବୁ ଶିବଚନ୍ଦ୍ର ଘୋମ ସହରର ପୂର୍ବୋତ୍ତର ପ୍ରାକ୍ତ୍ତ ବାରବାଟୀ ନାମକ ଗ୍ରାମରେ ଏହି ସ୍କୁଲ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ଜଣଣ ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ—ନାମ ହରେକୁଷ୍ଠ ପାଣିଗ୍ରାହୀ । ସେ ସ୍କୁଲର ଉତ୍ସମାନଙ୍କୁ ଏହିରୂପେ ଫଢ଼ାଉଥିଲେ—“କୌଣସି ଦିନରେ ଗୋଟିଏ କାକ ଖଣ୍ଡିଏ ମାଂସ ମୁଖରେ ଧରି ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷ ଜାଳରେ ବସିଥିଲା ।” କୌଣସି ଦିନରେ କି କେହି ଅହୁରେ, ଗୋଟିଏ କାକ କି ଏକ ଗୋଟ ବାୟସ, ଖଣ୍ଡିଏ ମାଂସ କି ଖଣ୍ଡିଏ ପଳ, ମୁଖରେ ଧରି କି ବିଦନରେ ଧାରଣକର, ଗୋଟାଏ କୁମ କି ଏକ ଗୋଟା ମର୍ମରୁଦ୍ଧ, ଜାଳରେ କି ଶାଖାରେ, ବସିଥିଲା କି ଡୂପବେଶନ କରିଥିଲା ।”

ବର୍ଷଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ପାଖା ହେଲା, ମୁଁ ମୋର ଶୈଖୀରେ ପ୍ରଥମ ସ୍କୁଲ ଅଧିକାର କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶୈଖୀକୁ ଉନ୍ନିତ ହେଲା । ଶୈଖୋକୁ ଶୈଖୀରେ ଚାରି ପାଞ୍ଚ ମାସ ପଢ଼ିଛୁ, ସ୍କୁଲର ବେଚନ ଯାହା କି ମାସିକ ଚାରି ଅଣା ମାତ୍ର, ଦେଇ ନ ପରିବା ଯୋଗୁଁ ମୋର ପଢା ଶୈଖ ହୋଇ ଗଲା, ଆଉ ମୁଁ ସ୍କୁଲକୁ ଯାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ମୋତେ ଅଧିକ ଦିନ ତୁମି ଦୋଇ ଘରେ ବସିବାକୁ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସେହି ସ୍କୁଲର ସମ୍ମାଦକ ବାବୁ ଶିବଚନ୍ଦ୍ର ଘୋମ ମୋତେ ଭକାଇ ନେଇ, ସେହି ସ୍କୁଲର କୁଣ୍ଡଳୀ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିୟମିତ କଲେ—ମାସିକ ବେଚନ ଅଢ଼େଇ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର । ଠାକୁରମା ମୋହର ଗୁରୁତ୍ବ କଥା ଶୁଣି, ଆନନ୍ଦରେ ଅସ୍ତ୍ରିର ହୋଇ, ତରୁଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ଦୂର ମାସ

ମାତ୍ର ମାସିକ ଅତ୍ରେଇ ଟଙ୍କା ବେଳନ ପାଇଥିଲି । ତୁମ୍ଭେ ମାସଠାରୁ ମାସିକ ଶୁଭ ଟଙ୍କା ବେଳନ ପାଇଲି ।

ସେ ସମୟରେ ଦେବାମ ଅଦାଳିତରେ ଅମଲମାନକର ଦରମା ଥିଲା ମାସିକ ତନି ଟଙ୍କା ୩୦ ଦଶଟଙ୍କା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । କେବଳ ସେବେଷ୍ଟା-ଦାରଙ୍କ ଦରମା ମାତ୍ରିକ ଦଶଟଙ୍କା ଥିଲା । ଏହି ସାମାନ୍ୟ ବେଳନରେ ଲୋକେ ବେଶ୍ୟ-ସୁଖ-ସ୍ଵାଚ୍ଛନ୍ଧରେ ଚକ୍ରଥିଲେ । ସେବେଳେ ସଂଘରର ଜିତ୍ୟ ବିଦ୍ୱାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ରୁବ୍ୟ ଖୁବ୍ ସ୍ଵଲଭ ଥିଲା । ଯଥା—

ଚାଉଳ	—	ଟଙ୍କାକୁ	ଦେବାମନିକର
ବରି	—	ମହାରୀ	ଟ ୦ ୫
ମୃଗ	—	,	ଟ ୦ ୫୦
ହରତ୍ତି	—	"	ଟ ୦ ୫୫
ହେଲ	—	ଟଙ୍କାକୁ	ସାତ ସେର
ଦିଅ	—	ଟଙ୍କାକୁ	ତନି ସେର
ମାତ୍ର	—	ପଇସାକୁ	ସେବେ ଦୁଇସେର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

ଅମଲ ଓ ବଡ଼ଲୋକମାନେ ବାଲେଶ୍ଵର ପଢଳା ଲୁଗା ପିନ୍ଧୁ-
ଥିଲେ । ମଧ୍ୟପଲବାସୀ ସମସ୍ତ ଚାଣୀଲେକ ଘରର ଅରଟଙ୍କଟା ସୁତାରେ
ବୁଣା ଲୁଗା ପିନ୍ଧୁ-ଥିଲେ । ସୁତା କାଟିବା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଘରେ
ମାରକନିଅ ନ ଥାଏ, ସେହିମାନେ କେବଳ ବଜାରରୁ ଲୁଗା କଣି
ପିନ୍ଧୁ-ଥିଲେ । ମଧ୍ୟପଲବାସୀ ସମସ୍ତଙ୍କର କପାଗୁଷ ଥାଏ । କପା ବିଲତୁ
ତୋଳାହୋଇ ଅସିଲେ, ଘରର କର୍ତ୍ତା' ମାରକନିଅମାନଙ୍କୁ ତୁଳା
ବାଣି ଦିଅନ୍ତିଃ । ପ୍ରତେକ ଶ୍ରୀଲୋକର ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଅରଟ
ଥାଏ । ସୁତା କଟା ହୋଇଗଲେ ତନ୍ତ୍ର ବାଣି କେଇ ସେହି ସୁତାରେ
ଲୁଗା ବୁଣିଦିଏ । ବାଣି ସତର୍ଗର ହାତକୁ ପଇସାଏ କରି ଥିଲା ।

ସୁଲିର ଡେପୁଟି ଇନ୍ଦ୍ରପେନ୍ଦ୍ର ମାସ ଶେଷରେ ଥରେ ଅସି, ଶୁଦ୍ଧ-
ମାନଙ୍କର ପାଠ ପରୀକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ସମସ୍ତ ଡେପୁଟିରେ ଜଣେ ମାତ୍ର
ଡେପୁଟି ଇନ୍ଦ୍ରପେନ୍ଦ୍ର ହୁଲେ । ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଥାନ କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରାକ ବାଲେଶ୍ଵର

ସହର । ବର୍ଣ୍ଣକୁ ଦୁଇଥର ମାତ୍ର କଟକ ଓ ପୁରୀ ଯାଇ ତଥିତ୍ୟ ସୁଲମାନ ଦେଖୁ ଆସିଥିଲେ । ଶୁଣି ଥିଲୁଁ, ତାହାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ସମସ୍ତ ଭାଜିଳରେ ସାତ କି ଅଠଗୋଟି ମାତ୍ର ସୁଲ ଥିଲା ।

ମୁଁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିଧାନ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାକରଣ ପଢ଼ିଥିଲା । ମାତ୍ର ମୁଣ୍ଡବୋଧର ସୁରମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ବୁଝିବା ମୋ ସାମାନ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିର ଅଗମ୍ୟ ଥିଲା । ପରେ ବିଦ୍ୟାଧାରୀଙ୍କ ବିଦ୍ୟାକରଣ-କୌମୁଦୀ ଗୁରୁଭାଗ, ଏବଂ ଚଲ୍‌ପାଠ ତିନିରାଗ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାରୁ ମୋହର ସମ୍ମରଣୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ।

ଶଷ୍ଟ ପରିଚ୍ଛଦ ।

ଅନ୍ତର୍ଗତ

କବିତର ରାଧାନାଥ (୧୮୭୩)

ମୁଁ ବାରବାୟୀ ସୁଲରେ ପଡ଼ାଉଥିବା ସମୟରେ ବାଲେଶର କିନ୍ତୁ
ସୁଲରୁ ଜଣେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଏକ୍ଷ୍ଵାନ୍ତ ପରାମର୍ଶ ଦେବା ସକାଶେ କଲିକତାକୁ
ପ୍ରେରିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ନାମ ରାଧାନାଥ ରୟ । କଥିବର ରାଧାନାଥ
ରୟ ବାଲେଶର ଜିନ୍ହାର ସବ୍ରାତମ ଏକ୍ଷ୍ଵାନ୍ତ ପରାମର୍ଶଟାଣ୍ଟି ଶ୍ରଦ୍ଧା । ସେ
୧୮୭୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟରେ ବାଲେଶର ସୁଲରୁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଏକ୍ଷ୍ଵାନ୍ତ
ପାଶ କରିଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ବାବୁଙ୍କ ପାଶ ସମ୍ବାଦ ବାଲେଶରରେ
ପଞ୍ଚବାଦିନ କରେଣରେ ଭାରି ଗୋଟାଏ ଚତଳ ପଢ଼ିଗଲା । ଅମନ୍ତା-
ମାନେ ଗୋଟାଏ ସ୍ରାନରେ ବସି ବୋଲିବୋଲି ହେଲେ--“ଜଣାସାଉଛି,
ଏକ୍ଷ୍ଵାନ୍ତ ପାଶଟା ଖୁବ୍ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କଥା କୁହେ । ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ସୁନ୍ଦର
ବାବୁଙ୍କ ସାନ ସନ୍ତ୍ରୀଅ ପିଲାଟା ପାଶ କରି ପକାଇଲା । ଏଇଟା ଅଭି କ'ଣ
କଢ଼ି କଥା ହୋଇଥାରେ ?”

ରାଧାନାଥବାବୁଙ୍କ ପିତା ସୁନ୍ଦରନାରାୟଣ ରୟ କରେଣରେ ଜଣେ
ଅମନ୍ତ ଥିଲେ । ଏହି, ଏ ପଢ଼ିବା ସକାଶେ ରାଧାନାଥ ବାବୁ କଲିକତାକୁ

ପଠାଗଲେ । ଚାକ୍ର ସାନ ଦାଦ ଜାହଙ୍ଗ ବାବୁ ରନ୍ଧକ ସ୍ଵରୂପ ଗଲେ । ସେ ସମୟରେ କଲିକତା ଯିବାକୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ରଥମାନେ ଶକ୍ତି ଯାଉଥିଲେ । ପାଞ୍ଚମାତ୍ର ଜଣ ସଙ୍ଗୀ ନ ହେଲେ ଏକୁହାଥେ ଯିବାକୁ କାହାର ଭରପା ପାରୁ ନ ଥିଲା । ବାଲେଢୁର ଠାରୁ କଲିକତାକୁ ଲଳନ୍ତିରେ ଛଅ ଦିନର ବାଟ । ସେ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ନିତାନ୍ତ କବନ୍ୟ । ବର୍ଷାଦିନରେ ସେମନ୍ତ ଅଣ୍ଟୁଆଣି କାଦୁଆ, ଶୀତଦିନରେ ସେହିପରି ରେକଟିଆ, ଖରଦିନେ ଅଣ୍ଟୁଏ ଧୂଳି । ତହିଁମଧ୍ୟରେ ପୁଣି ସରେଇ ଘରେ ରୋଷେଇ, ନାନାପାଇଁ ସମୟରୁଦ୍‌ଧିକାଦାର ନାହିଁଲାମାନଙ୍କର ଅତ୍ୟାଗ୍ରର ବଳ ପଡ଼ୁଥିଲା । ତାହା ଉପରେ ପୁଣି ତୋର ଡକା ଏକଙ୍କ କଥା ଉପରକୁ ଅଛି ।

କଲିକତାଠାରୁ ବଦ୍ରିଖ ଫର୍ମ୍ୟାନ୍ତୁ ତେର ଡକା ଏହଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବଳ ଥିଲା । ରାନ୍ଧାଜାନି ପ୍ରତିଦିନ ଲୁଣି ରହୁଥାଏ । ଅନ୍ତନକ-ଗୁଡ଼ିଏ ଡକା ଏତ-ଦଳ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସରଦାର ଗଦେଇ କଣ୍ଠର ଦଳ ବାଲେଢୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲା । ତାହା ଅଧୀନରେ ପ୍ରାୟ ଷାଠିଏ ସତ୍ତର ନଣ୍ଠ ଡକା ଏତ ଥିଲେ । ଡକା ଏତନାନେ ରାଣୀରଙ୍ଗୀ କଲିକତାଠାରୁ କଟକ ଯାଏ ବୁଲି ବୁଲି, ଧନବନ୍ତ୍ର ବାଟୋଇ ଏବଂ ମହାଜନମାନଙ୍କ ସନ୍ଧାନ ଦେଇଥାଅନ୍ତି । ସନ୍ଧାନ ପାଇ ସରଦାର ଗଦେଇ ଅପଣା ଅଧୀନସ୍ତ୍ର ଦଳକୁ ଡକାଇଛି କରିବା ସକାଶେ ପଠାଇଦିଏ । ଶେଷରେ ସେ ଜଣେ ମହାଜନଠାରୁ ପନ୍ଥ କୋଡ଼ିଏ ହଜାର ଟଙ୍କା ଲୁଣି ନେଇ ଡକା ଏତ ଶତ ଦେଇଥିଲା । ଶେଷଜୀବନରେ ଭାଗବତ-ପୁରାଣ-ଶ୍ରବଣ, ଦେବ ବ୍ରାହ୍ମଣଠାରେ ଉଚ୍ଛିତ୍, ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ରରେ ଦାନ-ପୁଣ୍ୟ ଏବଂ ସହାୟ୍ୟରେ ସାଧୁଲେଖକ ପଣ୍ଡ ଜୀବନସାଧନ କରିଥିଲା ।

ଗଦେଇ ଦଳ ଛଡ଼ା ସାନ ସାନ ଦଳ ମଧ୍ୟ କେତେବୁଦ୍ଧି ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁଣି, ଅନେକ ଗ୍ରାମ-ପାଞ୍ଚମ କୁଟକୁରିଥ ତୋରର ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟବ ନଥିଲା । କୁଟକୁରିଥ ତୋରମାନେ ଧନ୍ୟାଦ୍ରିତାରେ ଶତକ-ପାଞ୍ଚମ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଉତ୍ସାହ ଜାଗାରେ ଲୁଣି ବସ୍ତିଥାନ୍ତି । ଶତକ-ତତ୍ତ୍ଵା ଯାହିଁକଠାରୁ ତୋର କରିବା ଏମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ଷୟାନ୍ୟ । ଶତକ ଆଗଦଣ୍ୟରେ ଶତକିଥ ଦୁଇଅଭିକୁ ଗୋଡ଼ ଝୁଲିରଦେଇ ହୋଲାଇ

ଚାଲାଇ ବଳେ ଅଡ଼ାଉ ଥାଏ । ଯାହା ଶଗଡ଼ ଉଚରେ କୁଟୀପାଇଁ
ଦାନା ଉପରେ ବିଛଣା ପକାଇ ସୁନ୍ଦରଚୂପେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ଇତ୍ୟବନ୍ଧୁ
ସରେ ଗୋର ଶଗଡ଼ ପଞ୍ଜ ତାଟ କାଟିଦେଇ, ହାତରେ ଯାହା ପଡ଼େ,
ବାନା ଘେନିଯାଏ । ତଳନ୍ତି ଶଗଡ଼ର ଦାଡ଼ର ଦତ୍ତର ଶବ୍ଦ ହେଉରୁ
ଦାଙ୍କଟା ଖଡ଼କର ଶବ୍ଦ ଶୁଭେ ନାହିଁ । ପୁଣି, ଯାହାର ନିଷ୍ଠାନ୍ତି ମନରେ
ଶୋଇଥାଅନ୍ତି; କିଛିମାତ୍ର କଥା ଜାଣିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ରାତ ପାହିଲେ
ସମସ୍ତ ଜଣାପଡ଼େ । ଏହା ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକ ଘଟନା ଥିଲା ।

ଶଗଡ଼କ ଧାର ଚଢ଼ିର ଅନେକ ଦୋକାନୀ ମଧ୍ୟ ଡ୍ରିକାଏତ ବା
ଡ୍ରିକା ଏତମାନଙ୍କ ସହକାରୀ ଥିଲେ । ସେହି ଦୋକାନମାନେ ଚଟ୍ଟ
ବାଷିକା ଲୋକ କୁହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଘର ଚଢ଼ିତାରୁ କୋଣେ ବା
ଦେଢ଼ିକାଣ ଦୂରରେ । ସକାନ୍ତି ରାତ ପଦରେ ଯାଏ ଦୋକାନରେ
ରହି, ଯାତ୍ରିମାନଙ୍କୁ ଚଢ଼ା, ଗୁଡ଼ିଳ, ହାଣି, କାଠ ପ୍ରକାର ବିକ୍ରି କରି
ଘରକୁ ତାଲିଯାଆନ୍ତି । ତରକାରୀରେ ପକାଇବା ପାଇଁ ଦୋକାନମାନେ
ସେଇଁ ଦ୍ଵାରଦିଗୁଣ୍ୟା ବିକନ୍ତି, ସେଥିରେ ଏକପ୍ରକାର ବିଷ ନିଶ୍ଚିଆଏ ।
ସେହି ବିଷମୀଶା ତରକାରୀ ଯାତ୍ରିମାନେ ଖାଇ, ଅଗେବିହୋଇ ପଡ଼ିଗଲେ
ଅଥରାତିବେଳେ, ଡ୍ରିକାଏତମାନେ ଆସି ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଲୁଣ୍ଡି
ଘେନିଯାଆନ୍ତି ।

ଅଛି ଦୃଷ୍ଟିକାଳରୁ ଡିନ୍ହିଲିନ ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେ ସାମାନ୍ୟ
ପ୍ରକାର ଚାତିର ସକାନ୍ତିର କଳିକଟାଇ ଯାଆନ୍ତି । ବିଜା ଦେଶରେ
ଦୁଇ ତିନି ବର୍ଷ ରହି, ରୋଜିଗାର ଟଙ୍କିଗୁଡ଼ିକ ଦୟନ ଘରକୁ ବାହୁଡ଼ିବା-
ବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ବାଟିରେ ଡ୍ରିକାଏତ ହେଉଥିଲା । ଏଥୁ-
ପାଇଁ ସେମାନେ ତତ୍ତ୍ଵ ତତ୍ତ୍ଵଜଣ ଏକଥିଙ୍ଗରେ ଘରକୁ ବାହୁଡ଼ିଥିଲେ ।
ଏମନ୍ତି ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ସମୟ ସମୟର
ଡ୍ରିକାଏତ ହେଉଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦି ବାକ୍ୟ
ପ୍ରତିକିରି ଥିଲା—

“ଦ୍ଵାରା ମଞ୍ଚାମଞ୍ଚ,
ନୀରଶରୁକୁ ପାଇ ହେଲେ, କୁଟୁମ୍ବ ଦେଖାଦେଖି”

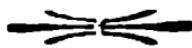
ସେ ସମୟରେ କାରଣଗତି ଅଷ୍ଟଲଟା ଡକାଏତମାନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଖଣ୍ଡ ଜୀବା ଥିଲା ।

ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାର ଡକାଏତ ହିମାଳୟ ମୂଳଠାରୁ ଶମେଷର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତର ସବ୍ରତ ଦାଣେ ବୁଲି ଡକାଏତ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ନାମ ୦ଟ । ସେମାନଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ପଣ୍ଡିତନାୟକରେ । ଅଣିନାଟରୁ ଆଶାତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟର ସମୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଣାଳୀ ଆସ୍ତର୍ଯ୍ୟନନ୍କ ଏବଂ ନିଷ୍ଠାରତାମୟ । ଗୋଟିଏ ଟଙ୍କା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ନୋହାଏ ଲୋକକୁ ମାରିଯକାଇବାକୁ ସେମାନେ ପଛପୁଞ୍ଚା ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମିଣ ଗର୍ଭିନ୍ମଣ୍ଡଳ ଯୋଗେ ମେହି ୦ଟ ବିଶ ଏକାବେଳକେ ନିର୍ମଳ ହୋଇ ଯାଇଥିଲୁଣ୍ଡି । ମୁଁ ବାଲ୍ମୀକିପ୍ରାଚେ ଗୋଟାଏ ୦ଗରୁ ବନୀ ଅବସ୍ଥାରେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଦେଖିଥିଲି । ଅନେକ ଜିଲ୍ଲାରେ ହଜାର ହଜାର ୦ଟ ବନୀ ଥିଲେ । କେତେ ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର ଓ ପାଣି ମଧ୍ୟ ପାଇଥିଲେ । କେବଳ ୦ଗମାନେ ଯେ ବନୀଥିଲେ, ଏମନ୍ତ ନୁହେ । କେହି ଯୋଡ଼ାଏ ପଇସାର ଡକାଏତ ମାଲ କଣି ମଧ୍ୟ ଯାବକୀବନ ବନୀ ହେଉଥିଲୁ । ୦ଗମାନଙ୍କ ଦୂଳ ଉପାଦିବା ପାଇଁ, ବୋଧକରୁଁ, ଏପରି କଢ଼ା ନିୟମ ଜାରି ହୋଇଥିଲା ।

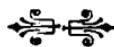
ଏଣ୍ଟାନ୍ତ ପାଣ କରିବା ବେଳକୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ବୟସ ପନ୍ଦର ତଣୋଳ ହୋଇଥିଲା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଅଛି ଯୀଣ ଓ ଦୁଇଲ ଶଶର ଥୁବାରୁ ଗୋଟିଏ ଦଶ, ବାରବର୍ଷିଆ ଟୋକା ପରି ଜଣା ପଡ଼ୁଥିଲା । ରାଧାନାଥ ଓ ତାଙ୍କ ଖୁଚୁତା ଜୀବିତ ବାରୁ ସନ୍ଧା ସମୟରେ କଲିକତାରେ ପଦିଶ୍ର, ଗୋଟାଏ ବିସାଧର ରହିବିଲ । ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳେ ବିଛଣାରୁ ଭିତି ଦୂରଜଣ ଯୋଡ଼ାଏ ଲୋଟା ଥର, ହାଡ଼ାଫେର ଯିବା ଇଚ୍ଛାରେ, ଗୋଟାଏ ପଡ଼ିଆ ଜୀବା ସନ୍ଧାରେ ବାହାଇଲେ । ଅନେକ ବେଳଯା ଏ ଗୁରିଆନ୍ତର ବୁଲି ବୁଲି ଗୋଟାଏ ହରଣା ବାଢ଼ି ନ ପାଇବାରୁ କଲିକତା ଭିପରେ ଭାରି ଖପା ହୋଇ କହିଲେ, “ଏଠା ଭାରି ବେଜାୟ ସହର ।”

ଶୁନଇ ନାରୀଯୁଣ ବାରୁ ଜଣେ ସାଧାରଣ ଅମଲ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଆୟ ମଧ୍ୟ ଥିଲୁ ଥିଲା । କଲିକତା ଝର୍ତ୍ତ ଯୋଗାଇ ନ ପାରିବାରୁ ରାଧାନାଥ

ବାବୁ କେତେକ ମାସ ମାତ୍ର କଲିକତାରେ ରହି ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ବାହୁଡ଼ି
ଥିଲେ । ଘରେ ପଢ଼ି ଏହି, ଏ, ପାଶ୍ କରଥିଲେ ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛଦ ।

ବାଲେଶ୍ଵର ମିଷନ୍ ସ୍କୁଲର କର୍ମ (୧୯୭୪--୧୯୭୫)

ବାଲେଶ୍ଵର ମିଷନ୍ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଥାନ ଶିକ୍ଷକ ପଦ ଖାଲି ହେଲା ।
ମାସିକ ବେତନ ଦଶଟଙ୍କ । ସ୍କୁଲର ସମ୍ପାଦକ ରେଭରେଣ୍ଟ ଏ ମିଲର
୧୯୭୪ ଜୁଲାଇ ଥାଇ ରେ ମୋତେ ସେହି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ
ଶିକ୍ଷକ ପଦ ମଧ୍ୟ ଖାଲି ହେଲା । ସେଥିରେ ମୋର ପରମ ବନ୍ଧୁ
ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ମାସିକ ବେତନ
ସାତଟଙ୍କା ।

ଟିଲିର ସାହେବ ଦାର୍ଯ୍ୟକାର, ସ୍କୁଲର, ସୁଗଠିତ ଶଶ୍ଵର ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସ
ସ୍କୁଲକାୟ ଥିଲେ । ଦୋଷ ମଧ୍ୟରେ—ଭୟକର କୋପନ-ସ୍ଵଭାବ । ପୁଣି,
କିଛି କଥା ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ; ଯାହା ମନକୁ ଆସେ, ତାହା କରିପକାନ୍ତି ।
ସେ ସମୟରେ ଶ୍ରାବ୍ନାନ୍ ଶିକ୍ଷକ ଅଭାବରୁ ସ୍କୁଲରେ ଆମ୍ବ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ
ନିଯୁକ୍ତ କରଥିଲେ, ମାତ୍ର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅଦୌ ବିଶ୍ୱାସ
ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ମତରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଦେବପୂଜକ ସୟତାନର ରୂପା-
ନ୍ତର, ନିର୍ବାଦୀ, ଅବିଶ୍ୱାସୀ ଏବଂ ଦୂଷ୍ଟ । ମୁଁ ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ, ସୃତରଂ
ଦୂଷ୍ଟ ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସର ଅଯୋଗ୍ୟ । ସେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଉଲଚୁପେ ଶିଖି
ନ ଥିଲେ; ସ୍କୁଲର କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଣାଳୀ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ କିଛି ଜଣା ନଥିଲା ।
ମୁଁ ସ୍କୁଲ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ବିଷୟ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ, ସେ ଅକାରଣରେ
ଭୟକର ରୟୋଇ, ବିପଞ୍ଚତ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଗୋଟାଏ ହୁକୁମ
ଦେଇ ବସନ୍ତ । ତାଙ୍କର ଅକାରଣ କୋଥ ଜାତ ହେବାର ଦେଖିଲେ,
ମୋ ମନରେ ଭୟ ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ ବରଂ ତାଙ୍କର ବିତର ଓଡ଼ିଆ
ଭାଷା ଶ୍ରବଣ କରି, ଏବଂ ବିତର ରୂପ ହସ୍ତପଦ ସଞ୍ଚାଳନ ଦେଖି,
ମନେ ମନେ ଦଶେ । ଦୁଇ ହୋଇ ସେ ଶ୍ରାବ୍ନାନ୍ ମୁଲିପାଏଁ ।

ସେହି ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ଵର ମିସନ୍ ବାଲକା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ
ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ନିୟମିତ୍ତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନାମ ବିଶ୍ଵନାଥ ସତ୍ୟଥୀ ।
ସେ ସେପରି ଶିକ୍ଷିତ ସେହିପରି ବିଚିନ୍ତକର୍ମୀ । ଓଡ଼ିଆ ଓ ସହୃଦୀ
ଭାଷାରେ ଉପସ୍ଥିତ କବି; ସଙ୍ଗୀତ, ସୂଚୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କେତେକ କଳା
ବିଦ୍ୟାରେ ଅଭିଜ୍ଞ ଥିଲେ । ଲୋକଟ ବିଶେଷ ଆମୋଦ-ପ୍ରିୟ । ମୋ
ସହିତ ତାଙ୍କର ବେଶ୍‌ ପ୍ରଣୟ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଉପପ୍ରସ୍ତୁତ କବିତା ସମ-
ନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେବାକୁ ଇଷ୍ଟାକରେ । ମିସନ୍ ସୁଲ ଓ
ବାଲକା ସୁଲ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ବଙ୍ଗଳା ଦର ମଧ୍ୟରେ ଥିଲା—ମଧ୍ୟରେ
ପଟେ କାନ୍ତ ବ୍ୟବଧାନ । ବାଲକା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ କେବଳ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ତ
ଶ୍ରୀମାନେ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଜାତି-ପାତ ଅଶକାରେ ବାଲକାମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ା-
ଇବା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପର୍ଷରେ ନିତାନ୍ତ ଭୟର କାରଣ ଥିଲା । ବାଲକା
ସୁଲର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଶ୍ରୀପଢ଼ୁଥିଲା; ତାହାର ନାମ ଶାରଦା । ଲେଖିବେ
ପ୍ରୟୋଜନ ହେଉରୁ ଶାରଦାକୁ ମୋ'ପାଖକୁ ପଠାଇ ଦେବା ସକାଶେ
ଖଣ୍ଡିଏ ସାନ କାଗଜରେ ଲେଖି, ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କ ସମୀପକୁ ପଠାଇ
ଦେଲି । ଶତ୍ରୁପଥୀର ସେହି ସାନ ତିଟି ଖଣ୍ଡିକର ପଛପଟରେ ଲେଖି
ପଠାଇଲେ—“ଲକ୍ଷାବଜା ନେହୁତ ତତ୍ତ୍ଵ ଗନ୍ତୁମ୍” । ମୁଁ ସେହି କାଗଜ
ଖଣ୍ଡ ଧରି ବାରନାକୁ ଉଠିଯାଇ ବିଶ୍ଵନାଥ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଡାକିଲି । ସେ
ଉପପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାରୁ କହିଲି, “ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ ଏହି କବିତାଟାର ପାଦ ପୂରଣ
କର । ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଚରଣ ଲେଖି କବିତା ଜଣାଇବ ପରା ?” ବିଶ୍ଵନାଥ
ପଣ୍ଡିତ ସେହି ପ୍ରାନରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ, ତତ୍ତ୍ଵଶାତ୍ ମୁହଁ ମୁହଁ
କହିଲେ—

“ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ ବନ୍ଧାହି ନିତମ୍ ଗୁରୀ
ନିଷାନ-ଧାରାଧର- ଗୁରୁ କେଶା ।
ସଦେବ ହାସ୍ୟାମୁତ ମୂର୍ଖ ବକ୍ଷା
ଲକ୍ଷାବଜା ନେହୁତ ତତ୍ତ୍ଵ ଗନ୍ତୁମ୍” ॥

ଦିନେ ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ଵନାଥ ସତ୍ୟଥୀ ସୁଲରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ।
ଦୈବାତ୍ ସେବନ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମହରମ ପଦ ଥିଲା । ତହିଁ ଥର

ଦିନ ସେକେଟ୍ଟିଷ୍ଟ ମିଲର ସାହେବ ତାଙ୍କୁ ଡକାଇ ନେଇ ପର୍ଗୁରିଲେ,
“ଓ ବିଶ୍ୱାସ ପଣ୍ଡିତ, ତୁମେ କଷକାଶେ ନ ଥୁଲି ଗଲିକାଲି ?”

ବିଶ୍ୱାସ—ଗଲିକାଲି ମୋହର ବେମାର ହୋଇଥିଲା । ସେଥି
ସକାଶେ ମୁଁ ଥୟି ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ମିଲର—ଓ, ତୁମେ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଅଛୁ । କାଲି ମହରମ ପୂଜା
କରିବାକୁ ଗଲ । ତୁମ୍ହି ଧରି ଗୋଟିଏ ଠକା ଜରିମାନା ଭଖାଗଲା

ଶିଶ୍ୱାସ—ପାହେବ ମୁଁ ହିନ୍ଦୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ମୁସଲମାନ ମହରମ—
ପୂଜା କଲି କିପରି ?

ମିଲର—ଓ ତୁମେ ସମସ୍ତ ଦେବ-ପୂଜକ ସମାନ ଅଛୁ ।

ସାହେବ ଏକଟଙ୍କା ଜରିମାନା କଲେ ମଧ୍ୟ, ଆମ୍ବେମାନେ ତାଙ୍କ
ଅଞ୍ଜଳା ଦେଖୁ, ଖୁବ୍ ହସିଲୁଁ । ଅମୁମାନଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବନ୍ଦୁମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟ ମାପେ ଯାଏ ଏହି କଥା ଘେନ ଖୁବ୍ ହାସ୍ୟ କୌରୁକ କଲେ ।

ପ୍ରଭୁ ଯୀଶୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ଧର୍ମ-କାହାଣୀ ହାଠ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଧାନ
ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଗ୍ରହ କରିବା ସକାଶେ ସାହେବ ପ୍ରଗ୍ରହକ ଭାଇମାନଙ୍କୁ
ସଙ୍ଗରେ ଘେନ ମଧ୍ୟର ଦୂରବତ୍ରୀ ପ୍ରାନମାନଙ୍କୁ ଯାଆନ୍ତି । ସେମାନେ
ବାଲେଶ୍ୱରକୁ ବାହୁଡ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ବିପଞ୍ଚରେ ଫୌକ-
ଦାସରେ ମାମଲ ଦାଏର ହୋଇପାଏ । ମାମଲର ବିବରଣ—ପ୍ରଗ୍ରହକ
ଭାଇମାନଙ୍କ ସହି ସାହେବ ହାଠର ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ,
ଇଂରାଜ ରାଜୀରେ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମର ପ୍ରଥମେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଗାଇଲେ,
ହାଠର ଲୋକେ ସେହି ଅପୁର୍ବ ସ୍ଵରର ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ ରୁଣ୍ଟ ହୋଇ
ଯାଆନ୍ତି । ଗୀତର ଅର୍ଥ ବୁଝିବା ହାଠୁଆ ବାହୁଡ଼ିକ କଥା ତେଣିକ ଥାଉ,
କୌଣସି ଶିଖିବ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ସେ ଗୀତର ଅର୍ଥ ବୁଝିବାକୁ ସଜ୍ଜମ ହେବ-
ନାହିଁ । ସଙ୍ଗୀତ ସମାପ୍ତ ହେବା ଉତ୍ତରରେ, ସାହେବ ସ୍ଵୟଂ ବର୍ତ୍ତତା
ଅରମ୍ଭ କରନ୍ତି—

“ଏ ବାଇମାନେ, ତୁମୁମାନଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥ କାଷ୍ଟ ଥିଲୁ, ପାଣାଶ ଥିଲୁ,
ଏ ବର୍ଷ ନୁହେ । ତାଙ୍କ ବଜିଲେ ଅନନ୍ତ କରିବରେ ପଢ଼ିବ । ପ୍ରତି

ଯୀଶୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ତ୍ରାଣକର୍ତ୍ତା ଅଟକ୍ଳି । ତାଙ୍କୁ ବଜିଲେ, ଅଲୁଆ ପାଇବ, ସର୍ଗ ରାଜ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହେବ ।”

କେହି ନିବୋଧ ଲୋକ ଯେବେ କହି ପକାଏ, “ନାହିଁ, ନାହିଁ, ସାହେବ, ଅମ୍ବ ଜଗନ୍ନାଥ ତଳ୍ଲିରୁ ଯୀଶୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଭଲ ନୁହେ,” ସାହେବ ତ କୋଥରେ ଅସ୍ତିର ! “ଆରେ ଦୁଃ୍ଖ ଦେବ ପୂଜକ ହିନ୍ଦୁ, ପ୍ରବୁ ଯୀଶୁ-ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କୁ ନିନାକଲୁ ।” ହାତରେ ଘୋଡ଼ାଗୁରୁକ ଥାଏ । ଦେ-ପ୍ରହାର ! କେବଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ନିନ୍ଦୁକୁ ନୁହେ, ସେ ଅଗରେ ପଡ଼ିଯାଏ, ତାହାକୁ ପ୍ରହାର ! ଶେଷରେ ଫୌଜଦାରୀ ଅଦାଳତରେ ମାମଲ ଦାଏର ହୁଏ ।

ଉଲ୍‌ଗୁପ୍ତ ଓଡ଼ିଆ-ଭାଷା ଜାଣନ୍ତି ବୋଲି, ସାହେବଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । କେତେକ ଦିନ ପରିଶ୍ରମ କର, ଖଣ୍ଡିଏ ଶୁଦ୍ଧ ଇଂରଜ ପୁସ୍ତକ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରିପକାଇଲେ । ଅନୁବାଦ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହେଲା ଉତ୍ସବୁ, କଥା ହେଲା ସେ, ମୁଁ ସେହି ଅନୁବାଦ ପଢି ଭୁଲ ସଂଶୋଧନ କରିଦେବା ଉତ୍ସବେ ସବପ୍ରଥାନ ପ୍ରଗ୍ରହକ ଭକ୍ତାଙ୍ଗଭାଇ ମୂଳରୁ ଶେଷ-ଯାଏ ପଢ଼ିଯିବେ, ଠିକ୍ ଥିଲେ, ଶୁଣାଇବାକୁ ପଠାଯିବ । ମୁଁ ପଣ୍ଡୁଲିପି ଖଣ୍ଡିକ ପାଇ ସଂଶୋଧନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି, ମୋର ହୁରଣ ଅଛି, ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଥମ ଅଂଶଟା ଏହିପରି ଥିଲା—

“ଅଛନ୍ତି ଏପରି ତେବେ ଲୋକ ପୁଅସରେ ଯେଉଁମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କଲେ ନାହିଁ ଅଛନ୍ତି ପରମେଶ୍ୱର ଜଗତରେ ।” ମୁଁ ଉପରଲିଖିତ ଅଂଶଟା ସଂଶୋଧନ କରି ଲେଖିଲି, “ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ବ ଅସ୍ତ୍ଵିକାର କରନ୍ତି, ଏପକାର ଲୋକ ପୁଅସରେ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି ।” ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡିକ ସଂଶୋଧନ କରିଥାର ଭକ୍ତାଙ୍ଗଭାଇଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦେନିଗଲି । ସେ ହାତ-ଲୋଖା ପଢ଼ିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ପଢି, ଶୁଣାଇବାକୁ ଲାଗେଲି । ଭକ୍ତାଙ୍ଗ ଭାଇଜ ପ୍ରଥମ ଧାତିଟା ମାତ୍ର ଶୁଣି ହୋଥରେ ଅସ୍ତିର ! ଖୁବ୍ ପାହିଟାଏ କରି କହିଲେ, “କଣ ? କଣ ? କ’ଣ ଲେଖିଛ ପଣ୍ଡତେ ? ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ହାତ ? ପରମେଶ୍ୱର ଦେବ-ପୂଜକଙ୍କ ମୁଦ୍ରିପରି କାଷ୍ଟ ପାଷାଣରେ ଚପ୍ପାଇ ସେ ତାଙ୍କର ହାତ ଥିବ ?” ମୁଁ ବିଜୁ କଥା ବୁଝି ନପାରି,

ତକୁଆ ହୋଇ ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଗୁହଁ ରହୁଥାଏ । ଭକାରୀ ଭାଇ ମୋତେ ବୁଝାଇବାକୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଥାଅଛି, ଯେ ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କର ହାଡ଼ ନାହିଁ । ମୁଁ କୋମଳ ବିନାତ ଭାବରେ ପଗୁରିଲି, “ଉକାଶଭାଇ, ମୁଁ ହାଡ଼କଥା କେଉଁଠାରେ ଲେଖୁଛି ?” ଉକାଶଭାଇ କହିଲେ, “ଏହି ଯେ ଲେଖିଛ—ଅସ୍ତି ! ହାଡ଼କୁ ଅଛି କହନ୍ତି, ଏକଥା କ’ଣ ଅମ୍ବଳୁ ଜଣା ନାହିଁ ?” ମୋତେ ଏଇକିମାତ୍ର କହି ସାହେବଙ୍କ ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କୋଧରେ ଚିହ୍ନାର କରି କହିଲେ, “ସାହେବବ ଭାଇ, ପଣ୍ଡିତ ତୁମ୍ଭ ପୁସ୍ତକରେ ଅଧିକ କଥା ଲେଖିଦେଇ ନାହିଁ କରି ପକାଇଲେଣ ।” ସାହେବଙ୍କ ଜାଣଗାରେ ଉକାଶଭାଇ ଜଣେ ବିଦ୍ୱାନ ଲୋକ, ଯେବେରୁ ସେ କୁଣ୍ଡେଇ କୁଣ୍ଡେଇ ଶପା ବାଇବେଲ୍ ପଢ଼ିପାରନ୍ତି । ସେ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ; ସ୍ଵତରଂ ବିଶ୍ୱାସୀ; ତାଙ୍କ କଥା ନିଷ୍ଠାୟ ସତ୍ୟ । ମୁଁ ଜଣେ ଦେବ-ପୂଜକ ଦୁଷ୍ଟ ହିନ୍ଦୁ, ସୁତରଂ ବିଦ୍ୱାସର ଅନୋଗ୍ୟ । ସାହେବ ମୋତେ କହିମାତ୍ର କଥା ନ ପଗୁର କୋଧରେ ଗର୍ଭନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅନେକଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋ ସହିତ ଭଲଭୁପେ କଥା କହିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ପୁସ୍ତକର ପରିଶାମ-ଫଳ କ’ଣ ହେଲ ମୋତେ ଜଣା ନାହିଁ । ରେବରେଣ୍ଟ ମିଲର ସାହେବଙ୍କ ନାମରେ ଫୌଜଦାରୀ ମାମଲୀ ଦାଦର ହେବାରୁ, ଅମେରିକା ମିଥିନ ସୋସାଇଟି ତାଙ୍କର ସମ୍ରକ୍ଷ ଚ୍ୟାଗକଲ୍ୟ । ମାତ୍ର ଅଧୂକ ଦିନ ତାଙ୍କୁ ଅନର୍ଥକ କୋଟିରେ ବସି ରହିବାକୁ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ବାଲେଣର ଜିନ୍ଦାର ଚିହ୍ନାଳକ କଲେଖର ବିଗନୋଳୁ ପାହେବ ଗବଣ୍ଟିମେଷଙ୍କୁ ଲେଖି, ତାଙ୍କୁ ନେତ୍ରପୁଷ୍ଟ କଲେଖର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ତେପୁଟି-ପଦ-ପ୍ରାୟିର କେତେକ ମାସ ଭୂର୍ବୁରେ ସେ ପରଲୋକ ଯାହା କଲେ ।

ବାଲେଣର ଜିନ୍ଦାର ଅସ୍ତ୍ରାୟୀ କଲେଖର ଅଛି, ଏଇବେ, ପଣ୍ଠ ଏବଂ ଜାଗନ୍ମାତ୍ରେ ମେୟର୍ସ ଏକ ସଙ୍ଗରେ, ଏକ କୋଟିରେ ଆଅଛି । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ବଜାଳା ପଡ଼ାଉଥିଲି । ଅର୍ଥକ ତୁମ୍ଭ ଥାପା-କରି ମୋତେ କୌଣସି ସରକାରୀ କର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ, କରିବା ସକାଶେ ଜଣାଇବାରୁ କଲେଖର ପଣ୍ଠ ମହୋଦୟ ମୋତେ ବାଲେଖର

କଲେକ୍ଟରୀ ସିରପ୍ତାର ମୁନ୍ଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଦେଲେ । ରେବରେଣ୍ଡିଲ, ସି, ବି, ହାଲମ୍ ବାଲେଶ୍ୱର ମିଷନ୍ ସ୍କୁଲର ସମାଦିକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବାରୁ, ମୁଁ ମୋର ପୂର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଫେରି ଅସିଲି ।

ରେବରେଣ୍ଡିଲମ୍ ଦେଖିବାକୁ ସେମନ୍ତ ସୁନର, ସେହିପରି ହସ୍ତାନ ଏବଂ ଶୁଣବାନ୍ ଥିଲେ । ସେ ଅଛି ମଧ୍ୟରଭାଷୀ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସୁଗାବ ସୁନର ଓ କୋମଳ ଥିଲା । ସେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବିଶେଷ ପାରଦଶୀତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ-ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଛାରଣ ଏବଂ ସୁର ଉଚ୍ଛଳବାସିଙ୍କ ସୁରପରି ଥିଲା । କଥା କହୁଥିବା ସମୟରେ ଠିକ୍ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକ କଥା କହୁଥିବା ପରି ଶୁଣାଯାଏ । ଇଂରାଜି-ମାନଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ଶିକ୍ଷାର ସୁରଖା ନିମନ୍ତେ ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ଓଡ଼ିଆ ଇଂରାଜି ବ୍ୟାକରଣ ରଚନା କଲେ । ପୁସ୍ତକ-ପ୍ରଣୟନ ସମୟରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲି । ସେଥିପକାଶେ ମୋ ନାମ ସେ ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକରେ ଉଚ୍ଛେଷ କରି ଯାଇଥିଲୁଣ୍ଟି । ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୁଁ ଏକମତ ଥିଲେ ସୁବା, କେବଳ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କସହିତ ମୋର ମତାନ୍ତର ଘଟିଥିଲା । ତାଙ୍କ ମତରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସମ୍ମଦ୍ଦାନ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ସୁତନ୍ତ କାରକ ଚହିବା ଉଚିତ ନୁହେ । କର୍ମ ଏବଂ ସମ୍ମଦ୍ଦାନ ଉଭୟ କାରକର ବିଭକ୍ତି ‘କୁ’ ହୁଏ; ଏପ୍ରଳୈ ସମ୍ମଦ୍ଦାନ ନାମ ସୁତନ୍ତରୁପେ ଉଚ୍ଛେଷ କରିବା ପ୍ରଯୁଜନ କଥା ? ସେ ତାଙ୍କ ବ୍ୟାକରଣରୁ ସମ୍ମଦ୍ଦାନ କାରକ ଉଠାଇ ଦେଇଥିଲୁଣ୍ଟି ।

ଏହି ସମୟରେ ଉଚ୍ଛଳରେ ସାହାଯ୍ୟ-କୃତ ବଜୋହଳ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶେଷ ପଶ୍ଚାତ୍ତାର୍ଥୀର୍ଷ ଶ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟିକ ଗୁରୁଟଙ୍କା ଦୂର ଦିଅସାଇ, ଗୁର ବର୍ଷ ସକାଶେ ଇଂରାଜି ପଡ଼ାଇବାର ନିୟମ ପ୍ରତଳିତ ହେଲା । ପ୍ରଥମ ବର୍ଷରେ ଗାରିଜଣ ଶ୍ରୀ ବାଲେଶ୍ୱର ମିଷନ୍ ସ୍କୁଲରୁ ଉତ୍ତାର୍ପିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଉନିଜଣ ମଧ୍ୟିକ ଗୁରୁଟଙ୍କା ହୃଦୟରେ ଦୂର ପାଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୋର ବଡ଼ ଜାମାତା ରଘୁନାଥ ଗୌଧୂର୍ମ ଅନ୍ୟତମ ଥିଲେ । ସମସ୍ତ ଉଚ୍ଛଳ ମଧ୍ୟରେ ବାଲେଶ୍ୱର ମିଷନ୍ ସ୍କୁଲ ସବ୍ରତ୍ରେଷ୍ଟାନ୍ତାକ

ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଶୁଣଗାଲୁ ହାଲମ୍ ମୋର ଦେଇଲା
ବଢ଼ାଇ ପଚିଶ ଟଙ୍କା କରିଦେଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିନ୍ଧାର କଲେକ୍ଟର ଜନ୍ମ ଘାମ୍ମ ଜଣେ
ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି, ଚାଲାଳକ ସିଭଳିଆନ୍ ମଣ୍ଡୁଳୀ ଏବଂ ଦେଶୀୟ
ଶିଷ୍ଟବ୍ୟକ୍ତିର ସମାନରେ ବିଶେଷରୂପେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏଗାରଠା
ଭାଷାରେ ତାଙ୍କର ପାରଦର୍ଶୀତା ଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ସେ ତାଙ୍କର
ଆର୍ଯ୍ୟଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବ୍ୟାକରଣ (Comparative Grammar of
the Indian Languages) ଲେଖିବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥାଆନ୍ତି । ଗାମ୍ପୁ
ସାହେବଙ୍କ ପାରଦର୍ଶିକ ବ୍ୟାକରଣ ଲେଖା ସମୟରେ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ, ବଙ୍ଗଳା ଓ
ଓଡ଼ିଆ ଏହି ଭାଷାରେ ଜ୍ଞାନ ଥୁବା ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଅବଶ୍ୟକ ହେଲା ।
ମୋର ପରମହିତେଷୀ ହାଲମ୍ ସାହେବ ମୋତେ ସଙ୍ଗରେ ଦେଇ ଯାଇ
ଗାମ୍ପୁଙ୍କ ସହିତ ସାନ୍ଧାତ କରିଦେଲେ । ପ୍ରଥମ ସାନ୍ଧାତରେ ସେ
ମୋତେ କେତେଗୁଡ଼ି ବ୍ୟାକରଣ ସମନ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରଶ୍ନ ପରିଚିତ, ଏବଂ
ମୋର ଉତ୍ତରଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାନୁରୂପ ହେବାରୁ ସେ ସବୁ ତାଙ୍କ
ବ୍ୟାକରଣରେ ଯୋଗ କରିଦେଲେ । ମୁଁ ସାହେବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ପରିଚିତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । “ନିରସ୍ତାଦିପେ ଦେଶେ
ଏରଣ୍ଡୋହପି ଦ୍ରୁମାୟୁତେ ।” ସପ୍ରାଦରେ ଅନ୍ତରିଃ ଥରେ ସାନ୍ଧାତ୍ କରିବା
ସକାଶେ ସାହେବ ମୋତେ ଅଦେଶ କଲେ । କଦାଚିତ୍ ଦିନେ ବା ଦୁଇ-
ଦିନ ବିଳମ୍ ହୋଇଗଲେ, ସାନ୍ଧାତ୍ ହେବା ମାତ୍ରେ ପଚାରନ୍ତି, “ବାବୁ,
ମୋ ସହିତ ସାନ୍ଧାତ୍ କରିବାକୁ କି ସକାଶେ ଏତେ ବିଳମ୍ କଲ ?”
ସାନ୍ଧାତ୍ରେ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସରବରର ଭାଷାପରିକରେ ଚର୍ଚା ହୋଇ
ଆଏ । କେଉଁଦିନ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଶ୍ଲୋକ କେବେ ବା ବଙ୍ଗଳା ପଦ୍ୟ, ଓଡ଼ିଆ
ରସ-କଣ୍ଠୋଳ, ସାପମନ୍ତ, ଜାହାଣୀ ମନ୍ତ୍ର ଏହି ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ କଥୋପ-
କଥନ ହୋଇଥାଏ ।

ସେ ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ବଙ୍ଗଳୀ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ବିବାଦ ଚଢ଼ିଥିଲା । ସାହେବମାନେ ମୋର ସପକ୍ଷଥିବାରୁ ବଙ୍ଗଳୀ
ଦ୍ୱାରା ଏହି ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଚିରଣୀ ଅମଲ୍ଲମାନେ ମୋ ପାଖରେ ଶାନ୍ତି

ହେଅନ୍ତି । ସେ ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ କିମ୍ବାଶ୍ରେଣୀର ଦାତିମ ଏବଂ ବଡ଼ ବଡ଼ ବେତନ-ଭୋଗୀ କର୍ମଗୁଣ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ବଜାଳୀ ଥିଲେ ।

ବାଲେଶ୍ଵରରେ ସ୍ତ୍ରୀ-ଶିକ୍ଷା-ପ୍ରଚାର ଏବଂ ଉତ୍କଳ-ଭାଷାର ରକ୍ଷା ଏବଂ ପୁଣ୍ୟ-ସାଧନ ବିଷୟରେ ମୁଁ ବାମ୍ସ ସାହେବଙ୍କ ଠାରୁ ଯଥେଷ୍ଟୁ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ହୋଇଥିଲା । ସାହେବ ମହୋଦୟ ମୋତେ ଅନେକ ଥର ଅନେକ ପ୍ରକାର ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲାନ୍ତି । ମୋର ସାଂପାରକ ସରପ୍ରକାର ଉତ୍କଳର ଏକମାତ୍ର ଦୂଳୀଧାର ମହାମ୍ବା ଜନ୍ମ ବାମ୍ସ । ମୋର ଜୀବନର ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଘର୍ଯ୍ୟନ୍ତି ତାଙ୍କର ପବିତ୍ର ନାମ ମୁରଖ କରିବ । ମୁଁ ଜଣେ ଦେଶ ହିତେଷି ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ସାହେବ ମହୋଦୟ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ କହୁଥିଲେ ।

ବଜାଳା ଦକ୍ଷିଣ ପଣ୍ଡିମ ବିଭାଗର ସ୍କୁଲ ଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷାର ଆର, ଏଲ୍, ମାଠିନ ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟପୁଲ ମେଦିନୀପୁରରେ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ସ୍କୁଲସମୃଦ୍ଧ ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସେ କଟକ ଅସିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ କଟକ ନର୍ମାଳ ସ୍କୁଲର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶିକ୍ଷକପଦ ଶୂନ୍ୟ ଥିଲା—ମାସିକ ବେତନ ତିରଣ ଟଙ୍କା । ମୁଁ ସେହିପଦ ସକାଶେ ପ୍ରାର୍ଥିକ ନାହିଁ, ସାହେବ ଚିଠିରେ ମୋତେ ପବିତ୍ରିତ ହେବ । ସେହି ଚିଠି ତଳେ ଏହା ମଧ୍ୟ ଉତ୍ସେଖ ଥିଲା ଯେ, ମୋତେ ସେହି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଗଲେ ମୋତେ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଟକ ଯିବାକୁ ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ ମୋତେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଗଲୁ ଉତ୍ତରରେ ମୁଁ ସେହି ପଦ ଗୁଡ଼େ ନାହିଁ ବୋଲି କହ ପାଉବି ନାହିଁ । ହାଲ୍ସ ସାହେବ ସେହି ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ଵର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ ଜଳେଶ୍ଵର ଇଲା-କାରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ଏକିଷ୍ମପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା ପକାଶେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲି । ସାଦେବ ମହୋଦୟ ମୋର ବେତନ ତିରଣ ଟଙ୍କା କରି ଦେଇ କଟକ ଯିବା ସକାଶେ ନିଷେଧ କଲେ । ସୁତରଂ ମୋର କଟକ ଯିବା ରହିଛି ହେଲା ।

ଜଳେଶ୍ଵର ବାହୁଡ଼ା ବାଲେଶ୍ଵର ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଥାଠେଶ୍ଵର ଉତ୍ତର — ବସ୍ତ୍ରା ନାମକ ଗଢ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା, ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ମୁଁ ଜୁରରେ ଥାକାନ୍ତି ହେଲା । ସକାଳ ସରକ ଦେହଯାକ ପାରି ବସନ୍ତ

ପୁଣି ପଡ଼ିଲା । ସେଠାରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ପାନିକି ଉଡ଼ା କରି ବାଲେଶ୍ଵର ଗୁଲି
ଅଧିଳି । ସନ୍ଧା ସମୟରେ ଦରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମୋ ଶୋଇବା
ଦର ଦୁଆର ମୁହଁରେ ବସି କାନ୍ଦୁଆଏ । ଠାକୁରମା ମୋ' ପାଖରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ, କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ମୋତେ ପଚାରିଲେ, “ତୁ କଟକ ନ
ଯିବୁ ନାହିଁ । ସାହେବ ତୋତେ କିଅଁ ମାରିଲୁ କହ ।” ମୁଁ କହିଲି,
“ସାହେବ ମାରି ନାହିଁ । ମୋର ଛୁର ଏବ ବସନ୍ତ ହୋଇଛି । ମୁଁ
ବସି ପାରୁ ନାହିଁ । ମୋତେ ଶୀଘ୍ର ବିଛଣା କରିଦିଅ—ମୁଁ ଶୋଇବି ।”
ମୁଁ ପରେ ଠାକୁରମାଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନର କାରଣ ପରିଚିବାରୁ, ସେ ମୋତେ
କହିଲେ, “କଥା କ’ଣ କି, ସାହେବ ତୋତେ ମାରିଛୁ ବୋଲି ଗଢ
କାଲ ସ୍ମୃତି ଦେଖିଲି । ତୋ’ ଦେହ ସେପର ଫୁଲ ଯାଇଛି, ଠିକ୍ ସଞ୍ଚ-
ବେଳେ ତୁ ଦୁଆର ବନ୍ଦ ଉପରେ ବସି ଯେପରି କାନ୍ଦୁଥିଲୁ, ଅବକଳ
ସବୁ କଥା ସୁନ୍ଦରେ ଦେଖିଥିଲି ।”

ଚାନ୍ଦୁଶ୍ରୀକାନ୍ତ

ଅଞ୍ଚିମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ଅଞ୍ଚିତ

ଉତ୍ତଳର ଭାଷଣ ଦୁର୍ଦ୍ଵେଷ (୧୮୬୫) *

ବାଲମ୍ ସାହେବଙ୍କଠାରୁ ସହାନୁଭୂତ ପାଇ ସ୍ବାଖ, ଆନନ୍ଦ ଏବ
ଉତ୍ସାହ ସହିତ ସୁଲଭ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଆଏ । ସୁଲଭ ଛୁଟି ଉତ୍ତାରେ ଅନେକ
ସମୟରେ ସାହୁତ୍ୟ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଚର୍ଚା ହୁଏ । ମୁଁ ତାଙ୍କର

* The rain-fall of 1865 in Orissa was scanty and ceased prematurely, so that the cut-turnof the great crop of winter-rice on which the country mainly depends, was reckoned at less than a third of the average crop. Food-stocks were low, both because export had been unusually brisk of late and because the people had not been taught by pre-

ଅଧୀନଷ୍ଟ କର୍ମଚାରୀ ହେଲେ. ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ମହାଦ୍ୱାମୋ ସହିତ ପରମ ଅମ୍ବୀଯୁ
ପର ବାବହାର କରୁଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଶ୍ରାନ୍ତଧର୍ମବିଳମ୍ବୀ ସଂଖ୍ୟା ଦିନକୁଦିନ ବୃଦ୍ଧି
ପାଉଥାଏ । ଏହି ବୁଝିର ଅନ୍ୟତମ ଅଥବା ବିଶେଷ କାରଣ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ
ପ୍ରଦେଶ ଦୁର୍ଗମ । ନ-ଅଙ୍କରେ (ସନ୍ ୧୮୬୭ ମସିହା) ଏହି ଲୋମ-ଦର୍ଶଣ
ବ୍ୟାପାର ଘଟିଥିଲା । ସେହି ପ୍ରଦେଶ କାଣ୍ଡ ଅଜୟାଏ ଲୋକେ ଭୁଲ ପାଇ
ନାହାନ୍ତି । ସେହି ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ତରିଣି ଲକ୍ଷ ଲୋକ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରି
ଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ଛା ପଣି ଲୋକଙ୍କ ବଂଶ ଉଛିଲୁ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଅନେକେ
ମୃତ, ଅବଶିଷ୍ଟ ଜତପ୍ରତିକଟିହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେ ସମୟକୁ
ମୋହର ବୟସ ଜୀବ ବର୍ଷ । ଗାଲେଗର ନିୟମ ସୁଲବେ ପ୍ରଧାନ

carious seasons to protect themselves by retaining sufficient stores at home. When the harvest failed, so totally new to them was the situation that no one realised its meaning and its probable results. The local government and officials not taking alarm and misconceiving the gravity of the occasion abstained from making special enquiries; prices long remained so moderate that they offered no temptation to importers, and forced no reduction in consumption on the inhabitants, till suddenly the province was found to be almost bare of food. It was only in May 1866 that it was discovered that the markets were so empty that the jail-prisoners and the government establishments could not be supplied. But the southern monsoon had now begun and importation by sea or land became impossible. Orissa was at that time almost isolated from the rest of India; the only road leading to Calcutta across a country intersected by

ଶେଷକ ଥିଲି । ଅଜକୁ ପରିଶ ବର୍ଷ ଗଚ ହୋଇଥିଲି । ମାତ୍ର ସେ ସମୟର
ପାଠଣାଶୁଦ୍ଧିକ ମୋ ହୃଦୟରେ ଝଞ୍ଚାରୁପେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇ ରହିଥିଲି ।
ଉତ୍ତରମାସ ଶୁଭ୍ରଦିନ ଶୁଭ୍ରଟାଣ ଅସରାଏ ପାଣି ବରଷି ଶୁଦ୍ଧିଗଲା । ଉତ୍ତର
ଭାରତରେ ଅଣିଶ ପ୍ରଥମରୁ ଲୋକେ ଜଳସକାଶେ କାତର ଭାବରେ
ଆକାଶକୁ ଶୁଦ୍ଧିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କାହାର ମୁଖରୁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କଥା
ଶୁଦ୍ଧିବାକୁ ନାହିଁ । କେବଳ—‘ଜଳ ଜଳ’ । କାର୍ତ୍ତିକମାସ ଆରମ୍ଭରୁ
ଲୋକେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିରାଶ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଜଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟାସ
ରକ୍ଷା ନାହିଁ । ଧାନଗଛ ମରିବାକୁ ଲାଗିଲାଣି । ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାରେ ଏକ
ମାତ୍ର ଫସଲ ଧାନ । ସେହି ଫସଲ ଭିପରେ ଲୋକଙ୍କର ଜୀବନ

large rivers and liable to inundation, was unmetalled and unbridged and there was very little communication by sea, for what trade there was had hitherto been a purely export trade, carried on in the months of fine weather. No relief could be obtained from the south where lay the district of Ganjam, itself severely distressed. By great exertions, and at enormous cost, the Government threw in about 10 thousand tons of food-grain by the end of November, and this was given away gratuitously, or sold at low rates, or distributed in wages to the starving population saving, no doubt, many thousands of lives. But meanwhile, the mortality among those whom this relief did not reach, or reached too late, had been very great and it was estimated that about a third of the population or nearly 1,000,000 persons had died. (Report of the Famine Commission of 1878 quoted in Buckland's "Bengal under the Lieutenant Governors"—P. 329)

ନର୍ତ୍ତର କରେ । ଧାନଗଛ ଗୁଡ଼କ ଶୁଣି କୁଠାପର ଦୋଇ ଗଲଣି । କେତେକ ଧାନ ଅଧାଥଥ ବାହାର, କେତେକ ବା ସମ୍ମୂର୍ତ୍ତରୁ ପେ ବାହାର ସାନ ସାନ ଧଳା ଧଳା ଅଣଖୁଆ ଚଥେଇ ପରି ଏପାଖ ସେପାଖ ଦୋଦଲୁ ଥାଏ । ଲୋକେ ଗୋରୁ ଗାଈ ବିଲ ମଧ୍ୟରେ ଶୁଢ଼ି ଦେଇଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଗୋରୁଗୁଡ଼ାକ ଧାନଗଛ ସବୁ ଥରେ ଥରେ ପୁଣି ଗୁଲିଯାନ୍ତି, ଗଲ ଖାନ୍ତି ନାହିଁ ।

ମୋ ଘରଠାରୁ ଅର୍ଜ୍ଞ ମାଇଲ ଦକ୍ଷିଣକୁ ବାଲେଶର ସନ୍ଦରର ଲୋକ ବସନ୍ତ ଶେଷ । ସେହଠାରୁ ଦିଗବଳୀଯ ମୀମା ପର୍ଦ୍ଦନ୍ତ କରବଳ୍ଲିନ୍ଦ ଧାନ୍ୟ-ମେହ । ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ-ଠେଣୁ-ଗାଇ ବ୍ରୀପ ସର୍ବୂପ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୁଠକ୍ ପୁଠକ୍ ଗ୍ରାମ । ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରତିଦିନ ଦୂର୍ଘାତ ନଅଦଶା ସମୟରେ ସାନ କରି ଖଣ୍ଡିଏ କମଳାସନ କାଖରେ ଯାକି, ଏକାଳୀ ଧାନ ବିଲକୁ ଯାଏଁ । ବିଲ ମଧ୍ୟରେ ଥାରନ ପାର ବିଷ, ଶିଖରକଠାରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ରଖା ସକାଶେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେଁ ।

ଦିନ ମନ୍ତ୍ରିର ମୁଲିଅଗୁଡ଼ିକ କଂସା ପିତ୍ରଳ ଯାହା ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ଥିଲା, ବିକ ଦେଇ ଯେତେ ଦିନ ଚଳିଲା ଚଳିଲେ । କାର୍ତ୍ତିକ ଶେଷ ମରବି, ଯାହାକୁ ଯେଉଁ ବାଟ ଦଶିଲା, ଦରୁ ବାହାର ତାଲିଗଲେ । ହୀ ପୁରୁଷ, ବାପ ପୁଅ କାହାର ସହିତ କାହାର ଦେଇ ନାହିଁ । ଦୁଆର ଦୁଆର ବୁଲି ବୁଲି ଭିକ ମାଗୁଥାନ୍ତି । କାହାପରେ ଗୁଡ଼ିଲ ଅଛି ଯେ, ଭିକ ଦେବ ।

ଗୁଣୀଲୋକେ ଅବସ୍ଥାନୁସାରେ ପ୍ରଥମେ କଂସା, ପିତ୍ରଳ, ଗୋରୁ-ଗାଈ, ସୁନାରୁପା ଯାହା ଘରେ ଯାହା ଥିଲ ଚିକ ଚିକ ମାୟ, ପରୁଣ ଯାଏ ଦାନ୍ତ କାମୁଦି, ଘରେ ପଡ଼ିରହିଲେ । ସେ ସମୟରେ ବଳଦ ଗୋଟାକର ଦାମ୍ ଧାନ ଗୌଣୀଏ ଦୁଇ ଟୌଣୀ । ସୁନା ରୁପା ଓଜନ କରିବାକୁ ନିଜି ତୌଲ ନାହିଁ, ପୁଣି ନିଜି ଖୋଜିବାକୁ ତର ସହ ନାହିଁ । ଦରଦାମ୍ ବୁଝୁଛି କିଏ ? ଯେତେ ଗୌଣୀ ଧାନ ବା ଗୁଡ଼ିଲ ଦେବୁ—ଦେ । ଅନେକ ମଧ୍ୟରି ଲୋକେ ଟଙ୍କା ଅନ୍ତରେ ଖୋଧି ଗୀ ଗୀ କରି ଧାନ ଗୁଡ଼ିଲ

ଖୋଜି ବୁଲୁଥାନ୍ତି । ଧାନର ନାହିଁ; ଯାହାର ଯାହା ବା ଥଳ, ଲୁଗୁର
ଦେଲେଖି ।

ପଶୁଙ୍କ ସରକ ଗୁଣୀଲେକ ଅଧିକାଂଶ, କାଶିଗର ଶ୍ରେଣୀର
ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଛନ୍ଦରଦ ହୋଇ ଯେ ଯାହା ପାଇଲା, ଚେବାଉଥାଏ ।
ତେନୁଳି ଗଛରେ କର୍ଣ୍ଣିକା ପରି ବାହାରିବାରୁ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ
ଗଛରେ ଦଶ କୋଡ଼ିଏ ଜଣ ଲେଖାଏ' ତରେ ମାଙ୍କଡ଼ ପରି ପଢ଼ିପରୁ
ଖୁଣ୍ଡି ଖୁଣ୍ଡି ଖୁଣ୍ଡି ଖୁଣ୍ଡି । ସେହି ଲେକକୁ ଅନାଥ, ଦାଡ଼ି
ଆଉ ତମ, ଆଜି ତତରକୁ ଫଣିଗଲାଣି । ଅନେକ ବିଦୁଦର ସୁବଜ୍ଞ,
ବୋହୁ ହେତୁ ଦୂର ତନ ହାତ ଲମ୍ବ ଶହେ ଗଣ୍ଠିଲା କନା ଖଣ୍ଡି ଖଣ୍ଡି
ଅଷ୍ଟାରେ ଭଡ଼ିଦେଇ ଦାଣ୍ଡେ ଦାଣ୍ଡେ ବୁଲୁଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ମାତ୍ର
ତିଲ ତର୍ମ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ପ୍ରତିରେ ଝୁଲୁଥାଏ । କାହାର କାହାର କୋଳରେ
ଅପ୍ରିତର୍ମଯ ତିଲ ସେହି ତର୍ମମୟ ସ୍ଵନଷ ମୁହଁରେ ଦେଇ ଝୁଲ ପଡ଼ିଥାଏ ।
ପିଶୁଠା ମୃତ କି ଜାବିତ, ତିଲି ହେଉ ନ ଥାଏ । ତେହିଠାରୁ ମୃଜୁସଂଖା
କିମଣଃ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦାଣ୍ଡରେ, ଘାଟରେ, ବଣରେ, ପୋଖରୀ
ଭୁବରେ ଯହି ଦେଖିବ, ମଡ଼ା ପଡ଼ିରହିଥାନ୍ତି ।

ସେ ସମୟରେ ଉତ୍ତଳର ପରମବନ୍ଧୁ ପରମ ସହାୟ ରେଗେନ୍ତା
ସାହେବ ବୋଧ କରେ ନୂତନ କମିଶନର ପଦରେ ନିୟମକୁ ହୋଇ
ଅଦ୍ୟାନ୍ତି । ସେମେର କି ଅକୋବର ମାସରେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଷ୍ଟରୁ
କମିଶନରଙ୍କ ପାଖକୁ ତଠି ଅସିଲା—ଅନାବୁଣ୍ଡି ହେଉରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ
ଦୁର୍ବିଷ ଉପନ୍ତିତ ହେବାର ଖୁବ୍ ସମ୍ବାଦନା । ପ୍ରକାମାନଙ୍କ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ,
ଗବର୍ଣ୍ଣମେଷ୍ଟର ପରାମର୍ଶ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଉପାୟ-ବିଧାନ କରୁଯିବାର
ଅବଶ୍ୟକ କି ନା ? ଯଦି ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ, କି ପ୍ରକାର ଉପାୟବିଧାନ
କରସାଇ ପାରେ ? ଗବର୍ଣ୍ଣମେଷ୍ଟଙ୍କ ତଠିର ଉତ୍ତର ଦେବା ସକାଶେ
କମିଶନର ସାହେବ କରେଇର ସମସ୍ତ ଅମଲଙ୍କୁ ବସାଇ, ପରମଣ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସିରସ୍ତାଦାର ଦୂରଜଣ କହିଲେ, “ଓଡ଼ିଶାରେ
ଦୁର୍ବିଷ ପଡ଼ିବ—ପଢ଼ୁ; କିନ୍ତୁ ତିନ୍ତା ନାହିଁ । ମଧ୍ୟାହ୍ନର ଜମିଦାର
ମହାଜନଙ୍କ ଦରେ ଯଥିଷ୍ଠୁ ଥାନ ମହନ୍ତୁ ଥିଲା । ସେଥିରେ ବର୍ଷକ

ଚଳ ଯାଉପାରେ ।” ପିରସ୍ତାଦାରମାନେ ଯେ ସ୍ଥଳେ ଏ କଥା କହି ସାରିଲେଣ୍ଟି, ସେମାନଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ ସକାଶେ ପେଣ୍ଠାରମାନଙ୍କର ତ କିଛି ବଡ଼ାଇ କହିବା ଭିତର ! କମିଶନସ୍ବ ପେଣ୍ଠାର କହିଲେ, “ଗୋପାଳପୁର ମୌଜାର ଜମିଦାର ଘରେ ଦଶଟା ମରେଇରେ ପଗୁଣ ହଜାର ଛେଲ୍ଲ ଧାନ ମହିନ୍ଦୁ ଅଛି । ତାହା ଛଢା ହଜାର ହଜାର ଛେଲ୍ଲ ଧାନ ଖଣ୍ଡି ପଡ଼ିଛି । ଭ୍ରାମପୁର ଶାମସାହୁ ଘରୁ ନିକୁଳରେ ଗୁଣଶ ହଜାର ଛେଲ୍ଲ ଧାନ ବାହାରିବ । ଏହା ଛଢା ଛୁଟୁକୁରିଆ ମହାଜନ-ମାନଙ୍କ ଘରେ ଧାନ ତ ପୂରି ରହିଛି । କେବଳ ଏମାନେ ମରେଇ ପିଟାଇ ଦେଲେ, ଓଡ଼ିଶାକୁ ଦୁଇମାସ ସମ୍ବାଲ ନେବେ ।” ପଳିଛିକେଲ ରଲ୍ୟାକାର ପେଣ୍ଠାରବାବୁ ପଗୁଣ ହଜାର ଛେଲ୍ଲରୁ ଭିତି, ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଛେଲ୍ଲ ଧାନ ଲୋକମାନଙ୍କ ଘରେ ଥିବାର ଦ୍ୱିସାବ ଦେଲେ । ଅଛି ତଳ ଅମଲମାନେ ଯେଉଁ ହିସାବ ଦେଲେ, ସେଥିରୁ ଜଣାଗଲା, ଓଡ଼ିଶାରେ ଅସୀମ ଧାନ ମହିନ୍ଦୁ ଅଛି, ସେଥିରେ ବର୍ଷକ ରକ୍ଷା ପାଇପାରେ । କମିଶନର ସାହେବ ଗବଣ୍ଟିମେଣ୍ଟକୁ ଲେଖିଲେ—ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୁର୍ବିଷ୍ଣ ପଢ଼ିପାରେ, ମାତ୍ର ଦେଶମଧରେ ଅନେକ ଧାନ ମହିନ୍ଦୁ ଅଛି; ସେଥିରେ ବର୍ଦ୍ଦକ ଚଳିପାରିବ ।

କମିଶନର ସାହେବ ବଡ଼ ରୁଲ କଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରକୃତ ଏତେ ଧାନ ମହିନ୍ଦୁ ଅଛି କି ନାହିଁ, ପୁଣି ଯେଉଁ ମାନଙ୍କ ଘରେ ଧାନ ମହିନ୍ଦୁ ଅଛି, ସାଧାରଣ ସଂକଟ ସମୟରେ ସେମାନେ ସେହି ଧାନ ବିକ୍ରି କାରିଗରି କରିବି କି ନାହିଁ, କଥାଟା ଭଲଚୂପେ ତଦନ୍ତ କରି ଗବଣ୍ଟିମେଣ୍ଟକୁ ଜଣାଇବା ଭିତର ଥିଲା । ମାତ୍ର ଭର୍ତ୍ତାରୁ ୩୦ ଲକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମହାପ୍ରାଣୀ ବିନାଶ ଯିବା ଏବଂ ଲକ୍ଷରଣ୍ୟ ହେବାର ବିଧିର ବିଧାନ । ଏ ସ୍ଥଳେ କମିଶନରଙ୍କୁ ସୁବୁଦ୍ଧି ଅସିବ କାହିଁ ?

ଫଗୁଣ ଅରମ୍ଭତାରୁ ଲୋକ ମରିବାର ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ମୁଖ୍ୟମନ୍ଦ ଦିନକୁଦିନ ବଢ଼ିବାକୁ ଲୁଗିଲା । ବାଟ, ଦାଟ, ତୋଠ, ପଡ଼ିଆ, ଅରଣ୍ୟ—ଯେଉଁ ଠାକୁ ଯାଅ, ସେଠେରେ ମଡ଼ା ପଡ଼ିଥିବାର ଦେଖିବ । ଛମଣ୍ଡ ମୁଢ଼—ଶାରରେ ଦେଶଟା ଯେମନ୍ତ ଛୁଇ ହୋଇଗଲା ।

ଗୁଡ଼ିଲର ଦର ହୋଇଗଲା, ଟଙ୍କାକୁ ଦଶ ସେର । କେବଳ ତିନି ଶୁଣିଦିନ ସକାଶେ ଟଙ୍କାକୁ ୩ ସେର ହୋଇଥିଲା; ତାହା ମଧ୍ୟ ସହର ମଧ୍ୟରେ ଟେଲିଲା ନାହିଁ । ୩ । ୪ ଦିନ ଉତ୍ତାରେ ରେଙ୍ଗୁନରୁ ଗୁଡ଼ିଲ ଅସିବାରୁ ଯେଉଁ ଦଶକୁ ସେହି ଦଶ ସେର ହୋଇଗଲା । ଦୁର୍ଭିଷ୍ଟ ଦୂର୍ବଳକର୍ତ୍ତ ଧାନ ଟଙ୍କାକୁ ବାଲେଶ୍ଵର ଓଜନରେ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ିଶ ସେର ଏବଂ ଗୁଡ଼ିଲ ଟଙ୍କାକୁ ଦେଢ଼ି ମନୀ ଥିଲା । ସେହି ଗୁଡ଼ିଲ ଦୁର୍ଭିଷ୍ଟ ବର୍ଷ ଟଙ୍କାକୁ ୧୦ ସେର ହିସାବରେ ବିକ୍ରି ହେବାରୁ ଏପରି ଦୁର୍ଘୋଗ ଦେଖିଲା । ସହର ମଧ୍ୟରେ ଗୁଡ଼ିଲ ଯାହା କିଛି ମିଳିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ମଫଲରେ ଏକାବେଳକେ ଅପ୍ରାପ୍ୟ । ମଫଲରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଲୋକଙ୍କ ଘରେ ଧାନ ଗୁଡ଼ିଲ ଥିଲା, ସେମାନେ ଲୁଗ୍ଗ ଦେଲେ; ଅସକାଂଶ ଲୋକ ଭର ମଧ୍ୟରେ ଗାତ ଖୋଲି ପୋତି ପକାଇଲେ ।

ମାତ୍ର' ବା ଏପ୍ରେଲ ସରବର କମିଶନର ସାହେବ ଓଡ଼ିଶାର ଉପଚିତ ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା ଜଣାଇ, ଯଥେଷ୍ଟ ପରିମାଣରେ ଧାନ ଗୁଡ଼ିଲ ପଠାଇ ଦେବା ସକାଶେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଷ୍ଟଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଗବର୍ଣ୍ଣ-ମେଷ୍ଟ, ବୋଧକରୁଁ, କମିଶନର ସାହେବଙ୍କ ଦୂର୍ବ ତିଟି ସୁରଣ କରି ଟେଲିଗ୍ରାମ କଲେ, “ଭୁମେ ଗୁଡ଼ିଲ ପଠାଇବା ସକାଶେ ଟେଲିଗ୍ରାମ କରିଥିଲୁ, ମାତ୍ର ଟେଲିଗ୍ରାମରେ ତ ତାତ୍କଳ ପଠାଯାଇ ନ ପାରେ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ କଲିକତାରୁ ପୁରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ସୁନ୍ଦର ଟ୍ରଙ୍କ୍ ରେତ୍ତ ବା ଦାଣ୍ଡ ଦେଖୁଥିଲୁ, ସେ ସମୟରେ ଧେନ୍ଦର ତିନି ମାତ୍ର ଗୋଦର ସୁରୂପ ଥିଲା । ତାହା ପୁଣି ଅରଣ୍ୟମୟ ଏବଂ ଗୈର ତକାଏତରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସୁତରଂ ସ୍ଥଳପଥରେ ଧାନ ଗୁଡ଼ିଲ ଅସିବାର ଭିପାୟ ନ ଥିଲା । ନିମକ-ମାଦାଲ ଭିଯାଇଥିବାରୁ ବାଲେଶ୍ଵର ସାମୁଦ୍ରିକ ଜାହାଜର ବଂଶ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ବାଲେଶ୍ଵରବାସୀ କଳ-ଜାହାଜର ନାମ ମାତ୍ର ଶୁଣିଥିଲେ, ସୁତନ୍ତରେ କେବେ ଦେଖୁ ନ ଥିଲେ । ତଥାପି ଗବର୍ଣ୍ଣମେଷ୍ଟ କଲିକତାରୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ମନୋହରୀ ଜାହାଜ ରହି ରେଙ୍ଗୁନ ଓ ବଞ୍ଚିଦେଶର ଗୁଡ଼ିଲ ପଠାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଅନ୍ଧ-ଦୁଃ ସରକାର ତରଫେରୁ ପିଣ୍ଡାଇଲା ।

ଅନ୍ତିମ—ଛାତ୍ରର ନାମ ମଧ୍ୟମଲରେ ପ୍ରଗ୍ରହିତ ଦେବା ମାତ୍ରକେ ଅନ୍ତକୁ ଶୁଣୁ କାଙ୍ଗାଳମାନେ ସହରକୁ ଥାଇଁଲେ । ପନ୍ଥର କୋଡ଼ିଏ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ଅନ୍ତ ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ଚେଟ ନାହିଁ, କଥିଲ ପଥ ଏବଂ ଅଖାଦ୍ୟ ଫଳମୂଳ ଖାଇ ବନ୍ଧ ରହିଥିଲେ । ଅନାଶାରେ ସହରକୁ ଥାଇଁଲେ । ମାତ୍ର ଏତେ ଦୂରକୁ ଥିଏ ପାଉବେ କପର ? ଦଶ ବାର ପଣେ ଲୋକ ତ ବାଠରେ ମଲେ । ଯେଉଁ ମାନେ ଅନ୍ତ-ଛାତ୍ର ଯାଏ ଥିଏ ପାରିଲେ, ସେମାନେ କେବଳ ବଖତେ ବଖତେ ଅନ୍ତ ଖାଇ କେହି ଖାଡ଼ା ବାନ୍ତିରେ, କେହି ଆମାଶୟରେ ମଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପେଟ ତ ଶୁଣି ରହିଥିଲା । ଭାବ ଦେଖୁ ଯେ ସେତେ ପାଇଲେ ପେଟେ ପେଟେ, ଖାଇ ପକାଇଲା । ହଜମ-ଶକ୍ତି ବିଲୁପ୍ତ—ଏତେ ଭାବ କ'ଣ ପେଟ ସମ୍ମାଳି ପାରିବ ?

ଶୁଣି-ପେଟ-କାଙ୍ଗାଳମାନଙ୍କ ଚିକିତ୍ସା ସକାଶେ ଡାକ୍ତର ଉପହିତ । ସରକାର ବସ୍ତା ବସ୍ତା ସାଗୁ-ଦାନା କଲିକତାରୁ ଅଣାଇ ଅନନ୍ତର ଗେଦାମରେ ଜମା କରି ରଖିଲେ । କାଙ୍ଗାଳମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ କେତେ ଦିନ ଯାଏ ସାଗୁଦାନା ଦିଆଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲୁ । ମାତ୍ର କାହିଁରେ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ସବୁଗୁଡ଼ାକ ମଲେ ।

ଅନ୍ତ-ଛାତ୍ର ଚର୍ବିଗରେ ଏବଂ ସନ୍ଧରର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଦାଣ୍ଡରେ ଘାଠରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଲୋକ ମରି ପଡ଼ି ରହିଥାନ୍ତି, ସକାଳୁ ମେହେନ୍ତର-ମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଭାତୀଇ ଶଗଡ଼ରେ ପୂରାଇ ନୟାକୁ ଫୋଧ ଦିଅନ୍ତି । ମାସେ କି ଦେଢ଼ିମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମେହେନ୍ତରମାନେ ପ୍ରତିଦିନ ତିନି ଗୁରୁତ୍ବଶୀଳ ମଡ଼ା-ବୋହାଇ ଶଗଡ଼ ନୟାଥାକୁ ଘେନ ଯାଉଥିବାର ଲେଖକ ପ୍ରତ୍ୟେ ଦେଖିଅଛି ।

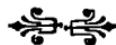
ସରକାର ଯେଉଁ ଚାତିଲ ବିଦେଶରୁ ଅଣାଇଥିଲେ, ଅନ୍ତ-ଛାତ୍ର ଖରଚ ବାଦ ଟଙ୍କାକୁ ଦଶସେର ଦରରେ ସାଧାରଣରେ ବନ୍ଧୁ କରିବାର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଯାହାକୁ ଇଚ୍ଛା ତାହାକୁ ବିମାନେତେ ଇଚ୍ଛା କେତେ ବନ୍ଧୁ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ଥିଲା । ରାଜିପ୍-କମିଟ୍-ନିୟୁକ୍ତ ମେମରମାନେ ଲୋକ ଦେଖି ସେତେଠାରୁ ଟଙ୍କାକୁ

ଯର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୁଡ଼ିଲ ଦେବାର ଟକଟ ଦେଲେ, ସେହି ଟକଟ ଦେଖାଇ
ଲୋକେ ଗୋଦାମରୁ ଗୁଡ଼ିଲ ନେଉଥିଲେ ।

ପୃଥିବୀରେ ବହୁ ଚିରପ୍ରାୟୀ ନୁହେ । ଦୂରୀସ ତ ଗୁଲିଗଲା । ଦୂରୀସ
ପରବର୍ଷ କେତେ ଶୁଭ୍ରାଵ ବାଲକ ବାଲକା ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ଦାଣ୍ଡେ ଦାଣ୍ଡେ
ଭୁଲୁଥିଲେ । ସେମାନେ ବ୍ରଦ୍ଧ-ଶୁଅ ବୋଲି ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ ସେମାନଙ୍କୁ ତଡ଼ି
ଦେଲେ । ମାତ୍ର ଶ୍ରାବ୍ଦୀୟ ମିଥନରମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଦର-ପୂର୍ବକ
କୋଳକୁ ଟେବି ନେଇ ପୁଣି ପର ପ୍ରତିପାଳନ କଲେ ଏବଂ ଶିକ୍ଷିତ ଓ
ଭୂପ୍ଲକୁ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ଅନ୍ୟାୟ ବର୍କ୍ଷନ ପାଇଁ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମୀ
ଦାୟୀ ନୁହେ କି ? କାରଣ, ଦୂରବପ୍ରାୟୀ ପଢି ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଅଛି
ଜୀବ ଅସ୍ତ୍ର-ଶବ୍ଦ-କାନ୍ଦି-ଷ୍ଟୁଟ୍ଟ ଅନ୍ଦ-ପ୍ରଦିଶ କରିବା ଦୂଷଣୀୟ ନୁହେ ବୋଲି,
ହିନ୍ଦୁ-ପୁରୁଷ-ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଷଷ୍ଠୀ ଉତ୍ସେଖ ଅଛି । ରଜଣ୍ଟ-ଟିଗ୍ରାମିତି
ଏକଦା ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ, ଚଣ୍ଡାଳବାବୁ ପାକ ହୋଇଥିବା କୁକୁର
ମାଂସ ଭରଣ କରି ପୁନରାର ମହିର୍ମଣ୍ଡଳରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଥିବା
ବିଷୟ ମହାଭାରତରେ ଭିତ୍ତିଖିଅ ଅଛି । ଅବିବେଳା ସମାଜ ଏହି ବର୍କ୍ଷନ
ଆଇଁ ଦାୟୀ ଅଟେ ।

ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ବାଲେଶ୍ଵରର ପ୍ରଥମ ଛାପାଖାନା (୧୮୭୮)

ମିଥନ ସ୍ମୁଲରେ ପଢାଉଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ଭିଜିଲପାହିତ୍ୟର ଭିବିଧ
ଏବଂ ବସ୍ତାର ସକାଶେ କାମ୍ପମନୋବାକ୍ୟରେ ତେଷ୍ଠା କରୁଥାଏଁ । ମୁଁ
ପ୍ରଥମରେ ‘ରଜପୁରର ଭିବିଧ’ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଶବ୍ଦ-ପୁଷ୍ଟିକ ଲେଖିଲି ।
ସେ ସମୟରେ ଭିଜିଲରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପ୍ରେସ୍, ଥିଲ୍—କଟକ ମିଥନ
ପ୍ରେସ୍ । ମୁଁ ଭିଜିଲ ପ୍ରେସକୁ ଲେଖି, ଲାଖିଲି ସେ, ତାହା ଛପାଇବାକୁ
ମୁହିସତ ଟକା ଲାଗିବ । ସେତେବେଳେ ମୋର ଏତେ ଟକା ନ ଥିଲା ।
ମୁଁ ହେଥିରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଲି । ପରେ ରିକର୍ଡର୍ ବିଦ୍ୟାସାଗରକର

ଅନୁମତି ପାଇ ତାହାଙ୍କ ଲିଖିତ ବଜ୍ରଳା-‘ଜୀବନ ଚରିତ’ ଖଣ୍ଡ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରି କଲିକତା ବାଧାପ୍ରକଟଣ ମିସନ୍ ପ୍ରେସର୍ ଦ୍ୱାରା ଉପାର ଆଣିଲା । ଭକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ଶୁଦ୍ଧ ବୃତ୍ତ ପର୍ବାଣୀ ସକାଶେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ନିବାଚିତ ହେଲା । ତର୍ହୁଁ ଭାବରେ ଗଣ୍ଡିଏ ବିଦ୍ୟାକରଣ ଓ ଗଣ୍ଡିଏ ଅଙ୍କମାଳା ଲେଖାଇଲା । ସେ ଦୂର ଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ସ୍କୁଲମାନଙ୍କରେ ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ସାହୁଚ୍ୟର ଉଦ୍‌ଦିତ ଏବଂ ପ୍ରତାର ସକାଶେ ଅମ୍ବେମାନେ ଗୋଟିଏ ସର୍ବ ପ୍ରାପନ କଲୁଁ । ସେଥିରେ ସର୍ବ ହେଲେ—

ବାରୁ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଗେହ୍ନ୍ତୁରୀ

- „ ଭୋଲାନାଥ ସାମନ୍ତୁରାଧୃ
- „ ଗୋଦିନପ୍ରସାଦ ଦାସ
- „ ଦାମୋଦରପ୍ରସାଦ ଦାସ (ସମ୍ମାଦିକ ଏକ କୋଣାର୍କୀୟ)
- „ ଫଳରମୋହନ ସେନାପତି
- „ ବାଧାନାଥ ରାୟ

ସଭାରେ ସ୍ଥିର ହେଲା—“ଉତ୍ତଳର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ ଶ୍ରପା କରସାଉ । ପ୍ରଥମେ ରସକଣ୍ଠୋଳ ଶ୍ରପା ହେବ । ଏହାର ବିନ୍ଦୁ-ଲକ୍ଷନ ଯୋଗେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଶ୍ରପା କରାଯିବ । ରସ-କଣ୍ଠୋଳ-ଛାପା-ଖର୍ଚ୍ଚ-ସପ୍ରତି ସକାଶେ ଗୋଟିଏ କୋଣାମ ସ୍ଥାପିତ ହେବ; ଏହାର ଏକ ଅଂଶର ମୂଲ୍ୟ ଯୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ।” ତିନି ଗୁରୁ ମାସ ପରିଶ୍ରମରେ ଥରେଇ ଶବ୍ଦ ଟଙ୍କା ମୂଲ୍ୟନ ସପ୍ରତି କରାଗଲା । ତପୂରେ ଅମ୍ବେମାନେ ରସ-କଣ୍ଠୋଳର ଟୀକା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲୁଁ । ପ୍ରତିଦିନ ରାତ୍ରି ୨ ଘଣ୍ଟା ଠାରୁ ୫ ଘଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଟୀକା ଲେଖା କାର୍ଯ୍ୟତଳେ । ଟୀକା ଲେଖା ସର ନାହିଁ, ସଭା ବିଶ୍ଵରିଲ୍ଲ ଯେ, ଯଦି ନିଜର ଗୋଟିଏ ପ୍ରେସ୍ ନ ଥାଏ, ରସ-କଣ୍ଠୋଳ ଛାପା ହେଲା ପରେ ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିକ୍ରି ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଅନ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଛାପା ହେବା ପାଇଁ ଅର୍ଥ ମିଳିବ ନାହିଁ; ସେଥିପାଇଁ ଅନେକ କାଳ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ । ବନ୍ଦୁ ନିଜର ଯଦି ଗୋଟିଏ ପ୍ରେସ୍ ଥାଏ, ଏକ ସଙ୍ଗରେ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ଛାପା ହୋଇ ଥାଇବ । ଏଥୁବର୍କ କଟକରେ

ପ୍ରିଣ୍ଟିଂକଣ୍ଠାନା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଅମ୍ବେମାନେ ସ୍ଥିର କଲୁ' ଯେ ଉକ୍ତ-କୋଣ୍ଠାନାର ଅଦର୍ଶରେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କୋଣ୍ଠାନା ସ୍ଥାପନ କରୁଥିବ । ଗ୍ରସକଳ୍ପାଳର ଟୀକା କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଛି ହେଲା । ତାହାର ଛୁପା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଅଥ ସଂଗ୍ରହାଳ୍ପ ହୋଇଥିଲା; ତାହା ଅଭି କୋଷାଘର ଫେରାଇ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।

୧୮୭୮ ଖୃଷ୍ଣାଦିରେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଗୋଟିଏ ଛ୍ରାପାଣାନା ସ୍ଥାପନ କରିବାର କଥା ସ୍ଥିର ହେଲା । ସେହି ଛ୍ରାପାଣାନାର ନାମ-ହେଲା-ପି, ଏମ୍, ସେନାପତି ଏଣ୍ଟ୍ କୋ—ଉଛଳ ପ୍ରେସ୍ । ଏକ ଅଂଶର ମୂଲ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ଟଙ୍କା । ସଭାର ଗୁରୁତବ ସର୍ବ୍ୟ କୋଣ୍ଠାନାର ମୂଲଧନ ଫଳକ ସକାଶେ ପଦାକୁ ବାହାର ପଡ଼ିଲୁଁ । କେହି ପ୍ରେସର ଉପକାରିତା ବୁଝି କେହି ବା ଲାଭ ପ୍ରତ୍ୟାଶାରେ, ଥୋକେ ଆମ୍ବମାନଙ୍କ ପୁନଃ ପୁନଃ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ପ୍ରେସ୍ କୋଣ୍ଠାନାର ଅଂଶ କଣିବାକୁ ସମ୍ଭବ ହେଲେ । ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚ ମାସ ଅବଶ୍ୱାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମରେ ବାରଣାଟ ଟଙ୍କା ସଂଗ୍ରହାଳ୍ପ ହୋଇ, କୋଷାଘର ସମୀପରେ ରହିଛି ହେଲା ।

ପ୍ରେସ ବିପରି ବସୁ ଏବଂ ସେଥିରେ କିପରି କାର୍ଯ୍ୟ ଚଲେ, ଏ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସେତେବେଳେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ କାହାରକୁ ଜଣା ନ ଥିଲା । କଲିକତାରୁ ପ୍ରେସମେନ୍ ଅଣାଇ କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇବାର ପାଣ୍ଡି ଆମ୍ବମାନଙ୍କ ହାତରେ ନ ଥିଲା । ଛ୍ରାପାକାର୍ଯ୍ୟ ଶିଖି ଅସିବା ପାଇଁ, ମୁଁ ମୋର ଗୋଟିଏ ମାତୁଳ ପୁରୀ ଭାଇକୁ କଲିକତା ପଠାଇଲି, ତାହାର ନାମ ଜଗନ୍ନାଥ । ମୁଁ ବର୍ଣ୍ଣକାଳ ତାହାର ମାସିକ ଖର୍ଚ୍ଚ ସକାଶେ ମାସିକ ପନ୍ଦର ଟଙ୍କା କରି ପଠାଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ଟଙ୍କା ମୁଁ କୋଣ୍ଠାନାର ପାଣ୍ଡିରୁ ନ ଦେଇ, ନିଜ ହାତରୁ ଦେଇଥିଲା । ଛ୍ରାପାଣାନା ସକାଶେ ତ କି ଜିନିଷ ବଣିବାକୁ ହେବ ଓ ସେ ସମସ୍ତର ମୂଲ୍ୟ କେତେ, ଏ ବିଷୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଲେଖି ପଠାଇବା ସକାଶେ ତାକୁ ଅଦେଶ ଦିଆଗଲା ।

ଛ୍ରାପାଣାନା ସମକୀୟ ସରଜ୍ଞାମମାନ ବାଲେଶ୍ଵର ଜାହଜରେ କିମେ କିମେ ଅସିବାକୁ ଲୁଗିଲା । ଜାହାଜ କଲିକତାରୁ ବାଲେଶ୍ଵରରୁ ଅସି-

ବାକୁ ପବନର ସୁନ୍ଦରୀ ଅନୁସାରେ ଥିଲା ଦଶ ଦିନଠାରୁ କୋଡ଼ିଏ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗୁଥିଲା । ସବୁ ଶେଷଟର ଟାଇପ୍ ସବୁ ଧରି, ଜଗନ୍ନାଥ ବାବୁ ମଧ୍ୟ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ଏ ସବୁରେ ମୋର ସବୁ ସୁନ୍ଦରୀ ଖରଚ ହେଲା— ଆଠଙ୍ଗ ଟଙ୍କା । ବାକୀ ହାତରେ ବଳକା ଅଛି-ଗୁରୁଣ ଟଙ୍କା । ଗୋଟିଏ ପ୍ରେସର ଦରକାର । ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଜଣାଗଲୁ ଯେ ସାତ ଆଠ ଟଙ୍କାରୁ କମରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରେସ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଦେବେ କ'ଣ ଏତେ ପରିଶ୍ରମ, ଏତେ ଅନୁସନ୍ଧାନ ସମସ୍ତ ବୃଥା ଯିବ ? ମେଦିନୀପୁରରେ ଟିଏ-ନିର୍ମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଶ୍ରପାଖାନା ଥିଲା । ସେଠାରେ ଅଛୁ ମୂଲ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରପାକଳ ଟିକିପାରେ ବି ନାହିଁ, ଜଣିବାକୁ ପରି ଲେଖିଲା । ପରି ଉତ୍ତର ଅସିବା ପୂର୍ବେ ଗଢି ପାଇଁ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଶବ୍ଦରେ ଗୋଟାଏ ଶ୍ରପାକଳ ଅସି ମୋ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଗଲା । ମୂଲ୍ୟ ବୋଧ କରେ ଦେବିଶ ଟଙ୍କା ହେବ ।

ବାଲେଶ୍ଵର ମୋତିଗଞ୍ଜ ବଜାରର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଅମ୍ବାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ କୋଠାଘର ଥିଲା । ସେ ଘରଟି ଭଡ଼ା ଦିଆଯାଏ । ବଡ଼-ବାପାଙ୍କ ଠାରୁ ସେ ଘରଟି ଭଡ଼ା ନେଲା । ତହିଁରେ ଶ୍ରପାଖାନା କରା-ଯିବାର ସ୍ଥିର ହେଲା । ପ୍ରିଣ୍ଟର ଅର୍ଟାର୍ ଜଗନ୍ନାଥ ବାବୁ ସମସ୍ତ ଜୀବିତ ସେ ଘରେ ସଜ୍ଜାଇ ରଖିଲେ । ଶ୍ରପାଖାନା କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇବା ନିମନ୍ତେ ଆଉ ଛ ଜଣ ଲୋକ ନିଷ୍ପକ୍ଷ ହେଲେ । ପ୍ରିଣ୍ଟର ପେମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଶିଖାଇ ଦେବେ । ଶ୍ରପା କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେବ ବୋଲି, ଅନନ୍ଦରେ ଦୋଷଣା କରିଯାଇ ଥିଲା । ମୋତିଗଞ୍ଜ ବଜାରର ଅଧା ଅଧି ଦୋକାନ ବନ । ସହରର ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରପା ଦେଖିବାକୁ ଅସି-ଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରପାଖାନା ଆଗ ଶବ୍ଦକରେ ମଧ୍ୟ ଜନତା ପୁଣ୍ଡି । ବାଟୋଇମାନଙ୍କ ଗମନାଗମନ ବନ । ଅନ୍ତରସର୍ବ ମୋଡ଼ା ଯାଇ, ପ୍ରେସ ଉତ୍ତରେ ତୁଆ ଗଲା । ଗୋଟାଏ କାଠ ଚାଲିରେ କାଳି ଲଗାଇ ଟାଇପ୍ ରୂପରେ ଗଢାଇ ଦିଆ-ଗଲା । ତାହା ରୂପରେ କାଗଜ ଦିଆଗଲା । ନିର୍ବାସ ବନ କରି ଶବ୍ଦ ଲୋକ ଚାହିଁ ରହିଛନ୍ତି । ଏବେ ପ୍ରେସ ରିଟର୍ ଶ୍ରପା ବାହାରିବ । ଏ କ'ଣ ରେ ବାବୁ ! ଗୋଟାଏ ବୋଲି ଅନ୍ତର ଶ୍ରପା ନାହିଁ । କାଗ-ଜରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମେଖାକୁ ମେଖା ଲାଲ ଲାଗି ଅସି-ଅଛି । ପ୍ରିଣ୍ଟର

ତ ଶୁଣିଲ ମୁହଁରେ କାଠ ପିଲୁକାଟ ପରି ଛାଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ଆମ—ମାନଙ୍କ ପୁଅସଠା ଅନ୍ଧକାରମୟ ଜଣାଗଲା । ଲଦା ଓ ମନୀକଷ୍ଟରେ ମୁଖରୁ କଥା ବାହାରୁ ନାହିଁ । ଅମୃମାନଙ୍କର ତ ବିଷମ ଶୋଚନାଯୁ ଅବସ୍ଥା । ତହିଁ ଭରାରୁ ଆମୃମାନଙ୍କ ଭିପରେ ଶତ ଶତ ପ୍ରଶ୍ନ ପଡ଼ିଲା—ଛୁପା କାହିଁ ? ଅତି କଷ୍ଟରେ ଭିତ୍ତର ଦେଲା, “ଆଜି କାଗଜରେ କେବଳ କାଳ ଦିଅଗଲା । ଏ ଭରାରେ ଏହି ସବୁ କାଳ ଅଷ୍ଟର ପାଲିଛି ଯିବ ।”

ପରେ ଜାଣିଲୁଁ ସେ, ପ୍ରେସଟା ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଥୁବାଯୋଗୁଁ ମେଦିନୀ—ପୁର ମିସନ୍‌ପ୍ରେସ ତାହାକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଥିଲା । ସେ ପ୍ରେସରେ ଶାପା କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ସ୍ଥିର ହେଲା । କଲିକତାରୁ ଗୋଟିଏ ନୂତନ କଳ ଅଣାଯିବା ପ୍ରଫୋଜନ । ନୋହିଲେ ବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ ସମସ୍ତ ବ୍ୟର୍ଥ ହେବ । ଏପରି କଲର ଦାମ ଆଠଶତ ଟଙ୍କା । ଏତେ ଟଙ୍କା କାହିଁ ଅସେବ ?

ଗୋଟିଏ ବିପଦ ଅଭି ଗୋଟିଏ ବିପଦକୁ ଟାଣି ଥାଣେ । ଜ୍ଞାନୀ ମାସିଥ ସମୟ—ପ୍ରତିଶ୍ରୁ ଜଗ—ବିବାରାତି ଧାଁ ଦଉଡ଼ା—ଦୁଇବିନା, ଅନ୍ତର୍ମିଳିତ ଅହାର ଓ ନିଦ୍ରା ହେତୁରୁ ଦିନକୁ ଥିଠ ଦଶଥର କରି ରକ୍ତାଢ଼ା ହେବାକୁ ଲୁଚିଲା । ଦିନେ କଳ ସଜାଡ଼ିବା ପାଇଁ ଅନେକ ବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛାଡ଼ା ହୋଇ, ପ୍ରଗାଢ଼ ଘରିଣ୍ମରେ ଲାଗିଥିବା ବେଳେ ହାଲରେ ସମସ୍ତ ଲୁଗା ଭଜଗଲା । ପଣ୍ଡାଭାଗରେ ରକ୍ତସ୍ତାବ ହାର ଲୁଗା ଦିନ୍ତି ଦୂର୍ଦେଶରେ ରକ୍ତ ବହୁଗଲା । ଘରକୁ ଅସି ଥିବେତ୍ ହୋଇ ପଡ଼ିଗଲା । ସେ ସମୟରେ ଅନେକଦିନ ରାତ ୯ ଟା ବେଳେ ପ୍ରେସରୁ ବାହୁଡ଼ି ଆସି ଘରର ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରକେ ରେତା ବୁଡ଼ିଯାଏ । ଅପଶାର ଦୁର୍ଦ୍ଵାରା ବିଷମ୍ କାହାକୁ ଜଣାଏ ନାହିଁ । ସାହସିଧର ଦସି ଦସି ଲୋକଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରେସ ସମ୍ବରେ କଥା ଭାଷା କରେଁ । ଆଖି କରି ମଞ୍ଜମାତି ବସିଥାଏ । ଏହି ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଵାରରେ ପଢ଼ ମନ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିଥିଲା କଲ,—ପ୍ରେସ ସ୍ଥାପନ, ନତେବୁ ଜିବନଚନ୍ଦ୍ରାଗ ।

ବୌଣେଷି ସାଧୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଃସ୍ଵାର୍ଥ ଭବରେ ପ୍ରାଣପଣେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲେ ଦୟାମୟ ପ୍ରଭୁ ସହାୟ ହୁଅଛି । କାଲେଜରର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଧାନ

ଜମିଦାର ଏବଂ ମହାକନ ବାବୁ ନଦନମୋହନ ତାସଙ୍କ ଭାବୁ ବାବୁ ବିଶୋଭମୋହନ ଦାସ ମୋର ଜଣେ ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁ ଓ ସଦାୟ ଥିଲେ । ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା ମାତ୍ରକ ବିନା ଲେଖାପଢ଼ିରେ ମୋତେ ଅଠଶତ ଟଙ୍କା ଧାର ଦେଲେ । ଗୋଟିଏ ସ୍ଵପ୍ନ ରୟେଲ୍ ଅଳ୍ବିଅନ୍ ପ୍ରେସ୍ କଲିକତାରୁ ଅଣାଇଲା । ସେ ସମୟରେ ବର୍ଷାକାଳ, ବାଲେଶ୍ୱର ଜାହାଜରେ ଗଚା-ସ୍ଥାନ ବନ୍ଦ । ତେଣୁ ପ୍ରେସ୍ଟ କଲିକତାରୁ ଶଗଡ଼ରେ ଅଧିଲ୍ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗେଙ୍ଗୁଟି କରକଗୁ ପଡ଼ି ଜଗନ୍ନାଥ ଶତକ ପକ୍କା କରିଯାଇଥିଲୁ । ମାତ୍ର ସେ ସମୟରେ କେବଳ ମାଟ୍ଟର ଶତକ ଥିଲା । ବର୍ଷାକାଳରେ ତାହା ନିତାନ୍ତ ଅଗମ୍ୟ ହୋଇପଡ଼େ । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ବୋଲ୍ପାଇ ଶଗଡ଼ କାହୁଥରେ ଲିଖ୍ୟାଏ । ପାର୍ବତୀ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରୁ ଦୂଲିଆ ଅଣି, ଟଣା ଓ ଟର୍ମିନ୍ କରି, ଶଗଡ଼ ଭୂତାରଗାକୁ ହୁଏ । ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ପ୍ରେସ୍ ଶଗଡ଼ ଦାନ୍ତନ ବଜାର ମହିଦାଣ କାହୁଥରେ ଲାଗିଗଲା । ପନର କୋଡ଼ିଏ ଜଣ କୁଲ ଲାଗି ବଜାର ଦାଣ୍ଡା ପାରି କର ଦେବାକୁ ଅଠଦିନ ଲାଗି-ଥିଲା । ଯାହାହେଉଁ, ପ୍ରେସ୍ କଲିକତାରୁ ବାହାର ବାଇଶ ଦିନରେ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଅଭିବ ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗ ଗତ ହୋଇଥିଲୁ । ନବ-ନିୟମିତ୍ତ ଲୋକେ କର୍ମ ଶିଖି ଗଲେଣି । ଓଡ଼ିଆ ଏବଂ ଝାଙ୍ଗଜା ସ୍ନନର ରୂପେ ଶ୍ରପା ହେଉଥିଲୁ । ଦିନେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜଞ୍ଜାର କଲେକ୍ଟର ବିଗ୍-କୋଳ୍ପ ସାହେବ ମୋତେ ଡକାଇ ଖୁବୁ ଅନନ୍ତ ମନରେ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଲେ ଏବଂ ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ଭୂଷାଦ ବର୍ଣ୍ଣନ ନିମନ୍ତେ କରେଶାରୁ ଅନେକ-ଗୁଡ଼ିଏ ପାରମ ଛପାଇବାକୁ ଦେଲେ । ସେହି ସମସ୍ତ ପାରମ ଛପାଇ ପ୍ରଥମ ଭବ୍ୟମରେ ତେର ଲାଗ ମିଳିଥିଲା ।

ରଥ ଦେଖା ଯାତ୍ରା-କାଳପରି ପ୍ରେସ୍ ଦେଖିବା ସକାଶେ ଦୁଇ ତିନି ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୂରଦୂରନ୍ତରୁ ଲୋକେ ଧାତ୍ର ଛାଟ ଥିଲେ । ମଧ୍ୟପଲରୁ ଜମିଦାରମାନେ ସବାର ତଢ଼ି ଶ୍ରପା ଦେଖିବାକୁ ଅସୁଥିଲେ । ଶ୍ରପାକାର୍ଯ୍ୟ ଅରମ୍ଭ ଦିନଠାରୁ ଅନେକ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଲେଶ୍ୱର ନିବାସୀ ଦଲବକ୍ଷ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ଅସୁଥିଲେ । ଅଛି ଶ୍ରପାର ବହୁଳ ପ୍ରଭୃତି

ଦିନରେ ଲୋକେ ଏ କଥାକୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ମଣିପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଲଣ୍ଠନ ସହରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରପାକଳ ସ୍ଥାପିତ ହେବା ଦିନ ରାଜା ଓ ରାଣୀ ଅଭୂତ ଘଟଣା ଦେଖିବା ନିମନ୍ତେ ଶ୍ରପାଖାନାକୁ ଶୁଭାଗମନ କରିଥିଲେ ।

ଶ୍ରପା-କାର୍ଯ୍ୟ ଅରମ୍ଭ ହେବାର ଛମାସ ଉତ୍ତରାରେ ବିଗନୋକ୍ତ ଓ ପରବତ୍ରୀ କଲେଇର ଜନ୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ଉତ୍ତରାର ପରମ ହତେଷୀ ଟି, ରେବେନ୍ଟା ସାହେବ ଦିନେ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଶ୍ରପାଖାନାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପ୍ରେସର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଦେଖିଲେ । ପ୍ରେସ୍ ସ୍ଥାପନର ସମ୍ପ୍ରଦୟ ବିବରଣ ଶୁଣି, ଅମ୍ବମାନଙ୍କୁ ଦଶଟକା ପାଇଁ ତାଷିକ ଦେଇ ଗଲେ; ମାତ୍ର ଅମ୍ବେମାନେ ସେହି ଟକା ଅପଣା ସକାଶ ନ ନେଇ ସାହେବ ମହୋଦୟଙ୍କ ନାମରେ କୋଣ୍ଠାନାରେ ଦୁଇଟି ସେଫ୍ୟୁରସ୍‌ରୂପ ଜମା କରି ଦେଲୁଁ । କୋଣ୍ଠାନା ଭାଙ୍ଗିଗଲା ଉତ୍ତରାରେ ଲାଭ ସହିତ ତାହାଙ୍କୁ ତରିଶ ଟକା ଫେରାଇ ଦେଇଥିଲୁଁ ।

ପାବଣ ପୂଜା ଉପଲକ୍ଷରେ ଅଛେକ ଲୋକ ବାଲେଶର ସହରର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟବସାୟୀ ବାବୁ ମଦନମୋହନ ଦାସଙ୍କ ଦରତାକୁ ନିମନ୍ତିତ ହୋଇଥିଲେ । ବାବୁ ରାଖାନାଥରୀ ଏବଂ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲୁଁ । ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ରାଖାନାଥ ବାବୁ ମୋତେ ଅନାଜ କହୁଲେ, “ଆପଣ ଯେଉଁ ଭାବରେ ପ୍ରେସକୋଣ୍ଠାନା ସ୍ଥାପନ କରି ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଇତିହାସରେ ସୁଦର୍ଶନ ଅନ୍ତରରେ ଲିଖିତ ରହିବା ଉଚିତ ।”

ଶ୍ରପାଖାନାର କାର୍ଯ୍ୟ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅନେକ ଲାଭ ମଧ୍ୟ ହେଉଥାଏ । ଇତିପୂର୍ବେ କଟକ ଟ୍ରିଭିଂ କୋଣ୍ଠାନା “ଉତ୍ତର-ପାଇକା” ନାମୀ ସପ୍ରାହିକ ପଢ଼ିକା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ପ୍ରେସର ଗୋଟିଏ ପାଇଁକ ପଦିକା ବାହାର କରିଯିବା ସକାଶେ କୋଣ୍ଠାନାର କାର୍ଯ୍ୟନିବାହିକା ସମ୍ଭାବ ଏବଂ ସ୍ଥିର କଲେ । ପଢ଼ିକାର ନାମ ହେଲା — ‘ବୋଧଦାୟିନୀ ଏବଂ ବାଲେଶର-ସମାଦ-ବାହୁଦା’ । ବୋଧଦାୟିନୀ ଥାଣୀ ସାହୁତ୍ୟ-ବିଷୟକ ଏକଂ ସମାଦ-ବାହୁଦା ଥାଣୀ ସମାଦ-ବିଷୟକ ।

ପହିକା ବାହାରିଲା ; ମାତ୍ର ଲେଖକର ଥରବ । ମୁଁ ଦିନଯାକ ଶୁଳ୍କ
ଓ ପ୍ରେସ୍ କାର୍ଯ୍ୟ କର ଥକ ପଡ଼େ । ସତରେ ବିଶେଷ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ
କରିବାକୁ ବଳ ଅଣେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ପଢ଼ିକା ଅନ୍ୟମିତରୁପେ
ବାହାରେ । ପ୍ରାୟ ଚାଲଣ ପଞ୍ଚାଶ ଜଣ ପଢ଼ିକାର ଗ୍ରାହକ ଥିଲେ ।
ଆଠ ଦଶ ଜଣଙ୍କଠାରୁ ଦୂଳ୍ୟ ଆଦାୟ ହେଉଥିଲା ।

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଠାକୁରମା'ଙ୍କ ପରଲୋକ-ସାହା (୧୮୭୭)

ସନ ୧୮୭୭ ମସିହା, ଜୈଣଶ୍ଵରମାସ—ଦିନେ ଅପରାହ୍ନ ପାଞ୍ଚଘର୍ଣ୍ଣା
ସମୟରେ ମୋହର ପ୍ରତିପାଳିକା ଠାକୁରମା କୋତଳା ଦେଇ ପରଲୋକ
ସାହା କଲେ । ମୃତୁସମୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ୭୪ ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇ-
ଥିଲା । ମନେହୁଏ, ମୋହର ଜୀବନରକ୍ଷା ନିରିତ୍ର ପରମେଶ୍ଵର ଆଜି-
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ତାଙ୍କୁ ପୁରୁଷରେ ରଖିଥିଲେ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅମ୍ବ-ରକ୍ଷା
କରିବାକୁ ସମର୍ଥ । ସୁତରଂ ଜଞ୍ଚାଳମୟ ପୁରୁଷରେ ତାଙ୍କର ଅଛୁ ଅଧିକ
କାଳ ରହିବା ଆକଣ୍ଠକ ହେଲା ନାହିଁ ।

ଠାକୁରବାବା କୁଣ୍ଡପେନାପତି ମୁଣ୍ଡଦାକାଦ ନବାବ ସରକାରରେ
ଦରୁଆନ କି ଜମାଦାର ଏହିପରି ଗୋଟାଏ କିଛି ସାମାନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀ
ନିୟକ୍ତ ଥିଲେ । ସେହି ବିଦେଶ ଭୂମିରେ ତାଙ୍କର ମୁଖୁ ଘଟିଲା । ସେ
ସମୟରେ ଠାକୁରମା ଅପନାୟା । ତାଙ୍କର ଦୁଇଗୋଟି ଅପ୍ରାପ୍ତ ବୟସ
ପୁରୁଷନ୍ତାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିଲେ ।

ଠାକୁରମା ମୟମାକୃତି, ଗୌରବଣୀ, ସୁଗଠିକା, ନିରାମୟ-କର୍ମୀ-
ଶବ୍ଦର ଥିଲେ । ମୁରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ଦନ୍ତ-ପାତ ହୋଇ ନ ଥିଲା ।
ମସ୍ତକର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଦକ କେଶ କଞ୍ଚକଣ୍ଠ ଥିଲା । ସେ ଧୀରପ୍ରଭବ

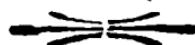
ସରଳ-ସ୍ବଭାବା ଥିଲେ । କଥା, ଭାଷା ମଧ୍ୟ କୋମଳ ଏବଂ ଧୀର ଥିଲା । ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନାର କରି କଥା କହିବାର କେବେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ସମୟରେ ଗ୍ରାମରେ କେତେବୁଡ଼ିଏ କଳଦ୍ଵାରିଯ୍ୟା ବିଧବା ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳଜ ଆରମ୍ଭ ହେଲେ, ଠାକୁରମା ଅପଣ ଦରର କବାଟ କିଳ ଦିଅନ୍ତି । ମୋଦର ବଡ଼-ମା ଅଥବା ତାଙ୍କର ବଡ଼-ପୁତ୍ର-ବ୍ୟୁଧ କିଛିର ଗର୍ବିତା ଓ କର୍କଣ୍ଠାର୍ଣ୍ଣି ଥିଲେ । ସେ କୌଣସି କାରଣରୁ ତର୍କନ ଗର୍ଭନ କରି ଗାଳଦେଲେ, ଠାକୁରମା ସେ ସ୍ଥାନରୁ ପଳାଇ-ଯାନ୍ତି; ଅଥବା କଷ୍ଟ ବୋଧ ହେଲେ, ଘରମଧ୍ୟରେ ଅନାର କୋଣରେ ଲୁଚିବପି କାନନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକ କେବେ କେହି ଦେଖିନାହିଁ । ସଙ୍ଗଦା ସେମନ୍ତ ଗୋଟାଏ ଦିଶାଦ କାଳମାର ଶୁଣ୍ୟା ତାଙ୍କ ମୁଖକୁ ଆହୁତିକରି ରଖିଆଏ । ସେ ବଡ଼ ନିଷ୍ଠାବତ୍ତା ଓ ଧର୍ମପରାପୂର୍ଣ୍ଣା ଥିଲେ । ସମସ୍ତପ୍ରକାର ବାଚ୍ଚୁତ ତାଙ୍କର ଅନୁଷ୍ଟପ୍ତ ଥିଲା । ବର୍ଷର ଅସକାଂଶ ମାସ ଉପବାସ ଏବଂ ଦବିଷ୍ୟାନନ୍ଦର ଅତିବାହିତ ହେଉଥିଲା । ଗୋରୁ ମାତା କାନ୍ଦରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋରୁ ଗାଢ଼ିରେ ଚଢ଼ିବା ପାପ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଗୁଲି ଗୁଲି ଅନେକ ଉର୍ଧ୍ଵପ୍ରାନ୍ତ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ତିନି ଗୁରୁ ମାସ ଅନ୍ତର ବାଚ୍ଚୁତ ତିନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ପୀଡ଼ାରେ ଫୟାଗତ ଥିବାର ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କେବେ ଦେଖି ନାହିଁ ।

ବ୍ରାହ୍ମ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ଶଯ୍ୟାତ୍ମାର କରି ଅର୍କରୁଚି ପ୍ରସନ୍ନ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆର୍ଜ କର୍ମରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି; ପ୍ରସ୍ତେଜନ-ବ୍ୟତତ କାହାରକୁ ଅନାର କଥା କହନ୍ତି ନାହିଁ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଯାନାନ୍ତେ ପୂଜା-ସେବା, ସନ୍ଧ୍ୟାପରମୟରେ ମାଳା-ଭଜନ ଏବଂ ପୁରାଣଶବଶ ଭାନ ଅନ୍ୟସମୟରେ ପୁରୁଷକାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଅର୍କରୁ ସମୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆହାର ଓ ପ୍ରସନ୍ନ ଉତ୍ସବର ଭୋଜନ କରି ଶୟନ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ନିଦ୍ରାର ପରିମାଣ ତିନି ଗୁରୁଦୟନ୍ତା ମାତ୍ର ଥିଲା । ତାହା ମଧ୍ୟ ଏତେ ଲାଦୁ ଯେ ଘର ମଧ୍ୟରେ କିଛି ଶବ୍ଦ ହେଲେ, କିମ୍ବା କେହି ଥରେ ଡ୍ରାକିଦେଲେ ଉଠିବସନ୍ତି ।

ତାଙ୍କର ସମ୍ମର୍ତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ତିନିଗୋଟା ବାର୍ତ୍ତଣ ପେଡ଼ି ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ହୃଦୀ ପେଡ଼ି ନାନାପ୍ରକାର ମୂଳମୂଳିକା ଓ ନାନାପ୍ରକାର

ଭିଷଧରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ବୁଲମୁଖରେ ବଗିଛୁର ନାନାପ୍ରକାର ସାମୟିକ ଫୟଳ ମଞ୍ଜ । ତୃତୀୟଟି ଅଛି ବୃଦ୍ଧତଃ; ଘରର ଯାହାକିଛି ଉଙ୍ଗାଗଙ୍କ ଜିନିଷ ସେଥିରେ ପଡ଼େ, କୌଣସି ଦୃବ୍ୟ ଫୋପାଡ଼ି ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ । ଘରେ ବିମା ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପିଲା ପୀଡ଼ିତ ହେଲେ, ଆପେ ତିବିହା କରିବାକୁ ବସିଯାଅନ୍ତି । ଘରର ପଶ୍ଚାଦ୍ଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟ ତୋଠା । ଶୁଦ୍ଧକର୍ମରୁ ଅବକାଶ ପାଇଲେ, ଗୋଟିଏ ମାଳକୁ ଥର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗିଯାନ୍ତି । ସାମୟିକ ଫୟଳ ମୂଳରେ ବଗିଛୁ ସବଦା ପୂର୍ଣ୍ଣିଆସ । ବଜାରରୁ କୌଣସି ପନପରିବା କଣିବାର ଦରକାର ହୁଏନାହିଁ । ଠାକୁରମା ଗୁଲିଯାଇଅଛନ୍ତି, ବିଶ୍ଵରେ ତାଙ୍କର ହସ୍ତରେଣି ଆମ୍ବକାନନ ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଛି ।

ଘରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସେବା ଓ ନାନାପ୍ରକାର କଷ୍ଟ ଭୋଗ କରିବା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବୃଦ୍ଧ ଥିଲା । ତାଙ୍କର କଷ୍ଟର ବିଶେଷ କାରଣ, ମୋ ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ । ମୋ ଜୀବନଟଙ୍ଗାପାଇଁ ସେ ସେଉଁ କଷ୍ଟ ଭୋଗକରି ଯାଇଥିଛନ୍ତି, ତାହା କର୍ତ୍ତମାନ ସୁରଖା କଲେ, ପ୍ରାଣରେ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଜାତ ହୁଏ । ମୋ ପୀତା ସମୟରେ ଦିନ ଭିତ୍ରରେ ଦିନ, ମାସ ଭିତ୍ରରେ ମାସ, କେତେ ଦିନ, କେତେ ଶତି ତାଙ୍କର ସମୟ ଅଭିବାହିତ ହୋଇଥିଛି । ତାର ପଡ଼ିଥାରେ ଚରୁଥିବା ସମୟରେ ଅପଣା ବାହୁଦ୍ୱାପରି ଯେମନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି ରଖୁଥାଏ, ସେହିପରି ଠାକୁରମା ଯେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲିପୁଲୁ ଥାଉନ୍ତି ପଛକେ, ମୋପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ରହିଥାଏ । ପ୍ରଥମ କଲିକତା ଯାଦା ସମୟରେ ମୋହର ବୟସ କୋଡ଼ିଏ, ବାଇଶ ମଧ୍ୟରେ । କଲିକତାରୁ ବାହୁଦ୍ୱା ଘରେ ପଞ୍ଚଶିବା ସମୟରେ ସନ୍ଧିଦ୍ଧା । ଠାକୁରମା ମୋତେ ଅନାଇଦେଇ, ପାଗଳମା ପରି ଘରେ, ପଣ୍ଡାରେ, ଅଗଣାରେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଅର୍ଦ୍ଧଦଶା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଞ୍ଜନଭାବରେ ଥାଇଁ ବୁଲିଲେ । ମୋହର ଅସାଧ୍ୟ ଜୀବନରକ୍ଷାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ଠାକୁର-ମାଆଙ୍କ ନିଃୟାର୍ଥ ଆମ୍ବ-ବଳ-ଦାନ ଏବେ ମୋହର ଯାହା କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ସେ ସମସ୍ତ ଠାକୁର-ମାଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣର ଫଳ । ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ମୋର ଜୀବନରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଶୋଭନ୍ୟ ଘଟଣା ।

ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଅଞ୍ଜଳି

ଯେ କାଳର ନାନା କଥା

ସେଉଁ ସମିତି କଥା ପୁଷ୍ଟେ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ କରିଥିଲୁ, ତାହା ପ୍ରିଯ କଲା
ସେ ଭାଷାର ବହୁଳ ପ୍ରଭୁର ନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟସଲମାନଙ୍କରେ ସ୍କୁଲ ସ୍ନାପନ
କରୁଣିବା ଭିତତ । ଆମ୍ବମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଲକ୍ଷ୍ୟପ୍ରତିକ୍ରିୟା ହେଲା—ରେମଣା
ଗ୍ରାମ । ତାହା ବାଲେଶର ସହରଠାରୁ ତିନିକୋଣ ପଣ୍ଡିମରେ ଅବସ୍ଥିତ ।
ବହୁକାଳ ପୁଷ୍ଟରୁ ଏହି ଗ୍ରାମର ନାମ ବଙ୍ଗ ଏବଂ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଦେଶରେ
ସୁବିଜ୍ଞାତ । ଗୋପିନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଏହି ଗ୍ରାମରେ ବିରାଜିତ । ଚେତନା-
ଦେବ ପୁରୁଷାଦ୍ଵାରା ସମୟରେ ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ବାସ କରି ଯାଇଥିଲେ ।
ଆମ୍ବମାନେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ସର୍ବ ଗୋଟିଏ ସ୍କୁଲ ସ୍ନାପନ ସକାଶେ ରେମଣା
ସାଥୀ କଲୁଁ । ସଙ୍ଗରେ ଗଲେ, ସ୍କୁଲ-ବିଭାଗର ତେପୁଣ୍ଡ ଇନ୍ଦ୍ରପେନ୍ଦ୍ରର
ବାବୁ ଶାନବାସ ଭକ୍ତାର୍ଥ୍ୟ । ରେମଣା କାପୃଷ୍ଠ ପଲ୍ଲେ ନିକଟରେ ସ୍କୁଲ
ସ୍ନାପିତ ହେଲା । ଆମ୍ବମାନଙ୍କ ସହପାଠୀ ବାବୁ ନନ୍ଦକୁମାର ଭକ୍ତାର୍ଥ୍ୟ
ସଙ୍ଗରେ ଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଥାନ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଗଲା ।
ଦୁଃଖ କରି ଦେଖାଗଲା ଯେ, ଦୁଇଜଣ ଶିକ୍ଷକ, ଜଣେ ଗୁରୁର ଏବଂ
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଖରତ ପାଇଁ ମାସିକ ପଚିଶ ଟଙ୍କା ଅବଶ୍ୟକ । ମହାରାଜା
ବାହାଦୁର, (ସେ ସମୟରେ ରାଜା ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦେ) ସମସ୍ତ ବ୍ୟୟ
ଏକାଙ୍କା ବହୁନ କରିବା ସକାଶେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଏକବର୍ଷର ଖରତ
ନିମନ୍ତେ ମୋ ହସ୍ତରେ ଅତ୍ରିମ ଟ ୩୦୦୯ ଟଙ୍କା ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ବାଲେଶର ମୋତିଗଞ୍ଜ ବଜାରର ଦଶିଣ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ପୁରୁଷରଣୀ
—ନାମ, ଗଢ଼ିଗଢ଼ିଥା । ସେ ପୁରୁଷରଣୀ ବଟେଶର ମୌଜାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।
ବିଦେଶୀ ଅଧିକାରୀ ଅମଲ, କର୍ମଶୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଏହି ଗ୍ରାମରେ
ବାସ । କଦାଚିତ୍ କେହି ତେପୁଣ୍ଡ ମୁନ୍ଦସଂ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ବସା କରି ରହି-
ଯାନ୍ତି । ଗଢ଼ିଗଢ଼ିଥା ପୂର୍ବଦିଗ କିଛି ଦୂରରେ କବିବର ଶାଖାନାଥଙ୍କ ବସା ।

ପୁଣ୍ଡିମ ଦିଗକୁ କହୁ ଅଧିକ ଦୂରରେ ମୋଦର ଘର । ବାବୁ ମଧୁମୂଦନ ଦାସ (Honourable M. S. Das, M. A. C. I. E.) ସେ ସମୟରେ ବାଲେଶର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଆର୍ଟ ମାଷ୍ଟର ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବସା ମଧ୍ୟ ଗଡ଼ଗଡ଼ିଆ ସମୀପରେ ଥିଲା । ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଅମ୍ବେମାନେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ପରାମର୍ଶର କଥୋପକଥନ ଓ ବାୟୁ ସେବନ ନିମନ୍ତେ ଉଚ୍ଚ ପୁଷ୍କରଣୀର ପକାଗାଠରେ ଏକଢ଼ିତ ହେଉଥିଲୁଁ । ପିତାଙ୍କ ଭୟରେ ରାଧାନାଥ ଦିବାଲୋକରେ ପ୍ରକାଶରେ ଆମ୍ବେମାନଙ୍କ ସହିତ ଆସି ବସି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଦିନେ ଦିନେ ସବ୍ୟା ଉତ୍ତରରେ ଆସି ପଦ୍ମଶିଖ ଯାଆନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମଧୁମୂଦନ ପ୍ରତ୍ୟତି ଥିପି, ଆମ୍ବେମାନଙ୍କ ଦଳରେ ମିଶୁଥିଲେ । ସେହି ଚରଣ ବୟସରେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଉତ୍ତାକାତ୍ମା ବିଷୟ ଶୁଣି, ଆମ୍ବେମାନେ ପ୍ରମ୍ଭିତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲୁଁ । ସେ ସେଠାରୁ କର୍ମଚାରୀ କରି କଲିକତା ଚାଲି ଯାଉଥିଲେ ।

ମୋହର ଇଂରାଜୀ ଶିଖିବାକୁ ଛାତା । ଖଣ୍ଡିଏ ପାଷ୍ଟାବୁକ୍ ସତ୍ରର କଲି । ଗଡ଼ଗଡ଼ିଆ ପାଠରେ ଉପସ୍ଥିତ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସାହାସ୍ୟରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲି । ମୋର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ସେକେଣ୍ଟ ମାଷ୍ଟର ଥିଲେ । ସେହି କେବଳ କେତେଦିନ ମାତ୍ର ପଡ଼ାଇ ଦେଇଥିଲେ । ମୁଁ ନିଜେ ନିଜେ ଡିକ୍ଟିନାଶ ସାହାସ୍ୟର ଆରେବିଅନ୍ ନାଇଟ୍, ରବିନ୍ସନ ଫୁଣ୍ଝୋ, ବେଙ୍ଗଲ୍ ପେଜେଞ୍ଚ ଲାଇଫ୍, ବାଇବେଲ ପ୍ରତିତି କେତେ ଖଣ୍ଡ ମାତ୍ର ଇଂରାଜୀ ପୁସ୍ତକ ପଡ଼ିଥିଲି । ତେବେକି ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ରବିଷ୍ୟତ ଜୀବନରେ ମୋର ଅନେକ ସହାୟତା କରିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ବଙ୍ଗାଲୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ସମୟରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧିତା ଚାଲିଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ଉତ୍ତଳକର ସବଦ ପରକାରୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମହିମାରେ ପ୍ରଥାନ କର୍ମଚାରୀ ବଙ୍ଗାଲୀ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଉଠାଇ ଦେଇ, ବଙ୍ଗାଲା ଭାଷା ଚଲାଇବାରେ ସମସ୍ତେ ଏକମତ । ସାଧାନୁସାରେ ଅପଣା ଅପଣା ମହିମାରେ ବଙ୍ଗାଲା ଚଲାଇବା ବିଷୟରେ ସମସ୍ତେ ସରେଣ୍ଟ । କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଖାଲି ହେଲେ, ଅପଣାପଣର ଲୋକଙ୍କୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିବା ସକାଶେ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟା । ପଦ୍ମିନୀ ଓ କର୍ଣ୍ଣିପାତ୍ର ଏବଂ ଡାକ ଟିକାରେ

ଲଙ୍ଘେ ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆର ପ୍ରବେଶାଧିକାର ନ ଥିଲା । ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାରେ ସେ ସମୟରେ ମର୍ବା-ପ୍ରଥାନ ଜମିଦାର ବାବୁ ବୃକ୍ଷାବନଚନ୍ଦ୍ର ମଣ୍ଡଳ—ନିବାସ ଚଂଗୁଡ଼ା । ଲେକଟି ଖୁବ୍ ସାହସୀ, ରୂପିମାନ୍, ବାନଶୀଳ; କିନ୍ତୁ ଉପ୍ରକର ମତୁଆଳ୍ ଏବଂ ହୋଥୀ । ଦିବାରୁଷ ମଦ ବୋତଳ ପାଖରେ ଥାଏ । ମଦ ବୋତଳ ଏବଂ ଶ୍ଵାସ ବିଛଣାରେ ଥୁଆ ନ ଗଲେ, ନିଦ ମାଡ଼େ-ନାହିଁ । ବାଲେଶ୍ଵରର ସମସ୍ତ ବଙ୍ଗାଳୀ କର୍ମଚାରୀ ତାନାଙ୍କୁ ମୁରବି କରି ଧରୁଥିଲେ । ସନ୍ଧାତାରୁ ରାତ୍ରି ଏ ଘଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ମଣ୍ଡଳବାବୁଙ୍କ କତେହୁ ଘରେ ସମସ୍ତ ବଙ୍ଗାଳୀବାବୁଙ୍କ ବୈଠକ ହୁଏ । ଆଜିକାଲି ବୈଠକରେ ପ୍ରଥାନ ବିର୍ଯ୍ୟଦ ବିଷୟ, କି ଉପାୟରେ ସରକାରୀ ଅଦେସମାନଙ୍କରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭିତାଇ ଦେଇ ବଙ୍ଗାଳୀ ଭାଷା ପ୍ରତଳନ କରୁଥିବ ।

ସତ୍ର ସମିତିରେ ବକ୍ତ୍ବାତା, ସମାଦ ବାହିକାରେ ଲେଖାଲେଖି ଏବଂ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ତାବୁଭାଗରେ ତର୍କବିତର୍କ କରିବାରୁ, ମୁଁ ବଙ୍ଗାଳୀ ସମାଜର ପରମ ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ବଙ୍ଗାଳୀ ବାବୁମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ମୋ ନାମ ଧରନ୍ତି ନାହିଁ—କହନ୍ତି, ଶାଲ ଘାଲିଦ୍ଧର । ବାରବାଟୀ ସ୍କୁଲ-କମିଟିରେ ସାତଜଣ ମେମର ଥୁଲେ—ଛ' ଜଣ ବଙ୍ଗାଳୀ ଏବଂ ମୁଁ ଏକଲୀ ଓଡ଼ିଆ । ଦିନନ କମିଟି ଅଦୂତ ହେଲା । ଦେବାତ୍ ମୁଁ ସେଥିରେ ଅନୁପତ୍ତିର ଥିଲା । ବୃକ୍ଷାବନ ବାବୁ ପ୍ରତିବ କଲେ,—“ଫଳାର ମୋହନକୁ କମିଟିରୁ ବାହାର କର ଦିଆଯାଉ, ନରେନ୍, ମୁଁ କମିଟିରୁ ବାହାର ଯିବି ।” କମିଟି ଉପ୍ରକର ବିପଦରେ ପଡ଼ିଲେ । ସ୍କୁଲ ଗୁର୍ରା ଯୋଗେ ଚଲେ । ବଙ୍ଗାଳୀ-ଓଡ଼ିଆ ଗୁର୍ରାଦାତା ସମାନ । ବୃକ୍ଷାବନ ବାବୁଙ୍କୁ ଶୁଭିଲେ, ବଙ୍ଗାଳୀଦଳରୁ ଗୁର୍ରା ଅଦ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ମୋତେ ଶୁଭିଲେ, ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସ୍କୁଲସଙ୍କର୍କ ତ୍ୟାଗ କରିବେ । ବୃକ୍ଷାବନ ବାବୁ ସ୍କୁଲର ସମସ୍ତ ବ୍ୟୟ ଦେବାପାଇଁ ଶୀକୃତ ହେବାରୁ ମୋତେ କମିଟିରୁ ବାହାର କରି ଦେବା ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା । ମୋତେ କମିଟିରୁ ବାହାର କରିଦେବା ଯୋଗୁଁ ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଦେବା ବହରୁ ନାମ ଭିତାଇ ନେଇଲେ । ବାବୁ ବୃକ୍ଷାବନଚନ୍ଦ୍ର, ମଣ୍ଡଳ କେତେବେ ମାପ ସ୍କୁଲର ବ୍ୟୟ ତଳାଇ ଟକା ବନ କରି ଦେବାରୁ ସ୍କୁଲ ଭିତିଗଲା ।

ଏହି ଘଟଣାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସପ୍ରାଦର ଗବଣ୍ଠିମେଘୁ ଗେଜେଟ୍‌ରେ ବାହାରିଲୁ ଯେ ମୁଁ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ କମିଟ୍‌ଟରେ ଜଣେ ସବୁ ନିୟମିତ ହୋଇଅଛି । ଶାନାଥ ଦତ୍ତ ସେତେବେଳେ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ମେଡ୍‌ ମାଞ୍ଚର ଥିଲେ । ଗେଜେଟ୍ ବାହାରିବା ଉତ୍ତରରେ ମୋ ସହିତ ଦିନେ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ସେ ହସି କଷି ମୋତେ କହିଲେ,—“ମହାଶୟ, ବିକୁତେଇ ଅପନାକେ ଅଞ୍ଚିତ ପାରିଗେଲନା ।”

ବାରୁମାନଙ୍କ ପର୍ଷରେ ଆହୁରି ଗୋଟିଏ ଅପୀତିକର ଘଟଣା ଦିଲା । ମୁଁ ଓଡ଼ିଆରେ ‘ଉଚିତବର୍ଷର ଇତିହାସ’ ଲେଖିଥିଲା । ସେହି ପୁସ୍ତକଙ୍ଗଣ୍ଟିକ ଦୂରଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଥିଲା । ତାହା ଶିଶୁଭୃତ୍ ପଞ୍ଚଶାଖରେ ପାଠ୍ ନିରୂପିତ ହେଲା । ସେହି ପୁସ୍ତକ ନିମନ୍ତେ ସ୍କୁଲ ଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷର ମୋତେ ସାତଶତକା ଏବଂ କମିଶନର ଭେବେନ୍ତା ସାହେବ ଛିନିଶତ ଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ଦେଇଥିଲେ ।

ସେହି ସମୟରେ ବାଇବେଲୁ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପାଠ ଏବଂ ପାତ୍ରୀ ସାହେବମାନଙ୍କ ସହିତ କଥୋପକଥନଦ୍ୱାରା ଜାଣିଲି ଯେ, ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଭୁ ପରମେଶ୍ୱର ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି କରୁଁ ‘ଏବ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପୁନ୍ତ ଯୀଶୁଖ୍ରାଣ୍ତ ଅମ୍ବାର ଦୀଗକାହା । ଶ୍ରୀଷ୍ଟକ ନାମରେ ‘ଡୁବିତ’ ନ ହେଲେ, ମୁଭୁ ଉତ୍ତରେ ଅନ୍ତରୁ ନରକରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ସେହି ସମୟରେ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଧାରଣା ଜାତ ହେଲା—ଉତ୍ତର ତ ପୁଞ୍ଚବାରେ ଅମ୍ବାନଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଉପାସନା କଲେ, ସେ ଉକ୍ତାର କରିବେ । ଏ ସବୁ ଠାକୁର, ଠାକୁରାଣୀ କିଏବୁ ପ୍ରତି ଗ୍ରାମରେ ଗ୍ରାମ ଦେବତା, ‘ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ କେତେ ଦେବତା—ଏତେ-ଗୁଡ଼ାଏ ଦେବତାଙ୍କୁ କିପରି ପୂଜା କରିବ ? ଏମାନେ ତ ଦୀର୍ଘ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ପୂଜାକଲେ ବା କ’ଣ ହେବ । (କବି) ଶ୍ରଧାନାଥ ବାବୁଙ୍କୁ ଏ ସବୁ କଥା କହିଲି; ଏ ବିଷୟରେ କ’ଣ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଦୂର ଜଣ ଅନେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସି ବିଶ୍ଵର କଲୁଁ । ଶେଷରେ ଦିନେ ଦ୍ୱିତୀଯ ସାବ ଏକାଦିନକେ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସକାଶେ ପ୍ରିର କଲୁଁ । ଶେଷରେ ଦିନେ ଶ୍ରଧାନାଥ ବାବୁ ହନ୍ତୁ ଧର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରି

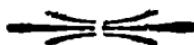
ପାରବେ ନାହିଁ ବୋଲି ପଣ୍ଡରୂପେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏକୁଛିଆ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ ହେବାକୁ ମୋର ସାହସ ଅଣ୍ଟିଲୁ ନାହିଁ ।

କହୁକାଳପତର କଲିକତାରୁ ଜଣେ ବୃଦ୍ଧିଧର୍ମ-ପ୍ରଗତକ ବାଲେ-ଶରକୁ ଅସିଲେ—ନାମ, ଭିକ୍ଷାନ ଚନ୍ଦ୍ର ବସୁ । ତାଙ୍କ ସହିତ ସାନ୍ଧାତ୍ ଦେଲ୍ଲ । ତାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରତିଦିନ ଧର୍ମ-ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥୋପକଥନ ହୁଏ । ପରେ ଧର୍ମାଲୋଚନା ଶୁଣି, ସେ ଭାଷାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ପ୍ରମାଣ କରଇବାକୁ ଗୁହ୍ନ୍ତିଲେ ଯେ ବଙ୍ଗଲା ଭାଷା ବଡ଼ ଭଲ, ଓଡ଼ିଆଭାଷାଟା ଭଲ ନୁହେ । ମୋ ମନରେ ବଡ଼ ରାଗ ହେଲ୍ଲ । ଆଉ ତାଙ୍କ ସହିତ ସାନ୍ଧାତ କଲିନାହିଁ ।

ଏହି ଘଟନାର ଅନେକ ଦିନ ଉତ୍ସର୍ଗେ ବାଲେଶ୍ଵର ନିମକ୍ତ ମାହାଲକୁ ଜଣେ ବିରାଣୀ ବଙ୍ଗ ଦେଶରୁ ଅସିଲେ—ନାମ ପ୍ରସନ୍ନକୁମାର ଗୁଠୁର୍ଯ୍ୟା । ଶୁଣିଲି ସେ ଲୋକଟ ବୃଦ୍ଧି । ତାଙ୍କ ସହିତ ସାନ୍ଧାତ କବି, ବୃଦ୍ଧିଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥୋପକଥନ କଲି । ପ୍ରସନ୍ନ ବାବୁଙ୍କ ବସା ଖାତ୍ରେ ମହାଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପଣ୍ଡାଦ ଭାଗରେ । ବାବୁଙ୍କ ବସା ଓ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରାଗର ଗୋଟିଏ ସର୍ବ ଗଳ ମାତ୍ର ବିଦ୍ୟାନାନ୍ତର । ପ୍ରତି ରବିବାର ଶୁଣିରେ ବାବୁଙ୍କ ବସାରେ ବୃଦ୍ଧୋପାସନା ହୁଏ । ଉପାସନା ଉତ୍ସର୍ଗେ ଉପାସକମାନେ ବସି ମଦ ଖାଉଁ । ସେ ସମୟରେ ଥୋକେ ବୃଦ୍ଧିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଦ୍ୟାନାନ୍ତା ଉପାସନାର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବଙ୍ଗଦେଶରେ ରୁଷି-ଭୁଲ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ବୃଦ୍ଧ-ମହାରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟ ମଦ୍ୟାନାନ୍ତର ବୃଦ୍ଧିର କରାଗଲା ।

କେତେକ ମାସ ଉତ୍ସର୍ଗେ ପ୍ରକାଶ୍ୟରୂପେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ବୃଦ୍ଧ-ମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପନ କରାଯିବାର ସ୍ତର କରାଗଲା । ଉପାସକ ଅମୁମାନଙ୍କ ସେହି ସଭାର ସର୍ବ, ଅର୍ଥାତ୍ ଦାମୋଦରପ୍ରସାଦ ଦାସ, ଗୋକୁଳପ୍ରସାଦ ଦାସ, ଜୟକୃତ୍ତ ଗୌଧୂର୍ମ, ଭୋଲାନାଥ ବାବୁ । ଏମାନଙ୍କୁ ଶୁଣି, ସମୟ ସମୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକଣ ସଙ୍ଗୀ ମଧ୍ୟ ଉପାସନାରେ ଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି । ବାଲେଶ୍ଵର ମୋତିଗଞ୍ଜ ବଜାର ପଣ୍ଡିମ ପ୍ରାନ୍ତରେ ମୟୂର-ରଙ୍ଗ ମହାରାଜାଙ୍କର ଗୋଟିଏ କୋଠା ବସାଯର ଥିଲା । ସହର ମଧ୍ୟରେ

ଷେହ କୋଠାର ଢାକ ନାମ ରଜା-ଟକାଠା । ଉକ୍ତ ରଜାକୋଠାରେ ସନ ୧୯୭୭ ଓ ୭୮ ମସିହାରେ, ସମୁବଚ୍ଛ, ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଉପାସନା କାର୍ଯ୍ୟ ଆମ୍ବେ ହେଲା । ଉକ୍ତ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଲେଶ୍ଵର-ବାସୀ ଦ୍ରାବ୍ଦି-ଧର୍ମର ନାମ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ । ସମାଜ-ଶ୍ରାପନାର ନାମ ଶୁଣି, ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଥାନ ଲୋକମାନେ ତମଙ୍କୁ ହେଲେ । ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା—“ଦ୍ରାବ୍ଦିଧର୍ମ କଥା ?” କବେଶ୍ଵରେ ହୃଦୟକ ପଡ଼ିଗଲା । ସ୍ଥିରହେଲା “ଏହା ସେହି ଚୂପ୍ ସଇତାନର କାର୍ଯ୍ୟ । କୁଳ-ମହିଳା ସକୁ ସାରଥିଲା; ଏବେ ଜାତି ସାରବାକୁ ବିଦ୍ୱିତ୍ ।”

ଦାଦଶ ପରିଚ୍ଛଦ ।

ବରାହ (୧୯୭୭ ଓ ୧୯୭୧)

ମୋର ୧୩ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମୋର ବଡ଼ବାବା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନାପତିଙ୍କ ଅଦେଶରେ ମାଣିକଙ୍ଗ-ନିବାସୀ ନାରୀଯୁଦ୍ଧ ପରିତ୍ରାଣ କଲାଯା ଶ୍ରମଙ୍ଗ ଲାଲାବଜା ଦେବକୁ ବିବାହ କଲି । ମୋର ୨୫ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋର ପ୍ରଥମା ସ୍ତ୍ରୀ ଜୀବିତା ଥିଲେ । ସେ ନିଦାନ ନିଷ୍ଠା, ଦାମ୍ଭିକା, କର୍କଣ୍ଠ-ଭାଣ୍ଡୀ ଏବଂ ମୋର ବରୁଜାଗୁଣୀ ଥିଲେ । ଆମ୍ ଯୀ ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟରେ ଯେମନ୍ତ ମନାନ୍ତର ଦରଶ, ସେଥିପାଇଁ ମୋର ଜୀବିତ ମା ସବଦା ଯହୁ କରୁଆନ୍ତି । ବାଲୁକାଳର ଶୈଶ ସନ୍ତଶ-ଠାରୁ ଏହି ବିଷମୟ ଦାଖିତ୍ୟ ଜାକନ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅଧିକ କଞ୍ଚକର ହୋଇ ଥିଲା । ମୋର ସେତେବେଳେ ସେହି ପ୍ରାଚୀନ ଶ୍ଲୋକଟ ମନେ ପଢ଼ୁଆ ଏ—

“ମାତା ଯସ୍ୟ ଗୁହେ ନାଶ୍ରି
ଭାର୍ଯ୍ୟାମ୍ ପ୍ରୟୁ ବାଦନ ।
ଅରଣ୍ୟ ତେନ ଗନ୍ଧବ୍ୟ
ସଥାରଣ୍ୟ ତଥା ଗୁହ୍ୟ ।”

ସେ ସମୟରେ ମୋର ଏକ ମାତ୍ର ଶାନ୍ତିଦାୟୀଙ୍କ ଥିଲେ—ଠାକୁରୀ-
ମା । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁରେ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଗୃହବାସ ନିଜାନ୍ତ ଯାହାଙ୍କ-
ଦାୟକ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ମୋର ପ୍ରଥମା ସ୍ତ୍ରୀ ବ୍ୟାଧଗ୍ରୟା ଦୋର
ହିଲେ । ବର୍ତ୍ତକ ଉତ୍ତରରେ ଜଣାଗଲା ପାତା ଦୁଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତ୍ଵୀ ଏବଂ ମରମୂଳକ ।
ଚୁକ୍କାର ଉତ୍ତମ ତିକଟ୍ଟା ଏବଂ ସେବା-ଶୁଣ୍ଡା ନିଗନ୍ତେ ତାଙ୍କର ଜୀବନର
ଅବସାନ ହେଲା । ମୁଁ ସେତେବେଳେ ପୁଣ୍ସନ୍ଧେରେ ବାସ କରୁଥୁଲିଏ
ମୋର ପ୍ରଥମା ସ୍ତ୍ରୀ ପନ୍ଥରୁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର କନ୍ୟା କରୁଥାନା ।

ଦେଖିଯୁ ଦାର-ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ନ କଲେ, ମୋହର ପିତାଙ୍କ ନାମ ବିଲୁପ୍ତ
ହେବ, ପୁଣି ପିତୃଲୋକ ଟିଣ୍ଟପ୍ରାଣିରୁ ନରାଗ ହେବେ, ଏହି ଅଶାରେ
ମୋହର ଜଣେ ହିତେଷଣୀ ଅୟୀଙ୍କ ମୋତେ ବୁଝାଇ କନନ୍ତ ଅନ୍ତେଷଣ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କନନ୍ତ ପ୍ରିୟ ହୋଇଗଲା—ନାମ କୃଷ୍ଣକୁମାରୀ
ଦେଉ । ୧୯୭୧ ଖାଣ୍ଡାଧ ତ୍ରୀଣ୍କାଳରେ ମୋର ତାଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ
ହେଲା । କୃଷ୍ଣକୁମାରୀଙ୍କ ପଦା ଶିକ୍ଷପ୍ରସାଦ ତୌଧୂରୀ ଘୋଜିବାରୀ ହେଉ
କୁର୍କ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଭୂତା ପ୍ରସନ୍ନକୁମାର ତୌଧୂରୀ କଞ୍ଚମ୍ ହେଉ
କୁର୍କ ଥିଲେ ।

ସାଂସାରିକ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଦୁଃଖ-ଦୁର୍ଦଶା-ମୋତନ ଘୋରାଗନ
ଶୁଖ-ସମ୍ପଦ-କର୍ଷନ ନିଗନ୍ତେ ଦୟାମୟ ପରମେଶ୍ଵର କୃଷ୍ଣକୁମାରଙ୍କୁ ଭାର୍ଯ୍ୟ-
ରୂପେ ମୋହ ନିକଟକୁ ଧଠାଇଥିଲେ । ସତ୍ୟନନ୍ଦା, ପତି-ପରମ୍ପରାଶ୍ରତୀ,
ଆର୍ତ୍ତିକତା-ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସଦ୍ବୁଦ୍ଧ ତାଙ୍କଠାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ
ଥିଲା । ମୋର ସେବା-ଶୁଣ୍ଡା କରିବା, ମୋହର ଅଜ୍ଞାନୁବିତ୍ତିମା ହୋଇ
ରହିବା, ସେ ତାଙ୍କର ପଞ୍ଚମ କର୍ତ୍ତ୍ରିବର୍ଣ୍ଣ ମଣ୍ଡୁଥିଲେ । ମୋ ସହିତ ବିବାହ
ସମୟରେ ତାଙ୍କର ବୟସ ୧୯ ବର୍ଷ ମାତ୍ର । ୧୯୯୪ ମସିବାରେ ଗୋଟିଏ
ପୁଣ ଏବଂ ତାଙ୍କର କନନ୍ତ ଉତ୍ସୁକ, ସେ ସେତେବେଳେ ଉତ୍ସନ୍ଧାମ
ପରାମର୍ଶାର କରି ପୂର୍ଣ୍ଣଗତେ, ସେହି ଦିନତାରୁ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ମୋହର

ସହାନୁଭୂତି-ପ୍ରାଣି ଟିକେ ହୋଇଥାଲା । ବର୍ଣ୍ଣମାନ ମୋ ଜୀବନ
ଚିନ୍ମୟମୟ ।

ଶ୍ରୀଯୋଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ନୀଳରିଶରେ ଦେବାଳୀ (୧୮୭୧-୧୮୭୫)

ସେ ସମୟରେ ନୀଳରିଶର ରାଜା ଥିଲେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମର୍ଦ୍ଦର୍ଶନ ହରି-
ତନନ । ସେ ଅସୁହିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଭ୍ରାତା (ବାବୁ ସାହେବ)
ହରିହର ଭ୍ରମରବରଙ୍ଗ ଏକମାତ୍ର ପୁଣ୍ଡ ଲାଭ ହେବା ସମୟରେ ସେହି
ପୁଣ୍ଡକୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁଣ୍ଡ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସକାଶେ ସେ ମନସ୍ତ କରି-
ଥିଲେ । ପରେ ତାହାଙ୍କର ମତର ବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ସେହି ପୁତ୍ରରକୁ
ତ୍ୟାଗ କରି, ଗୋଟିଏ ଫୁଲ-ବିବାହର ପୁଣ୍ଡକୁ ପୋଷ୍ୟପୁଣ୍ଡ ଗ୍ରହଣ
କରିବାକୁ ମନସ୍ତ କଲେ । ଏହି ଦୂରେ ବାବୁ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ
ତାହାଙ୍କର ମନାନ୍ତର ଘଟିଲା । ଶିମଣ୍ଡି ବିବାଦ ଉୟକିର ରୂପ ଧାରଣ
କଲା । ରାଜା ସାହେବ କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାଙ୍କ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ଦେବାକୁ
ଲାଗିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଉୟରେ ଝକିମାନେ ବାବୁ ହାତେବଙ୍କୁ ଝାଡ଼ି
ପଲାଇଲେ । ରାଜା ସାହେବ ବାବୁ ସାହେବଙ୍କ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଆୟ
ବନ୍ଦକର ଦେବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ବିଷୟ ବିଷୟରେ ନୟ ଦାରୁଣ କଷ୍ଟ ହେବାକୁ
କରିବାକୁ ହେଲା । ବାବୁ ସାହେବ ପୁନଃ ପୁନଃ ଗଡ଼ିଜାତ ମାହାଲର
ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍ ମହାତ୍ମା ରୈରେନ୍ଦ୍ର ସାହେବଙ୍କ ନିକଟରେ ନାଲିସ୍
କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସାହେବ ମହୋଦୟ ଦୂର ଭାଇଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରୀତି
ସ୍ଵାପନ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରି ମଧ୍ୟ, ଅକୁତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବାରୁ
ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସାହେବ-
ମହୋଦୟଙ୍କ ବିଶେଷ ଚିନ୍ତାରେ ଦେବାନ୍ ଦାମୋଦର ମହାପାତ୍ର
ସମସ୍ତ ବିବାଦର ମୂଳକାରଣ ରୂପେ ପ୍ରତ୍ୟୁମାନ ହେବାକୁ, ତାହାଙ୍କ
ପଦ-ଚୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ ।

ମାଲଗିର-ଦେବାଜୀ ଯଦ ଶୁଣ୍ୟ ହେଲା । ସନ ୧୯୭୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ
ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର କଲେକ୍ଟର ଜନ୍ମ ଖାମ୍ବୁ
ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁଯାୟୀ, ଗଡ଼କାତ ମାହାଲର ସୁପରିଷେଣ୍ଟେଞ୍ଚ୍‌
ମୋତେ ଶତେ ଟଙ୍କା ବେତନରେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିସ୍ପଲ୍ଲେ କରି ପଠା-
ଛିଲେ । ରଜା ସାହେବ ମୋତେ ଅଦର ସହିତ ଶ୍ରଦ୍ଧା କଲେ । ଏବଂ
ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ଭାର ମୋ ଉପରେ ଅପାର ହେଲା ।

ବରଷେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସହଜରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଗଲି । ମାଲଗିର ଗଡ଼ତାରୁ
ବାଲେଶ୍ୱର ପ୍ରାୟ ୧୧ ମାଇଲ ଦୂର । ବାଲେଶ୍ୱରକୁ ଗତାୟୁତ ପାଇଁ
ଦୁଇଗୋଟି କାଟଥିଲା । ଗୋଟିଏ ବାଟ କିନ୍ତୁ ତୈଳ ଦୂଷିତକାରୁ ପ୍ରାୟ
ଶର ମାଇଲ ଅଧିକ, ତେଣେ ବଢ଼ିଯାଇବା ବଢ଼ି ସତ୍ତକରେ ଦେଖିଛି; ସେଠାରୁ
ବଢ଼ି ସତ୍ତକରେ ବାଲେଶ୍ୱର ଅହିବା ସହଜ । ଅତ୍ର ଗୋଟିଏ ବିହୁତ
ଉଦ୍ଭବ ଦିନକୁ—ଗ୍ରାମ ଗୋଦାଶ, ଆଜୁ ବିଲବାଟ । ମୁଁ ପ୍ରତି ଶନିବାର
ଅପଣା ଘରକୁ ଅସ୍ତେ । ବରଷା ଦିନରେ ବିଲବାଟ ଖାଲ ଜଳରେ ପୂଣ୍ଡି
ହୋଇଯାଏ । ଦୋଡ଼ା ବିମା ପାଲକ ସହଜରେ ଚଳେ ନାହିଁ । ହାତରେ
ନୀତା ଅହିବା କରେ ।

ମାଲଗିର ଗଡ଼ତାରୁ ଶେରଗଡ଼ି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ଗୁରିମାଇଲ ଦୂର,
ବର୍ଷାକାଳରେ ହିଡ଼ି ପ୍ରଦତ୍ତ ଉପର ଦେଇ, ବନ୍ଦ ଭାବରେ ଅହିବାଯୋଗୁ
ତାହା ପ୍ରାୟ ୨ ମାଇଲ ହୋଇପଡ଼େ । ମନରେ ବିଗୁର କଲି କିନ୍ତୁ କିନ୍ତୁ ମାଲଗିର
ଶେରଗଡ଼ି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋଟିଏ ଯିଥାସତ୍ତକ ତମ୍ଭେର କରି, ବଢ଼ି ସତ୍ତକରେ
ଦେଖାଇ ଦେଲେ, ଚତାୟୁତ ପକ୍ଷରେ ବଢ଼ି ସୁବିଧା ହେବ । ସତ୍ତକର
କାର୍ଯ୍ୟାବମ୍ବ କରିଦେଲା । ବର୍ଷା ସମୟରେ କିନ୍ତୁ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଶୁନ୍ଦେଖ
ପଦତ ଉପରୁ ପାଣି ବହୁଅସି, ସେହି ନାଲ ଦୁଣ୍ଡ କରିଦିଏ । ଏବଂ
ସେତେବେଳେ ସେହିନାଲ ବାଟୋଇମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଗମ୍ୟ ହୋଇ-
ପଡ଼େ । ସେହି ନାଲ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଶୁନ୍ଦେଖା ନିବିଡ଼ କଣ୍ଠ ବାର୍ଷିକାଶରେ
ଆହୁବ ଥିଲା । ପଦତ ଓ ବନ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଥିବା ଯୋଗ୍ୟ ସେ ବାଟରେ
ଭାଲୁର ବଢ଼ି ଉପଦ୍ରବ ଥିଲା । ସକ୍ଷ୍ୟାପରେ ସେ ବାଟରେ କେହି ସା

ଆସ କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଗ୍ରାମ ପାଞ୍ଚରେ କରିବା ପକାଶେ ଟିକ୍
ସୁର୍ଯ୍ୟ ପରେ ଭାଲୁପଲ ଓ ବାହୁଧଳ ପବତରୁ ଗଡ଼ ଆସିଥିଲେ ।
ବାଉଁଶବଣ ସବୁ କଟାଇ, ସେହି ନାଳ ଉପରେ ଗୋଟାଏ ପଥର
ପାଲ ବକାଇ ଦେଲି । ଗଡ଼ଠାରୁ ଦୁଷ୍ଟକୁ ଶ ମାଇଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସତ୍ତବ
ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଏହି ତିନିମାଇଲ ସତ୍ତବ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା
ନିତାନ୍ତ, କଷ୍ଟସାଧ ହୋଇ ପଢିଥିଲା । ତୁଟିଟା ମାଙ୍କଡ଼ା ପଠିଅ ଏବଂ
ତିତାମାର, ପୁଣି ବଡ଼ ବଡ଼ ଶାଳଗଛର ମୂଳ ପଥର ମଧ୍ୟରୁ ଖୋଲାଇବା
ନିତାନ୍ତ, କଷ୍ଟସାଧ ହୋଇଥିଲା ।

ମାଲିରିରେ ହାଟ ବଜାର ବିଛି ନ ଥିଲା । ଖାଦ୍ୟ ବା ଅନ୍ୟ
ଦରକାରୀ ଜିନିଷ ବିଛି କିଣିବା ଦରକାର ହେବଳ, ବାଲେଶର ମୋଢ଼ି-
ଗଣ୍ଡ ବଜାର କିମ୍ବା ଗଡ଼ଠାରୁ ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ଶ ମାଇଲ ଦୂର
ରେମଣାରୁ ଲୋକ ପଠାଇବାକୁ ହୁଏ । ରେମଣା ସାଦାଜୀ-
ଦାଟରୁ ଦୂର ତିନି ଜିଣ ବିଧବା ସପ୍ରାହିରେ ଗାଢ଼ ଥର ପଢ଼ିବା
ନେଇ, ଗଡ଼କୁ ବିକ୍ଷିପ୍ତ କହିବାକୁ ଅସନ୍ତି । କଦାଚିତ୍ କେହି ମୁଦି
ଗଡ଼ରେ ଦୋକାନ ମେଲି ବସେ । ଆମେ ଏବଂ ରଜାଙ୍କ ପାଞ୍ଜଲେଟ୍ରିକ
କାଳରେ ସତ୍ତବା ନେଇ, ମୂଳ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଦୋକାନୀ ଯୁଣିପଟା
ଦ୍ୱାରା, ଗଡ଼ ଛାଡ଼ି ପଳାଇ ଯାଏ । ଏହି ମହିତ୍ ଅଭାବ ଦୂର କରିବା
ନିମନ୍ତେ ଶାକରା-ଫୁଲ୍‌ଆ ନାମକ ପୋଖରୀ ପୂର୍ବ କୂଳସ୍ତ୍ର ଆମତୋହାରେ
ଗୋଟାଏ ହାଟ ବସାଇ ଦେଲି । ନୃଅଶ୍ରଣୀ ମର୍ମିମାନ ନାମାନୁସାରେ
ସେହି ହାଟର ନାମ ଦେଲା—‘ନିର୍ମଳା ହାଟ’? ସପ୍ରାହିରେ ମଙ୍ଗଳ ଓ
ଶକି ଦୂରଥର ହାଟ ବସେ । ପ୍ରାୟ ଗୁରୁ, ପାଞ୍ଚକୋଶ ଦୂରରୁ ଲୋକେ
ଅସି, ଦେଠାରୁ କିଣାବିକା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରାୟ ଗୁଲକ ବର୍ଷ ରତ
ହୋଇଥିଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ନାଲିରେ ହାଟ କାରିବାରୀ ଜାଗାବୋଲ
ବାଲେଶର, ମାଲିରେ ଓ ନୟୂରିକୁଣ୍ଡରେ ଖାଦ୍ୟାତ ।

ପର୍ବତ, ଶାଠିଏ ବର୍ଷ ଦୁଷ୍ଟ ବାଲେଶରବାସୀ କୋଟି, ମଟର
ପଦ୍ମଭର ଚାଷ ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ବିଲଙ୍ଗଅଛି ଗରୁର ପଳ ବି ମୂଳ,

ତାହା କାନ୍ଦାକୁ ଜଣା ନ ଥିଲା । ନାଳଗିର ଗଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ପୁଣ୍ୟାନ୍ତିକ ଦ୍ୱାନ ଓ କୋବ ପ୍ରଭୃତିର ଖୁବ ଅରମ୍ଭ କରିଲା, କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଥିଲା । ମୋହର ନାଳଗିର-ଚନ୍ଦ୍ରାଗ ପୂର୍ବେ, ଯୋଡ଼ିଏ ମାତ୍ର ରେଣୁମ ଲୁଗା ବୁଣା ହୋଇଥିଲା । ନାଳଗିରରେ ଗୁ-ଉଷ୍ଣତା ହୋଇପାରେ କି ନାହିଁ, ପର୍ବତୀ ନିମନ୍ତେ ଗୋଟିଏ ପରତ ଖୋଲରେ ଗୁ-ବରି ଥିଲା ଅରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ମୋହର ନାଳଗିର-ଚନ୍ଦ୍ରାଗ-ସମୟରେ ଗୁରୁତ୍ବମାନ ୮-୧୦ ଇଞ୍ଚ ମାତ୍ର ଭିତ୍ତି ହୋଇଥିଲା । ଫଳର ମୁଁ ସେଇଁ କାର୍ଯ୍ୟମାନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା, ମୋର ନାଳଗିର-ଚନ୍ଦ୍ରାଗ ଦୂରାରୁ ତାହାର ସାଫଳ୍ୟ ଦର୍ଶନ ମୋ ଅଦୃତୁ-ଶୁଣେ ଦହି ନ ଥିଲା । ବତ୍ରମାନ ଶୁଣିବାକୁ ପାଏଁ, ଯିହିଁ ନାଶକେଳ ଗୁରୁତ୍ବମାନ ଲଗାଇ ଅସିଥିଲା, ତାହା ପ୍ରତିର ପରିମାଣରେ ଫଳ ପ୍ରଦାନ କରୁଥାନ୍ତି । ମୁଁ ନାଳଗିରରେ ଗୁରୁବର୍ଷା ମାତ୍ର ଥିଲା । ସହସ୍ର କର୍ମଚନ୍ଦ୍ରାଗ କରିବାର ଉନିଚିଗାନ୍ତ କାରଣ ଭୁବନ୍ଦୀତ ହେଲା ।

୧୯ :— ନାଳଗିରର ଟୋଲୁ ବସାଇବା ପାଇଁ ନିଷ୍ଠର ଭୁବନ୍ଦୀ ଉପରେ ଦେବା କା ମାଗଣ ଧାର୍ଯ୍ୟ ।

୨୦ :— ପଥର ଖଣ୍ଡିର ଖଜଣା ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ପ୍ରଜା ବିଦ୍ରୋହ ।

୨୧ :— ରାଜାଙ୍କର ପୋଷ୍ୟପୁନି ଗ୍ରହଣ ବିଷୟରେ ମୋର ବାବୁ ସାହେବଙ୍କ ପରି ସମର୍ଥନ ।

ନାଳଗିରର ପୁଷ୍ଟତନ ସାଜାମାନେ କେତେବୁଦ୍ଧିଏ ବ୍ରାହ୍ମଣଶାସନ ବସାଇ ଦେଇ ଯାଇଥିଲା । ଭରଣପୋଷଣ ନିମନ୍ତେ ଉପ୍ୟନ୍ତୁରୁଷେ ନିଷ୍ଠର ଭୂମି ଖଣ୍ଡା ଥିବାରୁ ଶାସନ-ବାସୀ ବିପ୍ରମଣ୍ୟକ କିମ୍ବିନ୍ତି ମନରେ ବୁଲୁଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚାର ନାମ ଗଛ ନ ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଙ୍କ ପଣ୍ଡିତ ନ ଥିଲେ ।

ସରକାରୀ ବ୍ୟୟରେ ନିଜଗଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲୁ ବସାଇଲା । ଗଡ଼କାଷୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପିଲମାନେ ଟୋଲରେ ପଡ଼ିବାକୁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତେ । ଗଡ଼ରେ ରହି ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲରେ ପଡ଼ିବା ମଧ୍ୟପଲକ୍ଷ୍ୟ ଶାସନ-

ପ୍ରିଣ୍ଟମାନଙ୍କ ପର୍ଷାର ସବିଧା ହେଲା ନାହିଁ । ହିସାବ କର ଦେଖିଲି, ଯେତେ ନିଷ୍ଠର ବୃଦ୍ଧିଶାତ୍ରର ତୁମି ଥିଛୁ, ବାଣୀକ ମାଣପ୍ରତି ଦୂର ପରସା ଭେଦା ଦେଲେ ମଧ୍ୟସଲମାନଙ୍କରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଟେଲ ବସ୍ତାରେ । ମଧ୍ୟସଲର ଶାସନ ବୃଦ୍ଧିଶାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଡିକାଇ, ମୋହର ଅଭିଗ୍ରାୟ ଲାଗାଇଲି, ଶିକ୍ଷାର ଉପକାରିତା ଏବଂ ବୃଦ୍ଧିଶାତ୍ର ପିଲମାନଙ୍କ ପର୍ଷାର ସଂକୁଳ ଦିଶା ଅବଶ୍ୟକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଇତିଥିବ ବିଷୟ ଅନେକ ଦିନ ଫର୍ମିଲୁ ଅନେକ ପ୍ରକାରେ କୁଣ୍ଡାଇଲି । ମାତ୍ର ବୃଦ୍ଧିଶାତ୍ରମାନେ ମୋ ପ୍ରସ୍ତାବଚର ଏକା ବେଳକେ ଅସମ୍ଭବ ପ୍ରକାଶ କଲି । ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ତ ବୁଝିଲେ ନାହିଁ; ଅଧିକନ୍ତୁ ମନରେ କଲେ ନିଷ୍ଠର ତୁମ୍ଭ ଉପରେ କର ବସାଇବାର ଏହା ଗୋଟିଏ କୌଣସି ଅଟେ; ଭାବିଲେ, ଭେଦା କୁଟେ, ଏହା ଖଜଣା । ଥାଇ ଦୂର ପରସା କଲେ, ପରେ ମାଣପ୍ରତି ଟଙ୍କେ ଖଜଣା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ନାନାପ୍ରକାର ଯହି, କୌଣସିରେ ବ୍ୟର୍ଦ୍ଧକାମ ହୋଇ ମନରେ ବିରୁଦ୍ଧ କଲି, ଦୋର ଦୂରକୁ ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷାର ଉପକାରିତା ବୁଝାଇବା ବିଭିନ୍ନମାନ ମାତ୍ର; ବିଶ୍ଵତ ସମତା ପ୍ରକାଶ କରି ଭେଦା ଅସ୍ତର କରିବା ଉଚିତ । ବୃଦ୍ଧିଶାତ୍ରମାନଙ୍କ ନେତା ଉପରେ ଭେଦା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରି, ତାହାର ଗୋଟିଏ ତଥୁୟୋଡ଼ା ନିଲାମ କରି ଟଙ୍କା ଅସ୍ତର କଲି । ବଳପ୍ରକାଶ-ଦୂରକ ବୃଦ୍ଧିଶାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଯେ ନିଟାନ୍ତ ଅବିବେଳକର ବାର୍ଷିକ ହୋଇଥିଲା ସେଥିରେ ସମେତ ନାହିଁ । କୌଣସି ରୂପେ ଟୋଲ ତ ବହିଲ ନାହିଁ । ଅଧିକନ୍ତୁ, ସମସ୍ତ ବୃଦ୍ଧିଶାତ୍ର ଏକମନ ହୋଇ, ମୋହର ସହନାଶ କରିବାରେ ସତେଷ୍ଟୁ ହୋଇ ଉହିଲେ ।

ସନ ୧୯୭୫ ମସିହାରେ ନାଳରିରେ ଗୋଟାଏ ଉପରେ ପ୍ରଜା-ମେଳି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଗଢ଼ର ଦିନିଶ ଦିଗକୁ ପ୍ରାୟ ଦୂରକୋଣ ଦୂରର ବିଷ୍ଟପୁର ପାହାଡ଼ । ଏହି ପାହାଡ଼ ଶିଖରରେ ମୁଗୁଳିଯଥରର ଦୂରଗୋଟି ଅଣିଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଖଣ୍ଣିର ନାମ ବିଷ୍ଟପୁର, ଅନ୍ଧିର ନାମ ଟାଙ୍କପଜିଆ । ପଥରଆମାନେ ଖଣ୍ଣିର ପଥର କାହିଁଥାଣେ, ସେଥିରେ ଥାଳ, ତାଙ୍କଥା, ଜିଲ୍ଲାସ, ଗିଲା ଇତ୍ୟାଦି ବାସନ୍ତ ଉପାର କରନ୍ତି । ଏହି ବାସନ୍ତ ବଜାବାସି-ମାନଙ୍କର ବଢ଼ି ପ୍ରିୟ । ଏଠାରୁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ୨୦୧୨ ହଜାର ଟଙ୍କାରୁ

ବାସନ ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ହୁଏ । ପଥରଆମାନେ ଲିହଣ, ମୁଗୁରବେଳେ ପଥର କାଟନ୍ତି । ମୁଗୁର ଟିକ୍କ ଖଜଣା ୫ ୬୪ । ଯେଉଁ ଲେକ ପଥରଆମାନଙ୍କଠାରୁ ଖଜଣା ଅସୁଲ କରି ରାଜ ସରକାରରେ ଦାଖଲ କରେ, ତାହାର ଭୂପାଧ ମହାଲ-ଦାର । ମହାଲଦାର ପ୍ରତିବର୍ଷ ନିଲମ ହୁଏ । ଯେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ଗୁଡ଼େ, ସେହି ମହାଲଦାର ପାଏ । ପଥର ଖେଳିରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାଗ ଥାଏ । ଯେ ଯେଉଁ ବିଭାଗ କବୁଲିଯୁଦ୍ଧ କରେ, ସେ କିମ୍ବା ପଥର ଖୋଲ ବାସନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ । ଯଦିତ ଜଣକ ନାମରେ ପଢା ଥାଏ, ପଟାଦାରର ପୁଅ ଭାଇ ନିଶ୍ଚି, ଅନେକ ପଥର କାଟନ୍ତି । ଦୃଷ୍ଟି ଦୃଷ୍ଟି ମହାଲଦାରମାନେ ସେଥିରେ ଅପରି କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେହି ମହାଲଦାରମାନେ ବ୍ରଜ-ସରକାରଙ୍କ ବାର୍ଷିକ ଅତ୍ରେଇ ହଜାର ଟଙ୍କାରୁ କଦମ୍ବ ବେଶି ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ମୋହର ଦେବାଜାଗ ପ୍ରଥମ ବର୍ଷରେ କହେଇ ମିଶ୍ର ନାମକ ଜଣେ ଲୋକ ବାର୍ଷିକ ଗୁରିହଜାର ଟଙ୍କା ଜମାରେ ପଥର ଝଣି କବୁଲିଯୁଦ୍ଧ କରିବା ସକାଶେ ଦରଖାସ୍ତ କଲା । ପଥରଆମାନଙ୍କର ଖଜଣା ବୁଝି ନ କରି, କେବଳ ଯେଉଁମାନେ ଦିନା କବୁଲିଯୁଦ୍ଧରେ ପଥର କାଟନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଖଜଣା ଆଦାୟ କରି, ବନ୍ଦିତ ରଜ୍ସଦାଖଲ କରିବା ବିଷୟ ସେ ପ୍ରକାଶ କଲା । ଅଧିକ ରଜ୍ସଦାଖଲ ଅଶାରେ କହେଇ ଟିକ୍କଠାରୁ କବୁଲିଯୁଦ୍ଧ ନିଆଇ, ତାକୁ ମହାଲଦାରି ସନନ୍ଦ ଦିଆଗଲା ।

ମହାଲଦାର ପାଇ କହେଇ ମିଶ୍ର, ଯେଉଁମାନେ ପଢା ପଇ ନାହାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜେ ପଥର କାଟିବାକୁ ନିଷେଖ କଲା । ପଟାଦାର ନିଜେ ପଥର କାଟି ପାଇଲେ; ବିନ୍ତୁ ତାହା ଘରର ପୁଅ ଭାଇମଙ୍କେ ଯେଉଁମାନେ ତାକୁ ପଥର କଟାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ସେମାନେ ଅଛୁ ପଥର କାଟି ପାଇଲେ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ପଟାଦାର ମାନଙ୍କର ବିଶେଷ କ୍ଷତି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ପୁଣି କହେଇ ଟିକ୍କ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅତିରିକ୍ତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କହଇର ମିଶ୍ରର ଅତ୍ୟାଶୀର ବିଷୟ ଭାବେ କରି, ପଟାଦାରମାନେ ତହାକୁ ମହାଲଦାରିରୁ ବରଖାସ୍ତ କରିବା ପାଇ, ଦରଖାସ୍ତ

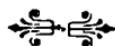
କଲେ । କହେଇ ମିଶ୍ରକୁ ବରଖାସ୍ତ କଲେ, ବୃକ୍ଷିଜମା ଅଦ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ, ଏହି ଉୟରେ ମୁଁ ସେ ଦରଖାସ୍ତ ନା-ମଞ୍ଚୁର କଲି । ସେବେଳେ ପ୍ରଜାମାନେ ଶଙ୍କ ସରକାରଙ୍କ ସମସ୍ତ ହକୁମ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ପ୍ରକାଶ୍ୟାବୂପେ ଗୋଟିଏ ମେଳ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ବିନ୍ଧାର ବ୍ୟାହ୍ରଣମାନେ ଏବଂ ସଦର କଠିତରେ ଥାକେ ଅମଲ ପ୍ରତିକ ଭାବରେ ସେହି ନେଲିରେ ଯୋଗ ଦେବାରୁ, ସେମାନଙ୍କ ମାହସ ବଚିଗଲା ।

ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେବା ସତ୍ତ୍ଵର ହେଲା । କୋଡ଼ିଏ ପଢ଼ିଗଲା ପ୍ରଜା ଓ ଏକ ଧର, ପ୍ରଦରଶେଣ୍ଟଙ୍କ ନିକଟରେ ନାଲିସ କରିବାକୁ କଟକ ଗଲେ । ରେବେନ୍ଦ୍ର ସାମେବ ମାମଲ ତଦନ୍ତ କରିବାକୁ ମାଲଗିରି ଅଧିଳେ । ସାହେବଙ୍କ ତଦନ୍ତରେ ସ୍ଥିର ହେଲା,—ପଥର ଖଣିର ଖଣଶା ବୃଦ୍ଧ ମେଲିର କାରଣ ଥିଲେ । ବେଅଇନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦା କରିଥିବାରୁ, କେତେ ଜଣ ସରଦାର ମେଲିଥ ଗାଣ ମାସ କରି ଚେଲ ଗଲେ । କେତେଜଣ ପଥରଥ ଭୂପରେ ଅଛ୍ୟାଗ୍ରର କରିଥିବାରୁ କହେଇମିଶ୍ର ମହାଲଦାରରୁ ବରଖାସ୍ତ ହେଲା । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମୁଁ ସମ୍ବାଦ ରଖୁ ପାର ନାହିଁ ଓ କହେଇନିଶ୍ଚର ଅଛ୍ୟାଗ୍ରର ଦମନ କରିପାର ନାହିଁ, ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଉଦ୍ଦେଶ କରି ସାହେବ ମୋତେ ତିରହାର କଲେ ।

ମୁଁ ମାଲଗିରି ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ବାବୁ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବିଶେଷ ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା । ରାଜାସାହେବ ତାକର ପୁନିକୁ ପୋଷାଯୁଦ୍ଧ ନ କରି, ନିଜର ଫୁଲ ବିବାହର ପୁରୁ ଭିମାକାନ୍ତକୁ ପୋଷାଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ମନସ୍ତ କରିବାରୁ ଭୁବନ୍ଦିକ ମଧ୍ୟରେ ମନାନ୍ତର ଘଟିଲା । ଦିନେ ରାଜାସାହେବ ମୋତେ ନିରୋକାକୁ ଡାକିନେଇ କହିଲେ “ଭିମାକାନ୍ତକୁ ଭୁବନ୍ଦି କାଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହେବ, ଭୁମେ ସେ ବିଷୟରେ ଯହକର ।” ମୁଁ ଭୁବନ୍ଦି ଦେଲି, “ଗତଜାତ ଆଇନ୍ ପାଧାର ଅନୁସାରେ ଭାରୁଷ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଫୁଲବିବାହର ପୁରୁ ଭୁବନ୍ଦିକାରୀ ହୋଇ ନ ପାରେ ।” ସେହିଦିନଠାରୁ ମୁଁ ରାଜାକର ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି । ମୋର ଆଉ ମାଲଗିରିରେ ରହିବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ମୁଁ ୧୯୭୫ର ଶେଷ ଭାଗରେ ସେଠାରୁ କାର୍ଯ୍ୟତ୍ୟାଗ କରି ଝଳିଥିଲି ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପରିଚ୍ଛଦ ।

ଡୋମପଡ଼ାରେ ଦଦବାନୀ (୧୯୭୭-୧୯୭୭)

ଜୀଜିରିରୁ ଗୁଲିଥସି ଏକାବେଳକେ ନିଃସ୍ଵ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତନ୍ମା ତର ଦେଖିଲି, ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଉପାର୍ଜନର କୌଣସି ଛୁପାୟ ନାହିଁ । କଟକ ଗୁଲିଯିବା ସକାଶେ ସ୍ଥିରକଲି । ସେ ସମୟରେ କଟକର ଜଳେକୁର ମହାୟା ଜନ୍ମ ସମସ୍ତ ମୋହର ପରମ ସହାୟ ଥିଲେ । ଉକ୍ତ ମହାୟା ମୋ ସକାଶେ କୌଣସି ଛୁପାୟ ବିଧାନ କରିଦେବେ, ମୋର ଦୂର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । କଟକ ଯିବାକୁ ହେଲେ, ବାଟଖର୍ ଅବଶ୍ୟକ । ମୋ ଶ୍ରୀ ତାଙ୍କ ବାକ୍ସ ଝାଡ଼ିଷ୍ଟୁଡ଼ି ତତ୍ତ୍ଵଦର୍ଶ ଟଙ୍କା, କେତେ ଅଣା ଅଛି ଗୋଟିଏ ଜୟପୁଣ୍ୟ ମୋହର ବାହାର କରିଦେଲେ । ସେହି ମୋହରଟି ବନକ ରଖୁ ମୋ'ର ପ୍ରତିବେଣୀ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଷ୍ଟ, ପିତ୍ତର ଭୂଷ୍ୟ ଅବଦୂଷ ଶୋଭନ୍ତ ଝାଙ୍କ ନିକଟରୁ କେତେଠା ଟଙ୍କା ଧାର ଆଣିଲା । ମୋ'ର କଟକରେ ସମସ୍ତେ ଅପରିଚିତ । ସେ ସମୟରେ ବାବୁ ଶୁଦ୍ଧାମତନ୍ତ୍ର ନାୟକ (ପରେ ଶୁଦ୍ଧବାହାତୁର) ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିର୍ବ୍ରାତା ବାବୁ ନାୟକତନ୍ତ୍ର ନାୟକ କଟକ ସହରର ସର୍ବେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପରିଚୟ ପରି ଶୁଦ୍ଧାମବାବୁଙ୍କଠାରୁ ଲେଖାଇ, କଟକ ଯିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲି ।

ଅର୍ଦ୍ଦରାତି—ପୁଅସା ଅନ୍ଧକାରମୟ । ମୋ ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧି ସେହିପରି ତମିଶଳନ । ଘରେ ସମସ୍ତ ପରବାର ନିଦ୍ରିତ; କେବଳ ମୋର ଶ୍ରୀ ଜୀବିତ । ପୂର୍ବେ ମୋ ପଦସ୍ଥ ଅବସ୍ଥାରେ ବିଦେଶ ଯାଏବା ସମୟରେ ମୋତେ ମେଘଣି ଦେବା ସକାଶେ କେତେ ଲୋକ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଆନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ କାହାନ୍ତି ? “ଅବସ୍ଥା ପୂର୍ବତେ ରାଜନ୍ତି ନ ଶଶବଂ ଶଶଶଶାୟ” । ଘରୁ ବାହାର ପଛକୁ ଅନାଇଲା । ଗୋଟିଏ ବିଶାଦମୟୀ ବାକିକା ମୂର୍ତ୍ତି ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ କପାଟକୁ ଧର ଜଡ଼ମୂର୍ତ୍ତିବର୍ତ୍ତ ଦଣ୍ଡାୟ-

ମାନ । ପୁଣ୍ୟ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ଅନୁସାରେ ତାକପାଳିବି ଦୂଆର ଆଗରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲା । କଟକ ଯାଢ଼ାକଲି । ମୋର ପ୍ରଥମ ଜାମାଗା ରଘୁନାଥ ଚଉଧୂରୀ ସେ ସମୟରେ କଟକ କଲେଜରେ ଏଫ୍. ଏ. ପଢ଼ୁଥିଲେ । ବୁନ୍ଦମାଟୀକରେ ବସା, ସେହି ବସାରେ ରହିଲି ।

କଟକ ନାବାଳଙ୍କ ଜନ୍ମଦାତା ମାହାଲର ଅତ୍ରିକର ପଦ ଶୂନ୍ୟ ଥିଲା—
ମାସିକ ବେତନ ୨୦ ଟଙ୍କା । ମନ୍ଦାୟା ଜନ୍ମ ସାମୟ ମୋତେ ସେହି ପଦରେ
ନିଷ୍ଠା କରିବା ସକାଶେ ଆବଶ୍ୟକ କଲେ । ଅନୁସନ୍ଧାନ ହାର ଦୂର୍ଭାଗ୍ୟ
ସେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାପାଇକ ନାବାଳଙ୍କ ଜନ୍ମଦାତାର ସାନସାନ ମାହାଲଗୁଡ଼ିକ
ବୁଣି ପଡ଼ିଛି । ସମସ୍ତ ମାହାଲରେ ଦୂରି ଦୂରି ନିଃସରି ତତ୍ତ୍ଵପରିଚୟ ଆୟୁ
ବ୍ୟୟ ପଞ୍ଚଶିରା କରିବାକୁ ଦେବ । ଖଣ୍ଡିଏ ପାଲକ ସକାଶେ ଆଜଣ
ଆପଟ ଓ ଜଣେ ରାତ୍ରିଶିରୀ ଚାକର ରଣିବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ସେମାନଙ୍କ
ଦରମା ଓ ଖୋରାଳୀ ସକାଶେ ମାସିକ ପ୍ରାୟ ଟାଟିଏ ଟଙ୍କା ଦରକାର ।
ଏଥକୁ ସର୍ବର ଟଙ୍କାରେ ତଳିବା ମୋ ପନ୍ଥରେ ଅସମ୍ଭବ । ସାହେବ
ମହୋଦୟକୁ ଏ ବିଷୟ ଜଣାଇବାରେ ସେ ମଧ୍ୟ ମୋ ପସ୍ତାବକୁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ
ବୋଲି ସ୍ମୀକାର କଲେ । ମାସିକ ବେତନ ସର୍ବର ଟଙ୍କା ସ୍କୁଲେ ୫୫ ଟଙ୍କା
ଆର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ବୋର୍ଡର୍ କୋର୍ଟକୁ ଲେଖିଲେ ।

ମୁଁ ବୋର୍ଡର ହୁକୁମକୁ ଗୁହଁ ବିଷିଆଏ । ଅଛି କାଲ କରି ଦେଇ
ମାସ କାଲ ବିଭିନ୍ନଭିତ୍ତି ହାତରେ ଯେବୋଟି ଟଙ୍କା ଥିଲା, ସରିଗଲା ।
ଦିନେ ସକାଳେ ରାତ୍ରିଶିରି କହିଲା, ବିଧାରେ ରାତ୍ରିକୁ ରେଷେଇ
ସରଜ୍ଞାମ କିଛି ନାହିଁ । କ'ଣ କରିବ, ଭପାୟ ଦିଗୁନାହିଁ । ବିଧାରେ ମନ
ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଗୁରିଠା ଉତ୍ତରରେ କଲେଜରୀ କରିବାର ମୂଳ୍ୟ କରିପା
କାଠେବେଳେ କୂଳ-ପଥର-ବନ ଉପରେ ଯାଇ ଭୁନିଦୋଇ ବସି, ଉଦାସ-
ଭାବରେ ନଈ ଭରିକୁ ଗୁହଁ ଭିଥାଏ । ପଇୟୁ ଜଣେ ବାବୁ
ତବଳେ, “ଓହେ ଫଙ୍କାମମୋହନ, ଏଠାରେ ଏକୁଟିଥ ବସି କ'ଣ
କରୁଛି ?” ଫଙ୍କରୁ ଗୁହଁ ଦେଖିଲି, ନିର୍ମିଳ ସୁଲର ସପରିଶ୍ରେଣ୍ଟଙ୍କୁ
ବ୍ୟାବୁ ହାରକାନାଥ ରହିବାରୀ । ହାର ବାବୁଙ୍କୁ ମୁଁ ଖୁବୁଚା ପରି ସମାନ
କରୁଥିଲି । ସେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ପୁଣି ପରି ସେବା କରୁଥିଲେ । ହାରବାବୁ

କହିଲେ, “ଆସ ଫଳାରମୋହନ, ଆଜି ତୁମ୍ଭର ହୃଥାବ ନିକାଶ କର-
ଯିବ ।” ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ ମନରେ ଦାରୁଣ ଭାବନା ଉପସ୍ଥିତ; ହୃଥାବ
ପଦ ଲାଗିବ କିଅ? ମୁଁ କହିଲି, “ଆଜ୍ଞା, ମୋତେ କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ—
ଆଜି ଅପଣଙ୍କ ବସାକୁ ଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।” ଦ୍ୱାରାବାରୁ ମୋ ବାହୁକୁ
ଧର ବାକ କଷା ନମୀଲ ସ୍ଥିଲକୁ ଭାବିନେଇ ଗଲେ । ସ୍ଥିଲ ବାରନାରେ
ଗୋଟିଏ ଚୌଥିରେ ବହିଲି । ଦ୍ୱାରା ବାରୁ ଘର ଭବରୁ ଅସି ଅଠେଇଶ
ଟଙ୍କା କେତେ ଅଣା ମୋ ହାତରେ ଗୁଡ଼ିଦେଇ କହିଲେ, “ତୁମ୍ଭର
ମୋ ଉପରେ ଅଠେଇଶ ଟଙ୍କା ଥିଲ, ତୁମ୍ଭେ ଗୋଟିଏ ବକ୍ରି ନେଇ
ଅଛ । ତାହାର ଦାମ କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା କାଟିନେଇ, ବାକ ଟଙ୍କା ନିଅ ।”
ଶୁଭବର୍ତ୍ତ ଫୁଲେ ଦ୍ୱାରାବାରୁ କେତେଖଣ୍ଡ ଭାବିବର୍ତ୍ତର ରତନାସ କିଣି
ନେଇଥିଲେ, ସେ କାବଦରେ ସେ ବିଛି ଟଙ୍କା ବାକ ପାଉଣା ଥିଲ,
ତାହା ମୋ ମନରେ ନ ଥିଲ ।

ଟଙ୍କା କେତେଠା ମୋ ହାତରେ ପଡ଼ିବାରୁ ବେଶ୍ ଅମୋଦ
ପ୍ରମୋଦରେ ଦିନ କଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଉପସ୍ଥିତ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି-
ରକ୍ଷି ବ୍ୟୟ କରିଥିଲେ ବିଛି ଅଧିକ ଦିନ ଖର୍ଚ୍ଚ ଲକିଥାନ୍ତା । ମାତ୍ର ମୁଁ
ତିରକାଳ ଅପରିଣାମଦର୍ଶୀ, ଅର୍ଥ ବ୍ୟବହାର ବିଷୟରେ ସାବଧାନତା ମୋ
ବପାଳରେ ଲେଖା ନ ଥିଲ । ନିଜାନ୍ତ ଅର୍ଥାବ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ।
ମୋର ଏକମାତ୍ର ବରସା ଓ ଅବଲମ୍ବନ କଲେଇବର ସାହେବଙ୍କ ମହିତ
ସାଙ୍ଗାତ୍ମକ କଲି । ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ମୋର କରାପକଥାରେ ହେଲା ।

ସାହେବ—ସେହି କଥା ତ ଆମେ ଭାବୁଛି, ଅପଣ କାହିଁକି
ବୋର୍ଡ ଡିଟିକ୍ ଅନାଇ, ଅନର୍ଥକ ବସି ରହିବେ ।

ମୁଁ—ଦିନ ହଜୁରି, ଅନର୍ଥକ ବସି ରହିବାକୁ ମୁଁ କଷ୍ଟକର ଦୋଖ
କରୁଥିଲୁ ।

ସାହେବ—ଠିକ୍ ସତକଥା ! ସବୁ ଦେମାଇଠାରୁ ନିଷର୍ମି ହୋଇ
ଦସି ରହିବା ବଢ଼ି କଷ୍ଟକର । (ବିଛିକଣ ଚିନ୍ତାକଣ) ଆଜା, ଆପାରତଃ
ଅପଣଙ୍କ ତୋମପଡ଼ାର ଦେବାଳୀ ପଦରେ ନିଷ୍ଠାକୁ କରିବାକୁ ରହା,
କରୁ । ଅପଣ ଯିବାକୁ ସମ୍ମତ ଅର୍ପନ୍ତି କି ?

ମୁଁ—(ମନମଧରେ ହସିଲି । ମୋର ପୁଣି ଗୋଟାଏ ସମ୍ମତ ! ପ୍ରାର୍ଥନା ପୂର୍ବରୁ ଯେ ବରପ୍ରାପ୍ତି ! ବାୟୁରେ ଭାତ ଖାଇବୁ । ହାତ ଖୋଇବେ କେଉଁଠି । ତତ୍ତ୍ଵଶାସ୍ତ୍ର କହିଲି—) ହିଁ ହଜୁର, ଯେଉଁଠାକୁ ପଠାଇବେ, ଯିବାକୁ ସମ୍ମତ ଅଛି ।

ପାହେବ—ଦେବେ ଯାଇନ୍ତି, ଅପାରତଃ ସେଠାରେ ତିନିମାସ ତୁନି ହୋଇ ବସିବେ; ବିଛି କାମ କରିବେ ନାହିଁ—କର ବି ପାରିବେ ନାହିଁ । ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ହେଲା ରଜା-ପ୍ରଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୟକର ଗୋଲମାଳ ଝୁଲିଥାଏ । ନାନା ପ୍ରକାର ମାମଲର ଖବର ଅସୁଅଛି । ଆପଣ ଦୁଣ୍ଡି ରଖିବେ, ଗୋଲଯୋଗ ଯେମନ୍ତ ବେଶି ବଢ଼ି ନ ପଡ଼େ । ଆପାରତଃ ଅପଣଙ୍କର ଏତିବ ମାତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଗର୍ଭର୍ତ୍ତମେଘରୁ ତମି ତଠି ଆସି-ଅଛି, ଯେପରି ଦେଉ, ଏହି ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଲଯୋଗ ନିଷ୍ଠା କରି-ବାକୁ ହେବ । ଆଉ ଗୋଟାଏ କଥା—ରଜାଟା ବାୟୁ । କେଜାଣି ଅପଣଙ୍କ ଦରମା ଦେବାକୁ ଦରକର୍ତ୍ତ କରିବ । କାଲି କରେଇରୁ ତଠି ଲେଖି, ରଜା ନିକଟରୁ ଅସ୍ତ୍ରମ ତିନିମାସର ଦରମା ଥଣାଇ ଦେବ । ସେହି ଟଙ୍କା ପାଇଲେ ଡୋମପଡ଼ା ରମାନା ହେବେ । ଜଗମୋହନ ବାବୁଙ୍କୁ କହିଦେବୁ । ସେ ରଜାଙ୍କଠାରୁ ଶୀଘ୍ର ଟଙ୍କା ଥଣାଇ ଅପଣଙ୍କ ଦେବେ । (ସେ ସମୟରେ ବାବୁ ଜଗମୋହନ ବୟ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରଧାନ ହେୟୁଷ କଲେକ୍ଟର ଥିଲେ ।)

ଡୋମପଡ଼ା କିନ୍ତୁ ସମ୍ମିଳି ରବିଷ୍ୟତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନାର ସୁବିଧା କିମନ୍ତେ ଉତ୍ସିଷ୍ଟ ଗୋଲମାଳର ସମ୍ପିଦ୍ଧ ବିବରଣ ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ କଲି । ଡୋମପଡ଼ାର ପୂର୍ବ ରଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମାନସିଂହ ତୁମରବର ରୟ ନିଃସନ୍ନାନ ଅବସ୍ଥାରେ ପରଲୋକ ଯାଏ କରିବାରୁ ଚାକର ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାରୁଷ୍ଟ ରଜା ରତ୍ନାନାଥ ମାନସିଂହ ତୁମରବର ରୟ ପ୍ରକୃତ ଉତ୍ସିଷ୍ଟ ବୋଲି ଗର୍ଭର୍ତ୍ତମେଘ ପୁର କଲେ । ସେ ସମୟରେ ଉପତ୍ତିତ ରଜା ନିଚାନ୍ତ ନାବାଲକ, ଚାକର ଗୋଟାଏ କରଣ୍ଟ ରାଜା ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଗର୍ଭର୍ତ୍ତମେଘ ଏହି ଦୁଇଗୋଟି ବାଲକଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ନିମନ୍ତେ କଲିକତା ଘେରିଗଲେ । ସେ ସମୟରେ ନାବାଲକ ରଜପୁରମାନଙ୍କ ସୁଲୁ

ତଳକଠାରେ ଥିଲା । ସବଖ୍ୟାତ ଶକ୍ତେତ୍ରକଳ ଦେଖି ତାହାର ତତ୍ତ୍ଵାବଧାରକ ଥିଲେ । ଶକ୍ତାସାହେବ ସାବାଳକ ହୋଇ କିନ୍ତୁ ତାର ପ୍ରାପ୍ତିହେଲେ । କୋର୍ସ ଅବ୍ ଡ୍ରୋର୍ଟ୍‌ସ୍ ସମୟରେ ମେନେଜର ମିଳାଇଲ ଜମାରେ ଜନ୍ମି ବନୋବସ୍ତୁ କରି ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ବର୍ଷର ଆବାଦୀ ନମି ପ୍ରଜାମାନେ ବିନା କରରେ ଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ରାଜା-ସାହେବଙ୍କର ଜଡ଼ା ସମସ୍ତ ବିନ୍ଦୁ ଜରିବ କରି ଚୌରତ୍ତି ତିରଖୁ ଅନୁମାରେ କରି ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ଅର୍ଥାତ୍ ତଡ଼ାମପଡ଼ାର ଦୋଷମାଳରେ ଯେହିଁ ସବୁ ମାଦାଳ ଥିଲୁ, (ଗଡ଼ିଜାତ ତିରିନିଆ, ଖାସମାଦାଳ ବାକି ଓ ଖୋରଖା ଏବଂ ମୋରଲବନ୍ ନରଜ ପ୍ରଭତି) ସେ ସବୁର ନିରଖ ଅନୁମାରେ ଜମା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ମାତ୍ର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଜଡ଼ା ଯେ ସାବକ ଦର ଉପରେ ପଇସାଏ ମଧ୍ୟ ବେଶି ଖଜଣା ଦେବେ ନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ରାଜା-ପ୍ରଜା ମଧ୍ୟରେ ଭବାଦ ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ସମସ୍ତ ପ୍ରଜା ଏକଯୋଗ ହୋଇ ମେଲ ବାନ୍ଧିଲେ । ରାଜାକର ସାବକ ଦେବାନ କିମ୍ବ ପଣ୍ଡନାୟକ ମେଲିର ସରଦାର ହେଲେ ।

ମେଲ — ଦରବାରରୁ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ହିକୁମ ଜାରି ହେଲା, ଯେ, ରାଜାଙ୍କୁ କେହି ଖଜଣା ଦେବ ନାହିଁ; ରାଜାଙ୍କ ନଅରକୁ କେହି ଯିବେ ନାହିଁ; ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ କୌଣସିପ୍ରକାର ଭୁବନ କଣ୍ଠରେ ନାହିଁ; ଖୋଦା ବିଶ୍ୱାସ କର । ଶାନ୍ତି ଶିଷ୍ଟ ପ୍ରଜାମାନେ ମେଲରେ ଯୋଗ ନ ଦେବା ଯୋଗୁ ମେଲର ସରଦାରଙ୍ଗାନେ ସେମାନଙ୍କ ଘରର ସବସ୍ତୁ ଲୁହ କର ସେମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦୟରୂପେ ପ୍ରହାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶୁଭରମାନେ ଉଥାପ ଶୁଭ ପଲାଇ ଗଲେ । ଉଥାପ ପରଜନମାନଙ୍କ ମଇଲା ଲୁଗା କଟକରେ କମ୍ବହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ରାଜାଙ୍କ ନଅରତାରୁ କଟକ ସହର ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ମାଇଲ । କିନ୍ତୁ ନାନାପ୍ରକାର ଫୌଜଦାରୀ ମାମଲୀ ମାଛପ୍ରେଟକଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେ ରାଜା ସାହେବଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ—“ଅପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଚୌଣ୍ଡିପ୍ରକାରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ବିଲାଇ ନାହନ୍; ସେମାନେ ଖଜଣାର ସେଉଁ ନିରଖ କହୁଥିଲୁ, ସେଥିରେ ସମ୍ମଗ ହୁଅନ୍ତି; ପଣ୍ଡାର ଦେଶି ଜମା ଧାର୍ଯ୍ୟ କର-

ପାରିବେ ।” ରଜାଧାଦେବ ଷେଷୁରେ ସମ୍ଭବ ନ ହେବାରୁ, ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ଖପା ହୋଇଗଲେ । ରଜା ଓ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନାନ୍ତର ହେବାରୁ, ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ସାହସ ବଢ଼ିଲା ।

ରଜାଧାଦେବଙ୍କର ଅବସ୍ଥା କ୍ରମଶଃ ଶୋଚନାୟ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଖଣ୍ଡଗା ଏକ ପଇସା ଅସ୍ତର ହେବାକୁ ନାହିଁ । ଏଣେ ବସ୍ତି ଜାତ ହେଲାଣି, କାଳେ କଲେଜ୍‌ର କୌଣସି ମାନନ୍ଦର ଫୁଲ ଧରି, ତାଙ୍କୁ ଜେଲ ଦେବେ । ମାମନ୍ଦର ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟବ ନ ଥିଲା । ରଜାଧାଦେବ କଲିକତା ଓ କଟକ ଏହି ଦୂଇ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଲୁଚି ଲୁଚି ବୁଲ୍ଲାଥାନ୍ତି । ନିଜର ଖରଚ ଓ ମାମନ୍ଦର ଖରଚ ଯୋଗୁଁ କ୍ରମଶଃ କରଇ ବଢ଼ୁଥିଲା । ଏଣେ ଉଥେ ମଧ୍ୟର ଅବସ୍ଥା ତତୋଧ୍ୟକ ଶୋଚନାୟ । ଆହୁ ବଞ୍ଚାଇବର କଷ୍ଟ ଅସଦ୍ୟ ହେବାରୁ ରାଜମାତା ଓ ରାଜଭୂତା ଖୋରାକ ପୋଷାକ ସକାଶେ ଅଦାଳତରେ ନାଲିସ ଛପାପିତ କଲେ । ଗୁରୁତବ ସାଧାରଣଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସାତକତା, ମାତା ଓ ଭୂତାଙ୍କ ନାଲିସ ଯୋଗୁଁ ପ୍ରଭଦନ ନଦଣା ବୃଦ୍ଧି ହେବାରୁ, ରଜାଧାଦେବ ଖତାଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ସଂଶାରପ୍ରତି ଅବଶ୍ୟକ, କାଳେ କେହି ଭାବରେ ବିଷନଦିର ମାର ପକାଇବ । ଏହି ରୂପରୁ ଅନ୍ୟ ଅହାର ତ୍ୟାଗ କର ଲାଇ ଅଭ୍ୟ ଦୂଷ୍ଟ ଖାଇ ଜୀବନ ରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ।

କଟକରେ ମୋ ସହିତ ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତରେ ଦେଖିଲ ସେ ନିଯତ ଦୁର୍ଗବନାରେ ରାଜାକିର ଶରୀର ଓ ମନ ପୋଡ଼ିକଲ ଗଲାଣି । ସେ ମୋତେ ସନ୍ଦେହ କ୍ଷେତ୍ରେ ଦେଖିଲେ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଏ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ଦୁଇ-ସଂକଳ୍ପ କଲି ।

୧୮୭୭ ଖ୍ରୀ : ଅୟ ଜୁଲାଇ କି ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ ମୁଁ ଡୋମପଡ଼ା ଯାଏଥାଇ । ରଜାଧାଦେବ ମୋର ଛନିମାସର ଦରମା ଅଗ୍ରିମ ଦାଙ୍ଗଲ କରିଥିଲେ । ମୁଁ ଜଗମୋହନ ବାବୁକଠାରୁ ଟଙ୍କା ଗଠିନେଲି । ରଜାଧାଦେବଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ସାନସାନ୍ତ ମୋତେ ଗଡ଼ରେ ପଦିଶାଇ ଦେବାକୁ ବାହାରିଲେ । ସେତେବେଳେ କାଠଯୋଡ଼ରେ ବର୍ତ୍ତିପାଣି ଏ କୁଳ-

ସେ କୁଳ ଖାଉଛି । ଅମେ ଦୁଇଜଣ ଯୋଡ଼ାଏ ପାଲକରେ ବହି,
ଗଡ଼କୁ ରମାନା ହେଲୁ । ସନ୍ଧାସମୟରେ ଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲୁ ।
ଶଙ୍କାକ ନଥର କାହିଁ ? ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପଚର ଜଙ୍ଗଳ ମଧ୍ୟରେ ଗୁଡ଼ିଏ
ଭଙ୍ଗା ଦଦର କୋଠା; ବର୍ଣ୍ଣ ଉତସ୍ତୁତ ବିଶ୍ଵି କେତେବୁଦ୍ଧିଏ
କରୁଥର ।

ପାହବର୍ଷ ହେଲୁ ବିନ୍ଧାକୁ ଝଜଣା ଆଦୟ ହୋଇ ନାହିଁ । ଝଜଣା
ତଳବ କଲି । ଧାନମାଳେ କେବଳ ବର୍ଷକର ଝଜଣା ଦେବାକୁ
କହୁଲେ; ଥର ମୋତେ ବୁଝାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ଦେବାନ୍
ବାରୁ, ଭୂମର ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ବାଲ ଗାର ଅଛି; ତାକୁ ପାହଦିନ ଦୁର୍ବିବ
ନାହିଁ । ତାହାପରେ ଦିନେ ଦୁର୍ବାକୁ ଯିବ । ଦିନକର ଦୁଃ ପାଇବ
କି ପାହଦିନର ଦୁଃ ପାଇବ !” ଭାନୁ ଭାନୁ ସମୟରେ ଯେତେବେଳେ
ସେଉଁ ଧାନକୁ ଯେଉଁ କଥା ପରୁରେ, ସମସ୍ତକର ସମାନ ଦ୍ଵାରର ।
ମୋ କାର୍ଯ୍ୟାନ୍ତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସଂକଟ-ସଂକୁଳ । କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ
ହାତ ଦେବାକୁ ଭରସା ପାର ନାହିଁ । ରଜା-ପ୍ରଜା ଦୁଇ ପକ୍ଷକର ମୋ
ପ୍ରତି ଅବଶ୍ୟକ । ଏଣେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରି କେବଳ ବିନ୍ଧାକୁ
ଜାଗି ରହିବା ସକାଣେ କଲେକ୍ଟର ସାହେବଙ୍କର ଆଦେଶ । ସମୟ
ସମୟରେ କଟକ ଯାଇ ରଜା ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସାନ୍ଧାର କରେ—
ଅନେକ ବିଷୟ ପ୍ରସ୍ତାବ କରେ—ହୃଦୟ ମାରେ । କେବଳ ‘ଢିନା’—
ଯୋଡ଼କ ଶବ୍ଦରୁ ଗୋଟିଏ ଶୁଣେ । ତାହା ମଧ୍ୟ ସହଜଲଭ୍ୟ ନୁହେ ।
ରଜା ସାହେବ ଅନେକ ଭାବ ତିନ୍ତି ଗୋଟିଏ ଦ୍ଵାରର ଦିଅନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ
ବିଷୟରେ ମୋ ପ୍ରତି ଅବଶ୍ୟକ ।

ଡିସ୍ଟର ମାସ ଶେଷ ଅଡ଼କୁ ସାହେବ ମହୋଦୟ କଟକକୁ
ଡୋମପଡ଼ା ଗସ୍ତକୁ ବାହାରିଲେ, ପ୍ରଥମେ ତେର ପଢ଼ିଲ, କଟକ
ଡୋମପଡ଼ା ଦୋସିମାଳ ବଂଅର ନାମକ ମୌଜାରେ । ସାହେବଙ୍କ
ସଙ୍ଗରେ ଥିଲେ, କୋଡ଼ିଏ ଜଣ କନ୍ଦିଷ୍ଟିବଳ ସହିତ ପୁଲିସ୍ ସପରି
ଷେଣ୍ଡେଷ୍ଟ, ଜଣ ଏଷ୍ଡିଷ୍ଟ ମାଇଷ୍ଟ୍ରେଟ, ପେସାର, ମୁନ୍ଡି, ଅମଲ—
ଏରୂପ ପ୍ରାୟ ପତାଖକ ଲୋକ । ଦୁଇରୁ ପରବାନା ପାଇ, ମୁଁ ସନ୍ଧ୍ୟ

ବିଷୟ ଠିକ୍ କରି ରଖୁଥିଲି । “ଧନ କାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସେବାପାଳେ, ବିବା ଅସାଧ ମହୁତଳେ !” ରଜାପାଦେବ ମଧ୍ୟ ବଁଆରୁ ଗ୍ରାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କିଛି ଶୁଣନ୍ତି ନାହିଁ, କି କିଛି ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ । ସାହେବମାନଙ୍କ କୁକୁରତାରୁ ସିରସ୍ତାଦାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କର ଶୈଶ୍ଵର ବାସ କଥା ମୋତେ ବୁଝିବାକୁ ହୁଏ ।

ହାକପମନଙ୍କ ଗତି ବିଧ ଦେଖି ମୋର ହୃଦକଞ୍ଚ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଲା । ଶବ୍ଦିତମନ୍ତ୍ରକ ବିଶେଷ ତାକରୁ ଯେ କୌଣସି ରୂପେ ହେଉ, ଡ୍ରାମପତ୍ରା କିନ୍ତୁ ଗୋଲମାଳ ନିଷ୍ଠର କଚିବାକୁ ହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସଂକଟ ସମ୍ପଦା ଉପସ୍ଥିତ, ହୁଏ ତ ବିଜ୍ଞା ରଜାଙ୍କ ହାତରେ ରହିବ; ନଚିତ୍ ରଜାଙ୍କ ଅଚ୍ୟାନକାରୀ ଉପଲବ୍ଧ କରି ସରକାରଙ୍କର ଖାସ ଦଖଲକୁ ନିଆଯିବ । ଆହୁପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ ନିମନ୍ତେ ରଜାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ମୋରତା କୌଣସି ଲେକ ଉପସ୍ଥିତ ନ ଥିଲେ । ରଜାପାଦେବ ‘ଦାରୁ-ଭୁବୋ ମୁଖ୍ୟ’ ପରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର କୁନ୍ତୁ ମେଲାଘରେ ଭୁବି ହୋଇ ବର୍ଷି ଆଥନ୍ତି । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ନାନା ଯୁକ୍ତି ଓ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖାଇ ବୁଝାଇଲି, ବିନୟୁରେ ହାତ ଯୋଡ଼ି ପାର୍ଟନା କଲି, ଭୟ ଦେଖାଇଲି, ଶେଷକୁ ଅସବ୍ୟ ହେବାରୁ ଉଚ୍ଚିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ଧର୍ମରୂପେ କହିଲି, “ଆପଣ ମତ ପରିବତ୍ରିନ ନ କଲେ, ଶଳ୍ୟ ଖାସ ହୋଇଯିବ ।” ରଜାପାଦେବ ଅବିଚଳିତ କଣ୍ଠରେ ଦୃଢ଼ରୂପେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଯାଉ, ଶଳ୍ୟ ଖାସ ହୋଇ ।” ତହିଁ ଉତ୍ତର ରଜାପାଦେବଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧାନ କରିବା ସକାଶେ ରଜାଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କଲି । ସେ କିମ୍ବା ତୁଳ ସୁରରେ ଉତ୍ତର କଲେ, “ନା ।” ମୁଁ ନା’ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବେଶ ବୁଝିଲି । ମାନନ୍ତ ଚକ୍ରକୁ ମୋର ନ୍ୟାୟ ପ୍ରାପ୍ୟ ପାଇବା ପାଇଁ, ଶୋଧାମଦ କରିବାକୁ ଯିବ କାହିଁକି ?

ପୁରୁମାଦିଥ ଦିନ । ସାହେବମାନେ ବଁଆରୁ ମୌଜାରେ ପଦ୍ମବା ସମୟରେ ଅଦିନ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରବଳ ପବନ ଅବରାମ ଗଲି-ଅଛି । ସମସ୍ତେ ଆପଣା ଆପଣା ସ୍ଥାନ ଧର ବର୍ଷ ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ଏହା

କାନୁଆ ପାଣି ଚକଟି ଦିନ ରାତି ଏଣେ ତେଣେ ଧାଇଁଛି । ଅପରାଜୀ
ସମୟରେ କଲେକ୍ଟର ସାହେବଙ୍କ ଡେରକୁ ଯାଇ ସାନ୍ତ୍ବାତ୍ କଲି ।
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଭାବରେ ଡୋମପଡ଼ା ମେଲ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥା
ଛାଇଲା । ସେ ସମୟରେ ସାହେବ ମହୋଦୟକୁ ଯାହା ଜଣାଇ ଥିଲି,
ସେଥିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବବରଣ ଏହି—ମୁଁ ଅଜକୁ ପ୍ରାୟ ଗୁରୁମାସ ହେଲା
ଡୋମପଡ଼ା ଶତ୍ରୁରେ ଚହି, ଆଭ୍ୟନ୍ତରିକ ବିଷୟ ତନ ତନ କରି ବୁଝିଲା ।
କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଣ୍ଣ ପତ୍ର କିନ୍ତୁ ରେ ବନ୍ଦାବନ୍ଦୁ ଚାଇଥିଲା । ଏ ମଧ୍ୟରେ
ଅନେକ ପତତ ଜନି ଥିବାଦ ହୋଇ ଗଲାଣି । ପୂର୍ବି ଖୁବ୍ କୋହଳ
ଜମାରେ ବନ୍ଦୋବନ୍ଦୁ ହୋଇଥିଲା । ରୂପାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ନୂତନ ବନ୍ଦୋବନ୍ଦୁ
କରିବେ । ଜନିର ଜମା ଅଜନ୍ ଅନୁସାରେ ଗୌହିତ୍ୟ ନିରଜ ଅନୁ-
ସାରେ ଧାର୍ଯ୍ୟ ଦେବା ଭାବିତ । ମାତ୍ର ରୂପା ସାହେବ ଏକାବେଳକେ
ଦୂରାଜମା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମାଣ ପ୍ରତି କେବଳ
ଦୂର ପରିଷା ଅଧିକ କର ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ଦକ୍ଷିଣାତ୍ମକ ଦୂରାଜମା ଅନୁସାରେ
ରୂପାଙ୍କର ସାହେବ ବନ୍ଦୋବନ୍ଦୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ; ମାତ୍ର ପଧାନ-
ମାନେ ଜନି ଜରିବୁ କରି ଦେଲେ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତିମାନ ସେ ଗୋଲ-
ଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲୁ, ତାବା ପ୍ରକୃତରେ ରୂପା-ପ୍ରକୃତା ମଧ୍ୟରେ
ବିବାଦ ନୁହେ, କେବଳ ପଧାନ ଓ ପୁରୁଣା ଅମଲମାନେ ଗୋଲ
ଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ କରି ଅଛନ୍ତି । ହାଲ୍ ଆବାସ ଜନି ପ୍ରକୃତରେ
ପ୍ରକାମାନେ ନିଷ୍ଠର ଭାବରେ ଭୋଗ କରୁ ନାହାନ୍ତି, ପଧାନ ଓ ଅମଲ-
ମାନେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଖଣ୍ଡା ଅସୁଲ କରି, ଭୋଗ କରୁ ଅଛନ୍ତି ।
ଅଜକୁ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ହେଲା, ପ୍ରକାମାନେ ଖଣ୍ଡା ଦେଉ ନାହାନ୍ତି । ରୂପା-
ସାହେବ କରନ କରି ପେଣ୍ଟିଷ ଦାଖଲ କରୁ ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଏତେ
ଅର୍ଥାତ୍ ସେ, ରୂପାଙ୍କା, ରୂପାଙ୍କା ଓ ଉଥାସର ଦାସଦାସୀମାନଙ୍କର
ମଧ୍ୟ ଅନୁବନ୍ଧ ସକାଣେ ଦାରୁଣ କଷ୍ଟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲୁ । ବର୍ତ୍ତିମାନ
ଦକ୍ଷିଣ କେବଳ ମାଣପ୍ରକାର ଦୂରପରିଷା ମାତ୍ର ବୁଦ୍ଧି ଜମାରେ ବନ୍ଦୋବନ୍ଦୁ
କରିବାକୁ ଦୂରାଜମା ଦେଲେ, ସମସ୍ତ ଗୋଲଯୋଗ ନିଷ୍ଠର ହୋଇଯିବ ।

ସାହେବ ମହୋଦୟ ପୁରୁଷ ଭାବରେ ବସି, ମୋହର ସମସ୍ତ କଥା
ବନ୍ଦୋଯୋଗ ଦୂରାଜମା ଶୁଣିଲେ । ଶେଷରେ କହିଲେ, “ବାହୁ, ବନ୍ଦୋବନ୍ଦୁ

ସମକ୍ଷରେ ଯେଉଁ କଥା ସବୁ କହିଲେ, ସେ ସମୟ ଠିକ୍ କଥା । ସେ କୌଣସିରୂପେ ଦେଉ, ଏ ବର୍ଷ ଜନିଜନାର ବନୋବସ୍ତୁ କର୍ମିବ, ମାତ୍ର ଜମା ବୃଦ୍ଧି ହେବ ନାହିଁ । ଅମ୍ଭେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ହୁକୁମ ଦେଇ ସାରିଥିବୁ—ଜମା ବୃଦ୍ଧି ହେବ ନାହିଁ ।” ମହାମା ଜନ୍ ବାସ୍ତ୍ଵଜଣେ ଅସାଧାରଣ ବିଦ୍ୱାନ୍ ପ୍ରଜାହିତେଷୀ, ଉତ୍କଳର ଉନ୍ନତକାମୀ, ଗରିବର ମା ବାପ; ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଦୋଷ-ଦ୍ୱାରା ଦେଉ ବା ମନ ଦେଉ, ଯାହା ଥରେ ହୁକୁମ ଦେବେ, ସେଥିର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅନ୍ୟଥା ହେବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଆଉ ଅସ୍ତର କୌଣସି କଥା ନ ବଲାଇ, ବିଦ୍ୱାୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଗୁଲି ଅସିଲି ।

ରାତରେ ପୁନର୍ବାର ରଜାପାଦେବଙ୍କ ସହି ସାକ୍ଷାତ୍ କରି ସାହେବଙ୍କ—
ସହି ସାକ୍ଷାତ୍ କରି ସାହେବଙ୍କ ଅତିପ୍ରାୟ ଜଣାଇଲି । ରଜା—
ପାହେବ କହିଲେ, “ଦେବାନ୍ ବାବୁ, ମୁଁ ଯାହା କହିଅଛି, ସେଥିର
ଅନ୍ୟଥା ହେବ ନାହିଁ । ଅପଣ ଦୁଇପଇସା ବୃଦ୍ଧି ଜମାରେ କିନ୍ତୁ ବନୋବସ୍ତୁ କରି ଦେଉନ୍ତୁ । ମଧ୍ୟଲିରେ ଅମ୍ବର ପାଞ୍ଚବର୍ଷର ଖଣ୍ଡା ବାବି
ପଡ଼ିଅଛି, ସମୟ ଅସ୍ତର କରି ନେଉନ୍ତୁ; ସେଥିରୁ ଅମ୍ଭେ ପଇସାଏ ସୁଦା
ନେବୁଁ ନାହିଁ” ସେ ସମୟରେ ରଜାଙ୍କ ଦୁଇବସ୍ତ୍ରା ଦେଖି, ମୋ’ ମନରେ
ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ଜାତ ହେଲା । ନିତାନ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ ଗୋଟିଏ ରଚ୍ଚ ଗୁହର
ଗୋଟିଏ କୋଣରେ ରଜା ତୁଳ ହୋଇ ବହିଆନ୍ତି । ଗୋଟାଏ ମାଟ୍ଟ
ବିଲଠାରେ ଗୋଟାଏ ବଳିତା ମିଞ୍ଚି ମିଞ୍ଚି ହୋଇ ଜଳଥାଏ । ରଜାଙ୍କ
ସଙ୍ଗରେ ଯୋଡ଼ିଏ ମାତ୍ର ଗୁକର । ସେ କ’ଣ ବିପଦରୁ ଭିନ୍ଦାର
ପାଇବେ ନାହିଁ ?

ବାଅଁରା ଗ୍ରାମର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଗ୍ରାମକୁ ଲାଗି କଟକ-ବାଙ୍କି-ସଡ଼କ ।
ସଡ଼କର ଦକ୍ଷିଣକୁ ଗୋଟିଏ ମହାଦେବ-ମନ୍ଦିର । ମନ୍ଦିରଟ ସାନ ଛୁପି
ଦର । ମନ୍ଦିର ଭିତରେ ସାପ ଥିବାର ଶୁଣିଥିଲି । କଟକ ଯାତାଯାତ
ସମୟରେ ସେହି ଗ୍ରାମରେ କେତେଥର ଘରବାକୁ ପଡ଼ିଆଏ । ସାପ
ଦୟରେ ମନ୍ଦିର ଥାଢ଼କୁ ରାତରେ ଯାଏ ନାହିଁ, ଅଜ୍ଞ କେହି ମଧ୍ୟ
ବନ୍ଦରେ ସେ ମନ୍ଦିରରେ ରହନ୍ତି ନାହିଁ । ଅନ୍ୟର ସ୍ଥାନରୁବରୁ ଅଜ୍ଞ

ଦେହ ମନ୍ଦିର ମୋର ଅଣୟ ସୁଲ । ଦିନମାନର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ
କର ମନ୍ଦିର ସମ୍ମାନରେ ମେଲିଘରେ ଶିତବାହନ ପାଷାଣମୟ ବୃଷଭଙ୍ଗ
ନିକଟରେ ଲଗାଲଗେ ଶୋଇପଡ଼ିଲ । ଅଜ ସାପର ବୟସ ଏକାବେଳକେ
ମନରୁ ଶୁଦ୍ଧ ଯାଇଥିଲା । ରାତିଯାକ ବାନାରେ ଚୋପାନ ଓ ବର୍ଷା ।
ଏଣିମନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବଳ ଚିନ୍ମୂର ଚୋପାନ । ଏଥରେ କି ନିବ
ମାଡ଼େ ? ବିଦ୍ରାଗରେ ପଡ଼ି, ଉପାୟ ଚିନ୍ମୂର କରୁଥାଏ । ଉପାୟର ଗୋଟିଏ
ଶୀଘ୍ର କ୍ଷେତ୍ରାଛି ମନ ମଧ୍ୟରେ ଚଢ଼ିଛି ଜଳ ।

କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ମୌଜାର ପଥାନମାନଙ୍କ ନାମରେ ସରକାର ତର-
ପରୁ ପରବାନା ଜାର ହୋଇଯାଇଅଛି । ଅଜ ଉପର ଶୈଳ ଗୁରଠା
ସମୟରେ ସମସ୍ତ ପଥାନ ଓ ପ୍ରକା କରେବାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବେ ।
ଅଜ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବ୍ୟାପୀ ଗୋଲପୋଗ ବଣନ ହେବ ଏବଂ ରାଜା
ସାହେବଙ୍କ ଭାଗ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହେବ । ବାର୍ଷାରୁ ତନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ରଗୀପୁର ଓ
ରଥଳବାଙ୍କ ଏହି କେତେଠା ମୌଜାର ପ୍ରକା ରାଜାଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ଥିଲେ ।
ଭୋର ହେବା ମାତ୍ର ଦେହ ସମସ୍ତ ମୌଜାକୁ ଆଜକ ପଠାଇ ପଥାନ ଓ
ମୁଖ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରକାମାନଙ୍କୁ ଡକାଇ ଆଣିଲା । ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ
ହେଲା, ସେମାନେ ସାହେବଙ୍କୁ ଏହିକି କହିବେ—“ହଜୁର, ଆମ
ରାଜା ପ୍ରକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଗୋଲମାଳ ଲାଗିଅଛି, ହଜୁର ଯେଉଁ
ଦେବାନଙ୍କୁ ପଠାଇଅଛନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଅମ୍ବିମାନେ ମଧ୍ୟ ମାନିଲୁ । ହଜୁର
ହୁକୁମ୍ କରନ୍ତୁ, ସେ ସମସ୍ତ ଗୋଲମାଳ ରଥା କରଦେବେ ।”

ଉପରଶୈଳ ଗୁରଠା ସମୟରେ ବୁଦ୍ଧି ଅଳ୍ପ ଭଣା ପଡ଼ିଅଛି । ତଥାପି
କୁଣ୍ଡଳା ପାଣି ପହିତ ପବନ ପ୍ରବଳରୁପେ ବହୁଅଛି । ହାବିମଙ୍କ ଡେବ
ନିକଟ କରେବେ ଡେବରେ ମୁଁ, ରାଜା ସାହେବ, କରେବର ତନିକାରି କଣ
ଅମ୍ବା, ଓ ଚପରୁ ଉପସ୍ଥିତ । ମୁଁ ସାହେବଙ୍କ ଡେବ ଉତ୍ତରକୁ ଯାଇ,
ତଣ ଲାଲି,—“ପ୍ରକାମାନନ ମୋତି ମଧ୍ୟ ମାନୁଛନ୍ତି; ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷା
ହଜୁର ମନ୍ତ୍ରର ଦେଲେ, ରାଜା ପ୍ରକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବିବାଦ ଚାଲୁ-
ଅଛି, ତାହା ବୁଝି ନିଷ୍ଠ କରିଦେବ ।” ସାହେବ ମୋ କଥା ଶୁଣି ଭାବ
ଫୁଲାଏ ହୋଇ କହିଲୁ, “ବେଶ କଥା, ବାବୁ, ବେଶ କଥା,

ଆପଣ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଦେଲେ, ଅମ୍ବେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନନ୍ତର ହେବୁ । ଦୁଇ ବର୍ଷ ଜେଣ୍ଯ ବାରମାର ଏହିକଥା ଶୁଣି ଶୁଣି କରିବୁ ହୋଇ ଯାଇଅଛୁ ।” ବେଳ ପ୍ରାୟ ଗୁରୁଟା ଗଡ଼ିଲାଣି । ଦାକିମଙ୍କ ଡେବ ଧନ୍ୟାଙ୍କର ଚଂଗେ ତପନୀ ଖୁବ୍ ପାଞ୍ଚଟା ଏ କର ତୁହାରେ ତୁହାର ତାକିବାକୁ ଲାଗିଲା,— “ତୋମପଡ଼ାକା ପଧାନ ଲୋକ, ପ୍ରଜା ଲୋକ’ ହାଜର ହେ— !” ତୋଟା ଆମ୍ବାଙ୍କ ମୂଳରୁ, ଗାମ ଲେଖିବଙ୍କ ଓଳଚଳରୁ, ଟଣ୍ଟାରୁ, ସର ଭିଜରୁ, ପଞ୍ଚାକୁ ପଞ୍ଚା ଲୋକ ବାହାର ଥଇଲେ । ଥୋକେ ପଦ୍ମଷ ପାର ନ ଥିଲେ, ପର ଉଠି ଥାଇଁ ଛନ୍ତି । ସାହେବଙ୍କ ଡେବ ସାଷାତରେ ଧାଉକୁ ଧାଉ ଛିଡ଼ା ହୋଇଗଲେ । ଲୋକ ପ୍ରାୟ ଦୁଇହଜାର ହେବେ । ମୁଁ ବ୍ୟାକୁଳ ଭବରେ ଖୋଜି ଦୁଇଅଛୁ—ମୋ’ ଲୋକେ କାହାନ୍ତି । ମୋ ପଣ୍ଡରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦିତ୍ତଶ୍ଵଳ ଅନକାରମୟ—ହୃଦୟ ଭତ୍ତରଟା ତଦୁପ ଛମିରାଜନ । କିଛି ଭୂପାୟ ସ୍ତ୍ରୀର କର ପାରୁ ନାହିଁ ।

ଦାକିମ ମୁଣ୍ଡଠାରୁ ଗୋଡ଼ି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋଟାଏ ଦିଲାତ କମଳ ଛାଙ୍କି ହୋଇ ଭିତରୁ ବାହାର ରାତ୍ରିଟି ବାରନାରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଗଲେ । ସାହେବଙ୍କର କେବଳ ଅଣି ଯୋଡ଼କ ଆଉ ମୁହିଁନ ଦଶ୍ୟାଏ । ମୁଁ ଅଭ୍ୟ ପେସାର ସାହେବଙ୍କ ସାମନାରେ ଏକ ପାଣିଅ ଛିଡ଼ା ହୋଇଅଛୁ । ଦାକିମ ହନ୍ଦିଭ୍ରାଷ୍ଟରେ କହିଲେ, “Well ପ୍ରଜାମାନେ, ତୁମେମାନେ କିନ୍ତୁ ରାଜାଙ୍କ ସହି ତୁମ୍ମାନଙ୍କର ଯେବୁଁ ବିବାଦ ଚକ୍ରଅଛି, ଦେବାନ ଫଳଗମୋହନ ବାବୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହୋଇ ସେ ଗୋଲମାଳ ନିଷ୍ଠାର କରିଦେବେ ?” ଗୁର ପାଞ୍ଜଣି ସରଦାର ପଧାନ ଏକ ସଙ୍ଗରେ ପାଞ୍ଚ କର କହିଲେ, “ଦେବାନ ବାବୁ ଯଦି ଗୋଲମାଳ ନିଷ୍ଠାର କରିଦେବେ, ତେବେ ଆପଣ କି ସକାଶେ ଏଡ଼େ ବର୍ଷା ତୋପାନରେ କଟକରୁ ଧାଇଁ ଥଇଲେ ।” ସାହେବ ସେମାନଙ୍କ କଥା ବୁଝି ନ ପାଇ ମୋତେ ଅନାଇ ପରିଚାଲନେ, “ଏମାନେ କ’ଣ କହୁଅଛୁନ୍ତି ?” ମୁଁ ତତ୍କଷାତ୍ ଜବାବୁ ଦେଲି, “ଏମାନେ କହୁଛନ୍ତି କି, ଦେବାନ୍ ବାବୁ ଅମ୍ବମନଙ୍କ ମାନଳ ନିକାଶ କରିଦେବେ । ଆପଣ ଏ ବର୍ଷା ତୋପାନରେ କଟକରୁ ଆସି ନିଷ୍ଠା ପାଉଛନ୍ତି କାହାକି ?” ସାହେବ କହିଲେ, “ବହୁତ ଅଛା, ଦେବାନ୍ ବାବୁ ସବୁ କଥା ନିଷ୍ଠାର କରିଦେବେ । ସେ ଜଟଣ ଯେବ୍ୟ

ଲୋକ; ଥାମେ ତାଙ୍କୁ ବିଶାଷ କରୁଁ । ସଲମ୍, ସଲମ୍; ପ୍ରଜାମାନେ, ବିଦାୟ, ବିଦାୟ ।” ଏଇବି କଥା କହି, ତଙ୍କିଲ ତେବେ ଉଚଚରକୁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପରଦା ପକାଇ ଦେଲେ । ପଧାନମାନେ ପଞ୍ଜାର ମୁହିଁ ବୁନ୍ଦାଙ୍କରୁଁ ହେଉଥାନ୍ତି । ଏକ’ଣ ହେଲା । ହାବିମଟା କ’ଣ ବୁଝିଗଲା । ଅମଲମାନେ ମୋର ବନ୍ଦୁ, ତପରାତିମାନେ ମୋର ଅନୁଭାବ । ତତ୍କଷଣାତ୍ ସେମାନେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ରାତ୍ରି ପାଖରୁ ତଢ଼ିଦେଲେ ।

ହୃଦୟବନ ବିଆରତାରୁ ପାଞ୍ଚକୋଣ ଦୂର ପାଥସୁର ମୁକାମରେ ହାବିମମାନଙ୍କର କରଚର ତେବେ ପଡ଼ିଲା । ଆଜି ମାଲି, ମୋକଢମା ସବୁ ବନ୍ଦ, ବୁଝି ପବନ ପୂର୍ବ ଦିବସ ପରି ଗୁଲିଅଛି । ସରକାରୀଲୋକ-ମାନଙ୍କୁ ରସଦ ଦେବା ସକାଶେ ମହିଳେ ଦିଅ ଓ ଗୁର ପାଞ୍ଚ ମହିଳା ଦୁଧ ଦିହ ଦାଖଲ କରିବା ନିମନ୍ତ୍ର ଗର୍ଭ ବେହେରାମାନଙ୍କ ନାମରେ ପରିବାନା କରିଥିଲା । ରଜ-ନଅରର ନ୍ୟାୟ ନିମିତ୍ତ ଏବଂ ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ଗର୍ଭମାନେ ବେଠି ଦୁଧ ଦିହ ଯୋଗାଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଗଡ଼ିଜାତରେ ତିରକାଳ ଏହି ନିୟମ ପ୍ରତଳିତ ଅଛି । ଶୁଅଳ ଓ ମହିଷାଲମାନଙ୍କ ଗୋରୁ ମର୍ଜିଷି ରଜାଙ୍କ ଜଙ୍ଗଲରେ ଚରୁଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଏପର ବେଠି ଦେବାକୁ ପଡ଼େ । ତୋମପଡ଼ାରେ ପ୍ରଜା ମେଲ ଯୋଗୁଁ ଗର୍ଭମାନେ ଏପର ବେଠିରେ ଦୁଧ ଦିହ ଦେବା ବନ୍ଦ କରିଥିଲେ । ସକାଳ ଦିନ ଘନ୍ତିକ ସମୟରେ ମୁଁ ଗୋଟାଏ ପିଣ୍ଡାରେ ବସିଥାଏ । ଅମଲ୍ ପାଇକମାନେ ମୋତେ ବେଢ଼ି ରହିଥାନ୍ତି । ଛିପିର ଛିପିର ବୁଝି ହେଉଛି । ତୋମପଡ଼ା ଇନିକାର ଶିଠ ବେଦେର ଗୋଟାଏ ଠେବରେ ସେଇ ଦୂର ଭଳ ଦୁଧ, ଥାରୁ ଗୋଟାଏ ଠେବରେ ଅଧସେର ରେଳ ଦିଅ ଧର ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରିକ ମୋର କୟାକର ଭଗ ହେଲା । ମୋ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଗାହିଶା ଦାଣ୍ଡରେ ଗୋଟାଏ ଶାଳପତନ କାଠ ପଡ଼ିଥିଲା । ବୁଝି ଯୋଗେ ଦାଣ୍ଡଟା ଉପରେ କାହାଥ ହୋଇଥିଲା । ଯୋଗ୍ତାଏ ପାଇକକୁ ହୁକୁମ୍ ଦେଲି— ଏହି ଶିଠାକୁ କାହାଥରେ ଶୁଅଳ ଦେଇ, କାଠ ସଙ୍ଗରେ ଭାବି ଦିଅ, ଜଣେ ପାଇକ ତା ପିଟିରେ ଦିଅ, ଦୁଧ ତାଙ୍କ ଓ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ବେଢ଼ରେ ତା ପିଟିରେ ବାଡ଼ୋହାରୁଥାରୁ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହୁକୁମ୍ଟା

କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା । ଶିଠ ପିଠରେ ଦୂର ଗୁର ପାହାର ବେତ ପଡ଼ିଥିଲୁ, ଅଠ ଦଶଙ୍କ ଗନ୍ଧିତ ବେଦେବୀ ଧାଇଁ ଅଛଲେ । ଗୋଡ଼ରିଲେ ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ପଢ଼ିଯାଇ ରତ୍ନ କରୁଆନ୍ତି,—“ଏମୀବତାର ଶିଠକୁ ପିଟାଇ ଦିଅନ୍ତି, ଏହିଲୁଗେ ବେଠି ଦୁଖ ଦହି ଦାଜର କରି ଦେଉଛୁଁ ।” ସତକୁସତ ଅଧୟମାକ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଖ, ଦହି, ଦିଅ ଭାରକୁ ଡର ପଦସ୍ଥ-ଗଲା । ଆଉ ବିନା ତଳବରେ ମାଛ-ଭାର ମଧ୍ୟ ପନ୍ଥିଗଲା । ରାଜ୍ୟ-ଶାସନର ଗୁରୁଗୋଟି ଉପାୟ—ସାମ, ଦାନ, ଦଶ୍ୱର, ବେଦ । ଯନ୍ତ୍ରାନ୍ତର ଉପାୟ ଅବଳମନ କରି ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମ ଦୂର ଗୋଟିର ଅକୃତ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶେଷ ଦୂର ଗୋଟିର ଆଶ୍ୟ ।

ସନ୍ଧା ସମୟରେ ସମାଦ ପାଇଲି, ଶିନ୍ଦିଲିପୁର ମୌଜାରେ ମେଲିଥ ସରଦାରମାନଙ୍କର ଭାରି ଗୋଟାଏ ସଭା ବିଦ୍ୟୁଲ । ସେହି ସରରେ ସୁର ହୋଇଥିଲୁ, କାଲି କରେବିରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ହାକିମଙ୍କୁ ବୁଝାଇବେ—ଦେବାନ ରାଜ-ପଣୀୟ ଲୋକ, ସେ କଦାଚ ପ୍ରକାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନାୟକିଗୁର କରିବେ ନାହିଁ; ହାକିମ ସ୍ଵୟଂ ସେମାନଙ୍କ ଗୁରୁତି ଶୁଣନ୍ତି । ପରଦିନ ସକାଳେ ରାତ୍ରିକୁ ଯାଇ ହାକିମଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧାତ କଲି । ଦେଖିଲି, ସାହେବ ନିଚାନ୍ତ ବ୍ୟସ୍ତ । ଗତ ରାତରେ ବୃଷ୍ଟି-କଳ ତେରା ଭିତରେ ପଣି, ଜିନିଷପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ାକ ତିନ୍ମାର ଦେଇଥିଲୁ । ସାହେବ ଅପେ ସେଗୁଡ଼ାକ ଟଣାଣି କରି, ଏ କୋଣ ଏ କୋଣରେ ଏକଢା-ସଜଢି କରି ରଖୁଛନ୍ତି । ମୋତେ ଦେଖି, ତାଙ୍କର ଗତ ରାତର ହୃଦୟର କଥାଗୁଡ଼ିକ କହିଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତର ମୋ ସହିତ ନିର୍ମିଲିଖୁତ କଥାପି-କଥକ ହେଲା ।

ସାହେବ—ବାବୁ ଖବର କ’ଣ ?

ମୁଁ—ହଜୁର, ଗତ ପରଦିନ ଉପରଞ୍ଜି ଦୂର ଦକ୍ଷାର ପ୍ରଜା ଦକ୍ଷରଙ୍କ ସାନ୍ଧାତରେ ମୋତେ ମଧ୍ୟପ୍ରତି ମାନ୍ୟମୁଖରେ, ତାହା ତ ହଜୁର ଜାଣନ୍ତି ।

ସାହେବ—ହିଁ, ହିଁ, ପ୍ରକାମାନେତ ସେକଥ ଅମ୍ବ ସାନ୍ଧାତରେ କହିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ପୁଣି କ’ଣ ହେଲା ?

ମୁଁ—ଗଜକାଳ ଉପରଞ୍ଚକ ପଥାନମାନେ ସମସ୍ତପ୍ର ଜାଙ୍ଗୁ ଡକାଇ ଉପଦେଶ ଦଦରଥାନ୍ତି, ସେବନର କଥା ଅମାନ୍ୟ କରି ପୁନଃଜାର ଗୋଲ୍ୟେଗ ଅରମ୍ଭ କରିବ ।

ସାହେବ—କି ସକାଣେ ପ୍ରଜାମାନେ ସେହି ମନ୍ଦଲେକମାନଙ୍କ କଥାରେ ଗୁଲ୍ୟାଥାନ୍ତି ?

ମୁଁ—ବଜୁର, ଗରିବ ପ୍ରଜାମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ନିର୍ବାଦ ଲୋକ । ସମସ୍ତ ଉପ୍ରାକର ମୂଳ କାରଣ ପଥାନମାନେ । କୌଣସି ପ୍ରଜା ପଥାନମାନଙ୍କ କଥାରେ ନ ଗୁଲିଲେ, ତାହାର ସମ୍ମତ ସବୁ ଲୁହ କରି ନେଇ ଦର ଭାଙ୍ଗି ପକାଇଥାନ୍ତି, ଘରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୟୁତୁଷେ ପ୍ରହାର କରୁଥାନ୍ତି, ଏଥିପାଇଁ ସେମାନେ ପଥାନମାନଙ୍କ ଅଞ୍ଜାବଦ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି ।

ସାହେବ—ଏପରି ଅଭ୍ୟାଗ୍ନର କେଉଁ କେଉଁ ପଳା ଉପରେ ଦୋଇଥାନ୍ତି ?

ମୁଁ—ପୂର୍ବେ ତ ଅନେକ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ହୋଇ ଯାଇଥାନ୍ତି । ଅପାତତଃ ଗୁରିଦିନ ଧୂର୍ବ ଗୋଟାଏ ଧୋବା ରଜାଙ୍କ ନଥରର ପରିଜନମାନଙ୍କ ଲୁଗା କାତ୍ତୁଲ ବୋଲି, ତାହା ଘରର ସମ୍ମତିଧରୁ ଲୁହ ତରଙ୍ଗ କରନେଇ ତାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୟୁତୁଷେ ପ୍ରହାର କରୁଥାନ୍ତି ।

ସାହେବ—ଆଜ୍ଞା କେବଳ ଏହି ମାମଲାଟା ପ୍ରମାଣ କରନ୍ତୁ ।

ମୁଁ—ବଜୁର, ପଥାନମାନଙ୍କ ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରଜା ସାର୍ଥ ଦେବେ ନାହିଁ ।

ସାହେବ—ଆଜ୍ଞା ଯାଉନ୍ତି, ତେଣ୍ଟା କରନ୍ତୁ ।

ମୁଁ ସାହେବଙ୍କଠାରୁ ବିବାୟ ଗ୍ରହଣ କର ଉଠେ ଆସିଲି । ମୁଣ୍ଡ ପୋଇ ଧୀରେ ଧୀରେ ବସାକୁ ଅସୁଆଏଁ । ମଜ ମଧ୍ୟରେ ଘୋର ଚନ୍ଦ୍ର ଉପରୁତ । କ'ଣ କରିବ ? ରଜାଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସାହାର୍ଯ୍ୟ

ପାଇବାର ତ ଅଶା ନାହିଁ । କଥାଟା ସତ୍ୟ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ମୋ ବୋଲରେ
କିଏ ସାର୍ଥ୍ୟ ଦେବ ? ଏହା ଭାବ ଅସ୍ତି ଅସ୍ତି ମୋ କାନରେ ଗୋଟାଏ
ଶକ୍ତି ପଡ଼ିଲା—କିଛେ ଦେବାନ୍, ସାହେବଙ୍କ ତେଣାଥାତ୍ତ୍ଵ ଏପରି ମୁଣ୍ଡ
ପୋତ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅସ୍ତି କାହିଁବ ? ଗୁର୍ଁ ଦେଖିଲା, ନିଷ୍ଠ ପଟ୍ଟନାୟକ
ଗୋଟାଏ କୁନ୍ତୁ ପିଣ୍ଡାରେ ବସିଲାନ୍ । ମୁଁ ହଠାତ୍ କହିପକାଇଲା, “କ’ଣ
କହିବ, ପଟ୍ଟନାୟକ ଆପଣେ, ସରଗଲ ସବୁକଥା, ସରଗଲ । ଆଜିଠାରୁ
କରଣ କୁଳରେ କାଳ ଲାଗିଲା ।” ପଟ୍ଟନାୟକେ ପିଣ୍ଡା ଉପରୁ ଚାଲି
ଡେଣ୍ଟପତି ମୋତେ ଅଞ୍ଜଳି କୁଣ୍ଡାର ପକାଇ ପରୁରିଲେ, “କ’ଣ
କ’ଣ ? କଥା କ’ଣ ଦେବାନ୍ ?” ମୁଁ ହକିଏ ନିରୋଳା ଜୀବାକୁ ଯାଇ
ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ କାନରେ ଭୁଲି ଭୁଲି କହିଲା “ଶୁରିଦିନ ତଳେ ପଥାନୀ
ମାନେ ନିସ୍ତ୍ରୀୟର ଅମୁକ ଶେଠୀ ଦରୁ ମାଲମତା ସବୁ ଲୁଠ ଭରାଇ
କର ତାକୁ ମାଡ଼ ମାରିଥିବାର ଆପଣତ ଜୀଣନ୍ତି ? ଏ କଥା କିଏ ନା
ଜାଣେ ? କେତେଜଣ ମନମେଳକ ସାହେବଙ୍କ ଆଗରେ କହିଗଲେଣି—
ଜଗୁ ଗୁଡ଼ାଏ ମଣିଷ ଅଣି ଏ କାଣ୍ଟ କରିଅଛି । ଏକଥା କଣ ସଜ ?
ମୁଁ ତ ଜଗୁନାମ ଶୁଣିନାହିଁ । ଶିନିଲିପୁର ଜଗୁନ ସୁରୁକ୍ତି ଅଛୁ କେତେଜଣ
ଥିଲେ, ମୁଁ ଜାଣେ । ଦେଖି ଅସିଲି, ସାହେବ ହୃକୁମ ଦେଲେ,—
“ପୋଲିଶ ହାତକଡ଼ ଦେଇ, ଜଗୁକୁ ଘେନ୍ଯିବ ।” ଜଗୁକୁ ରଖା
କରିବା ପାଇଁ ତ ଉପାୟ କରିଯିବ ନିଷ୍ଠ ପଟ୍ଟନାୟକ ମୋତେ ପରୁରିଲେ ।
ମୁଁ କହିଲା, “ଆପଣ ଯାଇ କହନ୍ତୁ, ଜଗୁ ନିସ୍ତ୍ରୀୟର ଧୋବାଘର ଲୁଠ
କରିନାହିଁ । ତାହାହେଲେ ଜଗୁ ଏକାବେଳକେ ଖଲସ ହୋଇଯିବ ।
ଆଜୁ କାହାର ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ନ କରି ସଲଖେ ସଲଖେ ହାକିମଙ୍କ
ନିକଟକୁ ଗୁଲିଯାନ୍ତି । ସାବଧାନ, ଆଉ ବେଳ ନାହିଁଟି ।” ନିଷ୍ଠ ପଟ୍ଟନାୟକ
ମୋତେ ସଙ୍ଗରେ ଯିବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଅମ୍ବେ ଦୁଇଜଣ
ସାହେବଙ୍କଠାକୁ ଗଲୁଁ । ମୁଁ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଡେବ ଅଗରେ ହୁଇଲା
କରାଇ, ଭିତରକୁ ଯାଇ ହାକିମଙ୍କ କହିଲା “ହଜୁର ନିସ୍ତ୍ରୀୟର ମୌଜାର
ଶେଠୀ ଧୋବାଘର ଲୁଠରାଜ କଥା ନିଧୂ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସବୁ ଜନା ।
ହଜୁର ତାକୁ ପରୁରିଲେ, ସେ ସବୁ କଥା କହିବେ । ଆଉ ମୋର
ପ୍ରାର୍ଥନା—ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କର ଜବାନବନ୍ଦ ନିଆୟାଉ, ନତେବେଳେ
ପରେ ପଥାନମାନଙ୍କ ସହିତ ମେଣ୍ଟଲେ, ସତ୍ୟକଥା କହିବେ ନାହିଁ ।”

ସାହେବ ତାଙ୍କ କଚେର ମେଳ ପାଖରେ ବସି ନିଧ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ ଡକାଇଲେ । ନିଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରକେ ଚଞ୍ଚଳ କହୁ ପକାଇଲେ “ସାହେବ, ସାହେବ, ଖୋବାଘର ଲୁଠ-ତରଜ ବେଳେ ଜଗୁ ସେଠାରେ ନ ଥିଲା, ମୁଁ ଜାଣେ” ।” ହାକିମ ସାନ୍ତି ଫାରମ ପୂର୍ଣ୍ଣ କର ନିଧ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ କଥିତ ବିଷୟ ଲେଖି ନେଇ ଉତ୍ତରରେ ମୁଁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲି—

ପ୍ରଶ୍ନ— ଅଛା ପଟ୍ଟନାୟକ, କେଉଁ ଖୋବାଘର ଲୁଠ ତରଜ ହୋଇଥିଲା; ତାହାର ଘର କେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ? ତାହାର ନାମ କଣ ?

ଉତ୍ତର— ତାହାଘର ନିଷ୍ଠୁର, ନାମ-ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ’ ମନେ ପଡ଼ୁନାହିଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନ— ଅତ୍ର କେଉଁ କେଉଁ ପଥାକ ଲୁଠ ତରଜ ବେଳେ ଥିଲେ ?

ଉତ୍ତର— ଜଗବନ୍ଧ ସ୍ଵର୍ଗୀ, ଆଜ ଅମୁକ ଅମୁକ ଛ ଜଣ । (ପ୍ରତିଦିନ ଘୋକର ନାମ କହିଲେ ।)

ପ୍ରଶ୍ନ— ଜଗବନ୍ଧ ପଟ୍ଟନାୟକେ ଅପଣାକର କିଏ ?

ଉତ୍ତର— ନିଯନ୍ତ୍ରଣ ପୁରୁଷ ।

ପ୍ରଶ୍ନ— ଏକ ଘର, ଏକ ଅନ୍ଦରେ ଅଛନ୍ତି ?

ଉତ୍ତର— ହିଁ ।

ହାକିମ ଅସମିମାନଙ୍କ ଗ୍ରେପୋର ସକାଶେ ପୋଲିସ୍ ନାମରେ ଉଥରଣ୍ଟ ଦେଇ ଅମୁମାନଙ୍କୁ ଦାୟ ଦେଲେ ।

ଦିନ ବାରଟା ସମୟରେ ମହାନଦୀ କୁଳପୁର କରବର ମୌଜା ଦିଗରୁ ଥିବା ଦଶତଣୀ ପଥାକ ଅଗେ ଆଗେ, ସେମାନଙ୍କ ପଛରେ ପ୍ରଜାବ ଜଣ ପ୍ରଜା ପାଥପୁର ଅଡ଼କୁ ଭାର ଆନନ୍ଦ ଉତ୍ସାହରେ ଗୁରୁ ଅଛନ୍ତି । ପଥାନମାନେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଉତ୍ସାହ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ଯେ— ଅତ ଅମୁମାନଙ୍କର ମାମଲ ତହିଁ ହେବ । ପଇସାଏବି ବେଶି କର ଦେବାକୁ ପଢ଼ିବ ନାହିଁ । ପାନ୍ଧାରମୋହନ ଉତ୍ସାହ ଦର୍ଶଣ କୁଳ ଅତ୍ତାରୁ

ସେଉଁ ସମୟରେ ନିଆଗର୍ତ୍ତ ବାଲିକୁ ଓହାର ଅଛନ୍ତି, ଠିକ୍ ଥେବା ସମୟରେ ଆପ ଦଶ ଜଣ କନ୍ଚେଷ୍ଟିବଲ୍ ଗୁଡ଼ାଏ ଗାଁ ଶୁଣିଥାଙ୍କୁ ଧରି ରଖି ନିଆର ଉତ୍ତରକଳ ଅତିହାରୁ ନାହିଁ ବାଲିକ ଓହାର ପଡ଼ିଲେ । ନିଆର ଟିକ୍ ମଧ୍ୟମୁଳରେ ଦୂର ପକ୍ଷର ଭେଟ ହେଲା । ଜଗୁନ ସୁରୁଦ୍ଧି, ଜଗବକୁ ପଢ଼ନାୟକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଧାନଙ୍କ ହାତରେ ହାତକଢ଼ି ପଡ଼ଇଲା । ପଛରେ ଯେଉଁ ନିଜାର ଜଣ ପ୍ରଜା ଗୁରୁଥୁଲେ, ସେମାନେ ପଛକୁ ବୁଲି ପଡ଼ି ପଲାଇଗଲେ । କେତେକ ମିନିଟ ମଧ୍ୟରେ କୃଥାରଙ୍ଗ ଅସାମୀ, କନ୍ଚେଷ୍ଟିବଲ୍ ଓ ଶୁଣିଥାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି, ଆଉ ଜନ ପ୍ରାଣୀର ଭେଟ ନାହିଁ ।

ଉପରଞ୍ଚକ ହାତମଙ୍କ କରେଇରେ କିଷ୍ଟିପୁର ଶୋଠୀ ଥୋବାର ମାମଲା ଡକର ହେଲା । ଦୁଇଜଣ ପ୍ରଜା ଗୁରୁଷ ସାମ୍ରା ସାମ୍ରାଦେବା ନିମନ୍ତେ ବାହାର ପଡ଼ିଲେ । ମାମଲା ସାବ୍ୟସ୍ତ ଦୋଇ ଯିବାରୁ ଅସାମ-ମାନଙ୍କର ଛିମାସ ଲେଖାଏ ରୁ ରୁ ଆଦ ହୋଇଗଲା ।

ମୁଁ ନିଧ ପଢ଼ନାୟକଙ୍କ ସହିତ ଯେଉଁ କୁଟ ବିଦିହାର କରିଥିଲା, ଡୋମପଡ଼ା ପରିଦ୍ୟାଗ ପୃଷ୍ଠେ ମେଥୁର କିଷ୍ଟକୁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରି ଅସିଥିଛି । ରଜ୍ୟ ଆଦୟ ନ ଦେବାରୁ ପଢ଼ନାୟକଙ୍କ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ତାଷ ଜମିରୁ ବେଦଖଲ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଯେପରି ଦୂରବସ୍ତ୍ର ସେଥିରେ ରଜନ୍ତି ଆଦୟ ଦେଇ ଜମି ଦଖଲ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସମ୍ବପର ନ ଥିଲା । ମୁଁ ତାଙ୍କର ଦେୟ ବକେୟା ଖଜଣା ଛୁଟାନନ୍ତିବ ଟଙ୍କା ନିଜ ହାତରୁ ଆଦୟ ଦେଇ ଚିରସ୍ତ୍ରୀୟ ରୂପେ ତାଙ୍କ ନାମରେ ଜମି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ୍ର କରିଦେଇ ଅସିଥିଛି ।

ପାଥ୍ୟପୁରରୁ ହାତମମାନଙ୍କ ତେବେ ଭାଙ୍ଗି ତାଳବସ୍ତ୍ର ମୁକାମକୁ ରମାନା ହେଲା । ଡୋମପଡ଼ା କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ତାଳବସ୍ତ୍ର ବୃଦ୍ଧତମ ଏବ ସବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରାମ । ସେଠାରେ ହାତମମାନେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମାମଲା ନିଷ୍ଠି କଲାପରେ, ଯେଉଁ ଦୁଷ୍ଟ ପଧାନମାନେ ଜେଲ୍ ନ ଯାଇଥୁଲେ, ତାଙ୍କ ନାମ ଲେଖାଇ ଦେବା ପାଇଁ ସାହେବ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମେଲିର ସରଦାର ପଧାନମାନଙ୍କ ନାମ କହିଲା । ହାତମ ନିଜେ ସେମାନଙ୍କ ନାମ ଲେଖୁ ନେଲେ । ବର୍ଷକ ସକାଶେ ସତରିତ୍ତ

ତହିବା ନିମନ୍ତେ ଲାମିକୁ ଦେବବା ସକାଣେ ସେମାନଙ୍କ ନାମରେ ପକୁ-
ଆଜ୍ଞା ବାବାରିଲା ।

ପରଦିନ ସକାଳେ ମୁଁ ବିଷାରୁ ବାହାର କରେଇ ପିଣ୍ଡା ଉପର
ତହିବା ମାତ୍ରକ ଦଶ ବାରଜଣ ପଥାନ ଓ ଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଥାନ ପ୍ରଜା
ଦିଣ୍ଡାତଳେ ଗୋହିର ଦାଘ୍ୟ କାହୁଥରେ ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ପଡ଼ିଗଲେ । ଅମ୍ବି-
ବତାର ରଖା କରନ୍ତୁ; ହଜୁର ଅମୁମାନଙ୍କର ମା-ବାପ, ରମାକରନ୍ତୁ ।’
ହୁକୁର ହେଲା, “ତୁମେମାନେ ଯେବେ ଆମ୍ବ କଥା ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ
କର, ତେବେ ରକ୍ଷା ପାଇପାର । ସମସ୍ତ ପଥାନ ଏକାବେଳକେ କହି
ସକାଇଲେ, ‘‘ଆଜ୍ଞା କରନ୍ତୁ, ଆଜ୍ଞା କରନ୍ତୁ ।’’

ଆମ୍ବ ପ୍ରଥମ କଥା—ତୁମେମାନେ ଆପଣା ଆପଣା ଜମି ଜରିବ
କରସା ଦେବ, କୌଣସି ପ୍ରକାର ଗୋଲମାଳ କରିବ ନାହିଁ ।

ପଥାନମାନେ—ଆଜ୍ଞା, ଆଜ୍ଞା, ଆଜ୍ଞା ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଦେଶ—କହୁଛ ଦୂର ଜମାରେ ଜମିର ଜମା ଭିଅଣ
ଦେବ ।

ପଥାନମାନେ—ଆଜ୍ଞା, ଆଜ୍ଞା, ଆଜ୍ଞା ।

ତୃତୀୟ ଅଦେଶ—ଗତ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷର ଖଜଣା କଳନ୍ତର ସହିତ
ଆଜି ସୁର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ଦୂରକୁ ସମସ୍ତ ମୌଜାର ପଥାନମାନେ ଦାଖଲ କରିବ ।

ଏହି ବିଷୟ ଘେନି ଅନେକ ପ୍ରାର୍ଥନା, ଅନେକ କଥା ରଦକଦ
ଉତ୍ତରେ ପ୍ରିର ହେଲା—ଖଜଣା ଠକା ଉପରେ କଳନ୍ତର ଧର୍ମିବ
ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭିନ୍ନ ବର୍ଷର ଖଜଣା ଦେବେ । ଅସନ୍ତ୍ର ବର୍ଷ ଫେଲ
ଅମଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାବ ଦୂର ବର୍ଷର ଖଜଣା ଚଲଇ ମହିକୁବ ରହିବ ।

ବିଶାର ସମସ୍ତ ପ୍ରଜା ଆପଣା ଆପଣା ଦେୟ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷର ଖଜଣା
ଘରେ ବାଜି ରଖୁଥିଲେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ବିଶାର—ରାଜକର କେବେହେଁ
ଦୂରେ ନାହିଁ । କେତେବେଳେ ହେଲେ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମାତ୍ର

ମାମଳ ଖର୍ଚ୍ଛ ସକାଶେ ପଧାନମାନେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ବର୍ତ୍ତର ଖଜଣା ପ୍ରକାଳଠାରୁ ଅସ୍ଵଲ କରି ନେଇ ଅଛନ୍ତି । ସୂତନୀ^୧ ମମସ୍ତ ପାଷ ବଷର ବକେୟା ଖଜଣା ଏକାବେଳକେ ଆଦାୟ ଦେବା ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସାଧାଗ୍ରହିତ ।

ହାକିମଙ୍କ କରେଶିଠାରୁ ଡୋମେଡ୍ରା ଇଲାକାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମକୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଟପା ବସି ଥିଲା । ହାକିମଙ୍କ କରେଶିଠାରୁ କୌଣସି ହିକୁମ୍ ବାହାରିବା ମାତ୍ରକେ କିଞ୍ଚିତାକ ପେହି ସମ୍ବାଦ ପ୍ରଗ୍ରହିତ ନେଉ ଥିଲା । ଶାଜ-ଦରବାରରେ ଖଜଣା-ଆଦାୟ ସମବରେ କଥା ପ୍ରାର୍ଥନା ହୋଇ ଯିବାରୁ ମମସ୍ତ ପଧାନ ଓ ପ୍ରଜାମାନେ ଖଜଣା ଅଣିବା ସକାଶେ ଅପଣା ଅପଣା ଗ୍ରାମକୁ ଧାରିଲେ ।

ପେହି ଦିନ ଦିବା ବାରେଷ୍ଟାରୁ ଖଜଣା ଅସ୍ଵଲ କାର୍ଯ୍ୟ ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ଶେଷରାତ୍ରି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଠର ହଜାର ଟଙ୍କା ଅସ୍ଵଲ ଦୋଇଗଲା । ଏଥି ଉତ୍ତରାବୁ ନିଜଗଢ଼ି କରେଶିଠରେ ଖଜଣା ଅସ୍ଵଲ ହେବାର ଅଦେଶ କରି ଅସ୍ଵଲ କାର୍ଯ୍ୟ ବନ୍ଦ କରାଇ ଦେଲା । ସତରାତିରାର ଜାମିନ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ପଧାନମାନଙ୍କ ନାମରେ ପରୁଆନା ବାହାରିଥିଲା, ହାକିମଙ୍କୁ ଜଣାଇ ତାହା ଚଦ୍ର କରାଇ ଦେଲା । ହାକିମମାନେ ତାଳବସ୍ତ୍ର ତଣ୍ଡ ଭାଙ୍ଗି ଖୋରଧା ତରଫକୁ ଗସ୍ତକୁ ବାହାରିଗଲେ ।

ତାଳବସ୍ତ୍ର କରେଶା ଭାଙ୍ଗି ନିଜଗଡ଼କୁ ଗୁଲିଆସିଲା । ରାଜାଥାଦେବ ରାଜନଥର ଗଛପଟ ଭୁଦ୍ୟାନସ୍ତ ତାହାଙ୍କ ନିଜ ନିର୍ଦ୍ଦିତ ପକାକୋଠାରେ ଥିଲେ । ଭୁଅସ ଭିତରକୁ ଆସନ୍ତି ନାହିଁ । ଭୁଅସର କାହାର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ବିଶାସ ନ ଥିଲା । ସେ କୋଠା ବାରନାରେ ଗୋଟାଏ ମାହୁଅ ଭିପରେ ବସି ଥିଲେ । ମୁଁ ଅସ୍ଵଲ ଟଙ୍କାଗୁଡ଼ିକ ଧରି ତାହାଙ୍କ ନିକଟରେ ଭିପସ୍ତି ଦେଲା । ଟଙ୍କା ତୋଡ଼ା ଦେଖି ରାଜାଘାଦେବ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ନାହିଁ, ଅମ୍ବେ ଏ ଟଙ୍କା ନେବୁ କାହିଁ । ତୁମେ ଅସ୍ଵଲ କରି ଅଣିଛୁ; ତୁମେ ନଥ । ଆମେ କେବଳ ବିଜ୍ଞାର ବନୋବସ୍ତୁ ଗୁଡ଼ିକୁ” । ଏଇକି କଥା କହି ସେ ଭିତରକୁ ଗୁଲିଗଲେ । ପାଖଲୋକ କବାଟ ଆଭିଜାର ଦେଲା । ବହୁ କଥା ଜଣାଇବାକୁ ଅବକାଶ ପାଇଲା ନାହିଁ ।

ରଜାଙ୍କ ନିକଟରୁ ବାହୁଡ଼ି ଅସି ରାଣୀ ମାତାଙ୍କୁ ଖବର ଦେଲି । ଉଥାବ ତତରିଆ ପଢ଼ିଆଏ ଅସି ସମ୍ବାଦ ଦେଲା, “ରଜାଧାରେ ସେ ସ୍ତୁଳେ ଟଙ୍କା ରଖିଲେ ନାହିଁ; ରାଣୀ ମାତା କପର ରଖିବେ ?” ଟଙ୍କା ରଖିବା ସକାଶେ ଗୋଟାଏ ସଂଦୂକ ବା ଫେରଟରୁ ମାରି ମଧ୍ୟ ପାଇଲି ନାହିଁ । ମୁଁ ମନରେ ବିଶ୍ଵରକଳ—ମୁଁ ଏପରି କି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି ସେ ଏତେ ଶୁଭାଏ ଟଙ୍କା ଦେଇଯିବ ? ପ୍ରକୃତରେ ସେ ସମୟରେ ଟଙ୍କା ପ୍ରତି ମୋର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଲୋଭ ନ ଥିଲା । ଅନେକ ହାତିମ ଓ ଅନେକ ଭଦ୍ରଲୋକ ମଧ୍ୟରୁତା କରି ମଧ୍ୟ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଲମାଳ ଭାଙ୍ଗି ପାରି ନାହାନ୍ତି । କଟକ ଓ କଲିକତାର କେତେଜଣ ବଡ଼ ବଡ଼ ଓହିଲ ବୁଝି ଜମାରେ ବନ୍ଦୋବନ୍ଦୁ କରଇ ଦେବାର ଆଶ୍ରାସ ଦେଇ, ରଜାଙ୍କ-ଠାରୁ ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ାଏ ହଜାର ଟଙ୍କା ନେଇ ସାରିଲେଣି । ରଜାଧାରେ କରନ କରି, ଓହିଲମାନଙ୍କୁ ଏହି ଟଙ୍କା ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ସେ ସମୟରେ ରଜାଧାରେବଙ୍କର କଟକରୁ ଦୁଇଟି ଶୁଣ୍ଡି ମହା-ଜନଙ୍କଠାର ପଞ୍ଚାଶଜାର ଟଙ୍କା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖା ଥିଲା । ରଜାଧାରେବଙ୍କୁ କିଛି ନ ଜଣାଇ, ସେହି ଅସ୍ତର ଟଙ୍କାଗୁଡ଼କ ଭାବୁଆ ଯୋଗେ କଟକ ଦେଇଥିଲା । ବାଲୁବଜାର ନିବାସୀ ଜଣେ ଶୁଣ୍ଡି ମହାଜନଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଟଙ୍କା ଦେଇ ରେଜେଞ୍ଚଲ ତମସୁକ ପିଟିରେ ଅସ୍ତର ଲେଖିଦେଲା ।

ଅନେକ ଶୁଭାଏ ଅମିନ ନିୟୁକ୍ତ କରି କିନ୍ତୁ କରି ବନ୍ଦୋବନ୍ଦୁ ସମସ୍ତ ମୌଜାର ଜରିବ ଏକାବେଳକେ ଆରମ୍ଭ କରାଇଦେଲି । ମୋହର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କାଟେଅବାର୍ତ୍ତ ଘୋଡ଼ା ଥିଲା । ସେହି ଘୋଡ଼ାରେ ଚରି ସମୟ ସମୟରେ ମଧ୍ୟରେ ଅମିନମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ଆସିଥିଲା । ସେଉଁ ସମସ୍ତ ସରଦାର ପଧାନ ଜୈଲ୍ ଯାଇଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଖଲୁସ ହୋଇ ଅସି ଜରିବରେ ବାଧା ଦେଇ ପାରନ୍ତି, ଏପ୍ରକାର ଅଶକା ମନରେ ଜାଗ୍ରତ ଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ମଧ୍ୟରେ ଜରିବ କାର୍ଯ୍ୟ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ଶେଷ ହୋଇପାରେ, ତାହାର ତେଣ୍ଟା କରୁଆଏ ।

ମଧ୍ୟରେ ଜରିବ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଜାଧାରେ କଟକ ଓ କଲିକତାରେ ବୁଲୁଆନ୍ତି । ସେ ଗଦିନସୀନ ଦେବା ଦିନଠାରୁ କିମାଗତ

ଛ ବର୍ଷକାଳ ନାନାପ୍ରକାର ମାମଲରେ ପଡ଼ି, ଅତିଶ୍ୟାର ଦ୍ରୋଗକରି ବୁଦ୍ଧିଭ୍ରଣ୍ଣ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ମାତା, ଭ୍ରାତା, ସମସ୍ତ ଗୃହର ଓ ଶୀ ପର୍ଯ୍ୟାନ୍ତ କାହାରିପଢ଼ି ତାଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସ ନ ଥିଲା । ନିଜାନ୍ତ ପ୍ରଯୋଜନ ନ ହେଲେ ସେ କାହାର ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ନିର୍ଜନ କୋଠା ଘରେ ବସି ନିଜେ ନିଜେ ବର ବର କର କ'ଣ କହୁଆନ୍ତି, ତାହାର ନାତ ବିଶିଥାଙ୍କୁଳରେ କ'ଣ ଲେଖୁଆନ୍ତି । ଏହା ତାଙ୍କର ନିଜ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ପରମର୍ଦ୍ଦ କରିବାର ଚିନ୍ତା ।

ସାନ-ନଥର ପ୍ରାଚୀର-ମୂଳ ପର୍ଯ୍ୟାନ୍ତ, ପଢିଲା ଜଙ୍ଗଳ ମାତ୍ରାସିଥିଲା । ଲୋକେ, ଜଙ୍ଗଳ ଅଡ଼େଇ ଆଡ଼େଇ ବାହାରକୁ ଯାଆସ କରୁଥିଲେ । ଅଜକୁ ଛବର୍ଷ ହେଲା, ଦାଣ୍ଡରୁ ଗୋଟାଏ ଦୁଇ ଉପାଦିବାକୁ ଲେକା ନଥିଲେ । ସରଦାଗମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଜଗୁଆଳ ବସେଆଏ । ନଥରକୁ କୌଣସି ପ୍ରକା ବା ନିଯୋଗ ଗୃହର ଯା'ଆସ କଲେ, ତାହାର ଘର ଲୁହ ତରଜ ହୃଦ-ଲୋକଟ ଉୟକରରୁପେ ପ୍ରହାରିତ ହୃଦ । ମୋହର ବସା ବା କରେଶାୟର ନଥରକୁ ଲୁଗିଆଏ । ମୁଁ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ସକାଳୁଁ ଦେଇ ବାହାର ଦେଖେ ଯେ ପଲକୁପଲ ଜଙ୍ଗଳ କୁକୁଡ଼ା ଦୁଆରେ ଚରୁଆନ୍ତି । ନଥର ସିଂହବାର ସମ୍ମର୍ଣ୍ଣରେ ଗେରଥାରୀ ତାରୁରକ ମନ୍ଦର ଓ ବେଢା ମୁଁ ସଞ୍ଜ ସକାଳେ ସେହି ବେଢା ମଧ୍ୟ ପକ୍ଷା ମେଲରେ ଅନ୍ତ ସମୟ ସକାଶେ ବୁଲେ । ଦିନେ ସକାଳେ ମନ୍ଦର କେଢା ସମ୍ମର୍ଣ୍ଣ ଫାଟକ ବାହାରେ ଗୋଟାଏ ଥିବା, ଦଶହାତ ଲମ୍ବ ଅହରାଳ-ସାପ ଗୋଟାଏ ତିନ୍ତିଲୀଗଛ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ନେପାଳୀ ମୂଷାକୁ ଧର ଖାଉଥିବାର ଦେଖି, ମୋ ମନରେ ବଡ଼ ଉୟକାତ ହେଲା । ବଣୁଆ ସବରମାନଙ୍କ ହାତରେ ନଥର ପ୍ରାଚୀର ମୂଳତାରୁ ଶବ୍ଦହାତ ପର୍ଯ୍ୟାନ୍ତ, ଜଙ୍ଗଳ କଟାଇ ସପା କରାଇ ଦେଲା । ଗଢ଼କାତ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ମୋ ପଙ୍କରେ ନିଜର ଗୋଟିଏ ଦୋହରା ବନ୍ଦକ ଥିଲା । ତାଙ୍କୁ ଶିକାସ ପାଇକ ମଧ୍ୟ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଥିଲା । ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳୁଁ ମୁଁ ଘରୁ ବାହାରବା ମାହିକେ ଶିକାସ ଦୂର ତିନଟା କୁକୁଡ଼ା ଶିକାର କରି, ଅଣେ ଦେଖାଏ ।

ଗୁର ପାଞ୍ଚ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ମୌଜାର ଜରବ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଅମୀନମାନେ ସଦର କରେଶାକୁ ଅଣି ଉଥରିଲା କର-

ପକାଇଲେ । ପକା ମୁକାଇଲ୍ ମଧ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଏବେ ଜମା ଭିଆଣ କିଂରୀବ । ସୁଦର୍ଶା ରାଜାସାହେବଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ରାଜାସାହେବ ସେ ସମୟରେ କଲିକତାରେ ଥିଲେ । ମୋ ପଦ ପାଇ ଗଡ଼କୁ ଅଇଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜାସାହେବଙ୍କ ମନର ଭାବ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଦେଖୁ ଅନନ୍ତର ଠିକଲା । ମୋ'ପ୍ରତି ଅବଶ୍ୟକ ଭାବ ନାହିଁ । କଷି କଷି କଥା କହନ୍ତି । ସଞ୍ଚ ପକାଇଲେ ଦୁଇଜଣ ନିରୋଳାରେ ଯୋଡ଼ାଏ ମାଝଥରେ ବସି ନାନାପ୍ରକାର କଥେପକଥନ କରୁଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜନେର ଭିଆଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପସ୍ଥିତ । ରାଜାସାହେବ ମାଣ୍ଡିଲ କରିଥାଏ ଅୟକ ଜମାରେ ଜମି ଭିଆଣ କରିବା ସକାଶେ ମୋତେ ହୃକୁମ ଦେଇ ବସିଲେ । ମୁଁ ଅନେକଥର ତାଙ୍କର ହୃକୁମର ପ୍ରତିବାଦ କରି, ରାଜାସାହେବଙ୍କୁ ବୁଝାଇଲା; କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିଥର ସେ ହସି ହସି କହନ୍ତି, “ବୁଦ୍ଧ, ଆପଣଙ୍କୁ ଏଇଟା କରାଇ ଦେବାକୁ ଦେବ ।” ରାଜାସାହେବଙ୍କ ସହିତ ରଦକଦରେ ପାଞ୍ଚ ଛା, ଦିନ ବିତିଗଲ୍ଲ । ଏଣେ ମଧ୍ୟ ପଧାନ ଓ ବଡ଼ ବଡ଼ ପ୍ରକାଶମଙ୍କୁ ବୁଝାଇ, ଯୁଜୁଁ ଦେଖାଇ, ସମ୍ମତ କରି ପକାଇଲ୍ । ମାଣପ୍ରତି ତାରଥା ବୃଦ୍ଧିଜମାରେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ଦେବାର କଥା ସ୍ଥିର ହେଲା ।

ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଚଉଦିପଣି ଶେଷ ହୋଇଅଛି, କୋର୍ ଅପ୍ ଓ୍ବାର୍ଡର ଅଧୀନରେ ଦେବାକାଳ କିଞ୍ଚାର ଏସିଷ୍ଟେଣ୍ସ ମେନେଜର୍ସ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ପଢ଼ କମିଶନରଙ୍କ ଅଧସର୍ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ରାଜାସାହେବଙ୍କ ମୋତେ ଶୁଣିଦେବାକୁ କୌଣସି ରୂପେ ସମ୍ମତ ହେଉ ନ ଥାନ୍ତି । ମୋତେ ମସିକ ଅଢ଼ିଲ ଶତ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ଅଣୀକାର କଲେ, ଆଜି ନିତିଶ ଟଙ୍କା ଲୁଧର ଶୁଣାମ୍ବ କାଗଜରେ ଏହିପରି ସର୍ତ୍ତ ଲେଖୁ ଦେବାକୁ କହିଲେ— ସେ କୌଣସି ଅପରାଧରେ ମୋତେ ପଦବ୍ୟତ କଲେ ମଧ୍ୟ ମୋହର ଯାବଜୀବନ ମୋତେ ମାସିକ ସେହି ଅଢ଼ାଇଶତ ଟଙ୍କା ଫେନସନ ଦେବେ । ରାଜାସାହେବ ଏବଂ ମୁଁ ଦୁଇଜଣ ଏକ ସଙ୍ଗରେ କଟକ ଆସି କମିଶନର ସାତ୍ତବନଙ୍କ ସହିତ ସାନ୍ତ୍ଵାତ କଲୁଁ । ରାଜାସାହେବ କମିଶନରଙ୍କ ମୋ ସମ୍ମରେ ଲଣାଇବାକୁ

ସାହେବ ମହୋଦୟ ହୁକୁମ ଦେଲେ-- “ନାହିଁ, ନାହିଁ, ଫଳାଗମୋହନ ବାରୁଙ୍କ ଶୁଣିଦେବାକୁ ହେବ । ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗର୍ବଶୀମେଷଙ୍କୁ ରିପୋଠ କରୁଯାଇଅଛି । ସେଥିର ଅନ୍ୟଥା ହେବ ନାହିଁ ।” ସାହେବ ମହୋଦୟ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ମୋତେ ଜକାଇ କହିଲେ, “ଏ ରଜାଟା ବାୟ୍ଦା, ଏହାର କଥାର ଠିକ୍ ନାହିଁ । ଏହାର କଥା ଶୁଣିବା ଭାବିତ ନୁହେ । ଆମେ ସରକାର ଉଚ୍ଚପରୁ ଅପଣଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଭୁଲପଦ ଦେବା ଭିନ୍ଦେଶ୍ୱରେ ଢେକାନାଳକୁ ଅଣାଉଥିବୁ ।”

ମୋହର ଡୋମପଡ଼ା ଦ୍ୟାଗ କରି ଢେକାନାଳ ଅସିବା କଥା ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା । ଡୋମପଡ଼ା ବିଲା ବନୋବସ୍ତର ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ବାକିଥିଲା, ଢେକାନାଳରେ ରହି, ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ନିକାଶ କରିଦେବି ବୋଲି ପ୍ରତିଶୁଭ ହେଲି ।

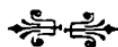
ମୁଁ କଟକରେ ଗୋଟିଏ ବସାଘର ତୟାର କରିବା ରଜାରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଜାଗା ଅନ୍ଦେଶଶ କରୁଥିଲା । ରଜାଘାହେବ ସେ କଥା ଶୁଣିଥିଲେ । ମୋର ଡୋମପଡ଼ା ଶୁଣିବା କେତେକ ଦିନ ପୁଣେ ମୋତେ ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇ କହିଲେ, “ଏହି ଟଙ୍କା ନେଉଁନ୍ତି; ଗୋଟିଏ କୋଠାଘର ତୟାର କରିବେ ।” ଏହି ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ଶୁଣି ଗୋଟିଏ ନେପାଳୀ ଦୂଷା ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ମେଜ ଉପରେ ଥିବା ଦୁଆତଟ ମୋତେ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ । ରଜାଘାହେବ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ବା ପଞ୍ଚଶହୀ ଦିନରେ ଟଙ୍କା ଅସ୍ତର କରି ନେବା ସକାଶେ ମୋତେ ପୁନଃ ପୁନଃ କହୁଆନ୍ତି । ତିନ୍ତି ସେ କଥାରେ ମୁଁ କଦାପି କର୍ଣ୍ଣପାତ କରି ନାହିଁ ।

ରଜାଘାହେବ ମୋତେ ଯେଉଁ ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ପୁରିଷାର ଦେଇଥିଲେ, କେତେଟା ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ଖରର କରି ପକାଇ ଅଛି; ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ନିଜ ଦ୍ୱାରରୁ ସେଉଁ ବଢ଼ି କାତ ଦୁଆତଟ ଦେଇଥିଲେ, ସେହି ଦୁଆତଟ ମୋ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଛି, ଶେଷଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିବ । ବର୍ତ୍ତିମାନ ସେହି ଦୁଆତରେ ଲେଖୁଅଛି । ମୋହର ସମସ୍ତ କବିତା, ସମସ୍ତ ଉପନ୍ୟାସ ଏହି ଦୁଆତ କାଳରେ ଲେଖା । ଦୁଆତ ପାଖରେ ବସିଲେ, ସେହି ରଜା ରଘୁନାଥ ମାନସିଂହ ଭୁମରବରଙ୍କ ଗମୀର ମୁଣ୍ଡି

ମନରେ ପଡ଼େ । ରାଜାସାହେବଙ୍କ ଉଚ୍ଛି ବୋଲି ଯେତୋଟି କଥା
ଲେଖିଅଛି, ସେ ଗୁଡ଼କ ଲେଖିବା ସମୟରେ ମନେପଡ଼େ—ଯେମନ୍ତ
ରାଜାସାହେବ ମୋତେ କହୁଅଛନ୍ତି, ମୁଁ ଲେଖୁ ଯାଉଅଛି ।

ପଞ୍ଚଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ତେଜାନାଳରେ ଏସିଷ୍ଟେଣ୍ୟୁ ମେନେଜର୍

(୧୮୭୭-୧୮୮୩)

ମୁଁ ୧୮୭୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଜରେମର ୧ ତାରିଖରେ ଏକାଶତ ଟଙ୍କା
ବେତନରେ ତେଜାନାଳରେ ଏସିଷ୍ଟେଣ୍ୟୁ ମେନେଜର ପଦରେ
ନିୟମ୍ଭୁତ ହେଲା । ସେଠାରେ ଛଥ ବର୍ଷ ରହିଲା ପରେ ମୋତେ କାର୍ଯ୍ୟରେ
ଇସ୍ତାଦ ଦେବାକୁ ହେଲା । ଡୋମପଡ଼ାରେ ମୁଁ ଯେପରି ପ୍ରଦେଶକ
କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଫଳକାମ ହୋଇଥିଲି, ତେଜାନାଳରେ ଠିକ୍ ତାହାର
ସଫଳତା ହେଲା । ପୀଡ଼ା ଏବଂ ବିପଦ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ସେମନ୍ତ ମୋ
ପଛେ ପଛେ ଗୋଡ଼ାଇ ଅଛନ୍ତି । ସୁଖ ସୌଭାଗ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅଭିଭ ନାହିଁ ।
ଦାରଦ୍ୟ, ଅର୍ଥ ସ୍ଵାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟ, ସୁଖ୍ୟାତି, ଅଖ୍ୟାତି, ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟ, ବିଦ୍ୟ ଯେମନ୍ତ
ପାଳି କରି ମୋ ଭୂପରେ ପଡ଼ୁଅଛନ୍ତି । ଚାକର ହେବା ଓ ଯିବା ମୋ
ଜୀବନର ନିତ୍ୟ ଘଟନା । ଚାକରର ବେତନ, ରାଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ
ପୁରୟାର, ନାନା ପ୍ରକାର ବାଣିଜ୍ୟରୁ ଲାଗଦାର ସମୟ ସମୟରେ
ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ଦସ୍ତଖତ ହୋଇ ଯାଏ । ପୁଣି ସମୟ ସମୟରେ
ଏକାବେଳକେ ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼େ ।” ଅନ୍ୟପ୍ରଭ ଅଭିରତ,
ଦିଲ୍ଲାଃ ପ୍ରାପନ, ପରହସ୍ତରେ ଅର୍ଥ ଗଛିତ ରଖିବା ମୋହର ସାମୟିକ
ଅଭିଭ ମୂଳ କାରଣ ଅଟେ । ଏତେ ଉଚ୍ଛ୍ଵାନ, ଏତେ ପଢନ ପର୍ଯ୍ୟାୟ-
କ୍ରମେ ଏତେ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ସତରାରର ମନୁଷ୍ୟ ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟେ
ନାହିଁ ।

ମୁଁ ଡେକ୍କାନାଳ ଯିବା ବେଳେ ମନ୍ଦାରୁଜା ଭଗୀରଥ ମହେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ପରକାଳ ଗମନ କରିଥିଲେ । ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଭାଷାର ପ୍ରଚାର, ରଂଗଜା ସ୍କୁଲ, ଟୋଲ୍, ଦାତବ୍ୟ ଓ ଶାଖାକ୍ଷେତ୍ର, ରଜଦାଣ୍ୟ-ନିର୍ମାଣ ଡେକ୍କାନାଳର ଏସମୟ ବିଷୟରେ ସେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ସେ ନିଜେଜଣେ ସହୃଦୀ ଏବଂ ଉତ୍ସଳ-ଭାଷାବିଜ୍ଞାନ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ପ୍ରତିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାତାରୁ ରାତ ଦଶ ଘଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଭାକର ବିଷୟ । ଦିନେ ଉତ୍ସଳ ଭାଷା ଏବଂ ଦିନେ ସହୃଦୀ କାବ୍ୟର ଚର୍ଚା ହୁଏ । ନିଜ ଘର୍ତ୍ତରେ ବୃଦ୍ଧଭୂମ ଭାଗୀରଥୀ ସର୍ବ-ବର ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ୟ କାର୍ତ୍ତି । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍କୁଲକାୟ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ବସିବା ଚୌକୀ ସ୍ଥାନରେ ଭବରେ ନିର୍ଦ୍ଦିତ ଦେଉଥିଲା । ସେଥିରେ ଦୁଇଜଣ ମନୁଷ୍ୟ ପଛଜରେ ବସି ପାରନ୍ତି । କଟକ ପ୍ରିନ୍ସିପିକାଲୀ ଯନ୍ତ୍ରାଳୟକୁ ସେ ସମୟ ସମୟରେ ଅସ୍ଥିରିଲେ । ସେଥିସକାଶେ ତାହାଙ୍କ ପାଇଁ ଦୁଇଗୋଟି ଚୌକୀ ଦ୍ଵିତିତ ଉପରେ ସବଦା ଥୁଆ ହୋଇଥାଏ । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲା । ଗୋଟିଏ ପରାମରଶ ତାଙ୍କ ସହୃଦୀ ମୋର ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ ଦୋଇଥିଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ସେ ମୋତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମେହି ତଣ୍ଟ୍ରରେ ଦେଖିଥିଲେ ।

ଭଗୀରଥ ମହେନ୍ଦ୍ର ଅପୁତ୍ରିକ ଥିବାରୁ ବୌଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ବୃଦ୍ଧୟ ପୁନର୍କୁ ସେ ପୋଷ୍ୟ ପୁନଃ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସେହି ପୋଷ୍ୟ ପୁନର୍କ ନାମ ଦାନବଙ୍କୁ ମହେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର । ଭଗୀରଥ ମହେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରଲୋକ ଗମନ ଭାବରେ ଦାନବଙ୍କୁ ମହେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ରାଜା ହେଲେ । ମୁଁ ଡେକ୍କାନାଳ ଯିବା ସମୟରେ ସେ ନାବାଳକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଧାଇବାର ଅବ୍ୟବହତ ପରେ ରଜ-ସରକାରର କର୍ମଚାରୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ସକାଶେ କମିଶନର ଡେକ୍କାନାଳ ଗଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନେତ୍ରେକ ବିଭାଗର କର୍ମଚାରୀ-ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ଭାବରେ ରାଜାଙ୍କ ନିଯୋଗ ଖଣ୍ଡଣୀ ଗୁରୁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେ ବିଭାଗର ଗୁରୁ ଥିଲେ ବାସ୍ତବ ଜଣ । କମିଶନର ହୁକୁମ କଲେ— ଗୋଟିଏ ପିଲା ରାଜା ପାଖରେ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ ଗୁରୁ ରହି, ଗୋଲମାଳ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେ । କମାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । କାଠ ଲାଗି ଗୁରୁ ତାରଜଣ, ଜଣ ବିଶୁଦ୍ଧ ଦାନ୍ତକାଠି ସକାଶେ ତାଳ ଖଣ୍ଡେ

କାଟିଆଣେ; ଜଣେ ସେ ତାଳକୁ କାଟି ଉପସୁକୁ ମାପରେ ଦାନ୍ତ୍ରବାଠି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ; ଜଣେ ବାହାର ପାଖରୁ ସେ ଦାନ୍ତ୍ରକାଠି ଦେନିଯାଇ ମଣିମାଙ୍କ କାଠିଲୁଗି ପ୍ରାନରେ ଥୋଇଦିଏ । ଚର୍ଯ୍ୟ ତାକରଣ ଶର୍ଷମୁକୁ ଦସ୍ତକୁ ବଢାଇଦିଏ । ସାହେବ ଛନ୍ଦିଜଣ ତାକରକୁ ବାହାର କରିଦେଇ, ଜଣେ ମାତ୍ର ରଖିଲେ । ଏହିପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭଗରୁ ମଧ୍ୟ ତାକର କମାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଖନାୟରେ ଦୁଆର (ପାତକ) ଦ୍ଵାରାଣ ଥିଲେ କୁଜଣ । ଦୁଇଜଣଙ୍କୁ ରଖି, ତାରିଜଣଙ୍କୁ ବାହାର କରିଦେଲେ । ପଦବୁଦ୍ଧ ଦୁଆରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ କଟକ ଜିନ୍ଦାବାସୀ ଥିଲା । ସେ ତାହାର ତାବିର ରଣା ପାଇଁ ମୋତେ ଧରିପଡ଼ିଲା । ମୁଁ ତାକୁ କମିଶନରଙ୍କ ପାଖରୁ ନେଇଯାଇ କହିଲି, “ଏହି ପାରକଟ ନ ରହିଲେ, ରଜାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ରଳିବ ନାହିଁ । ଏହି ପାରକ ରଜାଙ୍କ ସକାଶେ ମିଶ୍ରାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ, ପାଉଁରୁଟି ଦୟାର କରି ଜାଣେ ।” ସାହେବ ହୃଦୟମୁକ୍ତ କଲେ—“ଏପରି ପାରକ ଜଣେ ରହିବା ଅବଶ୍ୟକ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ମାସିକ ବେଚନ ସାତଟକା ପ୍ରାଲେ ଛିରିଶ ଟଙ୍କା ଦେବା ଛାତିବ ।” ସେ ସେହି ବେଚନରେ ରହିଗଲା ।

ମୁଁ ତେଜାନାଳରେ ମାସେ ମାତ୍ର କର୍ମ କଲ ଉତ୍ତରରେ ପୂଜା ବନ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଏହି ଅବସରରେ ବାଲେଗର ଥସି, ବାଳକା ଧୀଟିକୁ ତେଜାନାଳ ଦେନିଗଲା । ମୋହର ପ୍ରଥମ ଧୀର ବାଳକା କନ୍ୟାଟି ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗରେ ଯାଇଥିଲା । ଏହିଷ୍ମେଷ୍ଟ ମେନେଜର ରହିବା ସକାଶେ ସୁତ୍ତବ ଘର ନ ଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଯାଇ ତାକବଙ୍ଗଳାରେ ରହିଲା । ପରେ ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍ ପାହେବ ଶୁଦ୍ଧ ନିର୍ମିଣ ସକାଶେ ଛାଶବ ଟଙ୍କା ମଞ୍ଚୁର କଲେ । ଗଡ଼ଠାରୁ ଅଳ୍ପଦୂର ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଗୋଟିଏ ଯୋଗ ନିବିଡ଼ ବାହୁଦିନ ଥିଲା । ବାହୁଦିନ କଟାଇ ଅପଣା କଲୁନା ଅନୁସାରେ ନିଜ ତତ୍ତ୍ଵବିଧାନରେ ଗୋଟିଏ ଘର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଲା । କର୍ମଟି ସଞ୍ଚୁଣ୍ଡ କରିବାକୁ ଶୋଳିଶବ୍ଦ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ଏକହଜାର ଟଙ୍କା ହାତରୁ ଦେଇଥିଲା । ଏହିଷ୍ମେଷ୍ଟ ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍ ରାଷ୍ଟ୍ର ନନ୍ଦବିଶ୍ୱାର ଦାସ ବାହାଦୁର ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍ରୁକୁ ଜଣାଇ ସରକାରୀ ଚନ୍ଦବିଲରୁ ସେ ଟଙ୍କା ମାତ୍ରେ ଦିଅନ୍ତର ଦେଇଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ମୋହର ଗୋଟିଏ ପୁଣି ଜାତ ହେଲା । ଜ୍ୟୋତିଷ-
ମାନେ ଗଣନାକରି କୋଣ୍ଠି ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ଶାନ୍ତି ବାରଟା ସମୟରେ
ଜନ୍ମ, ସୁତରାଂ ସିଂହ ରାଶି । କିନ୍ତୁ ସେ ଦିବସ ସିଂହ ରାଶିରେ ଜାତ ସନ୍ତ୍ରା-
ନର ସୁତିକାଗାରରେ ମୃତ୍ୟୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି । ଶିଶୁଟ ଛୁଅମାସ ମାତ୍ର ବଞ୍ଚି
ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ରୋଗରେ ମରିଗଲା । ତାହାର ନାମ ଦେଉଥିଲା
ମନୋମୋହନ । ସୁଗଠିତ ମୁଖ୍ୟ—ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟରେ ତିହିତ
ରହିଥିଲା । ପୁଷ୍ଟ ମରିଯିବାରୁ ଜଗତ୍ ପସାରଟା ମୋତେ ଅନ୍ଧକାରମୟ
ଜଣାଗଲା । ମୋ ଶୀଳ ଅବସ୍ଥା ଅଧିକତର ଘୋରମୟ ହୋଇଥିଲା ।
ତାଙ୍କ ମନରେ ସାନ୍ତୁନା ଦେବାପାଇଁ ବନ୍ଦରାମ ଦାସ ରାମାୟଣ ପାଠ
ଅରମ୍ଭ କରଇଲା । ପ୍ରତିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆସି
ପୋଖ୍ରି ପାଠକରନ୍ତି । ମୋ ଶୀଳ ତ ଦୂରର କଥା । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେ ପାଠ
ବିତ୍ତ ବୁଝି ପାରେ ନାହିଁ । ପୁଷ୍ଟକପାଠ ବନ୍ଦକରଇ ଦେଲା । ଡେଙ୍କା-
ନାଳ ମହାରାଜାଙ୍କ ପୁଷ୍ଟକାଳମୟରୁ ସ୍ଵର୍ଗ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଅଣି
ପଦ୍ଧାନୁବାଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦିନବେଳେ ଅନୁବାଦ କରେ,
ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଶୀଳୁ ଶୁଣାଏ^{*} । ପଦ୍ଧରୁଢ଼ିକ ପଢ଼ିଯିବା ମାତ୍ରକେ ସେ
ବୁଝି ଯାଉଥିଲେ । ସେ କିମଣି ପୁଷ୍ଟଶୋକ ପାଶୋରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
ବାଲ ବା ଅଦିକାଣ୍ଡ ରତନା ଓ ଶ୍ରୀପା ସମାପ୍ତ ହୋଇଗଲା । * ବାଲକାଣ୍ଡର

* “ରାମାୟଣ ବାଲକାଣ୍ଡ” ର ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ସମୟରେ ସେଥିରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉତ୍ସର୍ଗ-ପଦ
ସ୍ଵର୍ଗ ଥିଲା ।

“To

John Beames Esquire B. C. S.
Honoured Sir,

I beg most respectfully to dedicate this work to you
as a token of the affectionate gratitude which Orissa has
always felt towards you for the intelligent and heart-felt
interest you have evinced in the improvement of the Oriya
language and in the welfare of her people.

Dhenkanal
1880

I am,
Honoured Sir,
Your most obedient servant,
Phakir Mohan Senapati,

ଏହି କବିତ ପ୍ରତି ଲେଖକଙ୍କର ମନୋରତ ଅନୁମିତ ହେବ । ପ୍ରକାଶକ

ମୁଦ୍ରିତ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ବିନାମୂଳରେ ସବସାଧାରଣରେ ଚିତରଣ କରି-
ଦେଲା ; କିନ୍ତୁ ୪ ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଅନୁବାଦ ଏବଂ ପାଠ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ମୋ ସ୍ତ୍ରୀ ହାତଯୋଡ଼ି, ପୁରୁଷରେ, ନିଶ୍ଚଳମନରେ ମୋ ସମ୍ବୁଝରେ
ବସି ଶୁଣୁଆନ୍ତି । ସେ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ବାହ୍ୟଜୀବ ନ ଥାଏ । ରାମ
ବନକାଷ ଆରମ୍ଭତାରୁ ତାଙ୍କ ନେତ୍ରରୁ ଲୋତକଥାରୁ ବହିବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ପାଠ ସମାପ୍ତି ଭାବରେ ଦେଖେ, ଲୋତକପାତରେ ସମ୍ବୁଝସ୍ତ ତୁମି ଖଣ୍ଡ
ତିନ୍ତି ଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତିଦିନ ରାମାୟଣ-ପାଠ ସମୟକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି ।
ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସମୟ କର୍ମ ତ୍ୟାଗକର ଦୂରଜଣ୍ଟ ଆସନ
ପକାଇ ବସିଥାନ୍ତି । କୌଣସି କୌଣସି ଦିନ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ
ରାମାୟଣ ପାଠହୁଁ । ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଅନୁବାଦ ସମାପ୍ତ ହେଲା । ମୋ
ସ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ, “ଥମେମାନକ ପୁରୁଷକାଣେ କି ପାଇଁ କାନ୍ଦବୁଁ ?” ପୁରୁଷ
ଅମୃମାନଙ୍କ ନାମ ରଖା କରିବ—ଏଥିପାଇଁ ସିନା ?” ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡିକ
କାତରେ ଧର କହିଲେ, “ଏହି ପୁସ୍ତକ ଅମୃମାନଙ୍କର ପୁରୁଷ—ତିରକାଳ
ଅମୃମାନଙ୍କର ନାମ ରଖା କରିବ ।” ଏହି ସମୟରେ ଅମୃମାନଙ୍କର
ଦ୍ଵିତୀୟ ପୁରୁଷ ଜାତ ହେଲା—ଜନ୍ମ ୧୮୮୧ ଖ୍ରୀ ଅଧିକାବର
୧୯ ତାରିଖ ।

ଏହି ସମୟରେ ଭାକୁଳର ସ୍ଥାଯୀ କମିଶନର ଉତ୍କଳ-ବନ୍ଦ
ରେବେନ୍ଟା ସାହେବ ତିନିମାସ ସକାଣେ ରେଉନିଉ ବୋର୍ଡର ମେମର
ହୋଇ ଯିବାରୁ, କଟକ ଜିଲ୍ଲାର କଲେକ୍ଟର ଜନ୍ମ ବାମସ କମିଶନର
ପଦରେ ନିୟମିତ ହେଲେ । ରେବେନ୍ଟା ଓ ବାମସ ସାହେବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ମନୋମାଳନ୍ୟ ଲେ ଅସୁଥିଲା । ବୋର୍ଡର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ସମାପ୍ତି
ଭାବରେ ରେବେନ୍ଟା ସାହେବ ଅନ୍ୟତ୍ର କମିଶନର ପଦରେ ନିୟମିତ
ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଜନ୍ମ ବାମସ, ସ୍ଥାଯୀ ରୂପେ ଉତ୍କଳରେ ରହିଯାଇ
ଆନ୍ତି । ମାତ୍ର ବାମସ ସାହେବଙ୍କର ଉତ୍କଳର କମିଶନର ପଦରେ
ନିୟମିତ ରେବେନ୍ଟା ସାହେବଙ୍କର ବାହ୍ୟମୟ ନୁହେ । ରେବେନ୍ଟା
ସାହେବ ଅନୁବାଦ ସକାଣେ ଉତ୍କଳଙ୍କ ଫେର ଅବିଲେ । ଜନ୍ମ ବାମସ
ଅପଣାର ପୂର୍ବ ପଦରୁ ବାହୁଡ଼ିଗଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଦୂର ହାକିମଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦ ପ୍ରବଳତର ରୂପେ ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ସମୟରେ

ଲେପନେଣ୍ଠା ଗବର୍ଣ୍ଣର ଓଡ଼ିଶା ଗସ୍ତକୁ ଅସି ଥିଲେ । ହାକିମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏପ୍ରକାର ବିବାଦ ବିଷୟରେ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଶୁଣିପାରି କହିଲେ, “Orissa wants new blood” ରେଉସ୍ତ୍ରୀ ବର୍ଷମାନର କମିଶନର ପଦରେ ଛନ୍ଦମୟ ଶାମୟ, ଶ୍ରୀହଟୁର ଜନ୍ମ ଏବଂ କମିଶନର ପଦରେ ନିୟମିତ୍ତ ହୋଇ ଥାଏଲେ—ହୁଥି । ଶାମୟ ମୋର ପରମ ବନ୍ଦୁ ଓ ସହାୟ ଥିଲେ । ସେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ରହି ହେବା ଦିନରୁ ମୋର ଭାଗ୍ୟାକାଶ ପରବର୍ତ୍ତି ହେବାକୁ ଲୁଗିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ମୋର କେତେକ ଶତ୍ରୁ କମିଶନର ସାହେବଙ୍କ ନିକଟକୁ ମୋ ନାମରେ ବେନାମି ଦରଖାସ୍ତ ପଠାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଦରଖାସ୍ତର ମର୍ମ, ମୁଁ ବିଶ୍ଵରପ୍ରାର୍ଥମାନଙ୍କଠାରୁ ଛାହୋଇ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏଁ । ବେନାମି ଦରଖାସ୍ତ ହାକିମମାନେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ମୋ ନାମ ସମ୍ମର୍କ ଥିବାରୁ ଦରଖାସ୍ତ ଲିଖିତ ବିଷୟ ତଦନ୍ତ ନିମନ୍ତେ ଏପିଶ୍ଚେଷ୍ଟୁ ସୁପରିଷେଣ୍ଟେଣ୍ଟ ରାଷ୍ଟ୍ର ନନ୍ଦକଣ୍ଠେର ବାହାଦୁର ଅସିଲେ । ଅପରପାତରେ ତଦନ୍ତ କରିବାରୁ ସମ୍ଭବ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲା ସେ ଦରଖାସ୍ତ-ଲିଖିତ ବିଷୟ ମିଥ୍ୟା ଥଟେ । ନନ୍ଦକଣ୍ଠେର ବାବୁ ଏବଂ ମେନେଜେର ବନମାଳୀ ବାବୁ ଦୁଇଜଣ ଏକଟ କମିଶନର ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ମୋ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥୋପକଥନ ସମୟରେ କହିଲେ, “Fakir Mohan Babu is a very honest man” (ଫକିର ମୋହନ ବାବୁ ସାଧୁ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ ।) ମାତ୍ର ସାହେବ ମହୋଦୟ ଛାଡ଼ିର ଦେଲେ, “I have no faith in that man” (ମୋହନ ସେହି ଲୋକ ଉପରେ ବିଶ୍ଵାସ ନାହିଁ)

ବେନାମି ଦରଖାସ୍ତ ପୁଣିକ ବ୍ୟଥି ହୋଇଯିବାରୁ ଗୋଟିଏ ଦ୍ୱାନାମି ଦରଖାସ୍ତ କମିଶନର ସାହେବଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ମୁଁ କେତେକ ଶତ ଟଙ୍କା ଛାହୋଇ ନେଇଥିବାର କଣେ ଲୋକ ଦରଖାସ୍ତ ଦାଖଲ କଲା । ସାହେବ ହୁଏ ତଦନ୍ତ କରିବାକୁ ଲୁଗିଲେ । ମୁଁ ନ୍ୟାୟରୁପେ ତାହାର ମୋକଦମା ଡିବ୍‌ମିସ୍ କରଦେଇଥିବାରୁ

ସେ କୋଧ-ପରବଣ ହୋଇ, ମୋ ନାମରେ ମିଥ୍ୟା ମାମଲ ଅଣିଥିବା
କଦନ୍ତରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ସେହି ଦରଖାସ୍ତକାରୀ ଦଣ୍ଡ-ବିଦ୍ୟୁତ
ଆଇନର ୨୧୯ ଦିନାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ମିଥ୍ୟା ମାମଲ କରିଥିବା ଅପରାଧରେ
ଅଚିକ୍ଷେତ୍ର ହେଲା ।

ଢେଳାନାଳ ଅବସ୍ଥାକ କାଳରେ ମୁଁ ପୀତିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ।
ପୀତା ଦିନକୁ ଦିନ ବର୍ତ୍ତବାବୁ ଲାଗିଲା । ମୁଁ ଛାତ୍ର ମାସର ଛୁଟ ନେଇ
ବାଲେଶର ଗୁଲି ଆସିଲା । ମୋର ଅନୁପସ୍ଥିତ ସମୟରେ ମେନେଜର
ବାବୁ ମୋର ଅନିଷ୍ଟ କରିବାର ଗୋଟିଏ ସୁଯୋଗ ପାଇଗଲେ । ମୁଁ
ଗୋଟିଏ ମାମଲ ନିଷ୍ଠ କରିଥିଲା । ସେହି ମାମଲର ଅପିଲ ହେଲା ।
ଉପର ଅଦାଳତକୁ ନଥି ପଠାଇବା ସମୟରେ ଦେଖୁଲି ଯେ ମୁଁ ନିଜେ
ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଚାଟକୁଟ କରି ଥିବାରୁ ରାୟ ଫର୍ଦର ଲେଖା ଗୁଡ଼ିକ
ବଢ଼ ଅଷ୍ଟଙ୍କୁ ହୋଇଥାଇଲା । ମୁଁ ସେହି ରାୟ ଫର୍ଦଟା ତରି ପକାଇ
ପରିଷାରରୂପେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ରାୟ ଲେଖିଦେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଲେଖାଟା
କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଅଦଳ-ବଦଳ କରି ନାହିଁ । ଯାହା ଲେଖାଥିଲା,
ଠିକ୍ ସେହି କଥାଗୁଡ଼ିକ ନକଲ କରି ଦେଇଥିଲା ମାତ୍ର ।

ମୁଁ ମୋକଦମା-ନିଷ୍ଠର ଅନେକ ଦିନ ଭୁବନେଶ୍ୱରେ ରାୟ ଲେଖେ,
ଏବଂ ସରଜମିନକୁ ନସାଇ ସରଜମିନ ଉଦନ୍ତ ନିରାକୃତ ବୋଲି,
ରାୟରେ ଭୁଲେଖ କରେ—ଏହି ଦୂର ଗୋଟି ଦୋଷ ଭୁଲେଖ କରି
ମେନେଜର ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍ରେଷନ୍ ପାଖକୁ ଉର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଲେ, ଏବଂ ସେଥିରୁ
ପ୍ରମାଣ ସକାଶେ ଭଲ୍ଲ ମାମଲର ନଥିପଠାଇ ଦେଲେ । ସୁପରିଷେ-
ଷେଣ୍ଟ୍ରେଷନ୍ ସାହେବଙ୍କ ଅପେସବୁ କେବିଯୁଦ୍ଧ-ତଳବ ତତି ବାଲେଶରରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେ ସମୟରେ ମୁଁ ଶୟାଗତ । ମୋର ପରମ-
ହତେଷୀ ବନ୍ଦୁ ରାୟ ନନ୍ଦିଶ୍ଵାର ଦାସ ବାହାଦୁରଙ୍କ ରୁପ୍ତ ତଠର
ପରମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ମୁଁ ଗୁରୁରେ ଉପସାଦା ଦେଲା । ୧୮୮୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ
ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୩୦ ତାରିଖରେ ମୋର ଢେଳାନାଳର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ଶେଷ
ହେଲା ।

ଶୋତ୍ର ପରିଚ୍ଛଳକ

ଦିନ୍ୟା-ଦେବାଳୀ (୧୮୮୦-୧୮୮୧)

ଡେକାନାଲକୁ ଗୁଲିଆଁ ବାଲେଶରରେ ବ୍ୟଥିବସି ରହିଥାଏ । କିମେ ଅରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କଲି । ରୂପାୟୁଗ-ସାତକାଣ୍ଟ ଲେଖୁ ସାର ମହା-ଭାରତ ଲେଖା ଆଗମ୍ବ କରି ଦେଉଥିଲା । ଦିନମାଳରେ ଉନ୍ନି ଗୁରୁ ଦୟା ବସି ମହାଭାରତ ଅନୁନ୍ଦାଦ କରେ ପେହି ସମୟତା ପରମ ସ୍ଵରେ ଅଭିବାହିତ ହୁଏ । ରୂପାୟୁଗ କେତେବେଳେ କାଣ୍ଟ ଶ୍ରପା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଅବଶିଷ୍ଟ କାଣ୍ଟମାଳ ଶ୍ରପା ସକାରେ ଅର୍ଥାଭବ ହେଲା । ଲୁମାର ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ରବୃତ୍ତ ସାତକାଣ୍ଟ ରୂପାୟୁଗ ଶ୍ରପାର ଦେବାକୁ ସ୍ଵର୍ଗାତ୍ମକ ହେଲେ । ପ୍ରକାଶକ ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ରୂଜା ଶ୍ରଦ୍ଧାମାଳଙ୍କ ଦେ ବାହାରୁ ରଙ୍ଗ ନାମରେ ପୁଣ୍ୟକ ମୁଦ୍ରିତ ହେବା କଥା ହୁଇ ହେଲା । ରୂଜା ବାହାରୁ ପୁରସ୍କାର ଦ୍ରବ୍ୟ ମୋତେ ଥାଇଁ ସାତ ଶତ ଟଙ୍କା ଦେଲେ । ଦୂଷରୁ କିନ୍ତୁ ଦେଖା ଦିଲା । ସେହି ଟଙ୍କାରେ ସମସ୍ତ ଦେଖା ପରିଶୋଧ କରି ପକାଇଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ନିବାନ୍ତ ଅର୍ଥାଭବ । ଦିବାନଶି ଉପାର୍ଜନର ଉପାୟ ଅନ୍ଦେଶଣର ବ୍ୟସ୍ତ ଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ଦିନି ସକାଳ ଓଳ ଢାକରେ ଉନିଖାଣ୍ଟ ଚଠି ପାଇଲା । ଦୁଇ ଖଣ୍ଡ ଚଠି ପିଟାଇ ପଢ଼ିଲା । ତୁଙ୍ଗୟ ଚଠି ଖଣ୍ଡ ପଡ଼ିବାକୁ, କେଜାଣେ କପାଳେ, ସେ ସମୟରେ ମେର ମନ ବଳିଲା ନାହିଁ । ମୋ ଶୋଇବା ପଲକ ପିଲାନା ପାଞ୍ଚରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଚଠି ପଢ଼ୁଥିଲା । ଅପଠିତ ଚଠି ଖଣ୍ଡିକ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ପଢ଼ିବ ମନେକରି, ମଣ୍ଟିଙ୍ଗାଳ ଉଦ୍‌ଦେଶେ ଗୁଡ଼ିଦେଇ, ସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଶୁଣିଗଲା । ସେ ଚଠି ଖଣ୍ଡିକ ପଡ଼ିବାକୁ ଅତି ମନ୍ତରେ ପଢ଼ିଲା ନାହିଁ । ସେହି ସମୟରେ କଳିକଟାରେ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରଦର୍ଶନ ବସିଥିଲା * । ତହିଁ

* In the year 1883-84 an international exhibition was held in Calcutta. It was the first undertaking of its kind in India [Buckland's 'Bengal' P 799]

ପରଦିନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଦେଖିବା ସକାଶେ କଲିକତା ଗୁଲିଗଲି । ପନ୍ଦର କୋଡ଼ିଏ ଦିନ ଉତ୍ତରେ ବାଲେଷରକୁ ଫେରିଥୟି, ଧୋବା-ଘରକୁ ଦେବା ସକାଶେ ବିହଣା ଲୁଗା ସମସ୍ତ ବାହାର କଲି । ମାଣ୍ଡି ଖୋଲ ମଧ୍ୟରୁ ଚିଠିଖଣ୍ଡ ବାହାର ପଡ଼ିଲା । ପିଟାଇ ପଢ଼ିଲି—କେଉଁ-କେଉଁ ମହାରଜା ଲେଖି ଅଛନ୍ତି ଯେ, ମାସିକ ଦେଉଶତ ଟଙ୍କା ଦରମାରେ ମୋତେ ତାଙ୍କ ବିହାରେ ମେନେଜର ନିୟୁକ୍ତ କରିବାକୁ ତାଙ୍କର ଇତ୍ତା; ମୁଁ ସମ୍ଭବ ଅଛି କି ନାହିଁ, ଶୀଘ୍ର ଉତ୍ତର ଦେବି । ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଜାଣିଲି, ମୋ'ଠାରୁ ଉତ୍ତର ନ ପାଇବାରୁ, ଦଶପଞ୍ଚାର ମେନେଜର ବାଲେଷର-ନିବାସୀ ବାବୁ କୁଞ୍ଚିତବିହାରୀ ଦେ ସେହି ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ଅର୍ଥୋପାର୍କ୍‌ନର ଚେଷ୍ଟା ନ କଲେ, ନ ତଳେ । ଗଡ଼ଜାତର ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍‌ ସୁତ୍ତି ସାହେବ ବଦଳ ହୋଇ ଅନ୍ୟତଃ ଗୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ସୁତ୍ତାଂ ଗଡ଼ଜାତର କୌଣସି କିନ୍ତୁ ରେ କର୍ମ ପାଇବାର ଖୁବ୍ ସମ୍ମାବନା ଜାଣି, କଟକ ଗୁଲିଗଲି । ମୋର ପରମବନ୍ଧୁ ଏବଂ ସହାୟ ରୟ ନନ୍ଦିଶ୍ଵର ଦାସ ବାହାଦୁର ମୋହପାଇଁ ଖଣ୍ଡିଏ ଉପ୍-ସୁକୁମାର ପଦ ଅନ୍ତର୍ଭାବରେ କର୍ମକାରୀ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ହଠାତ୍ ଦଶପଞ୍ଚା ଓ ନରଦିଂଦପୁର—ଦୂର କିନ୍ତୁ କିନ୍ତୁ ଦେବାନ୍ତ ପଦ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଦଶ-ପଞ୍ଚାରେ ମୁଁ, ଏବଂ ନରସିଂହପୁରରେ କେଉଁକରର ତୁତପୂର୍ବ ଦେବାନ୍ତ ବାବୁ ଜଗମୋହନ ଦାସ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲୁଁ । ଏହି ଦୂର କିନ୍ତୁ ରାଜା-ମାନେ ଗଦିନସୀନ ହେବା ଦିନଠାରୁ ସରକାର ନିୟୁକ୍ତ ଦେବାନ୍ତମାନଙ୍କ ହାରୀ କିନ୍ତୁ ଶାସନ-କାର୍ଯ୍ୟ ତଳ ଅସୁଥିଲା; କାରଣ ଉକ୍ତ ଦୂର କିନ୍ତୁ ରାଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ରୟକ୍ତର ଅତ୍ୟାବୁର କରୁଥିଲେ ।

୧୮୪ ଖ୍ରୀ. ଅ୪, ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ ଜଗମୋହନ ବାବୁ ଓ ମୁଁ ଦୂରଜଣ ଠିକ୍ ଏକ ତାରଖ ଏକ ସମୟରେ ଦେବାନ୍ତରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲୁଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ମ-ସ୍ଥାନରୁ ଯିବାର କଥା । ରୋହିଥମାସିଥ ଦିନ, ଯୋର ବୃଷ୍ଟିକାଳ । ମହାନଦୀର ବଢ଼ିଯାଣିରେ ଦୂରକୂଳ ଉତ୍ତର ପଡ଼ିଲା । କଟକଠାରୁ ଦଶ-ପଞ୍ଚା ଯିବାବୁ ମହାନଦୀ-ଦର୍ଶକ କୁଳେ କୁଳେ ସତ୍ତବ, ବର୍ତ୍ତିପାଣିରେ

ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସତ୍ତକ ବୃଦ୍ଧ ମାଲଅଛି । କାହିଁ କାହିଁ ଆୟୁର, ପେଟେ; ଶୁଦ୍ଧିଏ ପାଣି । ପୁଣି ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପଣତ ଝର-ନାଳ; ବୃଷ୍ଟି ପମ-ସୂରେ ପ୍ରଖର ସ୍ତୋତ, ପର୍ବ୍ରତ ଜଳ; ଡଙ୍ଗା ନ ହେଲେ, ପାର ଦେବାର ଅସ୍ତ୍ର ନାହିଁ; ବୃଷ୍ଟି ବନ ହେବା ମାତ୍ରକେ ନାଳ ଶୁଖ୍ଲ ପଢ଼ୀଯାଏ । ଶିଗନ୍ତ ବା ସୁଆରରେ ଯିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ ।

ଦେବାନ ଦୁଇଜଣ ମିଳ ଖଣ୍ଡ ମହାଜନୀ ଭୂତାଣି ନାଆ ରତ୍ନା କଲୁଁ । ଗଡ଼ନାଚ ତତରୁ ସରକ (ବାଣିଜ୍ୟ ଦ୍ରୁବ୍ୟ) ବୋାଞ୍ଚାଇ ନାଆ କଟକରେ ମାଳ ଓଳାଡ଼ି ଦେଇ ଖାଲି ବାହୁଡ଼ିଯାଏ । ନଦୀ ସ୍ତୋତ ଉପରକୁ ଉଠୀଯାଏ, ଏଥୁପାଇଁ ଏହାର ନାମ ଭୂତାଣି ନାଆ । ଗଡ଼-ନାଚ-କାରବାରଥ ମହାଜନମାନଙ୍କର ଏହି ନାଆଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ । ନାଆର ଠିକ୍ ମଧ୍ୟଭାଗ ଦୁଇପାଖ ମଙ୍ଗ-ସୁନ୍ଦରପାତରେ ଗୁରିଟା କିମା ପାଞ୍ଚଟା ଖୁମ୍ବ ଘୋଟା ଥାଏ । ଖୁମ୍ବ ମୁଣ୍ଡରେ ଲମାଲମି ମଥାନ, ତହିଁ ଉପରେ ଦୁଇ ପାଖକୁ ଗଡ଼ାଣିଆ ଗୁଲ । ସେହି ଗୁଲ ବତା ଉପରେ ବଜକେ ବଜଳରେ ଛଣ-ଶୁଭଣି । ସେହି ଶୁଭଣି ଉପରେ ବତାର ଫେଟ-ପାର-ଅନ୍ତିଟା ଗୁଣ୍ଡିପକୁର କେବଳ ପିଠି ପାର ଶକ୍ତି ପାଇଲ ଭାଗଟାରେ ଲଗାଲଗି ଶକ୍ତିରୂପେ ବୁଣଟ ଶୁଭଣି । ସେହି ଗଡ଼ାଣିଆ ଗୁଲ ଉପରେ ନାଉରିମାନେ ଧାଁ-ଦର୍ତ୍ତ କରି ନାଆ ବାହାନ୍ତି । ଭିତରଟା ଖୁମ୍ବ ହିସାବରେ ବତାର ଗୁଞ୍ଜା କାନ୍ତି ସ୍ଵରୂପ କରି ଖୋପକୁ-ଖୋପ କୋଠା ରୂପେ କିରକୁ କରାହୋଇ ଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଖୋପରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସରକ ଲଦନ ହୁଏ । ସରକ-ଲଦନ ଉଭ୍ୟରେ ଉପର ଗୁଲଟା ନାଆଫନରେ ଶକ୍ତିରୂପେ ବାନ୍ଧି ଦିଆଯାଏ । ନଦୀ ଭିତରେ ନାଆ ରଳିବା ସମୟରେ ପବନ ଛକିଏ ଟାଣ ହେଲେ—ଲଦଶ ହେଲେ, ତେଣ୍ଟା ଜଳ ଚାଳ ଉପରକୁ ଉଠୀଯାଇ ଚଳକୁ ଖୟ-ପଡ଼େ, ନାଆ-ଖୋପ-ଭିତରକୁ ଜଳ ପଣି ସରକ ଭଜାଇ ପାରେନାହିଁ ।

ମହାନଦୀର ଗଡ଼ଗଡ଼ିଆ ମହାଦେବ-ଭୂତରେ ଆମ୍ବମାନଙ୍କ ରତ୍ନା ନାଆ ଖଟାଞ୍ଚିଲା । ସକାଳଓଳ ପ୍ରାୟ ଦିନ ପଦ୍ମରକ ସମୟରେ ମାଣ୍ଣି ଆମ୍ବମାନଙ୍କ ସାମନ ସହୃଦ ଆମ୍ବ ଦେବାନ ଦୁଇଜଣକୁ ନାଆର ମଣ୍ଣି

ଖୋପରେ ପୁରୁଷଦେଇ ଉପର ଗୋଟିଏ ନାଆ-ଫନରେ ଅଷ୍ଟକରୁ ବାନ୍ଧଦେଲା । ଅମ୍ବାଳଙ୍କ ତାକରମାନେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଖୋପ ବା ବିଲରେ ପଶେଲା । ଖୋପ-ଭକ୍ତିରେ ପବନ-ଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରାୟ ଅଛେକ-ଶୂନ୍ୟ । ଖୋପ ଭବରେ ଅମ୍ବେ ଦୁଇଜଣ ଦେବାନ ବିଜ୍ଞାପାରି ବସିଲୁଁ କା ଶୋଇଲୁଁ, କାଗଣ ବସିଲେ ମୁଣ୍ଡରେ ଚାଳ ବାଜେ, ଗୋଡ଼ ଲମାଲ ଶୋଇବାକୁ ଜାଗା ନାହିଁ; ମାଣ୍ଡିକୁ ଅରଜ ପଡ଼ିଥାଉଁ । ଶୋଇବା ବେଳେ ଚେଲଗୁଡ଼ି-ପାଇ ପରି ଚକାହୋଲ ପଡ଼ଥାଉଁ ।

“କେ-ଜେ-ଶଙ୍କାମାନ” କହିନାଉଥିମାନେ ନାଆ ମେଲଦେଇଲ ।
ନାଆ-ପ୍ରୋତ୍ସହିକୁ ଉଠିବାରେ ସୁନାରୁ କାତରେ ପେଲି କେବା
ବରକାର । ଅମୃମାନଙ୍କ ନାଆରେ ଧାରିଛଣ କାରୁଆ ଏବଂ ନଟେ ଆଗ
ମଞ୍ଚୁଆ । ବେଳ ଦଶା କି ଏଗାରଟା ସମୟରେ, ଅନୁମାନ, ଦେଉ-
କୋଷ ମାତ୍ର ବାଟ ଉପରିଲୁ ଉଠି ଧବନଳାର ମହାଦ୍ୱବକ ପଠାରେ
ନାଆ ଲାଗିଲ । ମାଝେ ଦୁଇ ପାଖ-ବାଲିର ମିଳିଏ କାତ ପୋଡ଼ି
ନାଆକୁ ଖଣାଇ ଦେଲୁ । ତହିଁ ଉତ୍ତାର ନାଆ-ଫନ୍ଦରୁ ଗଲବନ୍ଧନ
ପିଟାଇ, ଅମୃମାନଙ୍କୁ ବାହାର କରିଦେଲୁ । ତ କରମାନେ ଶ୍ରେଷ୍ଠରେ
ଲାଗିଗଲେ । ସାନ-ଭୋକନାଦି ଅନ୍ତରୁ ମାଝେ ଅମୃମାନଙ୍କୁ ଅକ୍ଷକ୍ଷୁଧ-
ମଧ୍ୟରେ ପକାଇ ନାଆ ପେଲିଦେଲୁ ।

ଦରି ଭିତରେ ଅବାକ ପାଣି; ପୁଣି ସ୍ଥା-ତୋଡ଼ି ନାଆ ସ୍ମାଳି
ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହିପର୍ଯ୍ୟ କୁଳଠାରୁ ଦେଇ ପାଇଁ ହାତ ଦୂର ବା କୁଳ
ଲିଗାଇଗି ଦିଲ ଗୁର ହାତ ଦୂରରେ ନାଆ ଉପରକୁ ଉଠୁଆଏ ।
କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଵାକରେ ପରମାର ବହୁଦୂର ଯାଏ ବାଲି ଅତିଥ-
କୁଳ ମିଳିଗଲେ, କାଥରେ ଯେ ଶିଳଶ ବି ଗୁଣିଷ ହାତ ଲମ୍ବ ଖଣ୍ଡେ
ଦର୍ଶିତ ଥାଏ, ସେହି ଦର୍ଶି ଖଣ୍ଡ ନାଆ-ଆଗ-ନିଶ୍ଚାରେ ବାଜି ଦେଇ,
ବାହାଣିଥ କରୁରିମାନେ କାତ ଥୋଇ ଦେଇ ସେହି ଦର୍ଶି ମୁଣ୍ଡ
ଖର, କୁଳ ବାଲି ଉପରେ ଗୁଲି ଗୁଲି ନାଥକୁ ରିତ ନିଅନ୍ତି । ତେବେ
ସ୍ଵାକରେ ବଢ଼ିପାଣି କୁଳ ବୁଢ଼ାର ଉପରକୁ କୋଣଶ ଦେଇ କୋଣଶ
ଝର୍ଯ୍ୟାନ୍ତି ମାଡ଼ ଯାଇଥାନ୍ତି, ନଦୀକୁଳର ତିର ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ନାଥକୁ କୁଳ

ଭତ୍ତ ଗୁଲିବାକୁ ହେବ । କେବେ ଗୁରୁ ବିଲ ଭିତରେ ନାଆ ଚାଲେ । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ବଣ ଭିତରେ ନାଆକୁ ନେବାକୁ ହୁଏ । ସେ ସମୟରେ ଆଗ-ମଙ୍ଗୁଆ ଗଛ-ଡାଳରେ ଅକୁଣ୍ଡିଟାକୁ ଲଗାଇ ଲଗାଇ ନାଆକୁ ମଙ୍ଗୁଏ । କଦାଚିତ୍ କେତେଜଣ ବାହାଣିଆ ମଧ୍ୟ ଗଛଡାଳ ଭିଡ଼ି ଭିଡ଼ି, ଗଛ-ଡାଳ ଅଢ଼େଇ ଅଢ଼େଇ ନାଆକୁ ଉଠାନ୍ତି । ସମୟ ସମୟରେ ଅପରାଦ ସମୟରେ ଅତି ମନୋହର ସ୍ଥାନରେ ନାଆ ଉଠେ । କୁଳଟା ବହୁଦୂର-ବିସ୍ତର ଉତ୍ତମ-ସିକତା-ସ୍ଥୂପମୟ । ଉତ୍ତର ପରିମ ଦଶିଶ-ଛନ୍ଦ ଦିଗରେ ବିଶାଳ ପ୍ରାଚୀର ପରି ଗିରଣେଣୀ ଦଶାୟମାଳ । ପଣ୍ଡିମ ପବତ ଶୁଙ୍ଗରେ କୁଳନ୍ତ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପିଣ୍ଡବନ୍ଦ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଅସ୍ତ୍ରମନୋନ୍ତୁଖ । ମସ୍ତକ ଉପରେ ଆକାଶରେ ଦଳବନ୍ଧ ନାନା-ଜାତ୍ୟେ ପକ୍ଷୀ କଲରବ କରି ପଣ୍ଡିମ-ପବତ ଦିଗକୁ ଉତ୍ତି ଯାଉଥାନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ, ପଣ୍ଡିମ ଦିଗପ୍ରତ୍ଯ ପବତ-ପ୍ରାଚୀର ମୂଳରେ ସେମନ୍ତ ମହାନଦୀ-ଶ୍ରୋତ ଶେଷ ହୋଇଥାଏ । ନିର୍ଜନ, ନିସ୍ତର୍ଣ୍ଣ, ଗ୍ରାମ୍ୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ପ୍ରାଣିକଠାରୁ ସର୍ବର୍କଣ୍ଠୁନ୍ୟ !

ଏହିପରି ନଟବର-ଗତିରେ ଅଷ୍ଟମଦିନ ପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟକୁ ଅମୃମାନଙ୍କ ନାଆ ନରସିଂହପୁର ବିଞ୍ଚା ଇନ୍ଦ୍ରିକା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ-ତୋଠରେ ଭିଡ଼ିଲା । ଏଠାରେ ମହାନଦୀର ଉତ୍ତରଭାଗର ନରସିଂହପୁର ଏବଂ ଦଶିଶରେ ଦଶପଞ୍ଚା । ମହାନଦୀ କୁଳରୁ ନରସିଂହପୁର-ଗଡ଼ କେବଳ କୋଣେ ମାତ୍ର ଦୂର । ଦଶିଶ-ଦିଗକୁ ନଦୀ କୁଳଠାରୁ ପ୍ରାୟ ସାତ କୋଣ ଦୂରରେ ଦଶପଞ୍ଚା ଶକଧାମ ମଧ୍ୟବନ୍ଦ-ଗଡ଼ । ନଦୀକୁଳରେ ଦଶପଞ୍ଚା ଇନ୍ଦ୍ରିକାର ବେଳପଡ଼ା ଗ୍ରାମ । ଏହି ଗ୍ରାମର ଦଶିଶ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ସରକାରୀ ଡାକ-ବଙ୍ଗଳା ଅଛି । ସମ୍ମଲପୁରଠାରୁ ଗୋଟିଏ ଧଡ଼କ ମହାନଦୀ କୁଳେ କୁଳେ ବେଳପଡ଼ା ଗ୍ରାମ ଓଳିତଳ ଷର୍ଣ୍ଣ କରି, ପୁଣ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଥାଏ । ମଧ୍ୟ-ଭାରତବର୍ଷ ଏବଂ ଉତ୍ତରଭାଗ ପଣ୍ଡିମ ଗଡ଼ଜାହପୁ ଜର୍ତ୍ତି ଯାତ୍ରିମାନେ ଏହି ବାଟରେ ପୁଣ୍ୟମର୍ମାରୁ ଯାତାଯାତ କରନ୍ତି । ବେଳପଡ଼ା ଗ୍ରାମର ପଣ୍ଡିମ ଦିଗକୁ ପ୍ରାୟ ଥାଂ କୋଣ ଦୂରରେ ଶୁଭଖାତ ବରମୂଳ-ଘାଟ । ଏହୁଠାରେ ମହାନଦୀର ଉତ୍ତର ଦଶିଶ-

ଦୁଇ କୁଳରେ ନଦୀ ସ୍ତୋତ୍ର-ଉଚ୍ଚରୁ ଛାଟି, ବିଶାଳ ପଞ୍ଚବ-ପ୍ରାଚୀର
ଦଶ୍ୟମାନ । ମଧ୍ୟରେ ଅତି-ଗତ୍ତର ଅପ୍ରଶନ୍ତ ମହାନଦୀ-ସ୍ତୋତ୍ର ବହୁ
ଯାଇଥିଲା । ଏହା ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ବ ବିଚିତ୍ର ଦୃଶ୍ୟ !

କାରୁ ଜଗମୋହନ ଦାସ ନରସିଂହ ପୁର କିନ୍ତୁ ଜଲାକା ଗ୍ରାମ
ତୁମରେ ଓଞ୍ଚାଇ ମୋଠାରୁ ବିଦୟାୟ ନେଲେ । ସେହି ତୁଠରୁ ନଦୀର
ଅପର ପାର୍ଶ୍ଵରେ ବେଳପଡ଼ା ଗ୍ରାମ ଦିଶୁଆଏ । ସେହି ଗ୍ରାମ ଦିଗକୁ
ନାଉରମାନେ ନାଆ ଚଳାଇଲେ । ନଦୀ ମଣିରେ ଭାଷଣ ବୃକ୍ଷ ଏବଂ
ପବନ ହେବାରୁ ନାଉରମାନେ ଗୋଟିଏ ପଠାରେ କାତ ପୋତ,
ତହିଁରେ ନାଆ ବାନ୍ଧ ଦେଲେ । ତହିଁ ପରଦିନ ନାଆ ବେଳପଡ଼ା
ତୋଠରେ ଉଡ଼ିଲା । ସେଠାରୁ ଦଶପଞ୍ଚ ଗଡ଼ ପ୍ରାୟ ସାତକୋଣ ଦୂର ।
ମୋତେ ଗଡ଼କୁ ଦେନ ଯିବା ସକାଶେ ଜଣେ ରଜକର୍ମଗାଣ ଫଳକି
ଦେନ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲା ।

ପର ଦିବସ ସକାଳ ଦିନ ପ୍ରହରକ ସମୟରେ ନିଜଗଡ଼ପୁ ନିରୂପିତ
ବସାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲୁ । ରଜା-ସାହେବଙ୍କ ସରଦରୁ ସଞ୍ଚା ଅସି
ଗୋଟିଏ ଦର ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଲା । ପୂର୍ବେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗଡ଼ଜାତ ରଜାମାନଙ୍କ
ସରଘରୁ ଏହିପରି ସଞ୍ଚା ବାହାରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । କୌଣସି ରହୁ
ଅତିଥି ଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ତାଙ୍କ ଦିନମାନ ଖୋରାକ ସକାଶେ
ସେହି ସଞ୍ଚା ଅସେ, ସେଥିରେ ମାସକ ସକାଶେ ଖୋରାକ ସହଜରେ
ଚଳପାରେ । ଅଭ୍ୟନ୍ତ ସରଘରଥ ଏପରି ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁରେ ସଞ୍ଚା ସଜାଢ଼ି
ଦେଇଥାଏ ଯେ ଅଭ୍ୟାଗତଙ୍କର କୌଣସି ବିଷୟରେ ଅଭ୍ୟାବ ହୁଏନାହିଁ ।
ଦାନ୍ତଖୁଣ୍ଡା, ଦାନ୍ତକାଠି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଥିମଧ୍ୟରେ ଥାଏ ।

ଦିନ ଦଶ ତ ଏଗାର ସମୟରେ ରଜାପାହେବଙ୍କ ଶ୍ରମୁକୁ ସାନ୍ତୋଷ
ସକାଶେ ଲାଗି । ରଜା-ସାହେବ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ମାଣ୍ଡିଲୁ ଅଭଜି,
ଖରଚଟା ଉପରେ ବିଜେ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରମୁକରଣ, ଗନ୍ୟାସରଥ,
ଧାନଦରଥ, ପାଞ୍ଜିଥ ପ୍ରଭୃତି ରଜକର୍ମଗୁରମାନେ ଶୀଶ୍ମୁକୁ
ସମ୍ମର୍ଗିତ, ବାଁ ଭାଗ ପାଇଁ ସାତହାତ ଦୂରରେ ବସି ଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କର

ତୁମ୍ୟାସନ । ପଣ୍ଡାଦ୍ରିଗରେ ଥାଠ ଦଶଜଣ ନିଯୋଗ-ଖଣ୍ଡିଆ ଉତ୍ତା
ହୋଇଥାଏନ୍ତି । ନୂଆ ଦେବାଳକୁ ଦେଖିବା ସକାରେ ମଧ୍ୟସଲରୁ ଗୁଡ଼ାଏ
ପଧାନ ପାଞ୍ଜିଆ ମଧ୍ୟ ଅସିଥୁଲେ । ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁକ୍ତ ସମ୍ମନ୍ତ ଦଶଜଣଭାଗରୁ ତଳ
ଗୁର ହାତ ଦୂରରେ ଖଣ୍ଡି ଏ ଖରଡ଼ ପଡ଼ିଥିଲୁ । ଏ ଖଣ୍ଡିକ ଦେବାଳକ
ଅସନ ।

ମୁଁ ଅସନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ମାତ୍ରକେ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁମୋ ପଦାଙ୍ଗୁଳ-ନଞ୍ଚ-
ଠାରୁ ମସ୍ତକ-କେଶାକ୍ଷର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖୁବ ମନୋଯୋଗ ସହିତ ପୁନଃ ପୁନଃ
ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମୋ ଶଶାର ଉପରେ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁକ୍ତ ଦୁଷ୍ଟି ଅବଦି-
ଆଏ, ଅନ୍ୟଥାତେ ଦୁଷ୍ଟିବକ୍ଷ ଦଶିଣ ଦସ୍ତା ପଣ୍ଡାଦ୍ରି ଭାଗକୁ ନେଇ
ବୃଦ୍ଧାଙ୍ଗୁଣ୍ଠ ପୁନଃ ପୁନଃ ହଲାଇ ପାଞ୍ଜିଆ, ପାଖଲେକ ଓ ପଧାନମାନଙ୍କ
ମୁଦ୍ରକ ପୁନଃ ପୁନଃ ଅନାଉଥାଏନ୍ତି । ରଜା ସାହେବଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲୁ
ଯେ ଲୋକ ପାତଳ ହେଲେ ବୁଦ୍ଧିମୂଳ ହୁଏ; ମୁଁ ପାତଳ, ଅତ୍ୟବ
ମୂର୍ଖ । ମୋତେ ଜ୍ଞାନବାନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଅଥବା ପରିମାଣରେ ଦିଅ
ଖାଇବା ପାଇଁ ରଜା ସାହେବ ମୋତେ ପରମର୍ଖ ଦେଲେ । ଦିଅ
ଖାଇଲେ ମୋଟାହେବ, ଏବଂ ମୋଟା ହେଲେ ମୋର ବୁଦ୍ଧି ବଢ଼ିବ ।
ଅନେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସାକୁ ଦୁଇସେଇ ଦିଅ ଅସିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ରଜାଯାହେବ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଅନେକ ପରିଶ୍ରମ କରି କେବଳ
ନିଜର ନାମ ସହି କରିବାକୁ ଶିଖିଥିଲେ । ଥରେ ଗଡ଼ିଜାତ ସୁପରି-
ଷେଣ୍ଟ୍ ରେବେନ୍ଦ୍ରା ସାହେବ ଗଡ଼ିଜାତ ଗୟ ସମୟରେ ଦଶପଞ୍ଚ
ଯାଇଥିଲେ । ରଜା-ସାହେବଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ-ବିଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ
ଗୁଡ଼ିଏ ନାଲିସ୍ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ରେବେନ୍ଦ୍ରା ସାହେବ କହିଲେ,
“ରଜାଯାହେବ, ରୁମ୍ଭେତ ଦୂର୍ଜ୍ଞ, କଞ୍ଚାକାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।
ସରକାର ଉପରୁ ଆମେ ଜଣେ ଦେବାନ୍ ପଠାଇବାରୁ ।” ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁତ୍ସଳ
ଉତ୍ତର କଲେ “କଣ କହିଲୁ ସାହିବ ? ଆମ ଶ୍ରୀମୁମୂର୍ଖ ? ଆଖ କାଗଜ ।
ଏହିଲାଗେ ଆମୁ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ ନାମ ଆଉ ବିଜ୍ଞା ଦଶପଞ୍ଚ ଯୋରମୋ ସବୁକଥା
ଲେଖୁପାଇବାରୁ ।” ଦୁଃଖର ବିଷୟ, ରେବେନ୍ଦ୍ରା ସାହେବ ରଜାକର
କବ୍ୟାକର୍ତ୍ତାର ପରିଚୟ ନେବା ସକାଶେ ରଜାକଲେ ନାହିଁ । ଥରେ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମୁକଟକ ବିଜେ ହୋଇଥିଲେ । ଶୁଣି ଅଞ୍ଜାହେଲେ, କଟକରେ ଗୋଟାଏ କଲେଜ ଘର ଥାବୁ । ସେଠାରେ ଯିନ୍ଦମାନେ ପାଠ ପଡ଼ନ୍ତି । ସେଇଟା ବିପରୀ ଜିନିଷ ଦେଖୁ ଯିବାର ଉଚିତ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମୁକଟକରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପ୍ରଫେସର୍ ମାନେ ଖୁବ୍ ଆଦର ଯହୁକର କଲେଜର ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ ଦେଖାଇଲେ । ତହିଁ ଭାରତରେ ଲାଭବ୍ରେସ ଘରେ ବସାଇ ଉଚିତର ବହି ଏବଂ ଦୁଆତ କଲମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମୁକରେ ଥୋଇ ଦେବାରୁ ଶ୍ରୀମଣିମା ପଗ୍ରି ଅଞ୍ଜାହେଲେ, “ଏଇଟା କ’ଣ ?” ଭାବର, “ଅଞ୍ଜା, ଏଇଟା ଭିକନ୍ତର ବହି; ଆପଣ କଲେଜିଟର କ’ଣ ଦେଖୁଲେ ସେଥି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅପଣଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ଏଥୁରେ ଲେଖୁଥିଦିବେ ।” ରାଜାପାହେବ କହିଲେ “ହଁ ହଁ ଆମୁ ଶ୍ରୀମନ୍ତରୁ ଲେଖୁ ଅଞ୍ଜା କରିବୁ । ବୋଲ, ବୋଲ, କେଉଁଠାରେ ଲେଖୁରୁ ?” ଜଣେ ପ୍ରଫେସର୍ ଉଚିତର ପୁସ୍ତକ ଖୋଲି ସବୁଖରେ ଥୋଇ ଦେବାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲେଖି ଅଞ୍ଜାକଲେ—“ଶ୍ରୀ ରୈତନ୍ୟ ଉଚ୍ଛବିଦେଖ, ରାଜା କିମ୍ବେ ଦିଗପଞ୍ଚା ଏବଂ ଯୋରମେ ।” ଲେଖା ଗୁଲିଛୁଟ ଗୁଲିଛୁ, ବିଶ୍ଵାମି ନାହିଁ । ତିନି ତାର ପୁଡ଼ା ଲେଖା ହୋଇ ଗଲାଣି । କଲମ ଥୋଇଦେଇ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମୁକଟକ ଅଞ୍ଜା କଲେ । ସେ ସମୟରେ ସବୁ ପ୍ରଫେସର୍ ବିଜାଳାଲୀ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମୁକର ଶ୍ରୀହସ୍ତର ବଞ୍ଚିଲତା ଦେଖି ଭାବିଲେ—କେତେ କଣ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଗଲାଲ । ପରେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଡାକ, ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ପଡ଼ିବାକୁ କହିଲେ । ସେ ଲେଖାର ମର୍ମ ଶୁଣି, ସମସ୍ତେ ହସିଲେ ।

ରାଜା ସାହେବଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଦୋଷ ଥିଲା ଯେ ଯାହା କହିବ, ସେ ତାହାର ବିପରୀତ କରିବେ । ରାଜବୈଦ୍ୟ କେତେ ଥର ଥୟ, ମୋ ପାଖରେ କହନ୍ତି ଯେ ତାଙ୍କ ଛଢା ଶାମୁକୁ ଅନ୍ୟବୈଦ୍ୟ ଟବିଷା କର ପାରିବ ନାହିଁ । ମୁଁ କାରଣ ପଗ୍ରିବାରେ କହିଲେ, ବୈଦ୍ୟ ଯାହା କହିବ, ରାଜା ତାହାର ବିପରୀତ କରିବେ । ସେଥି ସକାଶେ ଯେଉଁ ଦିନ ଲାବନ କରିବା ଅବଶ୍ୟକ ସେବନ ଖୁବ୍ ଖଟା ଦହ ସହିତ ଭାବର ରୂପେ ଭୋଜନ କରିବାକୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରନ୍ତି । ରାଜା ଅଞ୍ଜା କରନ୍ତି, “ଆମ ଶାମୁ ରାଜା, ଆମେ କ’ଣ ବୈଦ୍ୟକଥା ଶୁଣିବୁ ? ଅଜି ତାଙ୍କ ଠାଅ ହେବ ନାହିଁ ।” ପ୍ରଭୁଙ୍କରେ ସେ ଦିନ ବିଜ୍ଞାନ ଖାର୍ଜ

ଉପବାସରେ ରହନ୍ତି । ରାଜା ସାହେବଙ୍କର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ନିତାନ୍ତ ହାସ୍ୟ-ଜଳନକ ।

ରାଜା ସାହେବଙ୍କର ଜ୍ଞାନର ଅଳ୍ପତା ନିମ୍ନଲିଖିତ ଘଟଣାଟିରୁ ଅନୁମିତ ହେବ । ମୋହର ଦଶପଞ୍ଜୀ ଦେବାନ୍ତାର ପ୍ରଥମ ରର୍ଷ ଗଡ଼ିଜାତ ସ୍ଵପରିଷ୍ଠେଶ୍ରେଣ୍ଟ୍ ମେଟକାପ୍ଟ୍ ସାହେବ ଦଶପଞ୍ଜୀ ଗ୍ରୁକୁ ଅସ୍ଥିଥିଲେ । ରାଜା-ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ନିମ୍ନଲିଖିତ କଥୋପକଥନ ହୋଇ-ଥିଲା ।

ମେଟକାପ୍ଟ୍—ଝଢ଼ିପୁରଠାରୁ ବିଳାସପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରେଲବାଟ ପିଛବାର ଗବର୍ଣ୍ମମେଘରୁ ହୃଦ୍ୟମ୍ ବାହାରି ଥିଲା ।

ରାଜା—କଣ କଣ—ରେଲ ଗାଡ଼ି ଚଳିବ ? ଆଜ୍ଞା ସାହେବ, ସେ ଶଗଡ଼ି ତ ଏପରି ବିଲ ବାଟରେ ଚଳ ପାରିବ ନାହିଁ ?

ମେହିକାପ୍ଟ୍—ନାହିଁ, ନାହିଁ, ରାଜା ସାହେବ, ତା ପାଇଁ ସନ୍ତ୍ରକ୍ଷଯାଇ ହେବ ।

ରାଜା—ବାଟ ବନେଇଲେ ତ ଡେର ଟଙ୍କା ଖରଚ ହୋଇଯିବ ? ପାଇଁ ହଜାର ଟଙ୍କା ଯାଏଁ ଖରଚ ହୋଇ ଯାଇପାରେ ?

ମେହିକାପ୍ଟ୍—ହୋ ହୋ ରାଜା ସାହେବ, ତେର ଟଙ୍କା ଖରଚ ହେବ ।

ରାଜା—ଦଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ।

ସାହେବ—ବହୁତ ରୂପେଯା-ଖୁବ୍ ବହୁତ ରୂପେଯା ।

ମୋହର ଦଶପଞ୍ଜୀର ଦେବାନ୍ତା କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଦୂର ତିନି ମାସ ଉତ୍ତରେ କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟିତ ଯୋରମୋ ଇଲକାର ଜଣେ ପଧାଳ ମୋ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଅଧିଷ୍ଠିତ । କଂଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତତ୍ତ୍ଵବର୍ଷଣ ଶଳସରକାର ତରଫରୁ ତା' ବିପକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ମାମଲା ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିବା ବିଷୟ ଉତ୍ତେଷଣ କଲା । ସେଥିରୁ ରାଜାଙ୍କର ବିଶୁର-ପଂଜିର କିନ୍ତୁ ଅଗ୍ରାହ ମିଳିବ । ଘଟଣାଟ ଏହି— .

କୌଣସି ଖରୁଆ ଲୋକ ମଣିମାଙ୍କ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁରେ ସମ୍ମାଦ ଦେଲ୍ଲ, ଯୋରମୋ ପଥାନ ଅପଣା ଘର ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆର କାହାରେ ଯୋଡ଼ାଏ ପଦ୍ମପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ଵ କରିଥିଛୁ । ଶ୍ରୀ-ମଣିମାଙ୍କ ନଥର କାହାରେ ଖନା ପଦ୍ମପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ଵ ହେବ । ପଥାନ-ବାୟୁତା କାହାରେ ପଦ୍ମପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ଵ କରିବାକୁ ଭାବ କରିବାକୁ କରିବାକୁ କରିବାକୁ କରିବାକୁ ! ଭାବ କରିବାକୁ କରିବାକୁ ! ଶ୍ରୀମଣିମାଙ୍କ ଶ୍ରୀଆଜ୍ଞାରେ ଯୋଡ଼ାଏ ପାଖଲୋକ ଯାଇ, ପଥାନକୁ ଧରିଆଣି ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁରେ ଭୂପ୍ରତି କରାଇଦେଲେ । ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁ ସେ ସମୟକୁ ପଦ୍ମପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ଵକଥା ପାପୋର ପକାଇଲେଣି । ପଥାନ ଭୂପରେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ ମାତ୍ରକେ ପରିଗଲେ, “ହୋଇରେ ପଥାନ, ତୁ ଏତେ ମୋଟ ହୋଇଛୁ । ରୋଜନା କେତେ ଦିଅ ଖାଇ କହ ।” ପଥାନ ଭୟରେ ହାତଯୋଡ଼ି ଜଣାଇଲୁ, “ମହାପର୍ବତ, ମୁଁ ପଇସା କାହିଁ ପାଇବ ଯେ ଦିଅ ଖାଇବ ?” ଶ୍ରୀମଣିମା ଆଜ୍ଞାକଲେ, “ଆମ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ ପରିଗଲ ଆଜ୍ଞା କଲୁଁ । ଏଇଠା ଆମ ଶ୍ରୀଆଜ୍ଞା ଅମାନ୍ୟ କରି ମିଛ କହିଲା । ଦିଅ ଅବଶ୍ୟ ଖାଏଁ, ନୋହିଲେ ଏତେ ମୋଟ ହେଲ୍ଲ କିପରି ? ହୋଇରେ ପାଖ-ଲୋକ, ଏ ପଥାନ ଦିଅ ଖାଏ କି ନାହିଁ ?” ଶ୍ରୀମଣିମାଙ୍କ ସୁନ୍ଦର ପରିଗଲରେ ମୁଁର ହୋଇଗଲୁ, ଏହି ପଥାନ ମୁଲକର ଟଙ୍କା ଲୁଟ୍କର ଦିଅ ଖାଇ ମୋଟ ହୋଇଛି; ପାଖଲୋକର ତାହା ଘରେ ପରି ଟଙ୍କା ବାହାରକର ଅଣିବେ । ପୂର୍ବ ରଜାଙ୍କ ଅମଳରୁ ରଜାଙ୍କ ନଥରରେ ଜଣେ ପୁରୁଣା ପାଞ୍ଜିଆ ଥିଲା । ସେ ପାଞ୍ଜିଆ ନୂଆ ରଜାଙ୍କ ନାତ୍ର-ନନ୍ଦି ଚିଛିଲୁଣି । ପୁଣି ସେ ପଥାନର ଅସ୍ତ୍ରୀୟ ଲୋକ । ପାଞ୍ଜିଆ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁରେ ହାତ ଯୋଡ଼ି ଜଣାଇଲୁ, “ଆଜ୍ଞା ମହାପର୍ବତ, ଏହି ପଥାନ ଘରୁ ଟଙ୍କା ଅଣିବା ଯେ, କେତେ ଟଙ୍କା ଅଣାଯିବ, ତାହା କାଗଜପତ୍ର ବୁଝିଲେ ଠିକ୍ ହସାବ ଧରି ପଡ଼ିବ । ତେଣିକି ଯେତେ ରହି, ଟଙ୍କା ରୈନ-ଅସିଲେ କମିସନରସାହେବ ଧରିପାରିବେ ନାହିଁ ।” ଶ୍ରୀମଣିମା ଆଜ୍ଞା କଲେ, “ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଆମ ଶ୍ରୀମୁରୁ ମେହି ଆଜ୍ଞା କିବୁଛିଁ ।” ପଥାନ ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ତାଲପତ୍ର ଅଣାଇ ପାଞ୍ଜି ତମ୍ଭାରକଲୁ । ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପଢ଼ିବାରୁ ପ୍ରାନରେ ବସି ଚରତର କରି ଦିନଯାକ ଲେଖୁଆଏ । ହିସାବ ଠିକ୍ କରିବାକୁ ମାସେକାଳ ଲାଗିଲା । ଦିନେ ସକାଳେ ନଥର ପାଞ୍ଜିଆ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମୁଙ୍କ ଅବସର କୁଠୁ ପଥାନକୁ ହିସାବ ତରିକ କରିବାରୁ

ସେ ବଡ଼ ବଡ଼ ପାଞ୍ଜ ସାତ ବିଡ଼ା ପାଞ୍ଜି ଶୁଣୁକ ଆଗରେ ଥୋଇଦେଲା । ଶ୍ରୀଶୁଣୁକ ଅଙ୍ଗରେ ପାଞ୍ଜିଆ ହସାବ ଗୁହବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ପାଞ୍ଜିଆ ପାଞ୍ଜିବିଡ଼ା ପିଠାଇ ଢେଇ ଗୁଡ଼ାଏ ତାଳପଦି ଓଲଟ ପାଲଟ କରିଗଲା । ସମସ୍ତ ତାଳପଦିରେ କେବଳ ଲେଖା ଅଛି,—ଦର ମୋତେ ଜଣାକର—ଦର ମୋତେ ରକ୍ଷାକର । ମନମଧ୍ୟରେ ଖୁବ୍ ଦସେ ପାଞ୍ଜିଆ ପାଞ୍ଜିବିଡ଼ା ଥୋଇଦେଲା ।

ଶ୍ରୀମଣିମା ପରୁର ଅଙ୍ଗହେଲେ, କିବେ ପାଞ୍ଜିଆ, କ'ଣ ବୁଝିଲ ?

ପାଞ୍ଜିଆ—ଅଙ୍ଗ ଯେତିବିକୁ ତେବେକି ।

ଶ୍ରୀମଣିମା—କ'ଣ ? କ'ଣ ?

ପାଞ୍ଜିଆ—ଅଙ୍ଗ ମଣିମା, କ'ଣ କି ପଥାନ ରାତିବଠାରୁ ଯେତେ ଟଙ୍କା ଅସୁଲ କଲା, ସବୁ ଗନ୍ଧାଘରେ ପୈଠିବାକି ବାଟ ପାଇଲା ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀମଣିମା—ଏ, ଅମ ଶୁଣୁ ପାଞ୍ଜିବିଡ଼ାକୁ ଅନାଇଦେଇ ବୁଝି ଅଙ୍ଗକଲୁ ଯେତିବିକୁ ତେବେକି, ପଥାନ ଟଙ୍କା ଖାଇ ନାହିଁ ।

ପଥାନ ମୁଣ୍ଡି ପାଇଲା । ଦଶପଞ୍ଚାର ଅତ୍ୟାଗତି ଅନେକ ପିଲା ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍ରେଷନ୍ ପାଖରେ ଗୁହାର କରିବାରୁ ରାଜାକୁ ସତ-ପରମର୍ଶ ଦେବା ଏବଂ କିଛାରେ ଶାନ୍ତିପ୍ରାପନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସରକାର ତରଫରୁ ଦେବାନ ନିୟୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ ।

ଦେଖୁଲି, ଦଶପଞ୍ଚାରେ ମାଲି-ମାମଲା ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ-ଖୁବ୍ ସହଜ । ମଧ୍ୟ-ଲାରେ ଅଥକାଂଶ ଲୋକ କକ୍ଷ ଏବଂ ଖଲରୀ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମାଲି ମାମଲାରେ ବାଦା, ପରିବାଦା, ସାମ୍ରା—ସମସ୍ତେ ଠିକ୍-ଠିକ୍ କଥାଗୁଡ଼ିକ କହିଯାନ୍ତି, କାହାର କଥା ସହିତ କାହାର ଅମେଳ ହୁଏ ନ ହି ।

କିଛାମଧ୍ୟରେ ଅଥକାଂଶ ଲୋକ କକ୍ଷଜାଗର୍ଯ୍ୟ । ସେମାନେ ଆପଣାକୁ କମିଶାର ଦୋଳନ୍ତି । ରାଜାକୁ କିଛିମାତି କର ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ଏକ

ବର୍ଷ କମେନର ରେଭେନ୍ଦ୍ର ସାହେବ, କନ୍ଧିନାଟ୍‌ୟ ପର୍ଯ୍ୟାନମାନଙ୍କୁ ଛକାଇ କହିଲେ, “ତୁମ୍ଭେମାନେ ରାଜାଙ୍କ ରୂପରେ ଥିବ; କିନ୍ତୁ କିନ୍ତୁ କର ନରଦିବାଟା ଭଲ ନୁହୁ । କିନ୍ତୁ କିନ୍ତୁ କର ଦିଅ । ଏ ଭଲପିଣ୍ଡ କଟଙ୍ଗ ସେରେ ହୃଦୟରେ ଧାନ ଦିଅ । ସେଇଁ ପ୍ରଜା ଯି ତ ହଲ ନେଇ ଗୁଣକରିବ ଯେ ସେତେତେସର ଧାନ ଦେବ ।” ସମସ୍ତ ଧାନ ଏକତ୍ର ବସି ସ୍ଥିର କଠିଲେ,—“ସାହେବଙ୍କା କହୁଛୁ—କର ଦେବା । କଟଙ୍ଗ ସେରେ ହୃଦୟରେ ଧାନ ଦେଇପାରିବା ନାହିଁ ।” ଧ୍ୟାନେ ଛାବିଲେ, କଟଙ୍ଗ ସେରେ କେତେ ହେବ କିଏ ଜାଣେ । ସାହେବଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ, “ଆମେମାନେ ହଳପିଣ୍ଡ ତାମ୍ଭିଏ ଧାନ ହେବୁ, କଟଙ୍ଗ ସେରେ ଦେଇପାରିବୁ ନାହିଁ ।” ତାମ୍ଭିକ ଧାନ କଟଙ୍ଗ ତିନି କି ଗୁରୀ ସେର ହେବ—ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହର ସୁରଣ ହେଉ ନାହିଁ । ସାହେବ ତାମ୍ଭିକ ଧାନର ପରିମାଣ ବୁଝି ସେଥିରେ ସନ୍ତର ହେଲେ ।

ଘୁମୁସର ଓ ଦଶପଣ୍ଡା ଦୋଷୀମାଳ ଗୋଟାଏ ମାମଲା ତଦନ୍ତ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲି । ସେହି ସମୟରେ କନ୍ଧ ଗ୍ରାମମାନ ଏବଂ ଗ୍ରାମପୁର ଦେବତା ପ୍ରାନମାନ ବୁଲି ବୁଲି ଦେଖିଥିଲା । କନ୍ଧମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ହଳଦିଶ । ସେହି ହଳଦାର ରଙ୍ଗ ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ କନ୍ଧମାନେ ଦେବତା ଜାଗାରେ “ମେରିଆ” ଅର୍ଥାତ୍ ନରବଳ ଦେଉଥିଲେ । ୧୮୩୭ ମସିହାରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଡ ସେହି ନରବଳ ରହିବ କରି ଦିଇଥିଲେ, ସରକାର ପଲଟନ ଯାଇ ବଳଦାନ ସକାରେ ରକ୍ଷିତ ଅନେକ-ଶୁଦ୍ଧିଏ ମାନବ-ଶିଶୁ କନ୍ଧ ମାହାଲ ମଧ୍ୟରୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଅଣିଥିଲେ । ନିସନରମାନଙ୍କ ତତ୍ତ୍ଵାବଧାନରେ ଧାଇ ଶିକ୍ଷିତ ହେଉଥିବା ସେପରି ଶୁଦ୍ଧିଏ ଶିଶୁଙ୍କୁ ମୁଁ ଦେଖିଥିଲା ।

ମୁଁ ଦଶପଣ୍ଡାରେ ଥିବା ସମୟରେ ଥିବା କୁଟୁମ୍ବରେ ଘରକୁ ଅଣିଥିଲା । ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟମଲ ଗସ୍ତରୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରଧାନ କର୍ମସ୍ଥାନ କଟକକୁ ବାହୁଡ଼ ଯିବାର କଥା । ମୋହର ମଧ୍ୟ ଅବକାଶ ସମୟ ସମାପ୍ତ—କର୍ମସ୍ଥାନକୁ ଯିବି । ଦେବାତ୍ ବାଲେଶ୍ୱର-ନନ୍ଦ- ଶ୍ରୀମାର ଘାଟରେ ଭରମ୍ଭର ପରଶର ସାନ୍ଧାର ହେଲା । ପୂର୍ବାହ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଦଶପଣ୍ଡା ସମୟରେ

ଶ୍ରୀମାରର ବସି କଟକ ଯାତ୍ରା କଲୁଁ । ରହି ପ୍ରାୟ ପହରେ, ଶ୍ରୀମାର ମତାର ନଦୀ ପାର ହୋଇ, ଯେମନ୍ତ ଧାମର ନଦୀରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛି; ଦୋର ବୃଷ୍ଟି ସହି ତୋପାନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଘନଥମାଳ-ନଦୀର ଭର୍ତ୍ତାଳ-ତରଙ୍ଗାଦାତରେ ଶ୍ରୀମାର ଖଣ୍ଡିକ ଅସ୍ତ୍ରର ବିଶୁଦ୍ଧିଲ ଭବରେ ଉତ୍ସେଚଣ ଦିନ୍ତିପ୍ରତି ହେଉଥାଏ । ଏହିଦ୍ଵାରିଲ, ଏହି ବୁଢ଼ିଲ ! ଆରୋଜୁମାନେ ଉତ୍ସରେ କାତର ହୋଇ ଗଲେଣି । ଦିନଥ-ମାଳ ସୁତତ୍ତ ନଦୀ ନୁହେ । ଗ୍ରାହଣୀ, ବୈତରଣୀ, ପାଳନୀ, ମତାରର ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ମୂହାଣ ସହି ଏଇତି ଯୋଗ ସ୍ଥାନର ନାମ ଘନଥ-ମାଳ । ନାଉରମାନେ ଏ ସ୍ଥାନକୁ ବଡ଼ ଉତ୍ସ କରନ୍ତି । ପୃଥ୍ବୀର ସମସ୍ତ କୁମ୍ଭ-ରକର ଏଇଠା ଯେମନ୍ତ ଖଣ୍ଡପ୍ରାନ । ରାଧାନାଥ ଓ ମୁ ଦୁଇ ଜଣ ମହି ସେକେଣ୍ଟ କ୍ଲାସ ପେଷେଣ୍ଟର । କେବନ୍ ଭବରେ ଥର୍ଭ କେହି ନାହିଁ । ରାଧାନାଥ ଏକାବେଳକେ ଜୀବନାଶା ପରିଚାରିକ କର ବସିଲେ । ଶୀତ ଲାଗୁଥିବାରୁ ଦିନିଲ ଲୁଗା ଖଣ୍ଡିକ କୁଞ୍ଚ ଫିଟାଇ ଦୋଡ଼ି ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଗୁଡ଼ାଏ ଆୟୁ ତଞ୍ଚିଲ ଲୁଗା କାନିରେ ବାନ୍ଧ ପକାଇଲେ । ସତର ଥଠର ବର୍ଷ ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଯନ୍ତ୍ର ରେଗ ଆଜମଣ କରିଥିଲା । ଯାବଜ୍ଞାବନ ନିର୍ମିତରୁପେ ଆୟୁ ସେବନ କରିବା ପାଇଁ ଭାକୁର କବିରଜମାନେ ତାଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀମାରର କୌଣସି ଦିଗରୁ ବିହୁ ଶବ୍ଦ ଆସିଲେ, ରାଧାନାଥ ସେହି ଦିଗକୁ ଗୁରୁ ଆଆନ୍ତି । ସେହି ଦିଗରୁ ଶ୍ରୀମାର ବୁଢ଼ିଲ ପର ! ରାଧାନାଥଙ୍କ “ମହାଯତ୍ତା” ଲେଖୁବା-କାର୍ଯ୍ୟ ବାକି ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ମହାପାତ୍ର ଦେଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପୁଣ୍ୟବଳରୁ ସେ ଯାତ୍ରା ରଖା ପାଇଗଲି ।

କେବନ ଏହି ଥରକ ନୁହେ, ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ଥନେକ ଥର ମୁଁ ମୃଜୁ ଯାତ୍ରାରୁ ରଖା ପାଇଥାନ୍ତି । ସେଥିର ତାଲିକା ଏହି—ତିନିଥର ଗୋକୁର ସାପ ମୁଖରୁ, ଥରେ ଭାଲୁ ମୁଖରୁ, ଥରେ ଅରଣ୍ୟ ମତ୍ରଭସ୍ତୀ ଠାରୁ, ଥରେ ବନ ଗୟଳ ପଲରୁ, ଥରେ ମନୁଷ୍ୟ କସ୍ତସ୍ତ ଜରରୁ, ଥରେ ମନୁଷ୍ୟ କସ୍ତସ୍ତ ଖଢ଼ରୁ, ଥରେ ବିଷ ପାନରୁ ଏବଂ ଦୁଇଥର ଜାହାଜ ଛୁଟରୁ ରଖା ପାଇଥାନ୍ତି ।

ଯୋରମୋ ଦିଶପକ୍ଷା କିଞ୍ଚାର ଗୋଟିଏ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଅଂଶ—ମନୀନଦୀର ଭିତ୍ତିର ପାଇଁରେ ଅବସ୍ଥିତ । ହି ଅଂଶ ସକାଶେ ସୃଜନ ରଜସ୍ୱ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ଅଛି । ମାତ୍ର ନଗଦ ଟଙ୍କା ଗର୍ଭମେଘକୁ ଦେବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥି ନିମନ୍ତେ ପୁଣର ଶ୍ରୀକୃତିଙ୍କ ରଥ-ନିର୍ମାଣ ସକାଶେ ପ୍ରତି ବର୍ଣ୍ଣ କାଠ ଦେବାକୁ ପଡ଼େ । ଉତ୍କଳର ସ୍ଥାଧୀନ ରଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ସମୟରେ ଏହିପରି ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ଅଛି ।

ଯୋରମୋ ଭିତ୍ତିରଙ୍ଗରେ ଅନୁଗୁଲ । ଅନୁଗୁଲର ସରକାରୀ ବନରଣୀ କର୍ମ୍ମନମାନେ ଅନୁଗୁଲ ଦର୍ଶଣ ସୀମାନ୍ତ-ବନଭାଗ କ୍ରମଶଃ ବଢାଇ ଆଣ, ଯୋରମୋ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କ ଓଳ ତଳେ ପଦ୍ମଶାଲଦେଲେଖି । ଗ୍ରାମ୍ୟ ପଶୁ ଦଳ ପାଇବା ମାତ୍ର ଅନୁଗୁଲ ରକ୍ଷିତ ଜଙ୍ଗଲରେ ପଡ଼ି ପାଉଣ୍ଡକୁ ରଲାଣ ଯାଆନ୍ତି । କେବେ କେବେ ସରକାରୀ ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀ ପାଇକମାନେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ଅର୍ଥାଦାୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅକାରଣ ପଶୁ ପଲ ଅଢାଇ ଘେନିଯାନ୍ତି । ପ୍ରଜାମାନେ ପାଉଣ୍ଡ ଜରିମାନା ଗଣିବା ଲାଇଥ ହୋଇ ଗଲେଗି । ପୁନଃ ଦୂନଃ ଦଶପକ୍ଷାର ରଜଦରବାରରେ ଶୁଭାର କରି ଅସୁଅଛନ୍ତି, କେହି ଶୁଣି ବାକୁ ନାହିଁ ।

ମୁଁ ଏ ସମସ୍ତ କଷୟ ରଜାପାଦେବଙ୍କ . ହାର ଶତକାତ ମାହାଲର ସ୍ଵପନଶ୍ରେଣ୍ୟକୁ ରିପୋର୍ଟ କରିବାରୁ, ଅନୁଗୁଲର ତନସିଲଦାର ଓ ଫରେଷ୍ଟର ଏବଂ ଦଶପଲାର ଦେବାନ୍ ଏକତ୍ର ସରଜମିନ୍ ତଦନ୍ତ କରି, ରିପୋର୍ଟ କରିବା ସକାଶେ ସରକାରରୁ ହୃଦୟମ ଅସିଲା । ପୂର୍ବ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ଅନୁସାରେ ନିର୍ମୂଳ ରାଜଖରେ ମୁଁ ଯାଇ, ଯୋରମୋ ମୁକାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଲା । କଟକ ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ମୋରି ଏକମାତ୍ର ସହାୟ ଏବଂ ବକ୍ତୁ ରାଜ୍ୟ ନାରାୟଣ ତନ୍ତ୍ର ନାୟକ ବାହାଦୁର ସେ ସମୟରେ ଅନୁଗୁଲରେ ତନସିଲଦାର ଥିଲେ । ଫରେଷ୍ଟର ପାନେବ ମଧ୍ୟ ଅପଣା ଅପଣା କରିବାର ମାନଙ୍କ ସହିତ ସରଜମିନ୍ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଶୀମାନ୍ତ୍ର ରେଖା ପୁରି କରିବା ସକାଶେ ଅନୁଗୁଲର ତନସିଲଦାର ମୋତେ ସରଜମିନରେ ରଖି ଅନୁଗୁଲ ଗୁଲିଗଲେ । ମୁଁ ଗୋଟିଏ

ପୁରୁଣା ସର୍ବେ ମେଘ ଦାତରେ ଧରି, ସୀମାକୁରେଖା ଖୋଲିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଯୋରମୋ ଉତ୍ତର-ପଣ୍ଡିତ-କୋଣସ୍ଥିତ ଗୋଟିଏ ପର୍ବତ-ଶିଖରର ଏକ ସ୍ଥାନରେ ସୀମାକୁ ରେଖାର ଗୋଟାଏ ତିଜ୍ଜ ମିଳିଗଲା । ନକ୍ଷାର ଛାତି ମଧ୍ୟେ ମୁଁ ସେହି ସ୍ଥାନର ପୂର୍ବ ଦିଗକୁ ସରଳ ରେଖା କିମେ ଗୋଟାଏ ଡୁଙ୍ଗୁର କାଟିଗଲା । ସେହି ଡୁଙ୍ଗୁରର ଦର୍ଶନ ୨୦୨୫ ମାଇଲରୁ ଉଠା ନୁହେ । ଯୋରମୋ ଶିଶୁଣ କୋଣ ସେହି ଡୁଙ୍ଗୁରର ଶେଷ ସୀମା । ତାହା ଅନୁଗୁଳ, ନରସିଂହପୁର ଯୋରମୋର ଦେସୀମାଳ-ସ୍ଥାନ । ନରସିଂହପୁର ଦେବାଳ ଦଇବଳ ସହିତ ଧାର୍ଯ୍ୟ ଆସି, ନରସିଂହ ପୁର ବିନ୍ଦୀ ଇଲକାରୁ କେତେକ ଜଙ୍ଗଳ ଯୋରମୋ ଜଙ୍ଗଳରେ ନିଶାଳ ଦେଇଛି ବୋଲି, ରୟକର ବାଦାନ୍ତବାଦ ଆଗମ କଲେ । କିନ୍ତୁ ନରସିଂହପୁର ଆଉ ଯୋରମୋ ମଧ୍ୟପୁଲରେ ଗୋଟିଏ ଆରଣ୍ୟ କୁଣ୍ଡ ନିଃବାରୁ ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦିତ ଅଗ୍ରଯର ଦେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ସୁପରିଷେଷ୍ଟେଷ୍ଟ, ମେଟ୍କାପ୍ଟ୍ ଓ ଏସିଷ୍ଟେଷ୍ଟ୍ ସୁପରିଷେଷ୍ଟେଷ୍ଟ୍ ରୀତ୍ ନନ୍ଦ ବିଶେର ଦାସ ବାହାଦୁର ସୀମା ଭବାଦ ନିଷ୍ଠାର ସକାଶେ ଅନୁଗୁଳର ସଦର ମୁକାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ ସମୟରେ ତେବେଳାକାଳର ମେନେଜର ବାବୁ (ପରେ ରୀତ୍ ବାହାଦୁର) ସୁଦାମ ଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ ସାହେବଙ୍କ ଗନ୍ଧରେ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଆସିଥିଲେ । ମୁଁ ଦଶପଞ୍ଚାରୁ ଗୁଲି ଅନ୍ତିବାର ଦୁଇ ବର୍ଷ ପରେ, ଅନ୍ୟଜଣଙ୍କ ସୁପରିଷେଷ୍ଟ୍ ମୋକଦମାର ଶେଷ ନିଷ୍ଠାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ନିଷ୍ଠାର ଅନୁସାରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ଲାଇନ୍ କାଟି ଦେଇ ଅନ୍ତିଲି, ତାହା କାଏମ୍ ରହିଲା ।

ଅନୁଗୁଳରୁ ଯୋରମୋ ବାହୁଡ଼ି ଅଇଲା । ମହାନଦୀ କୁଳେ କୁଳେ ଯୋରମୋ ଇଲକାର ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଅମ୍ବତୋଟା ଥାଇଲା । ମୁଁ ପଞ୍ଚାଥକ କାଳ ଗୋଟିଏ ଅମ୍ବତୋଟାରେ ରହିଥିଲା । ମୁଁ ଯେଉଁ ତୋଟାରେ ଖୁଲି ତାହାର ଅନନ୍ତବୁରରେ ମହାନଦୀ କୁଳ ଭାଙ୍ଗି ଗୋଟିଏ ଦାଇ ତେବେ ଯାଇଥିଲା । ସେହି ନିଃବାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ବନ୍ୟାଜଳ ପଣ୍ଡି, ପ୍ରଜାମାନଙ୍କଙ୍କ

ବିଶେଷ ଅନ୍ତର୍କୁ କରୁଥିଲା । ଯୋରମୋ ଲକ୍ଷକାର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାଳ୍କୁ ଡକାଇ ଦାଇରେ ପଥର-ବନ୍ଦ ପକାଇଲା । ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପାହାଡ଼ରୁ ପଥର ଆଖ ପେହି ବନ୍ଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଲା ।

ତୁ ପ୍ରକାରମାନଙ୍କର ଏହି ଯେ ସାମାନ୍ୟ ଉପକାର କରୁଥିଲା, ତାହା ସେମାନେ ଅଦ୍ୟାବିଧ ସ୍ଥାନ କରୁଥିଲା । ଯୋରମୋର ଗୋଟିଏ ଶୈଳକୁ ସେମାନେ ଅଦ୍ୟାପି ଫଳର ମୋହନ ଡୁଇଁର କହନ୍ତି, ଏବଂ ମୁଁ ଯେହି ପଥର ବନ୍ଦ ନିର୍ମାଣ କରୁଥିଲା, ତାହାକୁ ଫଳର ମୋହନ ଦିନ କହନ୍ତି ।

ଦଶପଞ୍ଚା ଜେଲର ଅଧିକାଂଶ ବନ୍ଦ ପାଣ । ସେହି ପାଣମାନେ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର—ବୁଣା ଓ ଶ୍ରେଣୀର । ଗୈର କରିବା ଓଡ଼ିଆ ପାଣଙ୍କର ଏକ ପ୍ରକାର ଜାବକା । ବୁଣା ପାଣମାଙ୍କ ପ୍ରାୟ ତୋର କରନ୍ତି ନାହିଁ; ଲୁଗା ବୁଣା ଏମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ । ପୁଣେ ଜେଲ ବିଭାଗର କାର୍ଯ୍ୟ ପଣାଳ ନିତାନ୍ତ ଶିଥିଲ ଏବଂ ବିଶୁଦ୍ଧିତ ଥିଲା । ବନ୍ଦମାନଙ୍କ ହିଂଦୁ ପୁଅ ବିଭା ବିମା କିଛି ଜାତଥଣ କାହିଁ ପଡ଼ିଲେ, ସେମାନେ ଛୁଟ ନେଇ ଦରକୁ ଯାନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ ଉତ୍ତରରେ ଅପେ ଅପେ ଅସ୍ତି ଜେଲରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଯାନ୍ତି । ପୁଣି ଜେଲ-ରକ୍ଷକମାନଙ୍କର କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଛେତି ବନ୍ଦୀ ଥାଏନ୍ତି । ସନ୍ଧା ସମୟ ଉତ୍ତରରେ ଜେଲ-ରକ୍ଷକ-ମାନେ ସେହି କଏବାମାନଙ୍କୁ ଶୁଭ ଦିଅନ୍ତି । ସମସ୍ତ ବନ୍ଦଙ୍କୁ ପରଦିନ ପ୍ରାତଃ କାଳରେ ଅପଣା ଥାପଣା ହୁଏଇରେ ଶେଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କଏବାମାନଙ୍କ ରାତ୍ରି-ଉପାତ୍ତିତ ତୋରିଦୁର୍ବ୍ୟ ଜେଲ-ରକ୍ଷକ ଏବଂ ଗୈର-ମାଜଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମାନ ଭାବରେ ବାଣ୍ଣ ହୁଏ ।

ଦଶପଞ୍ଚାର ନିନଗତ ମଧୁବନଠାରୁ ବେଲପଡ଼ା ଗ୍ରାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ସତ୍ତକ ତୟାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରାଇଦେଲା । ଜେଲର ବନ୍ଦମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ କରାଇଥିଲା । ଅର୍କମାଇଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସତ୍ତକ ତୟାର ହୋଇଛି, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ରଜାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଜାତ ହେବାରୁ ବନ୍ଦମାନେ ମୁକ୍ତି ଲାଭକରି ଅପଣା ଅପଣା ଦରକୁ ଝାଲିଗଲେ । ମୋର ସତ୍ତକ ତୟାର କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହୋଇଗଲା ।

କୋବି, ମଠର, ସାଲଗମ୍ ଏବଂ ମୂଳା ପ୍ରତିତିର ନାମ ଦଶପଞ୍ଚା ଲେକେ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ । ମୁଁ ପ୍ରଥମ ସେହି କିଞ୍ଚାରେ ଏ ସବୁ ଗୁଣ ଆରମ୍ଭ କରିଲ ଥିଲ । ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା ଓ ଅନୁଚ୍ଛାପନ କରି ମଧ୍ୟ ସାଜା ସାହେବଙ୍କୁ ଓ ପ୍ରକାମାନଙ୍କୁ ଏ ସମସ୍ତ ଦ୍ରୁବ୍ୟ ଖୁଆଇ ପାରିଲି ନାହିଁ । ଦିନେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମର ପଥାନ ମୋତେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଆମ୍ବମାନଙ୍କୁ ଆଉ କୋବି ଦେବେ ନାହିଁ । ସେତେ ପ୍ରକାର ରାଜନୀତି ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ”, କାଲି ଦୁଦ ଆମୂଲ ପକାଇ ରକାଇଲି, ତେବେବି ତାହାର ଗନ୍ଧ ମଲ୍ଲାନାହିଁ ।” ଅନେକବୁଡ଼ିଏ କୋବି କରିଥିଲି । ଅଧୁକ୍ଳାଂଶୁ ଗୋରୁ ଖାଇଲେ ।

ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ମୋହର କ୍ରମଶାସ୍ତ୍ର ମନାନ୍ତର ଘଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଥରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ସାଧୁ-ଦଳ ଉପର୍ଦ୍ଵିତୀ ହେଲେ । ସେ ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଧନୀ ଗର୍ଭତ୍ତ ଥିଲା । ସାଧୁ-ଧେବା ସକାଶେ ସେ ଯଥେଷ୍ଟୁ ଟଙ୍କା ନ ଦେବାରୁ ଦୁଇଜଣ ସାଧୁ ତାହା ଘର ମଧ୍ୟରେ ପଣି, ଖୁମ୍ ଏବଂ କବାଟ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗର୍ଭତ୍ତ ସେହି ସାଧୁ ଯୋଡ଼ାକୁ ଧରି, ଖୁବ୍ ବାଡ଼େଇବାରୁ ସେମାନେ ଅସି ରାଜା ସାହେ-ବଙ୍କଠାରେ ନାଲିସ୍ କଲେ । ସେହି ଗର୍ଭତ୍ତର ଗୋରୁ ମର୍ମିପଳ ଏବଂ ତାହାର ଘରେ ଅନେକ ଟଙ୍କା ଥୁବା ବିଷୟ ପାଖ ଲୋକେ ଜଣାଇ ଦେବାରୁ ଶାଖମୂରୁ ଆଜ୍ଞା ହେଲା, “କ’ଣ କ’ଣ, ଗର୍ଭତ୍ତ ବାପୁଡ଼ା ସାଧୁମାନଙ୍କୁ ବାଡ଼େଇଲା ?” ପୁଲିସ୍ ଦାରେଗା ପ୍ରତି ହୃଦ୍ୟମ୍ ହେଲା, “ସାଥ, ଗର୍ଭତ୍ତର ଗୋରୁ, ମର୍ମିପଳ, ତାହା ଦ୍ରବ୍ୟ ସମସ୍ତ ସମ୍ପଦ ବହିଆଣ ।” ଗର୍ଭତ୍ତ ଧାଇଁଥି ମୋର ଶରଣ ପଣିଲା । ମୁଁ କଟେ-ଘରେ ଉପର୍ଦ୍ଵିତୀ ହୋଇ ମାଲ-କୋକା-ହୃଦ୍ୟମ ବନ୍ଦ କରିଲ ଦେଲ । ପୁଲିସ୍ ଦାରେଗା ମୋ ସାନ୍ଧାତରେ ରାଜାଙ୍କୁ ରୁହାଇଲା, “ଏପରି ଅପମାନ ପାଇଲେ ସାଧୁ-ଦଳ କିଞ୍ଚାକୁ ଅସିବେ ନାହିଁ । ରାଜ୍ୟରୁ ଧର୍ମ ଶୁଦ୍ଧିବିବ ।” ମୁଁ ଧମକାଇ ତାହାକୁ ଦୁନି କରିଲା । ମାଡ଼ ଖୋଲ-ଥୁବା ଗୁଡ଼ାରିଆ ସାଧୁ ଯୋଡ଼ାକ ଛାଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲା, “ଏହି ମାଡ଼ କିଞ୍ଚାକୁ ବାହାର ଅନ୍ୟତ ଶୁଣି ନ ଗଲେ, ମୁଁ

ତୁମୁମାନକୁ ଜେଲ୍ ଦେବି ।” ମୋ କଥା ଶୁଣି ସେମାନେ ତତ୍ତ୍ଵଶାତ୍
ବିନ୍ଦ୍ରାରୁ ପଳାଇଗଲେ । ଏହିପରି ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ମୋର
ମନାନ୍ତର ହିତଶାଖ ବଚିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ସୁପରିଷେଷ୍ଟେ ମେଟ୍‌କାର୍ପ୍ ସାହେବ ଦଶପଞ୍ଚ ପରଦର୍ଶନ
କରିବାକୁ ଅମ୍ବିଥିଲେ । ରାଜାଯାହେବ ତାକୁ କହିଲେ, “ଏ ଦେବାନଙ୍କ
ସହିତ ଅମୂର ପଢ଼ିବ ନାହିଁ, ଅମୁକୁ ଅଉଜଣେ ଦେବାନ ଦେଉନ୍ତୁ ।”
ସାହେବ ମୋତେ କହିଲେ, “ଆମେ ତୁମ୍ କାର୍ଯ୍ୟରେ କିଛି ଦୋଷ
ଦେଖୁ ନାହିଁ; ତଥାପି ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ସେ ସ୍ଥଳେ ମନାନ୍ତର, ତୁମେ
ଏଠାରେ ରହି କିପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ?” ସାହେବ ମୋତେ ମୟୂରଭଙ୍ଗ
ଇଲାକା ବାମୁଣ୍ଡାଟ ସବ୍ଦିଭିଜନକରେ ନିୟୁକ୍ତ କରି କନିଶନର
କରେଇର ଜଣେ କରାଣୀକୁ ଦଶପଞ୍ଚାର ଦେବାନା ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ
କରିଲେ । ୧୮୮୭ ମହିଦା ଜାନୁଯୁଦ୍ଧ ମାସରେ ମୁଁ ନୂତନ ଦେବାନ
ହାତରେ କାର୍ଯ୍ୟ-ଭାର ଦେଇ କଟକ ଗୁଲି ଅସିଲା । ବାଲେଗରେଠାରୁ
ଅପେକ୍ଷାକୁତ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରେ ଗୁକର ହେଲା ବୋଲି ଖୁବ୍
ଅନନ୍ଦିତ ହେଲା । ମାତ୍ର କଟକରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଶୁଣିଲି
ସେ, ଖୋଦ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଷ ସୁର୍ଗୀୟ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓଙ୍କ କନଶ୍ଚ ତ୍ରୀତା
ଶୈତାନ୍ତିର ସାହେବଙ୍କୁ ବାମୁଣ୍ଡାଟରେ ନିୟୁକ୍ତ କଲେଣି । ସୁତରଂ
କର୍ମ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ, ମୋତେ କଟକରେ ବସି ରହିବାକୁ ହେଲା ।

ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ଭାଗ୍ୟତା

ପାଳଇହିତାରେ ଦେବାନା (୧୮୮୭-୧୮୮୭)

ବିନ୍ଦୁ ଦିନ ପୂର୍ବେ ପାଳଇହିତାରେ ପ୍ରଜାମାନେ ତତ୍ତ୍ଵଶାଯ ରାଜା-
ସାହେବଙ୍କ ବିପନ୍ନରେ ମେଲ କରି ଥିବାରୁ ପ୍ରଥାନ ମେଲିଅମାନେ

ଖରସାର ଦଣ୍ଡ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ମେଲାଥାମାନଙ୍କୁ ଧରି ଓ ବିଗୁର କରି ଦଣ୍ଡ ଦେବା ସକାଶେ ସୁପରିଷେଣ୍ଟେଜ୍ ମୋତେ ସ୍ଵାଧୀନ-ଶ୍ରେଣୀ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେସ୍‌ରୁ କ୍ଷମତା ଦେଇ, ଶହେ ଟକା ବେତନରେ ପାଳଲହୁଡ଼ା ପଠାଇ ଦେଲେ । ମୁଁ ଯାଇ ଦେଖିଲି, ସରଦାର ମେଲାଥାମାନେ ଦଣ୍ଡିତ ହେବାରୁ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମେଲାଥାମାନେ ଛିନ ଭିନ ହୋଇ ନିବଢ଼ି ବନ ମଧ୍ୟରୁ ପଳାଇଗଲେଣି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ସ୍ଵର୍ଗ ଭାବରେ ରହି ଅଛନ୍ତି । କୌଣସି ପ୍ରକାର ମାଲି-ମାମଲ୍ଲ ନାହିଁ । ରାଜ-କରେଶ ଶୂନ୍ୟମୟ ।

ମୋ ହାତରେ କିଛି ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ନ ଥିଲା । ସକାଳ ଖେଟା ମହାଭାରତ ଅନୁବାଦରେ ଯାଏ । ଉପର ଓଳ ସନ୍ଧ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେତେକ ଲୋକଙ୍କ ସହିତ ଚୌପଟ ଖେଲ ହୁଏ । ସନ୍ଧ୍ୟାପରେ କେହି ଘରୁ ବାହାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ସମୟରେ ପାଳଲହୁଡ଼ାଟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଙ୍ଗଲମୟ ଥିଲା । ସନ୍ଧ୍ୟା ଉତ୍ତରେ ବାଘ, ଭଲୁ ଗାଁ ଗୋହରି ମଧ୍ୟରେ ବୁଲନ୍ତି । ଅପରାହ୍ନ ସମୟରେ ଦିନେ ଦିନେ ମୁଁ ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଯାଏଁ । ରାଜା ବୃଦ୍ଧିମାନ୍ ଓ ମିଷ୍ଠାଭାଣୀ, ମାତ୍ର ଅସଙ୍ଗତି-ଦାତା । ଏହି ଦାତୃତ୍ୟ ହେତୁରୁ ନିତାନ୍ତ ରଙ୍ଗ-ପ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ।

ରାଜା—ସାହେବଙ୍କର ଦାନ-ପଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ କଥା ଶୁଣି ଥିଲୁ । ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେବା—କଟକରେ ଗୋଟିଏ ଦରଦ୍ର କାରୁଲି ବୁଲୁଥିଲା । ସ୍ଵାଜୀୟମାନଙ୍କଠାରୁ ରିଷ୍ଟା କରି ଖାଏ । ପାଳଲହୁଡ଼ା ରାଜାଙ୍କାରୁ କିଛି ଟକା ଆଏ, ବ୍ୟବସାୟରେ କିସ୍ତାନ୍ତ ହେବା-ପାଇଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାରୁଲିମାନେ ତାହାକୁ ପରମର୍ଶ ଦେଲେ । ମାତ୍ର କଥା ଉଠିଲା, ରୁକ୍ଷ ହାତଟାରେ ଯିବ କିପରି ? କଟକର କାରୁଲି-ମାନେ ରେଦାକର ତାକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ବିଲାତ କମଳ କଣି ଦେଲେ । ସେହି ବାଣିଜ୍ୟ-ଦ୍ରବ୍ୟ ଯେତି କାରୁଲି ପାଳଲହୁଡ଼ାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସର୍ବଦାଗରମାନଙ୍କ ଶ୍ରୀ ଅନୁସାରେ କାରୁଲି ରାଜାଙ୍କ ଶ୍ରମୁରେ କମଳ ଖଣ୍ଡି ଥୋଇ ଦେଇ, ସଲମ୍ ବଜାଇ ବାହାର ଅସିଲା । ବିଜ୍ଞାର ପ୍ରତିଲିପି ପ୍ରଥାନୁସାରେ ଗନ୍ଧାର-ପାଞ୍ଚିଆ ସର୍ବଦାଗରକୁ ପ୍ରତିଦିନ ଟ ୧୯ ଭର ଖୋରାକ ଦେଇଯାଏ । ମାତ୍ର ସର୍ବଦାଗର ସର ଘରୁ ଡାଲି, ଗୁଡ଼କ

ମାଗିଆଣି ଖୀଏ; ଟଙ୍କାଟି ବାଜି ରଖେ । କମଳ ଖଣ୍ଡି ଦରଦାମ କରି କଣିବାକୁ ସଜାକର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଏହିପରି ତିନି ମାସ କାଳ ରତ୍ନ ହେଲୁ । କାରୁଲି ନବେଷ୍ଟ ଟଙ୍କା ସର୍ବତ୍ର କଲ୍ପଣି । ଯେଉଁ ପୁରୁଣା ପୋଷାକ ପିଛି କଟକରୁ ବାହାରିଥିଲା, ତାହା ପଚି, ଛାଡ଼ି, ତୋର ହୋଇ ଗଲ୍ପଣି । ଅଣାରୁ ଟଙ୍କା କାଢି ପୋଷାକ କଣିଲେ, ସଉଦାଗରି କରିବ କାହିଁରେ ? ଶୀତକାଳ-ଖୁବ୍ ଭୋର, (ପାଳଲହୁଡ଼ା ପାଞ୍ଚତ୍ୟ ଜଙ୍ଗଲ ଜାଗରେ ଖୁବ୍ ଶୀତ) ଗୋଟାଏ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ଧୂନି ଜାଳି ଅର୍କ୍ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘ ଅବସ୍ଥାରେ କାରୁଲି ପାଉଁଶଗଦା ଉପରେ ବସି, ନିଆଁ ପୋଉଁଛି । ରଜା ସାହେବ ସକାଳେ ଦାଣ୍ଡକୁ ରୁଲ ବାହାରି ଥିଲେ । ହଠାତ୍ କାରୁଲି ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ ହେଲେ । ତାହାକୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସାଇ ରଖିବାରୁ ସେ ବିରୁଦ୍ଧ କଷ୍ଟ ପାଉଁଛି ମନେକରି ଦୂଃଖିତ ହେଲେ । ତାହାଠାରୁ କଣା କମଳ ଖଣ୍ଡିକ ତାହାକୁ ଦେବା ପାଇଁ ଗନ୍ଧାରିଆ ପ୍ରତି ଅଞ୍ଜି ହେଲା । ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କମଳ ଖଣ୍ଡିକର ମୂଲ୍ୟ ଦଶ ଟଙ୍କା ଓ ବାଟଖର୍କ ଦେଇ, ତାହାକୁ ବିଦାୟ କରିଗଲା ।

ମୋର ଅଛିରକ୍ତୁ ପାନ ରୈବାଇବା ଗୋଟିଏ ବଦ୍ର ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ପ୍ରତିଦିନ ପର୍ବତ ଶାଠିଏ ବିଡ଼ ପାନ ରୈବାଉଥିଲା । ପାଳଲହୁଡ଼ାରେ ପାନ ମିଳେ ନାହିଁ । ଗଡ଼ଠାରୁ ଥିର କୋଣ ଦୂର ତାଳିଚର ଗଡ଼ରେ ପାନ ଦୋକାନ । ଦିନେ ସକାଳେ ମୋ ବସାରେ ପାନ ନ ଥିଲା । ରଜାପାହେବଙ୍କ ଉଥୀସରେ ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲା । ପରିପାନ, ପାନ-ଶିର ଶୁଖାଇ ଗୁଣ୍ଡ କରି ରଖା ଯାଇଥାଏ । ତାହାକୁ ପାନ-ଶୁଖୁଆ କହନ୍ତି । ନ ଥିଲା ବେଳେ ଗୁଆ, ଚାନ୍ଦ, ଖଇର ନିଶାଇ ସେ ଗୁଣ୍ଡ ଖୁଆ ଯାଏ । ମୁଁ ପାନ ଶୁଖୁଆ-ଗୁଣ୍ଡ ପାଇଁ ଲୋକ ପଠାଇଲି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଲିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ସେତେବେଳେ ନିବାର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି, ଦାଣ୍ଡରେ ଦେଖିଲି, ଜଣେ ଲୋକ ପିଠିରେ ବୁକୁଗା ମାରି, ଧିରେ ଧିରେ ଯାଉଥିଲା । ଶୁଣିଲି, କେଉଁଝର ବନ୍ଦରେ ଜଣେ ବାବୁ ଅଛନ୍ତି । କହିବକୁ ତାଙ୍କପାଖକୁ ସେ କେବେବେ

ଜିନିଷ ସେନ ଯାଉଛି । ମୁଁ ତାକୁ ନିକଟକୁ ଡାକିଲି । ଗେ ବୁଝୁଗୁଣ ପିଟାଳକା ମାତ୍ର ଦୂର ତିନିଶତ ପାନ ବନ୍ଦା ଗୋଟିଏ ବିଡ଼ା ଡିଂକରି ମୋ' ଅଗରେ ପଡ଼ିଗଲ । ମୁଁ ଚଞ୍ଚଳ ନିକଟେଖଣ୍ଡ ପାନ ଖେବାଇ ପକାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଣିପାତ ହେଲି । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଅଭାବ ଓ ଦୁର୍ଦ୍ଵାର ଚରମସୀମାରେ ଉପନାଥ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତରୂପେ ଏବଂ ଅଲୋକକ ଭବରେ ସାହ୍ୟ ଆସି ପଡ଼େ ।

ରଜାଙ୍କ ସରସରୁ ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳେ ମାଂସପଦ୍ମତ ସଞ୍ଚା ଆସେ । ମାଛ—ଯୋଗାଣ ଦେବା ସକାଶେ ତିହର ଜାତିର ଜଣେ ଲୋକ ଖଣ୍ଡା ଥୁଲା । ସେହି ତିହର ଦିନେ ଦିନେ ମାଛ ଦିଏ ନାହିଁ । କାରଣ ପଗୁରିଲେ ସେ କହେ ପେ, “ସେ ସୁନା ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଯାଇଥୁଲା ।” ଗୋଟିଏ ଗିରନଦୀ ରଜାଙ୍କ ନଅରର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ପ୍ରବାହତ ହେଉଥାଇଛି । ସେହି ନଦୀ ବାଲିରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଣୁ ମିଶ୍ରିତ ଅଛି । ସେହି ତିହର ଦିନଯାକ ବାଲ ଘାଣୀ ଘାଣୀ ଦୂର ତିନି ଅଣାରୁ ବେଶି ସୁନା ପାଏ ନାହିଁ । ମାଛ ଧରି ମଧ୍ୟ ଦିନକୁ ତେତିକ ମାତ୍ର ପ୍ରଇପା ଅଛେ ।

ମୋର ପାଳଲହ୍ତ୍ତାରେ କିଛିମାତ୍ର କର୍ମ ନ ଥୁଲା । କେବଳ ମହାଭାରତ ଅନୁବାଦ କରି ଏବଂ ତୌପଠ ଖେଳ ସମୟ କାହିଁଥୁଲା । ଏପରି ମାହାକଥ ଦରମା ନେବା ମୋତେ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଶୁକର ଶୁତଦେଲେ, ଦୁର୍ଦ୍ଵାରରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ ଏ ଜ୍ଞାନ ରହିଲା ନାହିଁ । କର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ଇହା ରଜାସାହେବଙ୍କୁ ଜଣାଇଲା । ସୁପରଞ୍ଜ୍ଞଶୁଣ୍ଟଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଲେଖିଲି । ଅଳ୍ପଦିନ ଉତ୍ତାରେ ମୋର କର୍ମ-ତ୍ୟାଗ-ପ୍ରାର୍ଥନା-ମଞ୍ଜୁଷ୍ମ ହିକୁମ କଟକରୁ ଅର୍ପିଲା । ମୋର ଦରମାଟକା ସମସ୍ତ ରଜା-ସାହେବ ହୃଦୟର କରିଦେଲେ । ଦରମା ଶୁଢ଼ି ବାଟଖଜ ବୋଲି ଅନେକଶୁଣ୍ଟିଏ ଟଙ୍କା, ଶାଲ, ପାଠ୍ୟଥା ମଧ୍ୟ ଦେଲେ । ରଣୀ-ସାହେବା, ଭଣୀମଣିମାମାନେ ଟଙ୍କା, ଲୁଗାରେ ମୋତେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପତ୍ରୋକ୍ତନ ଦେଇଥୁଲେ । ମୁଁ ସେପରି ନେଇ ୮୮୭ ମଧ୍ୟଦା ବର୍ଷାକାଳରେ ବାଲେଖର ଚାଲ ଆସିଲା ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

କେତୁଙ୍କରରେ ମେନେଜର୍ (୧୯୭-୧୯୯)

ବାଲେଶ୍ଵର ଗୁଣଥାପିବାର ଅନୁଦନ ଉତ୍ତରେ ମୁଁ ଅର୍ଥାତ୍ ବଜନକ କ୍ଲେଶ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶାନ୍ତ୍ରାଳମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପଦଳ ଅଛି—

“ପାତଳ ଧାନ, ବାଜିଲା ଚାଙ୍ଗୁ, ଗାଲର ଉପରେ ଗାଲ,
ହେଲା ଚଇତ, ସରଲୀ ଧାନ, ପେଉଁଠି ଖାଲ ସେହିଠି ଗାଲ ।”

ସୁଷମାସରେ ଧାନ ପାତଳେ ସାନ୍ତ୍ରାଳମାନେ ଦୁଇଓଳ ଖାଆନ୍ତି; ବଳକା ଧାନରେ ହାଣିଆ (ଏକପ୍ରକାର ମଦ) ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି, ଚାଙ୍ଗୁ ବଜାର ରାତିଯାକ ନାଚନ୍ତି । ଭାତ ଓ ହାଣିଆ ଖାଇ ଗାଲ ଫୁଲଥାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହ ମୋଟା ହୋଇଥାଏ । ଚେତ୍ର ମାସରେ ଧାନ ସରଗଲେ, ଦେହ ଶୁଣିଯାଏ । ତେଣେକ ଅଠମାସ କାଳ ଅମ୍ବ ମହୁଳ ପ୍ରଭୃତି ଜଙ୍ଗଳି ଫଳମୂଳ ଖାଇ ଜାବନ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ଏଣିକି ସେମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ତେର ଭନ୍ତି ହେଲାଣି । ମୁଁ ସେହିପର ଗୋଟିଏ ଅପରିଣାମଦର୍ଶୀ, ଶାନ୍ତ୍ରାଳ-ସ୍ଵଭାବର ଲୋକ । ଅର୍ଥ-ଛୁପାର୍କିନ ସମୟରେ ମୋହର ଭବିଷ୍ୟତ ଭାବନା କହୁ ନ ଥାଏ ।

ଏହି ସମୟରେ କେଉଁଣର କିନ୍ତୁ ମେନେଜର-ପଦ ଶୂନ୍ୟ ହେବାକୁ ସେହି ପଦ-ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଦିବଖାସ୍ତ କଲି । ମୋହର ଯୋଗ୍ୟତା ଏବଂ ତତ୍ତ୍ଵ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମହାରଜା ବାହାଦୁର ଏଷିଷ୍ଟେଣ୍ଡ୍‌ସ୍ପେରିଟେଣ୍ଡ୍‌ରେ ରାତ୍ରି ନନ୍ଦବିଶ୍ୱାର ଦାସ ବାହାଦୁରଙ୍କୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲା । ଏକ ସମୟରେ ମହାରଜାକଠାରୁ ନିଯୁକ୍ତିପଦ ଏବଂ ନନ୍ଦବିଶ୍ୱାର ବାରୁଙ୍କଠାରୁ ଶୀଘ୍ର କେଉଁଣର କିନ୍ତୁ ରେ ଭୂପ୍ରସିଦ୍ଧ ନିମନ୍ତେ ଭୂପଦେଶ-ପତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ କେଉଁଣର ଚାଲିଗଲା ।

ସେ ସମୟରେ କେଉଁହାର ମହାରାଜା ଥିଲେ ଧନ୍ୟୁ ନାରୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର । ସେ ସଙ୍ଗ ବିଷୟରେ ବିଚାର ଲୋକ । ସମସ୍ତ କେଉଁହାର କିନ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ତିନିହଜାର ବର୍ଗମାଲା । ସମସ୍ତଠା ସେ ନଈ-ଦର୍ଶଣ କରି ଚଞ୍ଚି-ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ ଲୋକର ସ୍ଵଭାବ କିପନ, ତାହା ତାଙ୍କୁ କଣାଥିଲା । ବାକପରୁ, ଶିଶୁରାଜ-ପ୍ରାତଃକାଳରୁ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗି ରହିଥାନ୍ତି । ରାଜ୍ୟ-ଶାସନ ସମ୍ରକ୍ଷିତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଵତମ୍ଭରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ରାଜ୍ୟର ଉତ୍ସବ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ଉତ୍ସାହ ଥିଲା । ଆନନ୍ଦପୁରଠାରୁ ଛି ମାଲକ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶୀ ନାମକ ଗ୍ରାମରେ କୁଣଳେଖର ମହାଦେବ-ମନ୍ଦିର ବରକତ । ଉତ୍ତଳର ହାଥୀନ ନରପତି ଯମାତି କେଶଭକ୍ତବ୍ରାହ୍ମ ଏହା ନିର୍ମିତ । ବ୍ରାହ୍ମଣୀର ଗୋଟିଏ ଶାଖା କୁଣଳଦ୍ଵାରା ନଦୀ ଏହାକୁ ଗର୍ଭପାତ୍ର କରିବାକୁ ବସିଥିଲା । ସେହି ମନ୍ଦିରକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ମହାରାଜା ଗୋଟିଏ ପଥର ବନ୍ଦ ନିର୍ମିଣ କରଇ ଅଛନ୍ତି । ନିକଟରେ ପଥରରୁ ଏବ ମୁଲିଆ ମଜୁର ସମ୍ପା; ତଥାପି ଏହି ବନ୍ଦ ନିର୍ମିଣରେ ରାଜଭଣ୍ଡାରରୁ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ିଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଖରଚ ହୋଇଥିଲା । କଟକର କାଠମୋଡ଼ ବନ୍ଦ ଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଶାରେ ଏପରି ବନ୍ଦ ଅଛି ନାହିଁ । କେଉଁହାର ନିଜଗଡ଼ର ବଳଦେବଜୀଳ ବିଶାଳ ରୁଣ୍ଡିଗ୍ରମନ୍ଦିର ମହାରାଜାଙ୍କବ୍ରାହ୍ମ ନିର୍ମିତ । ଏହା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରଇ ଥିଲେ ।

ଆନନ୍ଦପୁରରେ ମୋର ମହାରାଜାଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା ହେଲା । ସେ ମୋତେ ଆନନ୍ଦପୁରରେ ରଖି ନିଜଗଡ଼କୁ ଫେରିଗଲେ । ଆନନ୍ଦପୁର-ଠାରୁ ନିଜଗଡ଼ ପ୍ରାୟ ବାବନ ମାଲକ ଦୂର । ମୁଁ ୧୦୦ ଟଙ୍କା ବେତନରେ ୧୮୮୭ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ଦଶ ତାରିଖରେ ଆନନ୍ଦପୁର ଇଲକାର ମେନେଜ୍‌ମେଂଟ୍ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ପ୍ରହଣ କଲା ।

ଆନନ୍ଦପୁରର କରେଶ୍ୱର ବୈତରଣୀର ଉତ୍ତର କୂଳରେ । କରେଶ୍ୱର ଦରିଂଶରେ ନିବଢ଼ି ବାଉଁଶ ବଣ ଥିଲା । କରେଶ୍ୱରରୀର ଅନେକ ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଙ୍ଗଳ କଟାଇ ପରିଷାର କରିଦେଲା । କେତେଟା ଗୋଖର ସାପ ମରାଗଲେ । ଦିନେ ସକାଳ ଓଳ କେତେ ଜଣ

ମୁଲିଆ ଜଙ୍ଗଳ କାଠୁଥୁବା ସମୟରେ ଗୋଟାଏ ଅହରାଜ ସାଥ ଗୋଟାଏ ଠେକୁଆକୁ ଘଡ଼ିଡ଼ାଇ ଅଣିଲା । ଠେକୁଆଟା ବଣ ମଧ୍ୟରୁ ପଳାଇ ଆସି ଜଙ୍ଗଳ କଟାଇ ମୁଲିଆମାନଙ୍କ ପାଖରେ ପଦ୍ମଶିଳାରୁ ପଛରେ ସାପ, ଆଗରେ ମୁଲିଆ—ଠେକୁଆଟା ଘାବରେଇ ଯାଇ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଯିବା ମାତ୍ର ଅହରାଜ—ସାପଟା ତାହାକୁ କାମୁଡ଼ି ବଣକୁ ଶେନ ରଲା । ଜଙ୍ଗଳ ପରିଷାର କରଇ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ୟାନ ପ୍ରସୂତ କରଇଥିଲା । ତାହାର ଏକ ଅଂଶରେ ଗୋଲାପ ପୁରୁତ ପୁଷ୍ପ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଅଂଶରେ ଅଚ୍ଛ, ଲିଚୁ, ଜାମରୂଳ ପ୍ରଭୃତି ପଳାଇମାନ ରୈପଣ କରଇଥିଲା ।

କରେଶ୍ଵର ସେରସ୍ତା ନିତାନ୍ତ୍ର ବିଚ୍ଛିନ୍ନଳ ଥିଲା । ଶତମତ ରେଜେଣ୍ଟୁମା ବହି ନ ଥିଲା । ସେ ସମସ୍ତ ନୂତନରୂପେ ଗଠନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସମନ୍, ଓ୍ଯାରଞ୍ଜ୍ ପ୍ରଭୃତି ନାନାପ୍ରକାର ଫାରମ ବାଲେ-ଗରରୁ ଛପାଇ ନେଇ ଚଳାଇଲି । ବରଷକ ଉତ୍ତରରେ ମହାରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଅନ୍ୟମତି ଗ୍ରହଣ କରି ଅନନ୍ଦପୁରରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରେସ ସ୍ଥାପନ କଲା । ସେଥିରେ ଅନନ୍ଦପୁର କରେଶ୍ଵର ଏବଂ ଦଦର କରେଶ୍ଵର ସକାଶେ ସମନ୍ ଏତାଳନାମା, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚିପିହନ ଏବଂ କୁନ୍ତ କୁନ୍ତୁ ପୁଣ୍ୟକ ଶ୍ରପା ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ମୋହର ମେନେଜସ୍ଟା ପଦରେ ନିୟମିତ ହେବାର ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବରେ ଯାନନ୍ଦପୁର ଇଲାକାରେ ଗୋଟିଏ ଫୌଜଦାରୀ ମୋକଦମା ଉପରୁତ୍ତି ହୋଇଥିଲା । ବାରା କେଉଁହର ବିଜ୍ଞା ନିବାସୀ, ମୁଦାଳମାନଙ୍କ ଗୃହ ସୁକନା ଇଲାକାରେ । ସୁକନା ଇଲାକା ମୋଗଲବନ୍ଦ ସାମିଲ । ଅନନ୍ଦପୁର ଇଲାକାର ଭାରପ୍ରାପ୍ତ କର୍ମଚାରୀ ଅସାମିମାନଙ୍କୁ କିଛିଦିନ ହାଜିଗରେ ବଣିଥିଲେ । ପରେ ମହାରାଜାଙ୍କ ଅନ୍ଦବଶରେ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଗ୍ରହ ସକାଶେ ଯାଇପୁର ଠଠାଗଲା । ଯାଇପୁର ଅଦାଳତ ବିଗ୍ରହରେ ଅସାମିମାନେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କଲେ । ଅଧିକାନ୍ତ ଅନନ୍ଦପୁର କର୍ମଚାରୀ ମୋଗଲବନ୍ଦ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାୟରୂପେ ଅବରୋଧ କରି ରଣିଥିବା ଅପରିଧରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ହେଲେ । ମାମଲା କମଣ୍ଡାଟ ଚିଲ ଅଦାଳତରୁ,

ଉଠି ହାଇ କୋର୍ଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ମୁଁ କଲିକଗାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମାମଲ ଚଳାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ନାଇକୋର୍ଟ କେଉଁଣ୍ଠର ସପ୍ରସରେ ଡିଜୀ ଦେଲେ । ମାମଲର ରୂପ୍ୟ ଶୁଣି, ମହାରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦତ ହେଲେ ଏବଂ ମୋହର ବେତନ କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ବୃଦ୍ଧି କରି ଦେଲେ । ୧୯୯୯ ଜୁନତାରୁ ମୋହର ବେତନ ଟ ୧୦୦ ରୁ ହେଲା ।

କେଉଁଣ୍ଠର ଏବଂ ଶୈଳନାଗପୁର ସୀମାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁକାଳ ପୂର୍ବରୁ ବିବାଦ ଚଳ ଥୁଥିଲା । ମୋହର କେଉଁଣ୍ଠର ମେନେଜର୍ ଦ୍ଵାରା ବର୍ଷରେ ସେହି ବିବାଦ ନିଷ୍ଠା କରାଇବାପାଇଁ କେଉଁଣ୍ଠର ମହାରାଜା ଏବଂ ନାଗପୁର ଚିପ୍ତ କମିଶନରଙ୍କ ନିକଟକୁ ତାକିଦ୍ ହୁକୁମ ଅସିବାରୁ ସେହି ମାମଲ ଚଳାଇବା ସକାଶେ ମହାରାଜା ମୋ ପ୍ରତି ଭାର୍ଯ୍ୟଣ କରିଥିଲେ । କେଉଁଣ୍ଠରର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅପହୁଚ ଜମି ଉଦ୍ଧାର କରାଇ ଥଣିବାରୁ ମହାରାଜା ମୋ' ପ୍ରତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଥିଲେ ।

ଉନବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଅଞ୍ଚଳ

କେଉଁଣ୍ଠର-ପ୍ଲଜା-ବିଦ୍ରୋହ (୧୯୯୧-୧୯୯୨)

ମୋହର କେଉଁଣ୍ଠର ମେନେଜରର ଚର୍ଚୁର୍ଥ ବର୍ଷରେ କେଉଁଣ୍ଠରରେ ଉପସ୍ଥିତ ପ୍ଲଜା-ବିଦ୍ରୋହ ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ସନ ୧୯୯୧ ମସିହାରେ ଏହି ବିଦ୍ରୋହ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶାଖ-ଶାସନ-ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେଉଁଣ୍ଠର ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ-ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଅନନ୍ଦପୁର ବିଭାଗ ଏବଂ ପଣ୍ଡିମାଂଶ ନିଜାତ୍ମା-ବିଭାଗ । ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଦେଇରଣୀ ପ୍ରକାହତ ହେଉଥିବାକୁ ଆନନ୍ଦପୁର-ଭୁମି ଉବ୍ଦର । ଏହି ଅଂଶରେ ବନ, ପବତ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବିରଳ । ଆନନ୍ଦପୁର ବିଭାଗଟା କେଉଁଣ୍ଠରର ଭୂଷଣ-ସ୍ଵରୂପ, ଯାକନ୍ତୁ ସ୍ଵର୍ଗିତ କୃଷକ, ବ୍ୟକ୍ଷବସାୟୀ ଓ

ମହାଜନମାନକର ନିବାସ । ଏହି ବିଦ୍ରୋହ ସହିତ ଆନନ୍ଦପୁର ପ୍ରଜା-
ମାନକର କୌଣସି ସମ୍ରକ୍ଷ ନ ଥିଲା । ପଶୁମାଳରେ ଯାବନ୍ତ ଭୁଷ୍ଟି । ।
ଏଥରେ ଅତିଥି ଅଳ୍ପ ପଖ୍ୟକ କୃଷକ ଶ୍ରେଷ୍ଠୀର ଲୋକ ବାସ କରୁ-
ଥିଲେ ।

ମୁଁ ଆନନ୍ଦପୁର ଇଲାକାର ଭାଗପାୟ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲା । ମୁଁ ମଧ୍ୟପଲ
ଗସ୍ତକୁ ଯାଇ ଆନନ୍ଦପୁର କତେଶ୍ଵରାରୁ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ମାଇଲ ଦୂର
ବୈଚରଣୀ-କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ନୂଆଗଡ଼ା-ଗ୍ରାମ-ନିକଟପୁ ଗୋଟିଏ ଅଗ୍ର
ତୋଟାରେ ଡେର ପକାଇ ରହିଥିଲା । ପ୍ରାୟ ରତ୍ନ ଏଗାରଟା
ସମୟରେ ଆହାରି ପାଇ ତମ୍ଭୁ ବାରନାରେ ଗୋଟିଏ ଅରମେଣେଜେକିରେ
ବସି ଶୀତଳ ବାୟୁ ସେବନ କରୁଆଏ । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ କେଉଁ-
କେଉଁ ନଢ଼ିବୁ ଦୂରଜଣ ଦୌଡ଼ି ପାଇକ ମହାରାଜାଙ୍କର ଖଣ୍ଡିଏ
ଗୋପନୀୟ ଫତ୍ତ ଧରି ମୋ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପ୍ରଜା-ବିଦ୍ରୋହ-
ବିବରଣ ପାଶେପରେ ସେହି ଫତ୍ତରେ ଲେଖାଥିଲା । ସେହିକଣ୍ଠୀ ଡେର
କଟାଇ ମୁଁ ଆନନ୍ଦପୁରକ ତାଙ୍କ ଅସିଲା ।

ପରଦିନ ପ୍ରାତିକାଳଠାରୁ ଦୌଡ଼ି-ପାଇକ ଯୋଗେ ପ୍ରତିଦିନ
ମହାରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଦୂର ତିନି ଖଣ୍ଡ ପରିପାତ୍ରାଏ । ପରରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ
ବିଷୟ ସହିତ ଆନନ୍ଦପୁର ଇଲାକାରୁ ଅନେକ ପାଇକ ନିଜଗଡ଼କୁ
ପଠାଇବାର ଅଦେଶାଏ । ପ୍ରତି ମୁହଁର୍ତ୍ତରେ ନିଜଗଡ଼ରୁ ସମ୍ବାଦ ଦେବା
ଓ ଆନନ୍ଦପୁର ଇଲାକାରୁ ପାଇକ ସତ୍ରହକର ନିଜଗଡ଼କୁ ପଠାଇବା
ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହର କାର୍ଯ୍ୟ । ନିଜଗଡ଼ ସଦର କତେଶ୍ଵରାରୁ ଆନନ୍ଦ-
ପୁର କରେଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଡାକ-ଚଳାଚଳ ବନ୍ଦ । ମେଲାମାନେ ଦିନକର
ଛିଠ୍ଠିଣ୍ଠି ଥଳୀ ଲୁଣ ନେଲେଣି ବାଟରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ
ମେଲାମାନଙ୍କର ଜଗୁଆଳ ଘାଟ ବସି ଯାଇଛି । ବଣ-ବାଟରେ
ଭୋପଳ-ଭାବରେ ପାଇକମାନଙ୍କଠାରୁ ଛଠ ଯାତାପ୍ରାତ ହେଉଥାଏ ।

ଦୃଶ୍ୟ ଦିବସ ରୁହି ଏ ଦିନ ସମୟରେ ମୋହର ଦୈନିକ କାର୍ଯ୍ୟ
ସମ୍ପାଦନ କର ଆହାର କରିବାକୁ ଯାଇଥାରୁ, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ମହାରାଜା

ଏହିଷ୍ମେଷ ମେନେଜର ବଚନାନ୍ତର ଦାମ ଓ କେନ୍ଦ୍ରକାର ବିଶାଗା ପାଖଲୋକଙ୍କ ସହିତ ତିନି ଗୋଟା ହାତାର କରେଥାରର ଭୂପଣ୍ଡିତ ହେଲେ । ହାତାରୁଡ଼ିକ ଖୁବ୍ ହେବରୁ ନିଳଗଡ଼ରୁ ବାହାର ବଣେ ବଣେ ଅବାଠରେ ଖୁବ୍ ଖୁବ୍ ଜଣ ଆରୋହକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣାପର ଧର ଯଥାଶକ୍ତି ଦୃଢ଼ ଗଢ଼ରେ ବାବନ ମାଲଲ ପଥ ଅନ୍ତକମ କରି ଥସି ଅଛନ୍ତି । ପରିଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରାୟ; ଆରୋହମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ତତ୍ତ୍ଵାଧ୍ୟକ୍ଷଣୀ ଘୋରନ୍ତାୟ । ଗ୍ରୀନ୍ଟକାଳ—ଦିନପାକ ବିନ୍ଦୁମାତ୍ର ଜଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନାହିଁ, ମୁଣ୍ଡ ଭୂପରେ ପ୍ରତ୍ୟେ ଖର, ହାତ ଚଲ୍ଲ ଝୁକ୍କରେ ଦେବ ଗୋଟିକ ଖଞ୍ଚାନାଗା ଯେମନ୍ତ ଶିଥୁଳ ହୋଇ ଗଲାଣି । ମନାରାଜା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମୟ ଆରୋହ ହାତରୁ ଓଜାଇ ତଳେ ପଡ଼ିଗଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ବିଶ୍ଵ ସାନ୍ତୁମ କରିବାକୁ ଦୟାକରୁ ଅଧିକ ସମୟ ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲ । ମୋ ବମାରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅମଲମାନଙ୍କ ବସାରେ ଅନ୍ତର ବ୍ୟକ୍ତନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା । ମନାରାଜାଙ୍କ ଖନା ସକାଶେ ଚଷଳ ବନୋବସ୍ତୁ କରାଇ ଦିଆଗଲା । ମନାରାଜା, ମୁଁ ଓ ଅନ୍ୟ ଦୂଇ ତିନି ଜଣ ଲୋକ ବସି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ବିରଣ ନିମନ୍ତେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲୁଁ । ସୁର ହେଲ, ମନାରାଜା ଆନନ୍ଦପୂରରେ ରହିବେ, ମୁଁ କଟକ ଯାଇ ସୁପରଫେଣ୍ଟେଜ୍‌କୁ ପ୍ରଜା ମେଲି ବିଷୟ ଜଣାଇ ସର୍ବାର ମେଲାମାନଙ୍କୁ ଧରିବା ସକାଶେ ପୋଲିସ ସାହାଯ୍ୟ ଆଣିବି ।

ପରଦିନ ସକାଳେ ହାତରେ ଚଢ଼ି କଂକ ପାଥା କଲି । ସେହି ଦିନ ରାତିରେ କେଉଁ ହର ଇଲାକାର କଣ୍ଠାରୀ କରେଥା ଘରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଦୁଇଯୁ ଦିନ ଦିବା ୫ ଦିନା ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନନ୍ଦା ନିକଟ ଦୁଲିଦ୍ଵାରା ଲକ୍ଷାରେ ହାତକୁ ବିଦୟାପୁ ଦେଇ, ଶ୍ରୀମାରରେ ଚଢ଼ି ଚାନ୍ଦାୟ ଦିନ ପ୍ରାତିକାଳ ୫ ଦିନା ସମୟରେ କଟକରେ ଭୂପଣ୍ଡ ତ ହେଲ । ପ୍ରଥମେ ଏସିକ୍ଷେଷ୍ମ ସୁପରଫେଣ୍ଟେଜ୍ ରୁହୁ ନନ୍ଦ କିଶୋର ଦାସ ବାହାଦୁରଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ହାଲ ଜଣାଇ ସୁପରଫେଣ୍ଟେଜ୍ ଟ୍ୟୁନିବ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସାନ୍ଧାତ କରିବାକୁ ଗଲା ।

ଟୁଣ୍ଡବୀ ସାହେବ ମୋହର ସମସ୍ତ କଥା ଶୁଣି କୋଷରେ
ଅସ୍ତ୍ରିର ହୋଲ ପଡ଼ିଲେ; ଏଡ଼େ ବଡ଼ ପଦସ୍ତ ଲୋକ-ଅସମ୍ବାଳ-ଭାବରେ
ଗୌକରୁ ଉଠି ପଡ଼ କାମରୀ ଭିତରେ ଏଣେକଣେ ଦୂଲ ଦୂଲ
କହୁଥାନ୍ତି, “ଆହାହେଲ, ଭଲହେଲ, ରଜା ସେପରି ଅତ୍ୟାଚାଳ,
ଗବର୍ଣ୍ଣମେଘଙ୍କ ହୃଦ୍ୟ ଅମାନ୍ୟକାରୀ, ସେହିପରି ଦଣ୍ଡ ଭୋଗ
କରନ୍ତୁ । ଅମେ କିଛି ମାତ୍ର ସାହାଯ୍ୟ କରିବୁଁ ନାହିଁ ।” ମୁଁ ଷଷ୍ଠୀରୁପେ
ଦୁଇଲିଯେ ମୋ ଉପସ୍ଥିତ ପୂର୍ବରୁ ସାହେବ ପ୍ରଜାମେଳି-ଘର୍ତ୍ତ ସମସ୍ତ
ଭବରଣ ଶୁଣିଥିଲେ । ଏଥର ସତୀକ ଦୂରନ୍ତ ପରେ ଉଚ୍ଛିଖିକରିବା ।
ସେ ସୁଲରେ ସେ ଗୈକରୁ ଉଠିପଡ଼ି ଘର ଭିତରେ ଧା ଦୌଡ଼
କରୁ ଥାନ୍ତି, ମୋହର ଗୈକରେ ବରି ରହିବାର ଆୟୁତ କାହିଁ ?
ସାହେବ ଟବିଏ ନିବୃତ୍ତ ହେବାରୁ ମୁଁ ଖୁବ୍ ଧୀର ଭାବରେ, ଖୁବ୍
ଦିନୟ ସନ୍ଧକାରେ ଜଣାଇଲି, “ହଜୁର କେଉଁଝର ମହାରଜା ତିର-
କାଳ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଘଙ୍କ ଆଦେଶ-ପାଳନକାରୀ । ଏ ବିଷୟ ସରକାରୀ
କାଗଜ ପଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ଥାଏ । ହଜୁର ଅନୁଗ୍ରହ କରି କାଗଜ ପଡ଼
ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ, ସହଜରେ ମୋ କଥାର ସତ୍ୟତାର ପ୍ରମାଣ
ପାଇବେ । ଥାରୁ ହଜୁର ଥାଙ୍କ କରୁଥାନ୍ତି, ରଜା ଅତ୍ୟାଗ୍ରହୀ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧ-
ରେ ମୁଁ ଦୃଢ଼ରୁପେ କହ ପାରେଁ, ମହାରଜାଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ
କି କେଉଁଝର ପ୍ରଜା, କି ନିୟମକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ବାହାର ଲୋକ-କେହିହେଲେ
ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେନାହିଁ ।
କେବଳ ରୁକ୍ଷା ଜାଗ୍ରୟ ପ୍ରଜାମାନେ ଗୋଲମୋଗ ଅରମ୍ଭ କରି ଥାନ୍ତି ।
ସେମାନେ ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ । ସମୟ ସମୟରେ ମେଳ କରିବା
ସେମାନଙ୍କର ସୁଭାବ । ମହାରଜାଙ୍କ ଅତ୍ୟାଗ୍ରର ଯୋଗୁଁ ପ୍ରଜା ମେଳ
ହୋଇଥିଲେ, ସମସ୍ତ ପ୍ରଜା ଏକତ୍ତିତ ହୋଇ ଥାଅନ୍ତେ । ବର୍ତ୍ତମାନ
ବିଦ୍ରୋହୀ ପ୍ରଜାସଙ୍କ୍ୟା ଅଛି । ମହାରଜା ଅଛି ସହଜରେ ସେମା-
ଙ୍କୁ ଦମନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ । ମାତ୍ର ମହାରଜା ହଜୁରଙ୍କୁ ମୁରବ୍ବ-ସରୂପ
ଜାଣନ୍ତି । ହଜୁରଙ୍କ ଉପଦେଶ ଏବଂ ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ସେ କିଛି କରିବା
କର ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ସେଥି ସକାଶେ ମୋତେ ହଜୁରଙ୍କଠାକୁ
ଧତାର ଥାନ୍ତି । ବିଶେଷରେ ରୁକ୍ଷା ଜାର ନିତାନ୍ତ ବଣୁଆ, ମୂର୍ଖ ଏବଂ

ଦାଣିଆଶିଥ । ସାମାନ୍ୟ କଥାରେ ମଧ୍ୟ କାଣ୍ଡ, ଚରବାଘ ଚଲଇ ଥାଅଛି । ଚକ୍ରପାତ ହେଉ ଏହା ମହାରାଜଙ୍କର ଜଣ୍ଠା ନୁହେ । ଏଥୁ ସକାଶେ ମହାରାଜଙ୍କର ଜଣ୍ଠା, ନକ୍ଷର ଶବ୍ଦକଣ କନଞ୍ଚୁବଳ୍ଲ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ, ବଣୁଆ ଲେକ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଉପ୍ରେରେ ପଳାଇ ଯିବେ, ସହଜରେ ବିଦ୍ରୋହର ଶାନ୍ତି ହୋଇଯିବ ।” ହୃଦୟର ସାହେବ କହୁ ଯଣ ଗୌକିରେ ଶାନ୍ତିଭାବରେ ବସି, କ’ଣ ଭାବଲେ; ତହିଁଭାବରେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ବାବୁ, ଆମେ ବାଲେଗର ଜିନ୍ହାର ପୁଲିସ୍ ସପରି-ଶୈଶ୍ଵରୀ ଗାଇସ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ଲେଖିବୁ”, ସେ ଶବ୍ଦେ ଜଣ କନଞ୍ଚୁବଳ ଧରି ରୂପଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବା ସକାଶେ କେଉଁଝର ଯିବେ । ତୁମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ ରେକ୍ସୋତ୍ ହୋଇପାର ।” ମୁଁ ଖୁବ୍ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇ ମୁଣ୍ଡ ଖୁବ୍ ଖୁକ୍କାଇ ସଲମ୍ କରି, ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପ୍ରହଣ କଲି ।

ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ଯାହା କିନ୍ତୁ କଥୋପକଥନ ଏବଂ ବନ୍ଦୋବନ୍ଦୁ ହେଲା, ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେଇ ସେହି ମୁହଁତ୍ରିରେ କଟକ ପରିଦ୍ୟାଗ କଲି । ପରଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ କଟକରୁ ଅପି ମୁଁ ଟାଙ୍କି ମୁକାମରେ ପହଞ୍ଚି, ଠିକ୍ ସେହି ସମୟରେ ମହାରାଜା ମଧ୍ୟ କେତେଜଣ ମାତ୍ର ଘୁକର ସଜରେ ଘେନ ଅନନ୍ତପୁରଠାରୁ ଅପି ସେହି ଟାଙ୍କିରେ ଭୟପ୍ରତିକ ହେଲେ । କଟକ ସମାଦ ମୋ’ଠାଙ୍କୁ ସପସ୍ତ ଗୁବଣ କଲେ । କର୍ଥା ହେଲା, ଯେତେବେଳେ ଏତେ ଦୂର ଅସି-ଅଛନ୍ତି, ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧାତ କରି ଯିବା ଭିତି । ପରଦିନ କଟକରେ ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁଙ୍କ ଘରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲୁ । ଉପସ୍ଥିତ ଘଟଣା ସମ୍ଭାବରେ ନାନାପ୍ରକାର ଅଲୋଚନା ଉତ୍ତରରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥାର ହେଲା—ଲେଫ୍ଟ୍‌ନେଟ୍‌ଗବର୍ଣ୍ଣର ଓରିଙ୍ଗ୍-ସେନେଟର କଟନ୍-ସାହେବଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହର ସମ୍ପର୍କ ବିବରଣ ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍, ଦ୍ୱାରା ଜଣାଇ ଅସ୍ଥାଗ୍ନ ପୁଲିସ୍ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଯିବ । ସେହି ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍-ରେ ଉପସ୍ଥିତ କରି-ଗଲା—ବିଦ୍ରୋହ ସାମାନ୍ୟ, କେବଳ ଚକ୍ରପାତ ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ ସେବନ୍ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ଯାଉଥିଲା । ତହିଁ ଉତ୍ତରରେ ହୃଦୟର ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧାତ କରିବାର କଥା ।

ମନାଗଜୀ କେବଳ ଖଣ୍ଡିଏ ଥୋଇ ଓ ଗୋଟିଏ କୁରୁତା ପିନ୍ଧି କଟକ ସାଇଥିଲେ । ସଙ୍ଗରେ ଆଉ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ନ ଥୁଲୁ । ମହାରାଜା କହିଲେ, “ଆମେ ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଯାଇ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବୁ । ସାହେବ ଦେଖିଲୁ ପ୍ରଜାମାନେ ଅମୃକ୍ତ କିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରଖୁଥିଲୁ ।” ମୁଁ କହିଲି, “ଆହୁ ! ଏ କ’ଣ ଥଙ୍କା କରୁଛିଲୁ ? ସାହେବ ଯେ ଦଳୁରଙ୍କୁ ଭାରୁ-ପ୍ରଜାଙ୍କୁ ଭରି ପଳାଇ ଆସିଛି ବୋଲି ଦିଗ୍ବିନ୍ଦିବେ । ଖୁବ୍ ସାନ୍ଦେଶ ସହିତ କଥା କହିବେ । ଏହି ପ୍ରଜାବିଦୋଷକୁ ତ୍ରାହ୍ୟ କରୁ ନାହାନ୍ତି, ଏହିପରି ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ।” ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁ ମହାରାଜା ଓ ମୁଁ ଏହି ତିନିଜଙ୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଦିନରେ ବସି କଥୋପକଥନ କରୁଥିଲୁ । ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁ ମୋ କଥା ଶୁଣି ମୁରକି ମୁରକି ହସଥାନ୍ତି । ମହାରାଜା ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଯିବେ । ଉପସୂଳ୍କ ପୋଷାକ ଦରକାର । ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁ ତାଙ୍କ ଅର୍ଦ୍ଦଳକୁ ପଠାଇ ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ଜଣେ ଦରକି ଅଣାଇଲେ । ସେ ମହାରାଜାଙ୍କ ଦେବର ମାପ ନେଇ, ସେହି ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସରକି ପୋଷାକ ତିଯ୍ୟାର କରଇ ଦେବବୋଲି କରଇ କରିଗଲୁ ।

ଦରକି ବାନାର ଗଲ୍ଲ ଭିତ୍ରରେ ଆମ୍ବେମାନେ ତିନିଜଙ୍ଗ ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁଙ୍କ ଦିପୁରଖାନା କୋଠିବରେ ବସି କଥୋପକଥନ କରୁଥାଉଁ, ଠିକ୍ ସେହି ସମୟରେ ଆମ୍ବେମାନଙ୍କ ମାନନ୍ଦୟ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ମଧୁବାବୁଙ୍କୁ ଦୂରରୁ ଅସୁର୍ବଦ୍ଧବାର୍ତ୍ତ ଦେଖି, ମହାରାଜାଙ୍କୁ ତୁନି ତୁନି କହିଲି, “ଆମ୍ବେମାନଙ୍କ ପରମର୍ଣ୍ଣ ଭତରକୁ ମଧୁବାବୁଙ୍କୁ ଅଣିଲେ ଭଲ ହେବ । ଏ ଭିତ୍ରରେ କଟକରେ ଏଥୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେବ । ଆମ୍ବେମାନଙ୍କ ଓଙ୍କାଳ ସ୍ଵରୂପ ସେ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ; ବିଶେଷରେ ମାଲି ମୋକଦମା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଓ ପରମର୍ଣ୍ଣ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ହେବ ।” ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁ ମହାରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ “ହଁ, ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହି କଥା ଅପଣଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଯାଉଥିଲି । ଫଳରମୋହନ ବାବୁଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବମତେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଯାଉ ।” ମଧୁସୂଦନ ବାବୁ କେଉଁଝର ତରଫରୁ ଓଜଲାତରେ ନିୟକ୍ତ ହେଲେ । ଫଳରମୋହନ ସମସ୍ତ ଧବରଣ ମଧୁବାବୁଙ୍କୁ କହିଲି ।

ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ମୁଁ ଏବଂ ମହାରାଜା କମିଶନରେ ଟ୍ୟୁନିଶ
ସାହେବଙ୍କ କୋଟିରୁ ଗଲୁଁ । ସାହେବଙ୍କ ଖାସ୍ ଦିପ୍ରଗଣ୍ୟାନାକୁ ଅମ୍ବ
ମାନଙ୍କୁ ଚଲିବ ହେଲା । ଅମ୍ବମାନେ ସଙ୍ଗମ କରି, ସାହେବଙ୍କ ସମ୍ମାନରେ
ଯୋଡ଼ାଏ ଗୈଁକଟର ବସିବା ମାତ୍ରକେ ସାହେବ, ଯେମନ୍ତ ଜୋଧଟାକୁ
ଖୁବ୍ ସମ୍ମାଳ ନେଇ, ମୁହଁ ତଳକୁ ପୋଡ଼ି କହିଲେ, “ରାଜାସାହେବ,
ଗଡ଼ରେ ରାଣୀ ସାହେବା, ଆଉ ସବୁ ପିଲା ସୀଲୋକମାନଙ୍କୁ ନିରାଶ୍ୟ-
ଭବରେ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କ ଦସ୍ତରେ ପକାଇ ଦେଇ ଥାପଣ ଭୟରେ କଟକା
ପଲାଇ ଥୁବି—ଏକପରି କଥା !” ମହାରାଜା ସାହେବଙ୍କ କଥାର
ଭିତର ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ଚଞ୍ଚଳ କହି ପକାଇଲା, “ନାହିଁ, ତଜୁର,
ଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ପ୍ରହଶ ଥାଇନ୍ତି । ବିଶେଷରେ ଗଡ଼ ତରୁଦୀଗରେ
ବିଶାସୀ ପ୍ରକାମାନଙ୍କ ଗ୍ରାମ । ବିଦ୍ରୋହମାନେ ଗଡ଼କୁ ଅନାଇ ମଧ୍ୟ ପାଇବେ
ନାହିଁ ।” ସାହେବ କୁଣ୍ଡ ନେତ୍ରରେ ମୋତେ ଅନାଇ ରହିଲେ ।
ବିଦ୍ରୋହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥୋପକଥନ ହେଲା । ଇତ୍ୟବିଷୟରେ ଗର୍ଭର୍ତ୍ତର
ଓ ତପ୍ତ ସେକେଟରକଠାରୁ ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ଥୁବି ପହଞ୍ଚିଲା । ଅବଶେଷରେ
ପ୍ରିର ହେଲା, କେଉଁଙ୍ଗ ଯିବା ସକାଶେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ପୁଲିସ୍
ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍ ଗାଇସ୍ ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରତି ସେଉଁ ଅଂଦର ହୋଇ-
ଥିଲା, ତାହା ରହିଛ କର୍ତ୍ତଵ୍ୟକ । ଦୁଇ ଶତ ଟିଲିଟର ପୁଲିସ୍ ସହିତ
ତଣଳ ସାହେବ ଗୁରୁବସା ବାଟରେ ଗଡ଼ ରଖି ସକାଶେ
ଅସିବେ ।

କଟକରୁ ବିଦାୟ ପ୍ରହଣ କରି ମୁଁ ଥର ମହାରାଜା ଦୂରଜଣ ଅଛି
ଅନନ୍ତପୁରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲୁଁ । ଥାନନ୍ତପୁର ଇଲକାରୁ ପାଇକ
ସତ୍ରର କରିବାକୁ ଗୋଡ଼ାଏ ଦିନ ଗଲା । ଶନିବାର ପ୍ରାତଃକାଳ ଦୁର୍ଣ୍ଣ
ବାରଟିବଳା ସମୟରେ ପ୍ରାୟ ତିନିଶତ ପାଇକ ଥର ମହାରାଜା କେଉଁ-
ଙ୍ଗ ନିଜଗଡ଼ ଥରମୁଖରେ ଯାଏବା କଲେ ।

ବିଦ୍ରୋହର ବିବରଣୀ ଲେଖିବା ପୂର୍ବେ ସଂଶେଷରେ ତାହାର
କାରଣ ଲିପିବରୁ କରିବା ଅବଶ୍ୟକ । ଭୟମାନଙ୍କର ଏ

ପର୍ବତୀ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ଧ-ବିଶାପ ଥିଲ ଯେ ପ୍ରକୃତରେ କେଉଁହାର ରାଜ୍ୟକା
ସେମାନଙ୍କର; ଜଣାକଲେ ପୁରୁଣା ରାଜାଙ୍କୁ ବାହାର କରିଦେଇ,
ନୂଆ ରାଜା ନିୟମିତ କରିବାର ସେମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଥାବୁ । ଏହି
ଭ୍ରମ୍ଭ ଧାରଣାହେଉଛୁ ଏଥିପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ କେତେଥର
ମେଳି କରିଥିଲେ । ଏ ପ୍ରକାର ମାରମ୍ଭକ ବିଶାପର କାରଣ ଥାବୁ ।
ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ମୟୁରଭଣ୍ଡ ଏବଂ କେଉଁହାର ଗୋଟାଏ ରାଜ୍ୟ
ଥିଲ । ମୟୁରଭଣ୍ଡ ରାଜଧାନୀକୁ ଯାଇ ହାର ଗୁଡ଼ାର କରିବା
ଅଛି ଦୂର୍ବିବତ୍ତୀ କେଉଁହାର ଭୟମ୍ଭାନଙ୍କ ପନ୍ଥରେ ଅସୁବିଧା-ଜନକ ।
ଏଥି ସକାଶେ ଭୟମ୍ଭାନେ ମୟୁରଭଣ୍ଡ ରାଜବିଶ୍ଵରୁ ଗୋଟିଏ ପିଲ୍ଲ
ଗେରି କର ଆଣି, କେଉଁହାର ରାଜଗାଦରେ ବସାଇ ଥିଲେ । ନୂତନ
ଗାଦରେ ବସିବାକୁ ଯିବା ମମୟତରେ ରାଜାଙ୍କର ହାତ ଘୋଡ଼ା ନ ଥିଲ ।
ଯୋଡ଼ାଏ ଭୟମ୍ଭ ହାମୁଡ଼ି ପଡ଼ି ହାତ ଚୟାଡ଼ା ହେଲେ । ମୟୁରଭଣ୍ଡରୁ
ଅପ ହୃଦ ଶିଶୁ-ରାଜା ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ତଢ଼ି ରାଜ ସିଂହାସନରେ
ବସିବାକୁ ଗଲେ । ରାଜା ଗଦନସିନ ହେଲେ ଉତ୍ତରରେ ଗୋଟାଏ
କଳ୍ପିତ ଅପରାଧୀ ଭୟମ୍ଭ ସିଂହାସନ ଅଗରେ ଲମ୍ବ ଭାବରେ ପଡ଼ି-
ଗଲା । ରାଜା-ସାହେବ ଗାଦରେ ବସି ଗୋଟାଏ ଲଦା ତରବାଜୀ
ତାହା ବେକରେ ଝୁଲୁଇ ଦେଲେ । ସେଥୁର ଅର୍ଥ, ଅପରାଧୀ ଭୟମ୍ଭକୁ
ହାଣି ପକାଇବାର ଅଧିକାର ରାଜାଙ୍କୁ ଦିଆଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେଉଁହାର ନୂତନ ରାଜା ଗଦନସିନ ହେବା ସମୟରେ ସେହି-
ପର ଅଭିନୟ ହୋଇଥାଏ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଦ୍ରୋହର କାରଣ—ମାଛ କାନଣା ଜୋଡ଼ା । ନିଜ-
ଗଡ଼ର ନେଇବି କୋଣସ୍ତେତ ଗୋଟିଏ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିଚାରଣେ ମଧ୍ୟ
ଭାଗରେ ମାଛ-କାନଣା ଜୋଡ଼ା ପ୍ରବାହିତ । ସେହି ଜୋଡ଼ା ନିଜ
ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ବହୁପାଇ ବୈତରଣୀ ନାମରେ ପଡ଼େ । ନିଜଗତ
ମୁକାମରୁ ପାଇଦା-ପ୍ରଦେଶରୁ ଯିବା ସକାଶେ ଯେଉଁ ବାଟ ପଢ଼ିଥାଇ,
ପରିଚ ମୂଳରୁ ଉଠି, ସେହି ବାଟରେ ଅଳ୍ପଦୂର ଗଲେ, ମାଛ-କାନଣା
ଜୋଡ଼ା ପଡ଼େ । କେଉଁହାର ନିଜଗତ-ମୁକାମଟା ପରିଚ ଉପରିକାରେ

ଅବସ୍ଥାରେ । ବାଟ ପାଖ ପକତ ଶୁଳ୍କର ଅଳ୍ପଅନ୍ତର ମାତ୍ର ଭାଙ୍ଗି ଦେଲ, ପୂର୍ବ ଦିଗକୁ ଗୋଟିଏ ମାହାର ଖୋଲିଦେଲେ, ଜୋଡ଼ି ଜଳଟା ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ନ ଯାଇ, ପୂର୍ବ ଦିଗପୁଣ୍ୟ ନିଜଗଡ଼ରେ ସମୟ ଦିଗକୁ ମାଡ଼ିଯାନ୍ତା ।

ଜୋଡ଼ି ଖୋଲା କାର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ସେହି ମାଛକାନନ୍ଦା ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲା । ଜୋଡ଼ି ଦେଖି ମୋ ମନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନନ୍ଦ ଜାତ ହେଲା । ଭାବିଲି ଏହି ଜୋଡ଼ିଟି ନିଜଗଡ଼ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅୟକର ଏବଂ ସ୍ଵାପ୍ନ୍ୟପ୍ରଦ ଥିଲା । ଜୋଡ଼ିର ଦୁଇ ପାଖରେ ଭିଜ ପକତ-ଶିଖ । ଉତ୍ତର-ପଠରେ ଜୋଡ଼ିର ଜଳ ଅଟକାଇବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ବନ୍ଦ ବାନ୍ଦ ବାନ୍ଦିଦେଲେ, ଗୋଟିଏ ହୃଦ ପରି ପାଣି ଜମା ହୋଇଯିବ । ପୂର୍ବ ଦିଗକୁ ମାହାର ଖୋଲିଦେଇ କବାଟ ଲଗାଇ ଦେଲେ ଆବଶ୍ୟକମତେ ଇଚ୍ଛାନ୍ତୁସାରେ ଗ୍ରାମକୁ ଜଳ ନେଇ ହେବ । ଏଥରେ ଯେତେ ଅନାବୁଦ୍ଧି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଫସଲ ନଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ । ପଥତମୂଳରୁ ପୂଜା ଦିଗକୁ, ନିଜଗଡ଼ ଗ୍ରାମକୁ ଦୂଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି, କେନାଲ୍ ପରି ଗୋଟିଏ ନାଳ ଅଛି । କେବଳ ବୁଦ୍ଧି କାଳରେ ଜଳ ଥାଏ, ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଶୁଷ୍କ । ସେଥିରେ ଜଳ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ରଖିଲେ ଗଡ଼ବାସିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବଡ଼ ଉପକାର ହୁଅନ୍ତା । ଗଡ଼ବାସୀ ଯେ ସବଦା ଜୁର ଭୋଗ କରୁଥିଲା, ଭଲ ଜଳ ବ୍ୟବହାର କଲେ ସ୍ଵାପ୍ନ୍ୟବକ୍ଷା ହୁଅନ୍ତା, ଆଉ ଜୁର ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଏହି ଜୋଡ଼ି କାର୍ଯ୍ୟକାଣ୍ଡେ ଆନ୍ତମାନକ ଦଶ ଦଜାର ଟଙ୍କା ବ୍ୟଯ ଅବଶ୍ୟକ । ଗଡ଼ର ଏଷିଷ୍ଟେଣ୍ଟ ମେନେଜର ବାବୁ ବିଚିନ୍ତାନନ୍ଦ ଦାସ ମୋ ହଙ୍ଗରେ ଥିଲେ । ମୋ ଅଭିପ୍ରାୟ ତାଙ୍କୁ ଜଣାଇଲା । ଜୋଡ଼ି ଦେଖି ବାହୁଡ଼ିବା ଉତ୍ତାରେ ମହାରଜା ବିଚିନ୍ତାନନ୍ଦ ବାବୁଙ୍କୁ ପରାଇଲେ, “ଜୋଡ଼ି ଦେଖି ମେନେଜର ବାବୁ କଣ କହିଲେ ?” ବିଚିନ୍ତାନନ୍ଦ ବାବୁ କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ, “ମହାରଜା ଖୋଲାଇଲେ ଦଶ ଦଜାର ଟଙ୍କା ଖରଚ ହେବ ।” ମହାରଜା ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “ମେନେଜର ବାବୁ ସବୁ ବିଷୟରେ କେବଳ ଟଙ୍କା ଖରଚ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ।” ମହାରଜା ସେ

ସମ୍ବରେ ମୋତେ କିଛି ପଚାଚିଲେ ନାହିଁ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ କିଛି କହିଲି ନାହିଁ । ମାହାର ଖୋଲା-କାର୍ଯ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ବରତ ମୁଠାବକ ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେଥିରେ ସେପରି ଉପକାର ଲାଭର ସମ୍ବାଦନା ନ ଥିଲା ।

ମହାରଜାଙ୍କ ଅଦେଶ ଅନୁସାରେ ମୁଁ କଟକରୁ ଖୁବ୍ ମୋଟା ଚିତାଏ ଭୂତ ଉପାତ ଲୁହା ସାବଳ ଅଣାଇ ଦେଲି । ମାତ୍ର କାନ୍ଦଣା ଜଳ ନିଜଗଡ଼ ମୌଜା ବିଲକୁ ଅଣାଯିବା ସକାଶେ ପବତ ଶୁଙ୍ଗ ଭାଙ୍ଗି ମାହାର ଖୋଲା ଲାଗିଲା । ସେଥିରେ ଉତ୍ତିନୟର ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ନିଜଗଡ଼ କରେଶାର ଏହିଷ୍ଟେଷ ମେନେଜର ବାବୁ ବିତ୍ତାନନ୍ଦ ଦାସ । ବିତ୍ତାନନ୍ଦ ବାବୁ ଅନନ୍ତପୁର ଅଫୀସରେ ଫେସ୍଱ାର ଥିଲେ । ଲୋକଟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରିଶ୍ରମୀ; ପ୍ଲାନାହାର ନ କରି ସକାଳୁ ସନ୍ଧା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ କର୍ମଠତା ଗୁଣ ଦେଖି ମହାରଜା ନିଜଗଡ଼ ଇଲାକାରେ ତାଙ୍କୁ ଏହିଷ୍ଟେଷ ମେନେଜର ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ମାହାର ଖୋଲା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭୂମ୍ଭୁଁ । ପ୍ରକାମାନଙ୍କୁ ବେଠିରେ ଧରାଇ ଅଣି କାମରେ ଲଗାଇ ଦିଆଗଲା । ବିତ୍ତାନନ୍ଦ ବାବୁଙ୍କର ଇଚ୍ଛା, ସେ ସେପରି ପରିଶ୍ରମୀ ବେଠିଆମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପରିଶ୍ରମୀ ହୁଅନ୍ତି । ଭୂମ୍ଭୁଁ ବେଠିଆମାନେ ମାହାର ଖୋଲାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଦଶ ପନ୍ଦର ସେଇ ଓଜନ ସାବଳରେ ପଥର ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ହେବ, ସହଜ କଥା ନୁହେ । ସକାଳୁ ସନ୍ଧା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହୁଏ । ମଧ୍ୟରେ ବାରଟା ସମୟରେ ଖାଇବା ସକାଶେ ଦୂଇ ଘଣ୍ଟା ଛାଟ । କାମରେ ବିଶ୍ଵତ୍ ଚିଲ୍ଲ କଲେ ବେଠିଆ ବାଡ଼ିଆ ଖାଏ । ମୟୋହିଁ ବେଠିଆ ଘରୁ ଗୁଡ଼ିଲ ବାହି ଅଣି ଥିଲୁ ସେ ରେଷାଇ କରି ଖାଏ । ଯେଉଁ କଙ୍ଗାଳି-ଟାର ଘରର କିଛି ନ ଥିଲା, ଗୁଡ଼ିଲ ଥଣ୍ଡି ପାର ନାହିଁ ସେ ଉପାସରେ ଶୁଏ । ବେଠିଆକୁ ପୁଣି ଗୁଡ଼ିଲ ଦିଆଯିବ କଣ ? ନିତାନ୍ତ କଷ୍ଟ ପାଇ ଦିବକୁ ହୋଇ ପାଇସ୍ତୁ ରୁମ୍ଭୁଁ । ଏକଯୋଜରେ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇଗଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଏହିଷ୍ଟେଷ ମେନେଜର ବାବୁ ବିତ୍ତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କୁ ହାତେ ପଡ଼ିଥିଲେ ନିଷ୍ଠୟ ହାତ ଖାଇଥାନ୍ତେ; ପଲାଇ ଯାଇ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ ।

ମେଲିର ସରଦାର ହେଲେ ଧରଣୀଧର । ଧରଣୀଧର ଗୋଟିଏ ଭୁଷ୍ଟୀ ପିଲ୍ଲ । ମହାରାଜା ଧନ୍ୟାୟ ନାଗପୁଣ ଭଞ୍ଜ ଦେବ ତାହାକୁ କଟକ ପଠାଇ ସର୍ବେ ପଡ଼ାଇ ଥିଲେ । ମହାରାଜାଙ୍କ ଖରଚରେ କଟକପୁ କେଉଁଣ୍ଠର ବସାରେ ତହି ସର୍ବେ ସ୍କୁଲରେ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ସ୍କୁଲରୁ ପାଶ କର ଆସି କେଉଁଣ୍ଠର ରାଜ-ସରକାରରେ କେତେକ ମାସ ସର୍ବେୟର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଉତ୍ତାରେ ପ୍ରଗରହ କର ଦେଲ୍ଲ- ମହାରାଜା ପ୍ରଜାପୀତ୍ତକ, ଅତ୍ୟାଗ୍ରହୀ । ସେ (ଧରଣୀ) କଟକରୁ ମହାରାଣୀଙ୍କ ଧର୍ମପୂଢ଼ ହୋଇ ଆସିଛି, ରାଜ୍ୟର ନ୍ୟାୟ ବିରକ୍ତ କରିବ । ଭୁଷ୍ଟୀପ୍ରଜାଗଣ ମହାରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିଲେ । ଧରଣୀ ଏହି କଥା ପ୍ରକାଶ କରିବା ମାତ୍ରକେ ସମସ୍ତେ ତାର ବଶ୍ୟତା ଶ୍ରୀକାର କର ରାଜଶକ୍ତିକୁ ଅମାନ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଧରଣୀର ଅଦେଶ-ଲଦନକାରୀ ଅନ୍ୟ-ଜାତୀୟ ପ୍ରଜାଙ୍କର ଏବଂ ରାଜାଙ୍କ ଖମାରଦର ଲୁଠତରଙ୍ଗ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା; କେତେଜଣ ପୁଲିସ୍-କର୍ମତାଙ୍କୁ ଧର ଦେନି ଯାଇ କି ଏବ କର ରଖିଥିଲେ । ସେହିମୁମ ତରଫର ମହାପାତ୍ର ନାମକ ଗୋଟାଏ ଭୁଷ୍ଟୀ ଆସି ଧରଣୀ ସହିତ ଯୋଗ ଦେଲ୍ଲ । ଏ ଲୋକଟା ବୁଦ୍ଧିମାନ, ମାଲ ମୋକଦମାର ଥବପ୍ରା ବୁଝେ । ମେଲିର ପ୍ରାବଳ୍ୟ ଦେଖି ମହାରାଜା ନିଜଗଢ଼ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ୧୯

* ପରମେକ ଗତ ମୁଦ୍ରଣ୍ୟ ରଥ “ହିନ୍ଦୁ ସାହିତ୍ୟ”ର ୧୯୩୮ ଜାନ୍ମ ନାମ, ୫ମ ସଂଖ୍ୟାରେ ମେଲିର ପେର୍ ତାରଣ ଦର୍ଶାଇ ଅଛନ୍ତି, ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।—“ଏ ବିଦ୍ୟାକର ପ୍ରଥାନ କାରଣ ଏହିପେ, କେଉଁଣ୍ଠର ଭୁବନ୍ଦୀ ମହାରାଜା ଧନ୍ୟାୟ ନାଗପୁଣ ଭଞ୍ଜ ଦେବ ଦଢ଼ ପ୍ରନାପୀତ୍ତକ ଥିଲେ, ତ କିର ଅତ୍ୟରରେ ପକ୍ଷାମାନେ, ଦିଶେଷତଃ ଭୟମାନେ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ମେଲ ବାନ୍ଧିଥିଲେ । ଧରଣୀଧର ନାୟକ ନାମକ ଜଣେ ଭୟ ସମ୍ବନ୍ଧକ ଏହି ବିଦ୍ୟାକର ଦଳପତି ହୋଇଥିଲା । ବିଦ୍ୟାକର ସ୍ଵନ୍ଦପାତ ଏହିଭୂଷଣ ହୋଇଥିଲା । ଧରଣୀଧର ରାଜଦତ୍ତ ଭୁବରେ କଟକ ସର୍ବେ ସ୍କୁଲରେ ଶିଖା କରି, ପରିଷାରେ ଉତ୍ସର୍ଷ ହେବା ଉତ୍ସର୍ଗେ ବନା ବେଚନରେ କେଉଁଣ୍ଠରଗ ସର୍ବେସାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ କେଉଁଣ୍ଠର ଓ ସେହିମୁମର ସାମା ବନାବ ଉପରେ ହୁଅନ୍ତେ, କେଉଁଣ୍ଠର ମହାରାଜାଙ୍କ ପଣ୍ଡ ଡକ୍ଟର ଧରଣୀଧର ବବାଦ-ପ୍ରଳାପକୁ ପ୍ରେସର ହୋଇଥିଲା । ସେଠାକୁ ଯାଇ ସେ ଶୁଣିଲା ସେ, ବନା ଦୋଷରେ ତାହାର ଭୟ ଏବ ଅଭି କେତେଜଣ ଭୟମ୍ବନ୍ଦୀ ମହାରାଜାଙ୍କ ଅଦେଶରେ କାରାରୁବ ହୋଇଥିଲା; ଏବ ସେ ମଧ୍ୟ ଦେଇଲେ ଏହି ଦୁକର୍ଣ୍ଣଶା ଭୋଗ କରିବ । ଧରଣୀ ଏହା ଶୁଣିଲା ଶବ୍ଦ, ତାହାର ଶ୍ୟାଳକ ନରେନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ବୁଝିବେ ଅଗ୍ରୟ ନେଇ ଏବ ଅତ୍ୟାଗ୍ରହ-ନବାରଣ-ଭଗାୟ-ବଧାନ ନିମ୍ନର ଭୟମନଙ୍କୁ ମତାର ଭେଦ ସମ୍ଭବ

ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି ପ୍ରଜ୍ଞାଷରେ ଅନନ୍ତପୁର ପରିଚ୍ୟାଗ କରି ଆନନ୍ଦ-
ପୁରତାରୁ ପ୍ରାୟ ଗୁର କୋଣ ଦୂର ଗୋଟାଏ କୋଡ଼ି କୁଳରେ ବିଶ୍ରାମ
କଲୁଁ । ସବାରେ ମହାରାଜାଙ୍କ ହାତୀ, ତାଙ୍କ ପଛରେ ମୋ ହାତୀ, ମୋ
ପଛରେ କେତେକଣ ଅମଳଙ୍କ ହାତୀ, ହାତୀମାନଙ୍କ ପଛରେ ପ୍ରାୟ
ତିନିଶତ ଶ୍ରେଣୀବନ୍ଦ ପାଇକ । ପାଇକଗୁଡ଼ିକ ବୁଢ଼ା ନିର୍ଜୀବା, କେଜାଣି
ଅଧ୍ୟାଥ୍ୟ ଅନ୍ଧାର-କଣା । ସହଜରେ ତ ରାଜାଙ୍କ ବେଠିକୁ ଭେଣ୍ଟିଆ
ପାଇଲୁ ଲୋକ କେହି ଯାଏ ନାହିଁ । ବୁଢ଼ା, ରୋଗୀ, ଯେଉଁଠା ଘର
କାମ-ପାଇଟିକୁ ଅଯୋଗ୍ୟ, ପେଇଟା ରାଜାଙ୍କଘର ବେଠିକୁ ଯାଏ ।
ଅଜି ଧୂଣି ରାଜବନ୍ଦ୍ରୋହ ଉପସ୍ଥିତ । ବନ୍ଦୁକ ତରବାଣୀ ଧର ଯିବା
ସକାଶେ ସରକାରରୁ ହୁକୁମ ଅପିଅଛି । ହାଣ କାଟ ହେବାର କଥା ।
ଘରର ରେଣ୍ଟିଆ, ପାଇଟିଆ ପୁଅଟା କ'ଣ ହାଣ କାଟ-ଜାଗାକୁ ଯିବ ?
ବୁଢ଼ାଟା ଯାଉ । ବୁଢ଼ା ପାଇକଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ଦୋହର ଚିର ଖଦି ଖଣ୍ଡ
ବା ଗାମୁଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ଗୁଡ଼ିଆ, କାନ୍ଦ ଉପରେ ଦଶସେଇଆ ସାତେ ତିନିହାତ
ଲମ୍ବ ତୋଡ଼ାଦାର ବନ୍ଦୁକ, ଅଞ୍ଚାରେ ତରବାଣୀ, ହାତରେ ଖଣ୍ଡିଏ
ଠେଙ୍ଗା, ପିଠିରେ ଦଶ ପନ୍ଦର ଦିନ ଖାଇବା ସକାଶେ ଗୁଡ଼ିଲ ଓ
ପିତ୍ତଳ ଓ ଟୁକୁଣାଟିଏ ମିଶି ବୋକଗୁଡ଼ି ଅଞ୍ଚକର ଭିଡ଼ା ହୋଇଅଛି—
ଏହି ବେଶରେ ସାର ପାଇକକ ସେହି ଅନାର ଦୂର୍ଗମ ବାଟରେ ବାଢ଼ି
ଗୁବ ମାର ବାଟ ୧୦୭ ମାର ଗୁଲିଅଛନ୍ତି । ସାର ରାତ ସେହି ଭୂଷଣ ବନ
ପଥ ଦେଇ ଗୁଲି ଗୁଲି ସମସ୍ତେ କ୍ଲାନ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ପଥର ଝୁଣ୍ଡି
ଝୁଣ୍ଡି ରେଇ ଲୋକଙ୍କ ଗୋଡ଼-ଅଣ୍ଟଳ ଛଣ୍ଡେୟାଇ ସେଥିରୁ ରକ୍ତ ବହିଲା ।

କଲ । ୧୯୯୯ ମସିହାର ଜାନୁଆରୀ ମାସରେ ସେମାନେ କମିଶନର୍ ସାହେବଙ୍କ ନିକଟରୁ
ଏକ ବବରଣପଦ ଏବଂ ତାହାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିଲିପି ମୟୁରଭକ୍ତର ମେନେଜରଙ୍କ ନିକଟରୁ
ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ; ବନ୍ଦୁ ସେଥିରେ ବନ୍ଦୁ ପଳ ନ ଦେବାର ଦେଖି, ଅଭ୍ୟାଗ୍ରର ନିବାରଣ
ନିମିର ଧରଣିଧର ଭୟମାନଙ୍କର 'ନାୟକ' ପଦରେ ଅର୍ପିତ ହୋଇ ଗୁପ୍ତ ଭବରେ ରୁକ୍ଷିତରୁ
ସମ୍ମାଦ ପଠାଇଲା । ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ପାଞ୍ଚଶତ ବୃଦ୍ଧି ତାହା ନିକଟରେ ହୁଏ ହୋଇଥିଲେ
ଏବଂ ଅନେକ ଗ୍ରାମର ବୃଦ୍ଧ ମୋହି-ଶାଶ୍ଵତ ଅଭ୍ୟାଗ୍ର-କାହାଣୀ ତାହା ତିବଟରେ ଉପସ୍ଥିତ
ହୋଇଥିଲା । ଧରଣିଧର ତିକ୍ତ ଦଳବଳ ସେଇ ହେମାନଙ୍କ ଅହାରାଦ ବ୍ୟୟ ନିହାର ନିମିତ
ମହାରାଜାଙ୍କ ଶମାରାଦ କୁଣ୍ଡଳ କରିଥିଲା । ସୁର ଲୁଗି ତିନି ଗୋଟା ତୋପଣ୍ଡ ଅଭି କେତେ-
ଗୁଡ଼ିଏ ଅଛି ଶକ୍ତ ସୁରାଜ ହୋଇଥିଲା । ମହାରାଜା ଏସବୁ ଦେଖି ବାଜ୍ୟ ଗୁଡ଼ି କଟକ ପଳାଇ
ଅସିଲେ”—ପ୍ରକାଶକ ।

ସବୁ ଦିନ ପରି ଅଳିବ ରାତ୍ରି ପାହିଗଲା । ଅମ୍ବମାନଙ୍କୁ ବୋଧ ହେଲା
ଯେମନ୍ତ କେଡ଼େ ଅନ୍ଧାରମୟ, କେଡ଼େ କଞ୍ଚକଳ, କେଡ଼େ ଅସ-
ରନ୍ଧ୍ରିଆ ରାତ୍ରି ଭିତରୁ ବାଦାର ଦଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ସୁଖମୟ ରଜ୍ୟରେ
ପହଞ୍ଚିଲୁଁ । ଗତକାଳି ସନ୍ଧିଯା ଯାହାଠାରୁ କେହି କାନାର ମୁଖ ଦେଖୁ
ନ ଥିଲେ କିମା କାନାର ମୁଖରୁ କଥା ପଦେ ବାହାର ନ ଥିଲା ।
ପରଷ୍ଠର ମୁହଁ ଗୁହଁରୁହଁ ହୋଇ କଥା ବୋଲିବୋଲି ଦେବାରୁ ସମସ୍ତଙ୍କ
ମନରେ ଯେମନ୍ତ ଗୋଟାଏ ଭରସା ଜାତ ହେଲା ।

୧୮୯୯ ମସିହା ମଇମାସ ୧୩ତାରିଖ ରବବାର ହୃଦୟ ଅଠୟଶା
ସମୟରେ ଅମ୍ବମାନନ ଘଟଗ୍ରାମ ନାମକ ଗ୍ରାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲୁଁ ।
କେଉଁହର ବାଟରେ ଏହା ଗୋଟାଏ ମୁକାମ କାଗା । ପାଖଲୋକ-
ମାନଙ୍କ ସହିତ ମଦାରଜା ସରକାରୀ ଦରର ରହିଲେ । ମେନେଜର
ରହିବା ସକାଶେ ସ୍ଥତନ୍ତ୍ର ଗୋଟାଏ ଦର ପ୍ରସୂତ ଥିଲା । ପାଇକମାନନେ
ଦାଣ୍ଡ ପାଖ ଅମ-ତୋଟାରେ ପଡ଼ିଗଲେ । ପୁଣ୍ଡ ଆଦିଶ ଅନୁସାରେ
ପାଖ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରୁ ପଥାନମାନେ ରସଦ ସରଜ୍ଞାମ, ହାଣ୍ଡ, କାଠ ଧର
ପ୍ରସୂତ ଥିଲେ । ଅଳ୍ପଶବ୍ଦ ବିଶାମ ଉତ୍ତରର ସମସ୍ତଙ୍କର ରୋଷେଇବାସ
କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ମହାରାଜାଙ୍କର ଇତ୍ତା, ଯେତେ ରାତ୍ରି ହେଉ,
ଯେପରି ହେଉ, ଅଜ ଗଡ଼ରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ହେବ ।

ଦିନ ପ୍ରାୟ ଏଗାରଟା ସମୟରେ ମହାରାଜା ଖାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରସୂତ;
ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଯୋଡ଼ାଏ ଧାଉଡ଼ି ପାଇକ ଅବାଟରେ ବଣ ପବତ
ମଧ୍ୟରେ ରାତିଯାକ ବୁଲି ବୁଲି ନିଜଗଡ଼ ମୁକାମରୁ ଖଣ୍ଡ ଭାଷା ଅଣି
ମହାରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପାଇକମାନଙ୍କ ହସ୍ତରୁ
ମୁଁ ଭାଷାଖଣ୍ଡ ନେଇ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ପଡ଼ି ଶୁଣାଇଲା । ସେହି ଭାଷାର
ମର୍ମିଟ ଏହି—ଆଜି ମରମାସ ୨୨ ତାରିଖ ଶନି ଛୁ ଦଢ଼ି ସମୟ ପ୍ରାୟ
ପାଞ୍ଚ ଶତ ଭୁର୍ଯ୍ୟା ଆହି ଗଡ଼ ଦେଇଥିଲେ । ଗଡ଼ ଭିତରକୁ ପଶିବା
ସକାଶେ ଉଦ୍‌ଯୋଗ କରିବାରୁ ଅମ୍ବମାନନ ଗଡ଼ ପାଗେଶ ଉପରେ
ଆଇ ବନ୍ଧୁକ ଫାଁଦର କଲୁଁ । ଭୁର୍ଯ୍ୟାମାନେ ଭୟରେ ପଳାଇଯାଇ, ରଇ-
ସୁଅଁ ମୁକାମରେ ଅଡ଼ା ବାଜି ରହିଛନ୍ତି । ମହାରାଜା ପଡ଼ି ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ

ତାକିଦେଲେ—‘ମାହୁନ୍ତ, ହାତ କଷ ।’ ମହାରଜା ତତ୍ତ୍ଵଶାନ୍ତ ଆନନ୍ଦ-
ପୁରକୁ ବାହୁଡ଼ିଗଲେ । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଗଲି ନାହିଁ । ଗଡ଼ରେ ଶଣୀ, ଜେମା
ମଣିମା, ଶିଶୁ ବଜକୁମାରମାନଙ୍କ ମାନ ଓ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ
ଥାକୁ ଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲି । ମହାରଜା ଯିବାବେଳେ ତାଙ୍କଠାରୁ
ଗୋଟିଏ ଲିଖୁତ ଅଦେଶ ନେଇନେଲି । ସେ ଅଦେଶ ଏହି—“ଭୂମ୍ୟ-
ମାହନ ତୁମ୍ ପହିତ ସୁକ କରିବାକୁ ଅସିଲେ, ତୁମେ ସେମାନଙ୍କୁ
ହକ୍ୟା କରି ପାରିବ ।”

ସେଇଁ ପାଇକମାନଙ୍କୁ ଘେନ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଉଥିଲି, ସେମାନଙ୍କ
ବଳଶର୍ଯ୍ୟ କଥା କହିଥିଲି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନଙ୍କ ଅନ୍ତି ପଶାକ୍ଷା କରି ଅହୁର
ହତାଶ ହେଲି । ତନିଶ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶ ବନ୍ଧୁକ ଫଟା, ଦଦରା, ଭଙ୍ଗା ।
ତହିଁ ଉତ୍ତରରେ ଗୁଲି ବାରୁଦ । ବାରୁଦଦାନ, ଅର୍ଥାତ୍ ବାରୁଦ ରଖା
ନାହିଁ କୁରୁଙ୍କ ଅଣାରେ ପଛ ଥାକୁ ଝୁଲୁଥିଲା । କୁରୁଙ୍କରେ ଗେଟେ
ଦୁଇଗେଟ, ଅଛି ଅଧିକ ଗୁରୁ ଗେଟେରୁ ବଳ ବାରୁଦ ନାହିଁ । ପ୍ରାୟ
ସମସ୍ତଙ୍କ ତରବାଣ ମରିଗୁଥିବା-ଦଦରା । ପାଇକମାନେ ଜବାବ୍ ଦେଲେ—
“ଆଜ୍ଞା, ଚଷଳ ଗୁଲି ଅସିବାକୁ ଆଜ୍ଞା ହେବାରୁ ବାରୁଦ ପେଣି ପାଇଲୁ
ନାହିଁ, ଗୁଲି ବଳବାକୁ ମଧ୍ୟ ବେଳ ନ ଥିଲା ।” ଏହିପରି ପାଇକ ଏବଂ
ଏହିପରି ଅନ୍ତର୍ଶର୍ମ ନେଇ ସେ ମୁଁ କିପାଇଁ ଅଗ୍ରସର ହେଲି, ତାହା ମୁଁ
ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଝି ପାରୁ ନାହିଁ । ଏହା ମୋର ବୁଦ୍ଧିର ଦୋଷ ବୁଝିବାକୁ
ହେବ ।

ଘଟତ୍ରାମ-ଦୁକାମରୁ ବାହାର ଦିବାବସାନ ସମୟରେ ବସନ୍ତପୁର
ମୁକାମରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ବିଶ୍ଵାସର ଆଉ ନିଜଗଡ଼ ମଧ୍ୟରେ ପବ୍ଲି-
ଶ୍ରେଣୀ । ତହିଁ ମଧ୍ୟରେ ଘାଟ । ସେହି ସ୍ଥାନଟାରୁ ମୋହର ବଡ଼ ବୟସ
ଥିଲା । ଘାଟ ଦୁଇପାଇଁ ପଢ଼ି ଭିତରେ ଦଶକଣ ଲୋକ ଅଦୃଶ୍ୟ
ଭାବରେ ଛାଡ଼ା ଦୋଇ, ଶହେ ଜଣ ଲୋକଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ପାରିବେ ।
ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଭୂମ୍ୟମାନେ ଲୁଚ ରହିଥିବାର ଅଭ୍ୟାସ ପାଇଥିଲି । ସେ
ସ୍ଥାନର ସନ୍ଧାନ ନ କେଇ, ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ମୋହର ସାହସ ଅଣ୍ଟିଲା
ନାହିଁ । ବସନ୍ତପୁର ମୌଜାର ମତିତ୍ତୁ ଫୌଜିଦାରକୁ ତକାଇ ଘାଟର

ଅବସ୍ଥା ସନାନ ନେବାପାଇଁ ପଠାଇଲା । ଫୌଜଦାର ସରକାରୀ ଗୁରୁତ୍ବରେ ଯେ ସମ୍ମୂର୍ତ୍ତିରୁପେ ଭୟାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦିଶିଅଛି, ସେ ସମୟରେ ମୋତେ ଜଣା ନ ଥିଲା । ଦୁଇ ଘଣ୍ଟା ଉତ୍ତରେ ଫୌଜଦାର ଘାଟ ଦେଖୁଥୟେ ମୋତେ ସମାଦ ଦେଲା— “ବାଟ ପରିଷାର, ଏ ତରଫରେ ଜଣେ ମଧ୍ୟ ଭୟା ନାହିଁ ।” ରତ୍ନ ହୋଇ ଗଲାଗି । ଅନ୍ଧକାରରେ ଘାଟ ବାଟରେ ଗଲିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ବଳିଲା ନାହିଁ । ପାଇକମାନେ ମଧ୍ୟ ଥକପଡ଼ି ଅଛନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ଗଡ଼ରୁ ମୋର ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠିର ଉତ୍ତର ଅଧିକ—ଗଡ଼ ପାଇକେ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇ ପାଇବେ ନାହିଁ । ଆହ୍ଵା ଦେଉ, ବାଟ ତ ପରିଷାର ଥିଲା । ଏଠାକୁ ଗଡ଼ ପାଞ୍ଚ କୋଶ ମାତ୍ର ଦୂର, କାଳି ସକାଳେ ଯିବୁ ।

ସେହି ସ୍ଥାନରେ ରାତିବାସ ସକାଶେ ଅଦେଖ ପ୍ରଗତି କଲି । ବସନ୍ତପୁର ଗ୍ରାମର ପଶୁମଧଟ କାଣିଜୋଡ଼ି ନାଳ ଧାର-ଆମତୋଟାରେ ପାଇକମାନେ ବୋକଗୁ ଓଜ୍ଜ୍ଵାଳ ରୋଷେଇ ଅଯ୍ୟୁଜନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଆମ୍ବଗଛ-ମୂଳରେ ମୋହର ବିଶ୍ରାମ-ସ୍ଥାନ ସ୍ଥିର ହେଲା । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ମୋ'ର ବଡ଼ ଭୁଲ ହୋଇଗଲା । ଦୁର୍ଦ୍ଵିର ଅଳ୍ପତା ହେଉଥିବୁ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭ୍ରମ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ଘାଟରେ ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର ଜଗୁଆଳ ଭୟା ଥୁଲ । ମୁଁ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗୁଲି ଯାଇଥିଲେ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରି ସରବର ନିର୍ମାଣରେ ଗଡ଼ରେ ପଦଞ୍ଚଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ବିପଦ ବେଳେ ବିପଦାତ ବୁଦ୍ଧି । ସମ୍ମାନ-ଘାଟ-ବାଟ ପରିଷାର ଅଛି କି ନାହିଁ, ସନାନ ବୁଝି ଅସିବା ସକାଶେ ବସନ୍ତପୁର ମୌକାର ଫୌଜଦାରକୁ ଯେ ତରଫୁପେ ପଠାଇଥିଲା, ସେ ଯାଇ ଭୟାଙ୍କ ତରଫୁପେ ଘାଟ ଜଗୁଆଳକୁ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଥିବା ପାଇକର ସଙ୍ଖ୍ୟା, ସେମାନଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର ଶକ୍ତି ବିବରଣ, କେତେବେଳେ ଗଡ଼କୁ ଯାଢା କରିବ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ସମାଦ ଦେବାରୁ ସେ ଥାଇ ଯାଇ ରାତି-ସୁଅଁ ମୁକାମରେ ଧରଣୀକୁ ସମାଦ ଦେଲା । ଧରଣୀ ରାତି-ସୁଅଁ ମୁକାମରେ ଏବ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁଠାରେ ଯେତେ ଭୟା ଥିଲେ, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ହରାଦ କରି ମୋତେ ଧରିବା ସକାଶେ ବସାଯର-ଘାଟ-ମୁକାମକୁ ପଠାଇ

ଦେଲା । ସେମାନେ ବନ୍ଧୁକ, ତରବାଣୀ, ଧନ୍ୟ, ତର ଧର ପଦତ ମୂଳ-
ଠାରୁ ଶିଖ ପଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାଚି ଘାଟ ଦୂର ପାଖରେ ଶୁଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜଗି
ରହିଲା । ପ୍ରଥମରୁ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ମୁଁ ବଡ଼ ଭୟ କରୁଥିଲା । କାଗଣ
ଶତ୍ରୁପକ୍ଷ ଗଛ-ଫୁଲରେ ପଥର ଉଦ୍‌ବାଢ଼ିରେ ଲୁଚି ରହି ବାଟଚଳ
ଲୋକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ତର ପ୍ରଯୋଗକର ପାରିବେ, ଅଥବା ତଳ ଲୋକଙ୍କ
ପକ୍ଷରେ ସେହି ଅଦୃଶ୍ୟ ଶତ୍ରୁକ ପ୍ରତି ଅନ୍ତର ପ୍ରଯୋଗୀ କରିବାର ଉପାୟ ନ
ଥିଲା । ପୁଣି ଘାଟ ବାଟଟା ଏଡ଼େ ବକ୍ଷିଣୀ ସେ ଅଥବା ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ
ଛାଡ଼ା ହୋଇ ଏକାବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା ।

ଖୁବ୍ ଭୋଲ ଘାଟର ସନ୍ଧାନ ରୁଣି ଆସି ବା ନିମନ୍ତେ ପୁନର୍ବାର
ବନ୍ଧୁପୁରର ସେହି ଫୌଜଦାରଙ୍କୁ ପଠାଇ ଦେଲା । ଯାହା ସକାଶେ
ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା ସକାଶେ ପାଇକମାନଙ୍କୁ ଅଦେଖ ଦେଲା । ଏତେ ଲୋକ
ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ପୁଣି ହାତ କଷାକଣ୍ଠରେ ଘଣ୍ଟାଏକାଳ ବିତିଗଲା ।
ପୂର୍ବ ଉଦୟ ହୋଇ ସବୁତ ଖର ପଢ଼ିଗଲାଣି, ଅମ୍ବେମାନେ କାଣି-
ଜୋଡ଼ ପାରିହୋଇ ଅଛୁ ଦୂର ଯାଇଥିବୁଁ, ବନ୍ଧୁପୁର ଫୌଜଦାର
ବିଷାଘର-ଘାଟ-ତରଫରୁ ବାହୁଡ଼ ଅସି ସମାଦ ଦେଲା,—“ଘାଟଠାରେ
କେହି ନାହିଁ, ସ୍ଵତନ୍ତରେ ଗୁଲି ଯାଉନ୍ତି ।” ଏତିବ କଥା କହିଦେଇ
ଫୌଜଦାର ବଣ ମଧ୍ୟରେ କାହିଁ ଅନୁର୍ଧ୍ଵାନ ହୋଇଗଲା । ପଞ୍ଚାତ୍ର
ତଳୟ କର ତାହାର ଭେଟ ପାଇଲା ନାହିଁ । ଅମ୍ବେମାନେ ସହଜ ଅନ୍ୟ-
ମନସ୍ତ ଭାବରେ ଗୁଲିବାକୁ ଲାଗିଲୁଁ । କାଣିଜୋଡ଼ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଅର୍କ-
ଜୋଶ ଯାଇ ପଦତ ମୂଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରକେ, ବନ୍ଧୁକ
ଅବାଜ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ବନ୍ଧରେ ତଳିଦିଗର ସମସ୍ତ ପଦତ କେତେ ମିନିଟ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, କଞ୍ଚିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ମୋ ସବାର ହାତ ସମସ୍ତ
ପାଇବକ ସମ୍ମାନରେ ଥିଲା । ହାତଟା ମଧ୍ୟ ତମିକପତି ଠାରେ ହୋଇଗଲା ।
ମୋ ସମ୍ମାନ ଅଛୁ ଦୂରପାଞ୍ଚର ପଦତ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଧୁଶ୍ୟଦ୍ୟକ
ଲୋକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବାର ମୋତେ ବୋଧହେଲା । ପରେ ରୁଣି,
ଯେତେ ଲୋକ ଥିବାର ଓ ଯେତେ ବନ୍ଧୁକ ଅବାଜ ହୋଇଥିବାର
ଅନ୍ତମାନ କରୁଥିଲା, ପ୍ରବୃତ୍ତରେ ତେବେ ନ ଥିଲେ । ପଦତଗନ୍ଧର

ମଧ୍ୟରୁ ଭାବୁଚିତ ପ୍ରତିଥୁଳ ମୋଦର ଭୁମଜାତ କରାଇ ଦେଇଥିଲା । ମେ ସ୍ଥାନରେ ଗୋଟାଏ ବନ୍ଧୁକ ଅବାଜ କଲେ, ଦଶଗୋଟା ବନ୍ଧୁକର ଅବାଜ ପରି ଶୁଣାଯାଏ ।

ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ହାତା ଉପରେ ବସି ଚିନ୍ତାକଳ—ବର୍ତ୍ତମାନ କ'ଣ କରିବ୍ୟ ? ପାଇକମାନଙ୍କ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଛିଡ଼ାକରାଇ, ଦୂରପଞ୍ଚର କିଛିଦୂର ହାତ ଦଉଡ଼ାଇ, ଗୋଟାଏ ଉପସୁଳ୍ତ ସ୍ଥାନ ଅନ୍ଦେଶା କଲି । ଅତିପ୍ରାୟ—ଗୋଟାଏ ଛଇ ବୃଷ-ବହୁଳ ସ୍ଥାନ ପାଇଲେ ସେ ସ୍ଥାନରେ ପାଇକମାନଙ୍କୁ ରଖୁ ଅମୃତକା କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବ । ଦୁର୍ବାଗ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ବେଳେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସ୍ଵିଧା ଘଟେ-ନାହିଁ । ସେ ସ୍ଥାନଟା ପଢଳା ଜଙ୍ଗଲମୟ, ଶତ୍ରୁପକ୍ଷର ଦୁଷ୍ଟିଗୋପର ସ୍ଥାନ । ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ସମ୍ମୂର୍ତ୍ତିରୂପେ ନିରଗ ହୋଇ ପଢିଲି । ମୁଁ ହାତ ଦଉଡ଼ାଇ ଦେଇ, ସୁଜନରେ ଆନନ୍ଦ-ପୁରକୁ ପଳାଇ ଅସି ପାରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପାଇକମାନଙ୍କୁ ଶତ୍ରୁ ହାତରେ ପକାଇଦେଇ ପଳାଇ ଅସିବାକୁ ବଡ଼ ଲକ୍ଷ ବୋଧ ହେଲା । ପଛକୁ ଦୁଷ୍ଟଥସି ବସନ୍ତପୁର ସେହି ଅମ୍ବତୋଟାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲି । ପାଇକ-ମାନଙ୍କୁ ଶେଣୀବନ୍ଧକର ଅମୃତକାର ବନୋବସ୍ତୁ କରୁଥିଲା, ଇତ୍ୟବସରେ ଭୁଯୀମାନେ ଅସି ଆମ୍ବମାନଙ୍କୁ ବେଢ଼ିଗଲେ । ବେଷ୍ଟନକାରୀ ଭୁଯୀ-ମାନଙ୍କର ସଖୀ ଅକୁମାନ ଥିଲା । ସୁଜନରେ ସେମାନଙ୍କୁ ମାରି ତଢ଼ି-ଦେଇପାରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଭୁଯୀ ଏକଟ ଥିବାରୁ ଭରଷା ପାଇଲା ନାହିଁ । ଭୁଯୀମାନେ ମୋ' ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଧରଣୀଧର ବାରୁଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାକୁ ହେବ ।” ମୁଁ ଦ୍ଵିତୀୟ ମାତ୍ର ନ କରି, ହାତରେ ତଢ଼ି ଦଳ ବଳ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପଙ୍ଗରେ ଦେନ, ବାହାରିଲି ।

ବସନ୍ତପୁର ପଣ୍ଡିମ ଦିଗ୍ନ୍ୟ ସେହି ବରାଗି ପକଟମୂଳ ବସାଘର-ଦାଟ ଭୁଯୀମାନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ପ୍ରଧାନ ଖଟକାଗା । ଧରଣୀଧରର ବଜ-ଭଜ ଗୋପାଳିଆ ସେହି ଦାଟର ରକ୍ଷକ । ପୁଣି ସେ ଭୁଯୀଙ୍କ ସଂସ୍କରେନ୍ୟଙ୍କ ଉପରେ ସେନାପତି । ଏହାର ଛା ମାସ ମୁଣ୍ଡ ତାହାକୁ ନିଜ-

ଗତ ଜ୍ୟୋତିଶ୍ଵରରେ ଦେଖୁଥିଲି । ଗୋଡ଼ରେ ଗୋଟାଏ ଲୁହାର ବେଢ଼ି ପିନ୍ଧି କରକାଠରେ ବନ୍ଧାଥିଲା । ଗୋପାଳିଥ ଗୋଟାଏ ପଞ୍ଚହତା ନର୍ଦ୍ଦ—ବିଶାଳ ଶରୀର, ସ୍ତର ଏବଂ ଉତ୍ସବର ଦୃଶ୍ୟ, ଦେହର ମାସ-ପେଣୀଗୁଡ଼ାକ ଯେପରି କାଷ୍ଟ ନିର୍ଦ୍ଦିତ, ଗୌଡ଼ା ଶୁଦ୍ଧ, ମୁଖଟା ରେଣ୍ଟା, ବିଶାଳ ଏବଂ ବିକୃତାକାର, କଷ୍ଟ ଯୋଡ଼ିକ ଅଛ କୁଦୁ, ଗୋଟାଏ ପୋଡ଼ିପରି ବଳବାନ୍ । ଲୈକଟା ଯେପରି ମୂର୍ଖ ସେହିପରି ନୁଶାଂସ ଏବଂ ଅତ୍ୟାଗୁର୍ବା । ତେବେ ଗୁଡ଼ାଏ ଲଦା ତରବାର ଓ କାଣ୍ଡ ବାଉଁଶ ଦୁଇ ପାଖରେ ଥୋଇଦେଇ ଗୋଟାଏ ପଥର ଉପରେ ବସିଥିଲା । ଅନେକ ଗୁଡ଼ାଏ ରୁଘ୍ନୀ କାଣ୍ଡବାଉଁଶ, ଟାଙ୍ଗିଥ, ଲଦା ତରବାର ଧରି ଗୋପାଳର ହୃଦୟମ ଅଯେଷାରେ ତାହାକୁ ବେଢ଼ି ଛାଡ଼ା ହୋଇଥାନ୍ତି । ମୁଁ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରକେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ କୁଦୁ କଷ୍ଟରେ କର୍କଣ ଭାବରେ ମୋତେ ଦଣ୍ଡ ବେଳସାଏ ଗୁହଁଲା । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ବନୀଭାବରେ ସମ୍ମର୍ଜନରେ ଛାଡ଼ା ହୋଇ ତାହାର ଭ୍ରାଷ୍ଟଣ ଅକୁଣ୍ଡ, ମୁଖର ଭାବ ଗୁହଁ ଗୁହଁ ଦେଖିଥାଏଁ । ଦଣ୍ଡକ ବାଦ୍ ମୋ ପ୍ରତି ହୃଦୟମ୍ ହେଲା—“ଗୁଲ ରାଜୁ-ସୁଅଁ ଧରଣୀବାବୁଙ୍କ ପାଖକୁ ।”

ମୁଁ ହାତୀରେ ବସିଲି । ଦୁଇ ହାତରେ ଯେତାଏ ଲଦା ତରବାର ଧରି ସେ ମୋ ପାଖରେ ବସି ମୋତେ ପରିଚିଲା, “ତୋ ହାତରେ ପିପୁଲ ଅଛ କିରେ ?” ମୁଁ କହିଲି—“ନା ।” ସେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ଶୁଣ, ତୁ ଯେବେ ଗଡ଼କୁ ପଳାଇବାକୁ ବାହାରିବୁ, ତେବେ ତୋତେ କାଣି ପକାଇବି, ଜାଣିଥା ।” କମରରେ ଟାଙ୍ଗିଥ ଓ ତରବାର ବାନ୍ଧ, ଶୁଣ-ତଢା କାଣ୍ଡବାଉଁଶ ହାତରେ ଧର, ଗୁଣିଶ ପଞ୍ଚାଶ ଜଣ ପ୍ରଦୟ ମୋତେ ବେଢ଼ି ରାଜସୁଅଁ ତରଫକୁ ବାହାରିଲେ । ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ଯାହା ସମୟରେ ପଞ୍ଚାକୁ ପଞ୍ଚା ଲୈକ ରାଜସୁଅଁ ତରଫରୁ ବିସାଦର-ପାତି ତରଫକୁ ଅସୁଥାନ୍ତି । ସମ୍ମର୍ଜନରେ କେହି ଲୋକ ଅସୁଥିବାର ଦେଖିଲେ, ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ପ୍ରଦୟ ଡାକିଦିଏ, “ହୃଦୟିଅର ।” ଆଗନ୍ତୁକ ଯେବେ ଜବାବ ଦିଏ ‘ହୃଦୟିଅର,’ ତେବେ ତାହାପ୍ରତି ହୃଦୟମ ହୃଦୟ, “ତପାତ୍ ପୋତ ତପାତ୍ ।” ରୁଘ୍ନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂକେତ ଧୂଳା ‘ହୃଦୟିଅର’

ବୋଲି ଡାକଦେଲେ, ସେ ‘ହୃସିଆର’ ବୋଲି ଜବାବ ଦେବ, ସେ ଆମୁଣ୍ଡନୀୟ ଲୋକ ଜବାବ ନ ଦେଲେ ସେ ପରଲୋକ । ଆମୁମାନଙ୍କ ଯାତାର ପ୍ରାୟ ଅଧାଅଧି ବାଟିର ଗୋଟାଏ ଶ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ଲୋକ ଧନୁର୍ଗଣରେ କାଣ୍ଡ ବସାଇ, ମୋତେ ଡାକଦେଲା, “ବିଚିହ୍ନାନଙ୍କ ସକାଳୁ ସଞ୍ଜ୍ଞ୍ୟାଏ ମୋତେ ଉପବାସରେ ଦୁଃଖ ଦେଇ କାମ କରିବଥୁଲାପରା ? ଆଜି ତୋତେ ନିଶ୍ଚୟ ମାରବି ।” ମୋତେ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଶୁଣ ଉତ୍ତିଲା । ଅଭି ଏକ ସେକେଣ୍ଟ ବିଲମ୍ ହୋଇଥୁଲା, ମୋର ମୃତ୍ୟୁ ନିଶ୍ଚିତ । ଉତ୍ୟ- ବସରେ ପଛରୁ ଜଣେ ଲୋକ ଧାଇଁଅସି ସେହି ଧନୂର୍ଧାରର ଶୁଣମୁଠିଟା ଧରିନେଲା ।

ବେଳ ଅନାଜ ତିନଟା ସମୟରେ ଅମ୍ବେମାନେ ଶୁଇସିଥିରେ ପଦହଳୁଁ । ହାତରୁ ଓର୍କାଇବାମାତ୍ର ଧରଣୀ ଭୟୀ ମୋ ପାଖକୁ ଧାଇଁଅସି କହିଲା, “ମୋ ଗୋଡ଼ିତଳେ ପଡ଼ୁ, ମୋ’ ଗୋଡ଼ିତଳେ ପଡ଼ୁ ।” ମୁଁ ରତ୍ନସୁତଃ କରୁଆଏ । ମୋ ପୂଜାହାରୀ ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବରେ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ପଛରୁ ଧାଇଁଅସି, ମୋତେ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇ କହିଲା “ଆପଣ ଗୋଡ଼ି- ତଳେ ପଡ଼ନ୍ତୁ ।” ମୁଁ ଗୋଡ଼ିତଳେ ନ ପଡ଼ି ନମୟାର କରିବାରୁ ଧରଣୀ ମୋ’ ହାତ ଧରି ଦେନିଯାଇ, ତାହାର ବିଲୁଣା ପାଶରେ ବସାଇଲା । ଦିବା ଅବସାନ ପ୍ରାୟ । ଶୁନାହାର କରିବାକୁ ଅନୁମତି ପାଇଲା ।

ଧରଣୀର ଦରବାର ଘରର ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ମୋ ଶୁଦ୍ଧିବାସ ସକାଶେ ଗୋଟାଏ ଶ୍ରମୁଡ଼ିଆଘର ଦିଆଗଲା । ଶ୍ରମୁଡ଼ିଆ ଭିତରଟା ପାଞ୍ଚ- ହାତ ପାର୍ଶ୍ଵ, ପାଞ୍ଚହାତ ପ୍ରତି । କେତେଟା ପଞ୍ଚ-ଲଗା ଶାଳ ଗଜାରେ ଶୁରି- ପାଶ ବାଡ଼ । ସେହିପରି କେତେଟା ଶାଳ ଗଜାରେ ଉପର ଗୁଳ । ଭିତରେ ବସି, ଆକାଶର ନନ୍ଦା ଶଣିହୃଦୟ । କେତେଦିନ ଦୁର୍ବେଶ୍ଵରୀ ହୋଇ ଯାଇଥୁଲା । ଭୁଲ୍ଲ ତଳଟା ଓଦା । ମୋ ଶ୍ରମୁଡ଼ିଆ ଦୁଆର ଆଗରେ ଲଦା ତରବାରି ଧରି ପଞ୍ଚାଏ ଭୟୀ । ମୋତେ ଜଗି ବିଦିଲେ । ଶ୍ରମୁଡ଼ିଆ ପଛ ଅଟରେ ମଧ୍ୟ ଜଗୁଆଳ ରହିଲେ । ମୁଁ ନିତାଳୁ ଥବି ପୁଣିଥୁଲି । ଗୁକର ସେହି ଓଦାମାଟ ଉପରେ ବିଲୁଣା ପାରିଦେଲା । ସନ୍ଧା ଭାବରେ ଅହାର କରି ଶାଇ ପଢ଼ିଲା । ଶୋଇ ପଢ଼ିବାର ଅଳ୍ପ

କଣପରେ ପଶକୁ ପଶ ଜନା ମୋ ଉପଚକୁ ଉଠି କାମୁଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶ୍ରୀମୁଢ଼ିଆ ଭବରେ ଓଦା ମାଟି ଉପରେ ଜନାଧାତ୍ରି ଗୁଲୁମୁଖଲେ—ମୋତେ କଣା ନ ଥିଲା । ଶୋଇବି କ'ଣ, ଦେବସାକ ନିଅଁ ଜଳନ୍ଧା-ପର ଜଳୁଥାଏ । ଦେବ ଆଶ୍ରୀଷିବାରେ, ବିଜଣା ଉପରୁ ଜନା ତତ୍ତ୍ଵବାରେ ରାତିଙ୍କା ବିତଗଲା ।

ସକାଳେ ଧରଣୀ ଧରର ଦରବାର ବସିଲା । ଗୁରୁଥାତ୍ର ତୁୟୁଁ-ମାନେ ଅସି ରୂପୁ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅଜି ତୁୟୁଁପାଦିତ ଗୋଟାଯାକରେ ଭାର ଅନନ୍ତ—ମେନେଜର ଧର ପଡ଼ିଛି । ଦରବାରରେ ପ୍ରଥାନ ପ୍ରଥାନ ସମସ୍ତ ତୁୟୁଁତ । ଧରଣୀ ମୋତେ ପାଖରେ ବସାଇ ପଗୁରିଲା, “ଫଳାରମୋହନ ବାବୁ ! ତୁମ୍ଭର ବର୍ତ୍ତିମାନ କ'ଣ କହିବାର ଅଛି ?” ମୁଁ ତତ୍କଣାତ୍ ଜବାବ ଦେଲି, “ମୋତେ ମେନେଜରରେ ରଖିବେତ ରହିବ, ନୋହିଲେ, ଦେଶକୁ ଗୁଲିଯିବ ।” ଧରଣୀ ତୁୟୁଁ-ମାନଙ୍କୁ ପଗୁରିଲା, “ତୁମ୍ଭେମନେ କ'ଣ କହୁଛ ?” ସମସ୍ତ ତୁୟୁଁ ଏକ-ବାକ୍ୟରେ ଚିହ୍ନାର କର କହିଲେ, “ନାହିଁ, ନାହିଁ, ଏ ଲୋକକୁ ମେନେଜରରେ ରଖାଯିବ ନାହିଁ । ଏ ହେଲା ମହାଶୂନ୍ୟ ତରଫର ଲୋକ ।” ସେ ଦିବସ ମୋହର ମେନେଜର-ନିୟମକୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଚାତାନ୍ତ, ନିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଲୋଚନା ଉତ୍ସବରେ ଦରବାର ଭଙ୍ଗ ହେଲା । ସେବନ ରାତିରେ ମଧ୍ୟ ମୋ ଶ୍ରୀମୁଢ଼ିଆ ଭବରେ ଜନାଙ୍କ ଉପ୍ରାତ—ନିଦ୍ରାର ଅଭାବ ।

ବୁଝୁୟ ଦିବସ ଦରବାର ଅରମ୍ଭରେ ମୋତେ ମେନେଜର-ପଦରେ ନିୟମକୁ କରିବାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠିଲା । ଅଧିକାଂଶ ସରଦାର ମୋତେ ମେନେଜର-ପଦରେ ନିୟମକୁ କରାଯିବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅପରି କରିବାରୁ, “ମହାଶୂନ୍ୟ ପୁତ୍ର” ଧରଣୀଧର କହିଲେ, “ଜଣେ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଯୋଗ୍ୟ ଲୋକ ମୋପାଖରେ ନ ରହିଲା, ଏତେ ବଢ଼ି ରାଜ୍ୟଟା କିପରି ଚାଲାଇ ପାରିବ ?” ସମସ୍ତ ତୁୟୁଁ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ମୁଁ ମହା-ପଦରେ ନିୟମକୁ ହେଲା । ନିୟମକୁ-ପଦ ଉପରେ ଦସ୍ତଖତ ହେଲା—ମହାଶୂନ୍ୟ ପୁତ୍ର ଧରଣୀଧର ତୁୟୁଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଗଜରେ ଏହିଅର-

ଦସ୍ତଖତ ଗୁଲିଆଏ । ମୁଁ ବେଚନ-ସ୍ଵରୂପ ସାତ ମାଣ ଜିମି ନିଷ୍ଠରରେ ଭୋଗ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ପାଇଲି । ରାଜ୍ୟାଞ୍ଚଳୀ ଆସିବାର ଆଜି ଦୁଇମୟ ରାତି ଉପସ୍ଥିତ । ଗତ ଦୂର ରାତିରେ ଶୋଇବାକୁ ପାଇନାହିଁ । ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା ଓ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ରାତରୁଆଁ ମୌଜାର ପଧାନ ମୋତେ ଖଣ୍ଡ କ୍ରିତ୍ରୀ ପୁଣୀଣା ବୁବେଇ ଦର୍ଶି-ବୁଣା ଖଣ୍ଡଥା ଆଣି ଦେଲା । ଗୁରୁକର ତାହା ଉପରେ ମୋ ଶେଯ ପାଇ ଦେଲା । ସେ ପରେ ଗୁଡ଼ାଖୁଁ ସାଙ୍ଗ ଆଣି ମୋ ହାତକୁ ହୁକା ବଢ଼ାଇ ଦେଲା । ମୁଁ ହୁକା ବିଷଟାରେ ଯେପରି ମୁଁ ଲଗାଇଛି, ହୁକା-ନଳକା ମୁଣ୍ଡରୁ ଚିଲମନ୍ତା ଖସି ମୋ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଅତାତି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ନିଆଁଗୁଡ଼ାକ ଦେହରେ ପଡ଼ିବାରୁ ଅନେକ ସ୍ଥାନ ପୋଡ଼ି ଫୋଟକା ହୋଇ ଗଲା । ଭାବିଲି ବିପଦ ଏକାଙ୍ଗ ଅସେ ନାହିଁ ।

ମୁଁ ଧରଣୀଧରଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ-ଏକଥା ଭୁଯଁ । ପରିବରେ ପ୍ରଗ୍ରହ ହୋଇ ଗଲାଣି । ଧରଣୀ-ଧରଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମୋ'ପ୍ରତି ଭାବ ବିଶାସ । ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ-ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ମୋ ପରମର୍ଶ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ବନ୍ଦିମାନ ସେହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେବତା ତୁଳ୍ୟ ପୂଜ୍ୟ । ପତିଦିନ ତିନି ତିନି ଗ୍ରାମମାନଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାକୁ ପଞ୍ଚା ତିରିଲ୍ଲ ଶଙ୍ଖ ବଜାଇ, ହୃଦୟକି ଦେଇ ଧରଣୀକୁ ପୂଜା କରିବାକୁ ଅସନ୍ତି । ଧରଣୀଧର ଗୋଡ଼ ଖୋଇ ଦେଇ, ତହିଁ ବାଦ୍ୟ ପୂଜୁ ଦେଇ ପୂଜା କରନ୍ତି । ଧରଣୀର ପୂଜା ସମାପ୍ତ ହୋଇ ଗଲେ, ସେମାନେ ମୋ'ଗୋଡ଼ ଖୋଇ ପୂଜା କରିବାକୁ ଅସନ୍ତି । ମୁଁ ମନ୍ତ୍ରୀ ବିନା, ସେଥିପାଇଁ ମୋହର ପୂଜା ଅବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରି କହେଁ, “ତୁମେମାନେ ମୋ'ମା, ମୋ' ଗୋଡ଼ ଛୁଆଁନା । ମୁଁ ଗୋଟାଏ ତାକର । ମୋ'ର ପୁଣି ପୂଜା କ'ଣ ?”

ଧରଣୀ ମୋ କଥା ଶୁଣନ୍ତି, ମୋ ଶମ୍ଭୁଆକୁ ଅଧି ମୋ' ସଙ୍ଗରେ ପାନ ଖାନ୍ତି-ଏକଥା ଗୋପାଳା ଆଉ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପନ୍ଥରେ ଅସନ୍ତି । ମୋତେ ପାହାଡ଼ ଉପରେ, ଭୂଯ୍ୟ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ବାନ୍ଧିକରି ରଖିବାକୁ

ମହାପାତ୍ରର ନିତାନ୍ତ ଛଜ୍ଞା । ମାତ୍ର ଧରଣୀ ଉପ୍ରେ ସେମାନେ କିଛି କରି
ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଶେଷରେ ଧରଣୀଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତ ସମୟରେ ମୋତେ
ଧର ନେଇ ବଣକୁ ପଳାଇବା ପାଇଁ, ମହାପାତ୍ର ଓ ଆଉ କେତେଜଣ
ଭୟ । ଗୋପନରେ ପରମର୍ଶ ସ୍ଥିରକଲେ । ସତକୁସତ, ଦିନେ ମୋତେ
ସେନା ଦ୍ଵିବା ପାଇଁ ବେଳେ ଗଲେ । ଧରଣୀ ସମାଦ ପଇଁ, ଧାଇଁଥାସି
ସେମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଛାଡ଼ାଇ ନେଲା ।

ମୁଁ ମହୀ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଦେବାଷ୍ଟରେ ଭୟମାନେ ଅନ୍ୟ
ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ମନ ଦେଲେ । ରଜ୍ଞିଙ୍କ ନଥରରେ ଅନେକ
ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଜମା ଅଛି । ସେହି ଟଙ୍କାରୁ ବହି ଦେନିଯିବା, ଓ ରଜ୍ଞ
ପରବାର-ପରିଜନମାନଙ୍କୁ ଧରିଆଣିବା ବ୍ରତ୍ତମାନ ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ ।
ରାଣୀ, ରଜକନ୍ୟା, ଆଉ ଆଉ ପରିଜନମାନଙ୍କ ରହିବା ପକାଶେ
ପରିଚ ମୂଳରେ ଧାଡ଼ିକୁଥାତି ଶୁମୁଢ଼ିଆ ଘର ପ୍ରସୂତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ଆଗରୁ ଘର ପ୍ରସୂତ ନ ଥିଲେ, ସେମାନେ ଧରା ହୋଇଆସି ରହିବେ
କେଉଁଠାରେ ? ଦରବାରରେ ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା—ଟାଙ୍ଗିଆ, ତରବାର
ଆଶାରେ ଟାଙ୍କ, ହାତରେ କାଣ୍ଡ ବାଉଁଶ ଧର ଗୁର ପାଶ ହଜାର
ବାଟୁଆ (ବନ୍ଧୁକଥାବା) ପାଇକ କୌଣସି ଦିନ ପକାଲେ ରାତ୍ରୟଥିରେ
ଉପସ୍ଥିତ ଦେବେ । ସେଠାରୁ ଯାଇ ସମସ୍ତେ ଏକାବେଳକେ ଶଳାଙ୍କ
ନଥର ବେଢ଼ିଯିବେ । ପାତେର ଭାଙ୍ଗି, ପୋଡ଼ି, ଭତରେ ପଣି, ନଥର
ପରିଜନମାନଙ୍କୁ ଧର ଅଣିବେ । ମୁଁ ଶୁମୁଢ଼ିଆ ଭତରେ ବସି ସବୁ ଶୁଣୁ-
ଆଏ । ସବୁ କଥା ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା ଭାବରେ ଧରଣୀ ମୋତେ ଡାକି
ମୋ' ମତ ପଣ୍ଡରିଲେ । ମୁଁ କହିଲି, “ଶୁଣୁନ୍ତି, ମହାରଜାଙ୍କ ଗନ୍ଧାୟରେ
ଛେର ଟଙ୍କା ଅଛି, ସେ ସମସ୍ତ ବୋହ ଅଣିବାକୁ ହେବ । ନ ଅଣିଲେ,
ଏ ଜାଗାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କିପରି ଭଲବ ?” ଏତିବ କଥା ଶୁଣି, ସମସ୍ତେ
ଏକାବେଳକେ ପାହିକର କହିଲେ,—“ପତ କହିଲା, ସତ କହିଲା ।”
ତହିଁ ଭାବରୁ ମୁଁ କହିଲି, “ଗଢ଼ ଭତରେ ପାତେର ମୂଳରେ, ଦୁଇ
ତିନିଶ ପାଇକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଧର ଛାଡ଼ା ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଯଦି
ଥରେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଫୁଟାଇ ଦେବେ, ତେବେ ବାହାରୁ ଯାଉଥିବା ତିନିଶ

ଲୋକ ଏକାବେଳକେ ଉଡ଼ିଯିବେ । ଆଉ ଗଡ଼-ଦୁଆରେ ଯେଉଁ ତୋପ ବସିଥାଇଛି, ସେଇଠା ଥରେ ଫୁଟିଲେ, ପାଞ୍ଚଶ ଲୋକ ଉଡ଼ିଯିବେ । ସର-ଦାରମାନେ ତ ଆଗରେ ଥିବେ । ସେହିମାନେ ଆଗେ ମାରୁ ପଡ଼ିବେ ।” ଭୁଯୀଁ ସରଦାରମାନେ ଭୁଲି ହୋଇ, ମୋ’କଥା ଶୁଣୁଆନ୍ତି । ଶେଷରେ ନିରାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ତେବେ କ’ଣ କରିଯିବ ?” ମୁଁ କହିଲି, “ଗଡ଼-ପଛପଟ ପବ୍ଲିକ ଉପରେ ଅମ୍ବେମାନେ ଲୁଚିବସି ଗଡ଼ ଉପରକୁ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ବୋମା ଡିନାମାଇଟ୍ ଫୋପାତି ଦେବୁଁ । ଗୋଟାଏ-ଗୋଟାଏ ବୋମାରେ ଗଡ଼ ପାତିରର ପଟେ ପଟେ କାନ୍ତି ଧୂଳ ପରି ଉଡ଼ିଯିବ । ପାତିର ମୂଳରେ ଯେଉଁ ପାଇନେ ବନ୍ଧୁକ ଧରି ବସିଥିବେ, ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇଯିବେ । ସେ ସବୁ ଜିନିଷ ଏ ଦେଶରେ ନାହିଁ; କଲି-କଢା ଦୋକାନରେ ମିଳେ । କୋଡ଼ିଏଟା ବୋମା ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ଦରକାର । ଲୋକ ଯାଇ, ଶବ୍ଦ ଶବ୍ଦ କିଣିଆଣୁ । ମାଟି ପାତିରକ’ଣ, ଶହେ ବୋମା ହେଲେ ଏହି ପବ୍ଲିକ ଉଡ଼ିଯିବ ।” ଶ୍ରୀର ଦୋଇଗଲ, କଲିକତାକୁ ଲୋକ ଯାଇ ଶହେ ବୋମା କଣି ଆଣିବ । ହଜାରେ ଟଙ୍କା ଦରକାର । ଟଙ୍କା ଦାଖଲ କରିବା ପାଇଁ ବଡ଼ ବଡ଼ ପ୍ରଜାଙ୍କ ଉପରେ ପରବାନା ଜାରିହେବ । ଯୋଡ଼ାଏ ଅମଲ ପରୁଆନା ଲେଖୁ-ବାକୁ ବସିଗଲେ । ହଜାର ହଜାର ପରୁଆନା ଲେଖାଯିବ । ପୁଣି ପରୁଆନା ଉପରେ “ମହାରାଜୀ ପୁଣି ଧରଣୀଧର ଭୁଯୀଁ” ଦସ୍ତଖତ ଦେବ । ଏଇଠା କ’ଣ ସହଜ—ଦିନ ଅଧକର କଥା ! ଦିନ ରାତ ଲୁଚିପଡ଼ି ଅମଲମାନେ ବସି ପରୁଆନା ଲେଖୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ବସି ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ତିଦାରଖୁ କରୁଆଏ ।

କେଉଁଙ୍କ-ଗଡ଼ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଘେନ୍ୟ ଆସିବେ, ଏହା ଗବର୍ଣ୍ଣ-ମେଷ୍ଟରୁ ହୃଦ୍ୟରୁ ହୋଇ ଯାଇଥାଇ । ଏତେଦିନ ଆସିଲେ ନାହିଁ । କେତେ ଦିନ ଭୁଯୀଁଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ରଖିବ ? ଦିନେ ଯଦି ଏଗୁଡ଼ାକ ଗଡ଼ ଉତ୍ତରେ ପଣିଯିବେ, ତେବେ ରାଜବିଶ୍ୱାସ ସମସ୍ତ ସମସ୍ତ, ସମସ୍ତ ସମସ୍ତ ଏକାବେଳକେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟ ଜବର ଦେବାକୁ ହେବ । ମାହ ମହାରାଜା କେଉଁଠାରେ କିପରି ଜାଣିବି ?

କପର ଖବର ଦେବ । ଗୋଟାଏ ବୁଦ୍ଧି ଦଶିଗଲା । ବାଲେଗର ନିବାସୀ ବାବୁ ଭୋଲାନାଥ ଦେ ଅନନ୍ତପୁର ଅପ୍ରେସରେ ସର୍ବେଷ୍ଟର । ତାଙ୍କୁ ଖବର ଦେଲେ, ମହାରାଜା ଯେଉଁଠାରେ ଆରନ୍ତୁ ସେ ତାଙ୍କୁ ସମାଦ ଦେବେ । ମୁଁ ପୂର୍ବେ ଲେଖୁଥିଲୁ, ଧରଣୀ ପାନ ଖାଇବାକୁ ବଡ଼ ଭଲ-ପାଏ । ସବଦା ଆସି ମୋ' ବସାରେ ପାନ ଖାଏ । ମୁଁ ଯାଇ ତାଙ୍କୁ ଜଣାଇଲି “ଆଜ୍ଞା, ଯେତେ ପାନ ଆଖିଥିଲି, ସବୁ ସବି ଗଲାଗି । ଏ ପ୍ରାନ୍ତରେ ତ ପାନ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଉଦରଖରେ ମୋ' ଗୁଣ ଘର ଖମାରିଥ ଭୋଲାନାଥକୁ ଚଠି ଲେଖିଲେ ସେ ଶୀଘ୍ର ପାନ ଗୁଆ ପଠାଇ ଦେବ । ପୁଣି ଉଦରଖରେ ମୁଁ ଖଣ୍ଡେ ଅଖୁବୁଷ କରିଥିଲି । ମୁଁ ତ ଗୁଲାଥସିଲି । ପାଣି ନ ପାଇ ଅଖୁବୁଢ଼ାକ ମର ଯାଉଥିବ । ଆଜ୍ଞା ହେଲେ, ସେଥିରେ ପାଣି ଦେବା ସକାଶେ ଖମାରିଥକୁ ଲେଖିବି ।” ଆଜ୍ଞାତହେଲା—“ହଁ, ଲେଖ; ହଁ ଲେଖ ।” ମୁଁ ସେଉଁ ଚଠି ଲେଖିଥିଲି, ସେଥିରେ ନକଳ—

“ମଇମାଧ ୧୭ ତାରଖ ସ୍ତ ୧୯୯୯

ମୁକାମ ରାଜସୁଥ୍

ଭୋଲାନାଥ ଖମାରିଥ ଜାଣିବୁ—

ମହାରାଣୀ ପୁନଃକ ସକାଶ ନିତାନ୍ତ ଦରକାର—ଅଭିଶ୍ଵର ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ପାନ, ଦୁଇଶ ଗୁଆ ପଠାଇବୁ । ଉତ୍ତର ପଠରୁ ମାହାରାଜା କର ଅଖୁବାଡ଼ିକୁ ଶୀଘ୍ର ପାଣି ବୁଝାଇବୁ, ନୋହିଲେ ଅଖୁବାଡ଼ି ବିନାଶ ଯିବ ବୋଲି ଜାଣିବୁ । ରତ୍ନ ।

ଫଳାରମୋହନ ଦେନାପତି ।”

ମହାରାଣୀ ପୁନଃକଠାରେ ଚଠି ପଡ଼ାଗଲା । ଶୁଭ ପଢ଼ରେ ମହାରାଣୀ ପୁନଃ ଦସ୍ତଖତ କଲେ । କେଉଁଥିର ନିଜଗଡ଼ଠାରୁ ଅନନ୍ତପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତିନି ଶୁଭ ଜାଗା ଦାଟି ବସିଥାଇଲା । ମହାରାଣୀ ପୁନଃକ ଦସ୍ତଖତ ଶୁଭପଢ଼ ନ ହେଲେ କେହି ଲୋକ ଯା-ଆସ କର ପାରିବ ନାହିଁ । ପୁଣି ଦାଟିଠାରେ ବାଟୋଇମାନଙ୍କ ଲୁଗାପଟା ଧାଡ଼ି ତଦାରଖ କର ଯାଉଥିଲା । ଶୁଭ ଜଣି ବଲବାନ ପାଇକ ବାତରେ ଚଠି ଦେଲା । ଗୋଟାଏ ଖଣ୍ଡାଏତ

ପାଇକ ପରତାରେ ସୋଡ଼ା ବୋଚଲ ତାର ସାନ ସାନ ତିନିଖଣ୍ଡ
ଗୁଡ଼ାର ଦେଲି । ପାଇକମାନେ ବନ୍ଦିଥିଲେ; ଘରକୁ ଯିବେ, ଦିନ ରାତ
ନ ମାନି, ଅନନ୍ତପୂର ମୁହିଁ ଧାର୍ଛିଲେ । ମହାରାଜା ଅନନ୍ତପୂରରେ ଉପସ୍ଥିତ
ଥିଲେ ।

ପାଇକମାନେ ତାର ତିନିଖଣ୍ଡ ତାଙ୍କ ହାତରେ ଦେଲେ । ସେ ତିଠି
ପଢ଼ି ଏବଂ ତାର ତିନିଖଣ୍ଡ ଦେଖି, ସମସ୍ତଙ୍କ ସାନ୍ତୋଷରେ ଅର୍ଥ କଲେ—
ଏହି ତାର ତିନି ଖଣ୍ଡର ଅର୍ଥ—ଗର୍ବଶୀମେଣ୍ଟ, କଟକ ସୁପରଷେଣେଷ୍ଟ ଓ
ଆଉଜଣେ କିଏ, ନନ୍ଦବିଶେର ବାବୁ କି ମଧୁବାବୁ—ଏମାନଙ୍କୁ ତାର-
ଖବର କରିବା ସକାଶ ମେନେଜର ସକେତ କର ଅଛନ୍ତି । ପାନ
ଅର୍ଥ ସିପାହୀ । ଗୁଆ ଅର୍ଥ ବନ୍ଦୁ କର ଗୁଳ, ଅର୍ଥାତ୍ ବନ୍ଦୁ କିଧାରୀ ସିପାହୀ ।
ଆଖୁବାଢ଼ି ଅର୍ଥ ଗଡ଼ । ତିନିଖଣ୍ଡର ଅର୍ଥ ଭୃତ୍ୱର ଦିଗରୁ ଅର୍ଥାତ୍
ଗୁରୁବସା ତରଫରୁ ସିପାହୀ ଶୀଘ୍ର ନ ଗଲେ ଗଡ଼ ଲୁଟ୍ପାତ୍ ଓ ନଷ୍ଟ
ହୋଇଯିବ ।

ଏଣେ ମୁଁ ଦେଇନ୍ତମାନଙ୍କ ବାଟ ଗୁହଁ ଦିନ କାଠୁଆଏ । ଅନେକ
ଭୁର୍ଯ୍ୟ ସରଦାରଙ୍କୁ ଅୟୁତ କଲିଗି । କେବଳ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ପାରୁନାହିଁ ।
ସେ ସବଦା ମୋ ଗତିବିଧି, କଥାବାର୍ତ୍ତଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିଥାଏ । ମାତ୍ର
ମୋହର ତା' ପ୍ରତି ସନ୍ଦେହ, ମୁଁ ଏ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ ।
ଗୋପାଳଥ ମୋତେ ଦେଖିଲେ, ରାଗରେ ଦାନ୍ତ କଡ଼ମଡ଼ କରେ ।
ମୋ ଲମ୍ବା ବେଳ ହାଣି ପକାଇବାକୁ ତାହାର ଭାରି ଇଚ୍ଛା ।

ଭୁର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଶୁପ୍ରତର ଗୁରୁଥାତ୍ରେ ବୁଲୁଆନ୍ତି । ମୋ' ବନ୍ଦନର ଅଞ୍ଚଳ
ଦିନ ସକାଳେ ସରକାରୀ ଫୌଜ ଜୟନ୍ତୀଗଡ଼ଠାରେ ପହଞ୍ଚିବାର
ଶୁପ୍ର-ତର ସମ୍ବାଦ ଦେଲା । ଉପରଞ୍ଚକ ଫୌଜର ତାତ୍କାଳିକ କାପ୍ରାନ
ତଥାନ ସାହେବଙ୍କ ତିଠି ଘେନ ପୁଲିସ୍ ସବଲାନ୍ତୁପେକ୍ଷର ବାବୁ ଶଶିରୂପଙ୍ଗ
ରୟ, ସିଦ୍ଧିମ ନିବାସୀ ଜଣେ ବଦ୍ରଲୋକ, ମହାରାଣୀ ପୁଷ୍ପ ଧରଣୀଧରଙ୍କ
ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସାହେବ ଧରଣୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ସାନ୍ତୋଷ
'କରିବାପାଇଁ' ଲେଖିଥିଲେ । 'ମହାରାଣୀ ପୁଷ୍ପ' ସେହି ତିନିଖଣ୍ଡ ଭର-

ବାର ଅନ ମୁନରେ ଚିର ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରି ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲେ । ଶଶୀବାରଙ୍କୁ ପାଞ୍ଜରେ ବସାଇ, ସରକାରୀ ଫୌଜ ସଖ୍ୟା, କାପ୍ରାନ୍ ସାହେବଙ୍କ ଥର୍ପ୍ରାୟ, ଓ ରାଜସୁର୍ଥ ତରଫକୁ ଆଗମନର ସମୟ ଉଚ୍ଛାଦ ବିଷୟ ବୁଝି ନେଲି ଏବଂ ସମେପରେ ରାଜସୁର୍ଥର ଅବସ୍ଥା ସାହେବଙ୍କୁ ଖବର ଦେଲା । ଏହି ଘଟଣାର କେତେକ ଘଣ୍ଟା ଉତ୍ତରରେ ଆନନ୍ଦପୁର ରାସ୍ତା-ଧାରର ଘଟଣା ମୁକାମରୁ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାର ପୁଲିସ୍ ସପରିଷେଣ୍ଟର୍ ସାହେବଙ୍କ ଠାରୁ ଧରଣୀଙ୍କ ନିକଟରେ ଅନ୍ୟ ଖଣ୍ଡିଏ ପଦ ପହଞ୍ଚିଲା । ସେ ପଦରେ ମଧ୍ୟ ହାଜର ହୋଇ ଯିବାର କଥା । ତାହା ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବ ପଦ ପରି ଛଣ୍ଡା ହେଲା ।

ନବମ ଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଶୁରୁକଣଶ ସାହେବ ଘୋଡ଼ାରେ ଚଢ଼ି ଚେର ଗୁଡ଼ାଏ ବନ୍ଦୁକଧାରୀ ଦିପାତ୍ମା ସହିତ ରାଜସୁର୍ଥ ତରଫକୁ ଅସୁଥିବାର ଥାଉଢ଼ିଆ ରର ଅସି ସମ୍ବାଦ ଦେଲା । ଧରଣୀ ମୋତେ ପଣ୍ଡରିଲେ, “କଣ କରାଯିବ ?” ମୁଁ କହିଲି, “ଆଜ୍ଞା, ଆଜ୍ଞା ହେଲା, ଭଲ ହେଲା । ଅପଣ ହେଲେ ମହାରାଣୀଙ୍କ ପୁତ୍ର । ଯେଉଁ ସାହେବମାନେ ଅସୁଥିନ୍ତି ସେମାନେ ମହାରାଣୀଙ୍କ ଗୁରୁ । ସେମାନେ ଅପଣଙ୍କୁ ସଲମ ବଜାଇବାକୁ ଅସୁଥିନ୍ତି । ଅପଣଙ୍କ ଉଚିତ, ମହାରାଣୀଙ୍କ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ, ନିଜେ ପାଣ୍ଡଟ ଯାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗୁଳ ଥଣନ୍ତି ।” ମହାରାଣୀପୁର୍ବ ସେମାନଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡଟ ଥଣିବାକୁ ଯିବା ସକାଶେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ । ଗୋଟାଏ ଲାଲ କସ୍ତା ଥୋଇ ପରିଧାନ, ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋଟାଏ ମୂଳ୍ୟବାନ ସତା ଛରିର କାମ-କର୍ତ୍ତା ଟେପି । ଏହି ଦାମିକା ଟୋପିଟା ଗୋଟାଏ ପଞ୍ଚିମାଞ୍ଚଳବାସୀ ସୈଦାଗରର ଦ୍ରୁବ୍ୟ-ଲୁଣନରୁ ପ୍ରାପ୍ତ । ହାତରେ ଲଦା ଦରବାର, ଗଢ଼ାରେ ଟାଙ୍କିଆ, ଅଭି ଧନ୍ତ ଧରି ଅଠ ଦଶକଣ ଭୁର୍ଯ୍ୟା । ରାଜସୁର୍ଥ ଗ୍ରାମ-ପଖାନର ଗୋଟାଏ ବୁଢ଼ା ହାତୁଥ ଘୋଡ଼ା ପଡ଼ିଥାରେ ତରୁଥିଲା—ଧର୍ମ ହୋଇ ଅସିଲା । ଗୋଟାଏ କମଳ ଚଉତା ହୋଇ ତାହା ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ଖଣ୍ଡେ ଛଣ୍ଡି ଦଭିଦିରେ ପେଟ କଷା । ଛଣ୍ଡି ଦଭିଦି ଛଣ୍ଡା ଗଣକିଆ ଲଗାମ ଘୋଡ଼ା ମୁହଁରେ ଦିଅଗଲା । ଧରଣୀ ଲଦା ତରବାର କାନ୍ଦରେ ପକାଇ ସବାର ହେଲେ । କିପରି ତରବାର ଟେକ ସାହେବମାନଙ୍କୁ ସଲମ-

କରିବାକୁ ହୁଏ, ମୁଁ ତାହା ଶିଖାଇ ଦେଲି । ମନ୍ଦାପାନ୍ତକୁ ଅଟକାଇ ରଖି ପାରିଲି ନାହିଁ । ସେଇଟା ଥୁଲା ବୁନ୍ଦିମାନ୍ ଏବଂ ଅତ୍ୟାଗୁଣ୍ଠା । ସେ ବଣ ମଧ୍ୟକୁ ପଳାଇ ଗଲା ।

ମୁଁ ଜୟନ୍ତୀଗଡ଼ ବାଟରେ ଦୂରକୁ ଅନାଇ ଛାଡ଼ା ହୋଇଥାଏଁ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧରଣୀ ମୋ ସହିତ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶତ ପାଇକ ବନୀ କରି ରଖିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ଗଡ଼କୁ ଯିବା ସକାଣେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ଅଦେଶ ଦେଲି । ଘଣ୍ଟାକ ଉତ୍ତରେ ଦେଖୁଲି, ଧରଣୀକୁ ପାଞ୍ଚ ଛଣ ବନ୍ଧୁକଥାରୀ ସିପାହୀ ବେଢ଼ିଛନ୍ତି, ଯୋଡ଼ା ନାହିଁ, ହାତରେ ତରବାର ନାହିଁ । ଅଗ ପଛରେ ଗୁରୁଜଣ ସୈନ୍ୟ-ବେଶଧାରୀ ଅଗାରେଲୁ ସାହେବ । ପଣ୍ଡବୁଦ୍ଧାଗରେ ଶ୍ରେଣୀବର୍ଷ ସୈନ୍ୟ-ଶ୍ରେଣୀ ଦୂରରୁ ଅସୁରବାର ଦେଖିଲି । ରାଜସଥ୍ ତୋଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସାହେବମାନେ ଧରଣୀର ସମସ୍ତ ଶୁମ୍ଭୁତଥ ଦରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦେଲେ । ହାତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା । ସାହେବମାନେ ବନୀ ଧର ସେ ନ୍ୟାନଶ୍ରେଣୀ ସହିତ ଗଡ଼କୁ ଚାଲି ଆସିଲେ । ଅମ୍ବେମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଧିଲୁଁ । ଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ଘଣ୍ଟାକ ଉତ୍ତରେ ବସାୟର-ଗାଟ ତରଫରୁ ବନ୍ଧୁକର ଅବାଜ ଶୁଭିଲା । ଚାମ୍ପିମାନେ ଗାଇସ ସାହେବଙ୍କୁ ବାଟ ଓଗାଳବାରୁ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । କେତେଜଣ ଦୁୟୀ ମଳେ; ଥୋକେ ଖଣ୍ଡିଆ ହୋଇ ପଳାଇ ଗଲେ । ଗାଇସ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ମହାରାଜା ଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଧୂତ ଅସାମିମାନଙ୍କ ଅପରାଧ କିମ୍ବର ସଳାଣେ ଗଡ଼କାତ ମାହାଲର ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍ ଟ୍ୟୁନିଷ ସାହେବ କଟକରୁ ଷ୍ଟୀମାର-ଯୋଗେ ଗୁନ୍ଦବାଲିବାଟେ କଲିକତା, ସେ ସ୍ଥାନରୁ ରେଲ୍‌ସେଗେ ଚକ୍ରଧରପୁର, ସେ ସ୍ଥାନରୁ ହାତରେ କେଉଁଙ୍କର ଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଖାନସମା । ଧରଣୀ ସହିତ ଆଉ ଗୁରୁଜଣ ସରଦାର ଧର ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କପ୍ରତି ଦୁଇଗୋଟି ଅଭିଯୋଗ କରିଗଲା—

ପ୍ରଥମ—ଚର୍ଣ୍ଣମେଷଙ୍କ ମିତ୍ରରାଜ୍ୟ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର
ଦୂଦ୍ୟମ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ—କେଉଁଣର ରାଜ୍ୟର ସବୁପ୍ରଥାନ କର୍ମଗୁରିଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାୟ—
ପୂର୍ବକ ଅବରେଥ ।

ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ଅମଲ କରଣୀ କେହି ଆସି ନ ଥିଲେ । ମୁଁ ହେଲି
ସାହେବଙ୍କର ପେସାର, ପୁଣି ଏଣେ କେଉଁଣର ତରଫରୁ ରାଜକୀୟ
ଅତ୍ୟୋକ୍ତା । ମୋକଦମାରେ ଜବାବ ସୁଆଳ, ଶୁହାମାନଙ୍କୁ ଜେଣା
କରିବି, ପୁଣି ଲେଖିବି ।

ଚି ସକାଶେ କାହାଯୋଗେ ମେଲି ଆରମ୍ଭ ହେଲା, ଏଥର ଲିଖିତ
ଜବାବ ସାହେବ ମହାରାଜଙ୍କୁ ତଳବ କଲେ । କରେଶର ସିରପ୍ରାଦାର
ଖୁବ୍ ଅଗ୍ରହ ସହିତ ସେହି ଜବାବ ଲେଖିବା ସକାଶେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି
ଅନୁମତି ପାଇଲେ । ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନନ୍ତର ହେଲି, କାରଣ ସକାଳୁ
ଗେଗା ଚପକନ ଭିଡ଼ି ଯେ ବସାରୁ ବାହାରେଁ, ରାତି ଦଶରଷ୍ଟା କେବେ
ଏଗାର ବାରଦଶର୍ଷା ସରକ କରେଶ ପୋଷାକ ଛାଡ଼ିବାକୁ ହୁଏ । ସକାଳୁ
ଦଶଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହାବିମ, ପଲଟନ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆଗନ୍ତୁକ ଲୋକମାନଙ୍କ
ରସଦ ବିଷୟ ବୁଝିବାକୁ ହୁଏ । ସେ ସମୟରେ ଆଗନ୍ତୁକ ଲୋକମାନଙ୍କ
ଯୋଗେ କେଉଁଣର ଗଡ଼ି ଲୋକାରଣ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବିପଦ
ସମୟରେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବା ନିମନ୍ତ୍ରେ ମିତ୍ରରାଜ୍ୟ ଢେକାନାଳ, ବାମତ୍ତା,
ଫିଦ୍ଦବୁମ ପ୍ରଭତ ସ୍ଥାନରୁ ହାତ, ପାଇକ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମଗୁଣ ପ୍ରଭତ
ଆସିଥିଲେ । ଦିବା ଦଶଦଶାଠାରୁ ସକ୍ଷ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋର ସାହେବଙ୍କ
କରେଶରେ ପେସାର, ସନ୍ଧ୍ୟାଠାରୁ ରାତି ଦଶଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମହାରାଜଙ୍କ
ଦରବାରରେ ମେନେଜର । ଏ ଉତ୍ତରେ ଅଧିକ କାର୍ଯ୍ୟ ଦରବା
ବୋଷ ଉପରେ ଲଳିତା ବିଡ଼ା ।

ପର ଦିନ ପ୍ରାତିକାଳରେ ସିରପ୍ରାଦାର ବାରୁ ବିଡ଼ାଏ ଲେଖା
କାଗଜ ମହାରାଜଙ୍କ ସମ୍ମର୍ଶରେ ରଖି ଦେଇ ମୋତେ ଅନାଇ
କହିଲେ, “ମେନେଜର ବାରୁ, କାଲି ରାତରେ ମୁଁ ଖାଇ ନାହିଁ ବି
ଶୋଇ ନାହିଁ, ରାତିଯାକ ବଦି ଲେଖୁଛି ।” ମୁଁ ଦେଖୁଲି, ତାଙ୍କ କଥା
ଠିକ । ରାତିଯାକ ବଦି ନ ଲେଖିଲେ ଛ ସାତ ତକ୍ତା କାଗଜ ଗୁରୁ

ତିଟି ଲେଖି ହେବ ନାହିଁ । ମହାରାଜାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ମୁଁ ସେହି ଲେଖା
ପଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲି । ଝୁକୁ ଠେର୍ୟ ଧର ଅଧାଥୟ ପଡ଼ିଗଲି, ଅଉ
ପାରିଲି ନାହିଁ । ହା କପାଳ ! ଏ କଣରେ ? ଏଥରେ ଗୁଣକ୍ୟ,
ଭ୍ରାଗଚତ, ରାମାୟଣରୁ ଢେର ଢେର ଦାଇକା ଅଛି । ଭୂଗୋଳ
ଇତିହାସରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅଭାବ ନାହିଁ । ମୁଁ ମହାରାଜାଙ୍କ ମୁହଁକୁ
ଅନାଇ କହିଲି, “ନାହିଁ, ନାହିଁ, ଏଠା ହେବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଗୋଟାଏ
ଲେଖୁ ଦିଏଁ ।” ମହାରାଜା ଉଚ୍ଚଲ ଭାବରେ କହିଲେ, “ହଁ. ହଁ, ଭୁମ୍ଭେ
ଗୋଟାଏ ଲେଖୁ ଦିଅ ।” ମୁଁ ଅନାଇ ଦେଖିଲି, ରିଷ୍ଟାଦାର ବାବୁଙ୍କ
ଅଣି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ, କୋଧରେ ଥରୁଆଛନ୍ତି । ଅଉ ସମୟ ନାହିଁ । ୯ ଟା
ବାଜିଲଣି । ୧୦ ଟା ବେଳେ ରିପୋର୍ଟ ଧରି ମୋତେ କରେଶରେ
ହାଜର ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମୁଁ ସେହି ସ୍ଵଲରେ ବସି ଖଣ୍ଡିଏ ରିପୋର୍ଟ,
ଲେଖିଦେଲି । ଧରଣୀର ବାରୁଳତା ଓ ଭୂଯାଁ ମାନଙ୍କ ସ୍ଵଭାବ-ଦୋଷରେ
ସେମାନେ ଅକାରଣ ମେଲି ଘଟାଇଅଛନ୍ତି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅକାଟ୍ୟ
ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଯୋଗ କରା ଯାଇଥିଲା । ମହାରାଜା ରିପୋର୍ଟ ଶୁଣି ସେଥିରେ
ଦସ୍ତଖତ କରି ଦେଲେ । ଲେଖାରେ କିନ୍ତୁ କାଟକୁଠ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ
ପେଇନ୍ଟ ନକଲ କରିବାକୁ ସମୟ ନ ଥିଲା । ପୁଣି ରିପୋର୍ଟର ଲେଖକ
ମହାରାଜାଙ୍କ ମେନେକର, କରେଶରେ ପଡ଼ିବେ ସାହେବଙ୍କ ପେସ୍ତାର ।
ସୁତରଂ ନକଲ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଏଣେ ସିର୍ବ୍ସ୍ତା-
ଦାର ମୋହର ଅନିଷ୍ଟ-ସାଧନ ବିଷୟରେ ଦୃଢ଼-ପ୍ରତିଜ୍ଞା ହୋଇ
ବସିଲେ ।

କରେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ-ମାନ୍ଦକେ ରିପୋର୍ଟ ତଳବ ହେଲା ।
ହାତମଙ୍କ ହୁକୁମ ଅନୁସାରେ ମୁଁ ରିପୋର୍ଟ ପଡ଼ିବାମାନ୍ଦକେ ସାହେବ
କୋଧରେ କଣ୍ଠିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଭୟକ୍ରିୟା ପାଇଁ କରି ମୋତେ
କହିଲେ, “ଭୁମ୍ଭେ ନିଷ୍ଟୟ ଏ ରିପୋର୍ଟ ଲେଖିଛ । ଏଇଟା ଭୁମ୍ଭର ପିକର ।
ମୁଁ ଭୁମ୍ଭକୁ ନିଷ୍ଟୟ ଜେଲ ଦେବି ।” କଣ କରିବି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ
ମୋହର କୋଧ କରିବା କମ୍ପା କାର୍ଯ୍ୟ ଜ୍ୟାଗ କରି ଯିବାକୁ ଅୟତ୍ତ
ନାହିଁ । ଭୁନ ହୋଇ ସବୁ ସହିଗଲ । ମୋତେ ବୋଧ ହୁଏ ଟ୍ୟନଙ୍ଗ
ସାହେବଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ-- ଉପସ୍ଥିତ ମେଲରେ ମହାରାଜାଙ୍କ ଅଯୋଗଦତ୍ତ

ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ତାହାଙ୍କୁ ଶାପନ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅନ୍ତର କରଇ
ତାଙ୍କର (ସାହେବଙ୍କର) ବନ୍ଦୁ ଉଥାଳି ସାହେବଙ୍କୁ କେଉଁଝର
ଇନ୍ଦ୍ରିକାରେ ମେନେଜର ପଦରେ ରଖାଇ ଦେବେ । ମୁଁ ମନାଶଜାଙ୍ଗ
ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତା ସାବ୍ୟସ୍ତ ସକାଶେ ଯହୁ କରିବାରୁ ସାହେବଙ୍କର ମୋ
ପ୍ରତି ରାଗ । ଧରଣୀ ପ୍ରଭୃତି ଆସମିମାନଙ୍କ ମାମଲା ତଦନ୍ତ ସମୟରେ
ସମସ୍ତ ଧାରୀ ମଧ୍ୟ ଭୂଷ୍ମିମାନଙ୍କ ଅପରାଧରୁ ମେଳ ହୋଇଥିବା ବିଷୟ
ପ୍ରକାଶ କରିଗଲେ । ସାହେବ ମହୋଦୟଙ୍କ ଉଦେଶ୍ୟ ସାଧାଳ୍ୟ
ବିଷୟରେ ଆପାତତଃ କୌଣସି ଉପାୟ ଦେଖା ଗଲା ନାହିଁ ।

ସ୍ଵପରିଷ୍ଣେଷ୍ଟେ ସାହେବ ନିଜଗତ ପରିଚ୍ୟାଗ କରି ଆସମି-
ମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଧରି କଟକ ଅତିମୁଖରେ ଯାଢା କଲେ । ଅନନ୍ଦପୁର
ମୁକାମରେ ଦିନକ ସକାଶେ ରହୁ ଧରଣୀ ପ୍ରଭୃତି ଆସମିମାନଙ୍କ ମାମଲା
ଶେଷ ବିଶ୍ୱର କରି ରାଘୁ ଦେଲେ । ଧରଣୀର କଟିନ ପରିଶ୍ରମ ସହିତ
ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ମିଆଦ ହେଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆସମିମାନଙ୍କୁ ଦୂର ତନି ବର୍ଷ
ଛିଥାବରେ କଟିନ ପରିଶ୍ରମ ସହିତ କାରାଦଣ୍ଡ ଭୋଗ କରିବାର
ଅଦେଶ ହେଲା ।

ଟ୍ୟୁନିବ୍ରା ସାହେବ ମୋତେ ସଙ୍ଗରେ ଦେନ ଭଦ୍ରକ ମୁକାମରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ଅଗମନର ତୃତୀୟ ଦିବସରେ
ଦାର୍ଜିଲିଂରୁ ଲାଟ ସାହେବଙ୍କଠାରୁ ହୁକୁମ ଅର୍ପି ପହଞ୍ଚିଲା । ଉଥାଳି
ସାହେବ ମଧ୍ୟ ମୟୂରଭକ୍ତରୁ ଅର୍ପି ଭଦ୍ରକରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।
ଉଥାଳି ସାହେବଙ୍କ ସାକ୍ଷାତରେ ଟ୍ୟୁନିବ୍ରା ସାହେବ ମୋତେ ହୁକୁମ
କଲେ,— ଅମ୍ବ ପକ୍ଷରୁ ମନାଶଜାଙ୍ଗୁ ଚଠି ଲେଖ, ପଡ଼-ପ୍ରାପ୍ତ ମାନ୍ୟ
ସେ କିନ୍ତୁ ପରିଚ୍ୟାଗ କରି ଗୁଲି ଅସିବେ । ଯଦି ନ ଆସନ୍ତି ପୋଲିସ୍
ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ ଦେନ ଆସିବ । ମୁଁ ଚଠି ଲେଖିଲି, ଟ୍ୟୁନିବ୍ରା ସାହେବ
ସେଥୁରେ ଦସ୍ତଖତ କରିଦେଲେ । ମୋ ପ୍ରତି ହୁକୁମ ହେଲା— ଉଥାଳି
ସାହେବ ମୟୂରଭକ୍ତ ଫେର ଯାଉଛନ୍ତି । ସେ ପ୍ରାନରୁ କେଉଁଝର
ପହଞ୍ଚିବାକୁ ବିଲମ୍ବ ହେବ । ତାହାଙ୍କ ଅଗମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ କିନ୍ତୁ
ତାର ଅପଣଙ୍କ ହାତରେ ରହିଲା । ମୁଁ ସାହେବଙ୍କ ହୁକୁମରେ ସ୍ଵିକୃତ

ଦେଲି । ମହାରଜା ଶୀଘ୍ର ଗଡ଼ରୁ ବାହାରଙ୍କ ଆସିଲେ ଫୋଲିସ ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ ଦେନ ଅସିବ ; ଏପରି ଥପମାନପୂରକ ଚଠି ମୋ ହାତରେ ଲେଖା ଦେବା ଯୋଗୁଁ ମହାରଜା ମୋ ପ୍ରତି ଅସ୍ତନ୍ତଷ୍ଟୁ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ନନ୍ଦକଣ୍ଠର ବାବୁ ପ୍ରଭତ ଅନେକ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟକୁ ଛକ୍ର ଚଠି ଦେଖାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଚଠି ବିଷୟ ଚିପ ସେଫେଟେଶ୍ବ କଟନ ସାହେବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କହିଥିଲେ । ମହାରଜାଙ୍କ ଅନୁପତ୍ତି ସମୟରେ ମୋର କିନ୍ତାର ଭାର ନେବା ମହାରଜାଙ୍କର ବଡ଼ ଅପୀଳିକର ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ସାହେବଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସ୍ମୀକୃତ ଦେବା ସମୟରେ ଏ ସବୁ ବିଷୟ ଭାବ ନ ଥିଲା । ପରଦିନ ଟ୍ୟୁନିବ୍ସ ସାହେବ କଟକ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ବାରିପଦା ଗୁଲିଗଲେ, ମୁଁ କେଉଁଣ୍ଠର ଗଡ଼କୁ ଗୁଲିଗଲି ।

ଏହି ସମୟରେ କେଉଁଣ୍ଠରରେ ରଥଯାତ୍ରା ମହାସମାରୋହରେ ସମ୍ମନ ହୋଇଥାଏ । ରଥଯାତ୍ରା ଶେଷ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମହାରଜା କେଉଁଣ୍ଠରରେ ରହି ପାଇବେ ଏପରି ଆଦେଶ ମୁଁ ଟ୍ୟୁନିବ୍ସ ସାହେବଙ୍କଠାରୁ ସପ୍ରତି କରିଥିଲା । ରଥଯାତ୍ରା ଉପତ୍ତି ହେଲା । ଭୁଯ୍ୟା ଭୁଯ୍ୟାଶୀମାନେ, ଆଉ ଆଉ ଗ୍ରାମବାସିମାନେ ଯାତ୍ରା ଦେଖୁବା ସକାଶେ ଉପତ୍ତି ହେଲେ । ଭୁଯ୍ୟା ଟୋକାମାନେ ରଥଯାତ୍ରା ସମୟରେ ବିଶେଷ-ଗୁଡ଼ ଲୁଗା-କାନିରେ ପୂରାଇ ଅଣିଆନ୍ତି; ରେଣ୍ଟିଆ ଭୁଯ୍ୟାମାନଙ୍କ ଉପରକୁ ସେହି ଗୁଡ଼ ସବୁ ପିଲାନ୍ତି । ଭୁଯ୍ୟାମାନେ ବିଶେଷ ଯନ୍ତ୍ରାବୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ସକାଶେ ଦେହରେ ତେଲ ମାଣି ଆସିଆନ୍ତି । ଏଠା ହେଲା ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାରି ଗୋଟାଏ ଆମୋଦର ବିଷୟ ।

ରଥଯାତ୍ରା ସମାପ୍ତ ହେଲା; ବାହୁଡ଼ା ଯାତ୍ରା ବି ଗଲା । ମହାରଜା ବାହୁଡ଼ର ମୋତେ ସମୟୋପଯୋଗୀ କେତେବୁଦ୍ଧିଏ ବିଷୟରେ ଉପଦେଶ ଦେଇ କଟକ ଯାତ୍ରା କରି ଗଲେ । ମହାରଜାଙ୍କ କଟକଯାତ୍ରାର ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର ଦିନ ପରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ସାହେବ ବାରିପଦାରୁ ଆସି କେଉଁଣ୍ଠର ଗଡ଼ରେ ଉପତ୍ତି ହେଲେ । ମୁଁ ତାହାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଗଡ଼ର କାର୍ଯ୍ୟଭାବ ଏବଂ ଖଜଣାଖାନା ବୁଝାଇ ଦେଇ ଅନନ୍ଦପୁରକୁ ଗୁଲି ଆସିଲା ।

ଉତ୍ତରର ସବ୍ରାହମାନ ଶକ୍ତିକାରୀ ବାବୁ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ କେଉଁଥର ମହାରାଜାଙ୍କ ଚରପାତ୍ର କଲିକତାକୁ ଯାଇ ଲେଖ୍ଟନେଷ୍ଟ ଗବଣ୍ଡିରଙ୍କ ଦରବାରରେ ମହାରାଜାଙ୍କ ବିପକ୍ଷରେ ଟ୍ୟୁନିଷ ସାହେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନାତ ବିଦ୍ରୋହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୋଷମାନ ଖଣ୍ଡନ କରି ମହାରାଜାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଖିତା ପ୍ରମାଣ କଲେ । ସ୍ଵପ୍ନ ଲେଖ୍ଟନେଷ୍ଟ ଗବଣ୍ଡିର ସରଜମିନ କେଉଁଥରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ତଦନ୍ତ କରବାର ଅଦେଶ ପ୍ରଗ୍ରହିତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସେ କେଉଁଥର ନ ଯାଇ କଟକ ମୁକାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କେଉଁଥର ବିଦ୍ରୋହ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମୋକଦମା ନିଷ୍ଠା କରି ଅପଣା ରାଜଧାନୀକୁ ଫେରି ଯିବା ସକାଶେ ମହା-ରାଜାଙ୍କୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ସେ, ସମୟର ଲେଖ୍ଟନେଷ୍ଟ ଗବଣ୍ଡିର ଥିଲେ Sir Charles Alfred Elliot, K. C. S. I.

ଲେଖ୍ଟନେଷ୍ଟ ଗବଣ୍ଡିରଙ୍କ ସହିତ ଉତ୍ତର ମୁକାମରେ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ସକାଶେ କଟକ ମୁକାମରୁ ସୁପରିଷେଣ୍ଟ୍‌ଏଞ୍ଜିନିୟାରୁ ପରି ପାଇଲା । ଉତ୍ତର ତାକ ବଙ୍ଗାଳାରେମୁଁ ଲେଖ୍ଟନେଷ୍ଟ ଗବଣ୍ଡିରଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲା । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ କରିବା ମାତ୍ର “ତୁମେ କେତେବେଳେ ଆସିଲ ? ତଲ ଅଛି ?” ଏତକି ମାତ୍ର କହି ମିନିଟ୍‌ଏ ମାତ୍ର ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଜେଲ୍ ଦେଖିବାକୁ ବାହାରିଗଲେ । ତାହାଙ୍କ ପଣ୍ଡାତ୍ ଭାଗରେ ତିଥି ସେହିଟେଣ୍ଟକଟନ ସାହେବ (Sir Henry Cotton) ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ । ସେହି କେବଳ କେଉଁଥର କଥା, ତୁମ୍ଭାକାର କଥା, ମୋତେ ବନ୍ଦ କରିବା କଥା ଇତ୍ୟାଦି ନାନା ବିଷୟରେ ମୋ ସହିତ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଥୋପକଥନ କରିମୋତେ ବିଦ୍ୟାୟ ଦେଲେ ।

ସାହେବମାନେ ଉତ୍ତରର କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ କରି ଅପଣା ଅପଣା କମ୍ କ୍ଷେତ୍ର ଉଦେଶ୍ୟରେ ଗୁଲି ଗଲେ । ତୁଥିଲା ସାହେବ ତାହାଙ୍କର ଦ୍ୱରାଦି ବହୁ ନେବା ନିମନ୍ତେ କେଉଁଥର ଗଢ଼ାରୁ ଉଣେଇଶ ଗୋଟା ହାତ ଘେନି ଯାଇଥିଲେ । ସେ ସମସ୍ତ ମୋ ଜିମା କରିଦେଇ ମୟୂରବିଜ୍ଞ ବୁଲିଗଲେ ।

ବନ୍ଦୁକରୁ ଅନନ୍ତପୁରକୁ ବାହୁଡ଼ ଆସୁଥାଏଁ । ସେ ସମୟରେ ନାନାପ୍ରକାର ଦୁଷ୍ଟିନ୍ଦ୍ରାଗେ ମୋ ମନ ଅନୋକନ ହେଉଥାଏ । କଠାତ୍ ମୋ ମନରେ ଉଦୟ ହେଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍ତଳରେ ଯେତେ ସାହିତ୍ୟକ ଏବଂ ପ୍ରଧାନ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ନାମ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଲିଖିତ ରହିବା ଉଚିତ । ପରେ ମନେକଲି କେବଳ ନାମମାଳା ଗୁଡ଼ି ରଖିଲେ ଲୋକେ ପଢ଼ିବାକୁ ସୁଖ ପାଇବେ ନାହିଁ । ନାମ ସହି ସେମାନଙ୍କ ଶୁଣାବଳୀ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ମୋର ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ଦାଙ୍ଗ ଉପରେ ବିଦ୍ୟାଏଁ । ପକେଟରୁ ପକେଟ ବହୁ ଓ ଫେନେଟିଲ ବାହାର କରି ପଦ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲି । ଅନନ୍ତପୁରରେ ପଦ୍ମପୁରୀ ସମୟରେ ଅଧାର୍ଥ ଲେଖା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେଠାରେ ଦାଙ୍ଗରୁ ଓଡ଼ିଆବା ମାତ୍ର କଷ୍ଟୋଜିଟରକୁ ଡାକ କଷ୍ଟୋଜ କରିବାକୁ ଦେଲି । କିନ୍ତୁ କଷ୍ଟ ଦିଶାମ କରି ପୁଣି ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲି । ଖଣ୍ଡି ଏ ଖଣ୍ଡି ଏ କାଗଜରେ ଲେଖା ହୋଇଯିବା ମାତ୍ର ଅକ୍ଷର-ଯୋଜନ ନିମନ୍ତେ କଷ୍ଟୋଜିଟର ତାହା ଯେତି ଯାଉଥାଏ । ଗୃହି ନଅ ଦଶ ଦଶା ସରକ ଲେଖା ସମାପ୍ତ ହେଲା । ମହାରାଜା ବାହାଦୁରଙ୍କ ଅନନ୍ତପୁରରେ ଉପସ୍ଥିତ ବିମା ମୋହର ଅନନ୍ତପୁର ପରିଚ୍ୟାଗ ଯୋଗିଏ ଦିନ ମାତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବସ୍ଥାନ । ଏଥମଧ୍ୟରେ ପୁସ୍ତକ ଶୁଣା ସମାପ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ । କଷ୍ଟୋଜିଟର ଏହା ଜାଣେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ପତ୍ରରେ ଲାଗିପଡ଼ିଥାଏଁ । ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସରକ ପୁସ୍ତକ ଶୁଣା ସମାପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଏହାହିଁ ମୋର “ଉତ୍ତଳ-ଭୁମଣ”ର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ।

ମହାରାଜାଙ୍କ ସହି ମୋହର ମନାନ୍ତର ଏବଂ ମୋର ଅନନ୍ତପୁର ପରିଚ୍ୟାଗର କାରଣ ଏଠାରେ ସଂଶେଷରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ଅବଶ୍ୟକ । ସେ ରାଜ୍ୟଚୁଦ୍ର ହେବା ପରେ ମୁଁ ଯେ ଉଥିଲି ସାହେବଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହି କର୍ମ କରୁଥିଲି ଏଠା ତାଙ୍କର ବଢ଼ ଅପ୍ରିତକର ହୋଇଥିଲା । ଅନନ୍ତପୁର ବିଭାଗରେ ଦୁଇଜଣା ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ- ମୁଁ ଓ ଜାଣେ ଏସିଷ୍ଟେଣ୍ସ୍ ମେନେଜର । ଏହି ଏସିଷ୍ଟେଣ୍ସ୍ ମେନେଜର ସ୍କାନ୍ଦାଲ ନିବାରୀ ଦୂର୍ବଳ ଦେବାନଙ୍କ ପୁତ୍ର । ଦୂର୍ବଳ ଦେବାନ ନନ୍ଦାଧିଲ ମହାରାଜାଙ୍କ ଚନ୍ଦନପାତ୍ର ହେବା ସମୟରେ ବିଦ୍ରୋହ ରୁଦ୍ଧିମାନଙ୍କ-

ହାର ହବ ହୋଇଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଏହି ଧଳବଣ ପ୍ରତି ମହାରଜାଙ୍କର ବିଶେଷ ସହାନୁଭୂତି ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏସିଷ୍ଟେଂସ ମେନେଜର ମହାରଜାଙ୍କର ବିଶେଷ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇଥିଲେ । ଅମ୍ବେମାନେ ଦୁଇ-ଜଣ କର୍ମଚାରୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ମେନେଜର ଉଥାଲା ସାହେବଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଆଇ ଅନନ୍ଦପୁରରେ କର୍ମ କରୁଥିଲୁଁ । ଉଥାଲା ସାହେବଙ୍କ ଅଗମନର ଦୁଇ ମାସ ଭାରତରେ ସେ ନାନା କାରଣରୁ ଅସନ୍ତୁଳ୍ଯ ହୋଇ ଏସିଷ୍ଟେଂସ ମେନେଜରଙ୍କୁ ପଦଚୁତ କରିବାରୁ ସେ ମୋହର ନିତାନ୍ତ ବିପନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏହି ପଦଚୁତରେ ମୋହର କୌଣସି ଶୁଣ୍ଟ ହସ୍ତ ଥିବାର ତାଙ୍କ ମନରେ ଗୋଟିଏ ତ୍ରୁଟି ଧାରଣା ଜାତ ହେଲା । ମହାରଜା କଟକରେ ଥାଇ ଏ ପଦଚୁତ-ସମାଦ ଶୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଲେ । ମୁଁ ସେ ଏହି ପଦଚୁତର ମୂଳକାରଣ ମୋହର ପରମ ବିପନ୍ନ ସେବେସ୍ତାଦାର ମହାରଜାଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦେଲା । ମୋ ପ୍ରତି ମହାରଜାଙ୍କର ପୂର୍ବ ମେହ ଶିଥୁଳ ହୋଇଗଲା । ଶୁଭ୍ରତର ରାତକାର୍ଯ୍ୟ ଭ୍ରମ୍ପଣ୍ଡିତ ହେଲେ ସେ ମୋହର ପରମର୍ଗ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲୁଛି । ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ସହ ନୋ ଦିବସା ଗଢା । ବିପତ୍ତାତ୍ ସମୟରେ ମିତ୍ର ଶତ୍ରୁ, ଶତ୍ରୁ ଦିତ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟୁଷମାନ ହୁଏ । ଏହି ସମୟରେ ମୋହର ପୁନଃ ପୁନଃ ଜୁର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଗୋଟିଏ ଅତି ସୁନ୍ଦର ପ୍ରିୟ କୁକୁର ମରି ଗଲା । ମୋହର ଶିଶୁପୁତ୍ର ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀ ବାଲେଇରରେ ଜୀବ-ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ-ହାର ବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟଭରିତ କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ଧୂତ-ହୋଇ ବନୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଭୁଯ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମୟରେ ମୋତେ ଭୁଯ୍ୟମାନେ ହାତି ପକାଇ ଥିବା ମିଥ୍ୟା ସମାଦ ବାଲେଇରରେ ଏବଂ ଉତ୍ତଳରେ ସବୁତି ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୋଇଥିଲା । ମୋହର କାଳୁନିକ ମୁଦ୍ର-ସଂବାଦ ପ୍ରାପ୍ତହୋଇ ମୋହର ସ୍ତ୍ରୀ ପାନାନାର ପରିଜ୍ଞାଗ କରି ଥିଲେ ମହାରଜାଙ୍କ ସହିତ ମନାନ୍ତରର ତୃତୀୟ କାରଣ—ଏହି ସମୟରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଜା ଅନନ୍ଦପୁର ଡାକ ଯୋଗେ ମହାରଜାଙ୍କ ବିପନ୍ନରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଦରଖାସ୍ତ ଲେପ୍ଟିଟେନେଣ୍ଟ ରବର୍ଟିର ଏବଂ ସୁଦରଶେଣ୍ଟର୍ ସାହେବଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେହି ସମସ୍ତ ଦରଖାସ୍ତ ସହିତ ମୋହର ଶୁଣ୍ଟ ସମର୍କ ଥିବାର ମହାରଜା

ବିଶ୍ଵାସ କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଲଭୂପେ ବୁଝି ପାରନାଟି, ଆନନ୍ଦ-
ପୁରଗେ ଅଭି ଗୁକର ରହିବାର ଆଶା ନାହିଁ । ମହାରଜା ପଦରୂପ
ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ମୋହର ରହିବା ମଙ୍ଗଳକର ବା ନିର୍ବାପଦର ବିଷୟ
ନୁହେଁ । ସୁତରଂ ମହାରଜା ଅନନ୍ଦପୁରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ର
ଗୁଡ଼ିରିରେ ଶୟାମ ଦେଇ ବାଲେଶର ଗୁଲି ଯିବା ସକାଶେ ପ୍ରସ୍ତୁତ
ହେଉ ଥାଏଁ । ପରେ ମୋ କର୍ମରେ ମହାରଜା ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଲୋକକୁ
ନିୟନ୍ତ୍ର କରି କଟକରୁ ଆଣୁ ଥୁବାର ଶୁଣି ପାଇଲା ।

ଲେପ୍ତିନେଷ୍ଟ ଗବ୍ରେନ୍ ରାୟ ନନ୍ଦକଣ୍ଠାର ଦାସ ବାହାଦୁରଙ୍କୁ
କେଉଁଣ୍ଠରର ପଳିଟିକେଲ ଏଜେଣ୍ଟ ପଦରେ ନିୟନ୍ତ୍ର କରିଥିଲେ ।
ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାରଜା ବାହାଦୁର ମଧୁଦୂଦନ ଦାସ ଓ ପଳିଟିକେଲ
ଏଜେଣ୍ଟଙ୍କ ସହିତରେ କଟକରୁ ଅସି ଅନନ୍ଦପୁର ମୁକାମରେ ଉପସ୍ଥିତ
ହେଲେ । ମହାରଜାଙ୍କ ଆଗମନର ପର ଦିବସ ୧୮୯୧ ଖାଣ୍ଡାଦିରେ
ପଳିଟିକେଲ ଏଜେଣ୍ଟଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍କରେ ଅପିସ ଏବଂ ଖଲଣାଖାନା ତହାକିଲ
ଅନ୍ୟ ଲୋକ ହସ୍ତରେ ଭାରାପଣ କରି ଦେଇ ଅନନ୍ଦପୁରରୁ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରି
ସମୟରେ ବାହାର ଥିଲି । *

*In May 1891 there took place an insurrection of the Bhuiyans of Keonjhar against their Maharaja, resulting in his flight to Cuttack and final restoration, accompanied by Rai Nanda Kishore Das Bahadur as Government Agent. The oppressions and exactions of the Maharaja were the immediate cause of the disturbances, which were promptly suppressed by the local officers with the aid of the Government Police. A detachment of troops from Calcutta was also ordered under arms, but it was only held in reserve and not called into action. [C. E. Buckland—Bengal under the Lieutenant Governors P 911]

ଆନନ୍ଦପୁର ବିଭଗର ସକାଶେଣୀ ଲୋକ ମୋତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସେହି କରୁଥିଲେ । ମହାରଜାଙ୍କ ଉତ୍ସରେ ମୋତେ ମେଲଣି ଦେବା ସକାଶେ ମୋ ନିକଟକୁ ଅସି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମ-ମାନଙ୍କରୁ ଦଳକୁ ଦଳ ଲୋକ ରସ୍ତାଧାର ବଣ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ଅନ୍ଧକାର ନିଶ୍ଚିଥ ସମୟରେ ମୋ ଅପେକ୍ଷାରେ ଲୁଚ ବସିଥିଲେ । ମୋ ହାତ ଉପର୍ତ୍ତିତ ମାତ୍ର ବଣ ଦୂର ପାଖରୁ ଲୋକମାନେ ବଣରୁ ବାହାର ମୋତେ ନମସ୍କାର କଲେ, କିଛି ମାତ୍ର କଥା କହିଲେ ନାହିଁ, ଦାର୍ଢ ନିଶ୍ଚାସ ପକାଇ ଏକ-ଦୃଷ୍ଟିରେ ମୋତେ ଅନାଇ ରହି ଥାଆନ୍ତି । ସେ ସମୟର ଘଟଣାଟି ମୋ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଚଢ଼ିତ ରହିଥିଲୁ । ସେମାନଙ୍କର ସେହି ଓ ସହାନୁଭୂତି ଜୀବନର ଶେଷ ଦୁହୁତ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୁଲି ପାରିବ ନାହିଁ । ଦଶପଞ୍ଚାରୁ ଅସିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଲୋକ ରହି ଅନ୍ଧକାରରେ ବଣ ମଧ୍ୟରେ ମୋ ପଢ଼େ ପଢ଼େ ଅନେକଦୂର ଗୋଡ଼ାର ଅସିଥିଲେ । ଆନନ୍ଦପୁର ଇଲ୍ଲକାରେ ଦରଦ୍ର ବିଧବାମାନଙ୍କ ଉପରେ ତୁଳିକର ନାମରେ ଗୋଟିଏ ବିରକ୍ତିକର କର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଅନେକ ପ୍ରାର୍ଥନା ଯହିରେ ମୁଁ ସେହି କର ରହିବ କରଇ ଦେଇଥିଲା । ଏଥୁ ସକାଶେ ସେମାନେ ମୋତେ ପିତାପର ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ, ସମୟ ସମୟରେ ଦଳବଦ୍ଧ ହୋଇ ଅସି ମୋତେ ଲୁହାର ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ଶେଷ ରାତ୍ରିରେ କେଉଁଝର ଶେଷ ସୀମା-ସଂଲଗ୍ନ ବସନ୍ତ ମୌଜାରେ ମୋତେ ଓଜ୍ଜ୍ଵାର ଦେଇ ମହାରଜାଙ୍କ ହାତ ବାହୁଡ଼ି ଗଲା । ସେହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଢ଼ୁଥାଇ ଦେବା ସକାଶେ ମହାରଜା-ଙ୍କର ଅଦେଶ ଥିଲା । ବସନ୍ତ ମୌଜାର ସଙ୍କରକାର ଗୌରି ମଇକାପ ମୋ ଧାଇଁ ପାଲକାର ବନୋବସ୍ତ କର ରଖୁଥିଲେ । ଏହା ମଇକାପ ବାବୁଙ୍କ ପର୍ଷରେ ବଡ଼ ସାହସର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । କେଉଁଝର ଇଲ୍ଲକାରେ ତାହାଙ୍କର ସବରକାଶ ଏବଂ ଅବକାଶ ପଢ଼ା ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ପର୍ଷରେ ଅନିଷ୍ଟପାତର ସମ୍ବନ୍ଧାବଳୀ ଥିଲା । ମାତ୍ର ସଦାଶୟ ମହାରଜା ତାହାଙ୍କର କିଛି ମାତ୍ର ଅନିଷ୍ଟ କଲେନାହିଁ ।

ଆନନ୍ଦପୁର ପରିଚ୍ୟାନ ସମୟରେ କେବଳ ଦୂର ଗୋଟି ବିଷୟରେ ମୋ ମନରେ କଷ୍ଟ ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ବୈଚରଣୀ ନଦୀତାରୁ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ

ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଖରସ୍ତନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଳ-କଷ୍ଟ ହୁଏ । ଶୀଘ୍ର କାଳରେ ମୁଁ ମଧ୍ୟପଲ ଗସ୍ତକୁ ଯାଇ ପ୍ରକାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୁରୁଣା ପୁଷ୍ଟରଣୀମାନଙ୍କରୁ ପଞ୍ଜ ଭବାର କରିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କରିଲାମି । କିମେ କିମେ ସମସ୍ତ ପୁଷ୍ଟରଣୀରୁ ପଞ୍ଜ ଭବାର କରିବାକୁ ଜଣା ଥିଲା । ସେ ବାସନା ସଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ଆନନ୍ଦପୁର ସହର ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପଢ଼ା ସ୍କୁଲଗୁଡ଼ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ଜଣା ଥିଲା । ଗୁଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୋଇଥିଲା । ତାହା ଅପରାଧ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଗଲା ।

ମୁଁ ଆନନ୍ଦପୁରରେ ଥିବା ସମୟରେ ମୋର ଜେଉଁତା ପୁଅ ଭାଇ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସେନାପତି ସନ୍ତୋକ ଭାର୍ତ୍ତାନନ୍ଦକୁ ଯାଇ ଅଯୋଧ୍ୟା ସ୍ଵର୍ଗ-ଦ୍ୱାରର ଶଶର ରକ୍ଷା କଲେ । ତାଙ୍କର ବିଧବୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଦରକୁ ଫେର ଅସିଲେ । ଏକ ଅନ୍ତରେ ନ ରହି ପୃଥିକ୍ ଭାବରେ ରହିବାକୁ ତାହାଙ୍କର ବଢ଼ି ଜଣା । ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ଏକାନ୍ଦବତ୍ରୀ ସୁଲ୍ଲ ପରିବାର ବର୍ତ୍ତମାନ ତିନିଗୋଟି ସୁତନ୍ତ ପ୍ରିବାରରେ ବଢ଼ିଲୁ ହେଲା । ମୋହର ଜେଉଁତା ପୁଅ ଭାଇ ଘଥାମୋହନ ସେନାପତି ଏବଂ ମୋହର ଭାଇରୁ କୁଣ୍ଡଳ ଲିଲମୋହନ ସେନାପତି ମୋଠାରୁ ସୁତନ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ସମ୍ମତି ମଧ୍ୟ ଭାଗ ହୋଇଗଲା । ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ବାସ-ଗୃହ ତିନି ସମାନ ଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ ହେଲା ।

ବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଡୋମପଡ଼ାରେ ଦ୍ଵିତୀୟଥର ଦେବାନ୍ତା (୧୯୯୪-୧୯୯୫)

୧୯୯୪ ମହିନାର ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଦରେ ଡୋମପଡ଼ାର ରାଜାପାତ୍ରର କ୍ରିକେଟ୍ କୁମାର ମାନନ୍ଦ ବ୍ରାମରବର ବସ୍ତକଠାରୁ ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ପାଇ, ଶ୍ରୀମାର୍ ଯୋଗେ ବ୍ୟାନବାଲି ବାଟେ କଟକ ଗୁଲିଗଲା । ରାଜା ପାତ୍ରର ରାଜ କିଲ୍ଲାରେ ୧୨୦ ଟଙ୍କା ବେତନରେ ମୋତେ ଦେବାନ୍ତା-ପଦରେ

କିମୁଳ କଲେ । ସେ ଉଂଗଳ ଓ ସ୍ଵର୍ଗ-ଭଣ୍ଠା ଜାଣିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଗଦନଟିନ ଦେବା ଦିନତାରୁ ଲେଖା-ପଢ଼ା-ଚର୍ଚା । ଶୁଦ୍ଧଦେଇ କେବଳ ତାଙ୍କୁରି-ଚର୍ଚା କରୁଥିଲେ । ପ୍ରକୃତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ, ଚରିତ ନିର୍ମଳ, ତାଙ୍କର ସ୍ବାଧୀନ ମତ ନଥିଲୁ । ସବଦା ସେ ପର କଥାରେ ଚଳୁଥିଲେ, ସେ ଏତେ ଅଳ୍ପ ସେ କିନ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କୌଣସି କଥା ସେ ବୁଝୁନ-ଥିଲେ । ନିଜଗତରେ ରହିବାକୁ ଅନିକୁଳ, ସେ ସବଦା କଟକରେ ରହିବାକୁ ସୁଖ ମଣ୍ଡି ଥିଲେ । ପେଥୁପ୍ରାଇଁ ଅନେକ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ତାଙ୍କର ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ଚିତ୍ତଦେବ ନିତାଙ୍କୁ ଦାୟିରେ ପଡ଼ି, ପ୍ରାୟ ପାଇଁ ଦଜାର ଟଙ୍କା ରିଣ କରିଥିଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ଜୀବନ-କାଳରେ ଅସ୍ତରାଣ ରିଣ ପରିଶୋଧ କର ଯାଉଥିଲେ, ଅଛୁ ମାତ୍ର ଅବଶୀଷ୍ଟ ଥିଲା । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୋମପଡ଼ା ଯାଇ ଦେଖୁଳି, ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ଯୋଗେ ପୈତୃକ ସଂକାର୍ତ୍ତ ରିଣ ହୀତ ଝାହାର ପରିଶ ଦଜାର ଟଙ୍କାରେ ପହଞ୍ଚିଛି ।

ମୋହର ତୋମପଡ଼ା ଅଂଗମନର କେତେକମାସ ଭାରାରେ ରାଜା-ସାହେବଙ୍କ ବିଧବା-ମାତା ପରଲୋକ-ଗମନ କଲେ । ରାଜା ସାହେବ ଖୁବ୍ ଅଭିମର ସହିତ ବିଧବା ମାତାର ଅନ୍ତେୟଷ୍ଟି କିମ୍ବା ସମ୍ମାଦନ କରିଥିଲେ । ମାତୃ-ବିଷ୍ଣୋଗର ଅଛୁ ଦିବସ ଭୂତାରେ ରାଣୀ ସାହେବା ମଧ୍ୟ ପରଲୋକ ପ୍ରାୟ ହେଲେ । ରାଜମାତାଙ୍କ ବିଷ୍ଣୋଗର କେତେକ ମାସ ଭୂତାରେ ତାହାଙ୍କର ଜନନୀ ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ମାତା-ମମ୍ମା ଟୀକୁଳ-ଅଧିଗ୍ନ ରାଧକା ପାଠମହାଦେଶକ ପରଲୋକ-ଗମନ-ସମ୍ମାଦ ତୋମପଡ଼ାରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ରାଧକା ପାଠମହାଦେଶ ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଦୂଇ ଜନ୍ୟା ସହିତ ପୁରୁ ଧାନକୁ ଅସ, ସେହିଠାରେ ଦେହ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ସୁରଗତା ରାଧକା ପାଠମହାଦେଶକ ଅନ୍ତେୟଷ୍ଟିକିମ୍ବା ଉପଲକ୍ଷରେ ତୋମପତାପଣରୁ ମୁଁ ଟୀକୁଳ ଯାଇ, ସେ ଶ୍ରାନ୍ତରେ ପ୍ରାୟ ଛଥ ମାସକାଳ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲି । ସେହି ଛଥ ମାସକାଳ ମୋ ଦାତରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟନ ଥିବାରୁ ମୁଁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତ, କରି, ତେଲଙ୍ଗୀ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲି ।

ରାଣୀ ସାହେବଙ୍କ ମୁଗୁ ସମୟରେ ମୁଁ ହିନ୍ଦୁ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରର ସତ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିକର ଅକାଟ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ପାଇଅଛି ।

ରଣୀ ସାହେବା ଅନ୍ତ୍ୟସତ୍ତା ଥିଲେ । ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ଗର୍ଭବେଦନା ଭିପ୍ରିତ ହେଲା । ଏହି ଗର୍ଭରୁ ପୁଣି କି କନ୍ୟା ଜାତ ହେବ ତାହା ପୂର୍ବରୁ ଜାଣିବା ଏବଂ ସନ୍ତୁଳ ଜାତହେଲେ, ତାହାର କୋଷ୍ଟୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଖୋରଧା ଅଷ୍ଟକରୁ ଜୟତିଶ ଜ୍ୟୋତିଷକୁ ଡକାଇଲା । ଏହି ଜ୍ୟୋତିଷ ଭୁକ୍ତ ବିଦ୍ୟାରେ ବିଶେଷ ନିପୁଣ ବୋଲି ଡୋମ-ପଡ଼ା ଏବଂ ପାର୍ଵିତୀ ଚଢ଼ିବାରେ ଯୋତି ଥିଲା । ଜ୍ୟୋତିଷ ଭିପ୍ରିତ ହୁଅନ୍ତେ, ରଣୀଯାହେବାଙ୍କର ଏହି ଗର୍ଭରୁ ପୁଣି କି କନ୍ୟା ଜାତ ହେବ, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲି । ଜ୍ୟୋତିଷେ ମେ' ସମ୍ମାନରେ ବସି, ରଣୀସାହେବାଙ୍କ କୋଷ୍ଟୀ ଧରି, ଅନେକବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମିରେ ଅଙ୍ଗପାତ କରି, ଗଣାଗଣି କଲେ । ମୁଁ ସମ୍ମାନରେ ବସି ଦେଖୁଆଏଁ । ତୃତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି କେହି ନ ଥିଲେ । ଗଣାଗଣି ସମାପ୍ତ କରି ଖତି ଗୋଟାଳ ତଳେ ଥୋଇଦେଇ ଜ୍ୟୋତିଷେ ବରସ ବଦନରେ ମୋତେ ଅନାଇ କହିଲେ, “ଆହା ! ରଣୀ ତ ମରିଯିବେ ।” ମୁଁ କହିଲି, “ରଣୀଙ୍କର କୌଣସିପ୍ରକାର ବେଦନା ନାହିଁ—ସାତ୍ତବକ ଗର୍ଭ ବେଦନା ମାତ୍ର ।” ଜ୍ୟୋତିଷେ କହିଲେ—“ହେଲେ, କ’ଣ ହେଲୁ ? ଆଠ ଗୋଟା ଗ୍ରହ ମାରକରୁଥେ ଭିପ୍ରିତ । ଅଉ ଗୋଟାଏ ଗ୍ରହ କ’ଣ ତାଙ୍କୁ ରଖା କରି ପାରିବ ?” ଜ୍ୟୋତିଷେ ମେଲାଣି ଘେନ ବସାକୁ ଗଲେ । ରାତ୍ରି ନଥଟା କି ଦଣ୍ଡା ସମୟରେ ମୁଁ ପୁଣି ଜ୍ୟୋତିଷଙ୍କୁ ପରିଚାଳି, “ସମାଦ କ’ଣ ?” ସେ କହିଲେ, “ଥାଜ ଶେଷରାତ୍ରି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାରକ-ଗ୍ରହର ପ୍ରାବଳ୍ୟ ଅଛି । ରାତ ଯଦି ପାହୁଯାଏ, ରଣୀ ରଖା ପାଇ-ଯିବେ, ମାତ୍ର ରାତ ପାହୁବ ନାହିଁ ।” ସେବନ ଅଉ ଗୋଟାଏ ବିତି ଦଣ୍ଡା ଭିପ୍ରିତ ଦେଖିଲି । ପ୍ରାତକାଳଠାରୁ ଗୋଟାଏ ତଳୁଆ ବଣରୁ ବାହାରାସି ଭିଅସ ସିଦ୍ଧାର ଭିପ୍ରରକୁ ଭିତ୍ୟାର ଭିପ୍ରରକୁ ମୁହଁକର ରହି ଆରମ୍ଭ କଲା । ସିଦ୍ଧାରଠାରୁ ତଢି ଦେଲେ, ତୋଟା ଦୁଆରେ ସେହିପରି କରେ । ସେଠାରୁ ତଢି ଦେଲେ, ସିଦ୍ଧାର-କୁ ଅସେ । ‘ଭିପ୍ର-ସାଗର’ ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ଏହା ଗୋଟିଏ ଯୈବର ଅମଙ୍ଗଳର ସୁତନା ବୋଲି ଭିନ୍ନିଶ ଅଛି । ଶେଷରାତ୍ରି-ବନ୍ୟ କୁକୁଟ ରହିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କରି ଅଛନ୍ତି—ସେହି ସମୟରେ ଗୋଟାଏ ଭୟକର

କନନର କୋଳାହଳ ଶୁଣି, ମୁଁ ଉଥେ ଅଡ଼କୁ ଧାଇଁଗଲି । ଅନ୍ତରୀ-
ଶାଳ ହାରବନ୍ଧ ବାହାରେ ଛାଡ଼ା ହୋଇ, ଉଚରକୁ ଅନାଇ ଦେଖିଲି,
ଗମୀର ଉଚରଟା ରକ୍ତମୟ । ରାଣୀଙ୍କର ଶେଷଦଶା ଉପର୍ଯ୍ୟିତ । ସଦ୍ୟ-
ପ୍ରପୂରା କନ୍ୟାଟ ଜାକତା ଥିଲା । ଦଶ ପନ୍ଥ ଦିନ ଭିତ୍ତାରେ ସେ
ତାହାର ମାତାର ପଞ୍ଚାଦଶମିନା ହେଲା । ଧାଉଟା ନାଭି ଛେଦନ କରି
ଜାଣିଲା ନାହିଁ । ନାଭି ଫୁଲ ଘା'ହେବାରୁ ମୁଖୁ ଘଟିଲା ।

ପୁଷ୍ପୋକୁ ଘଟଣାର କେତେକ ମାସ ପରେ ମୋ' ଜୀବନର
ଗୋଟିଏ ନିତାନ୍ତ ଶୋତନୟ ଘଟଣା ଘଟିଲା । ଜ୍ୟୋତିଷଗଣ ଗଣନା
କରି କହିଥୁଲେ ସେ, ମୋ' ସହଧର୍ମୀ କୃଷ୍ଣକୁମାର ଦେଖାକ କୋଣ୍ଠୀରେ
ନିଧନାଖ୍ୟପତ୍ର ବଲବତ୍ତର ଭାବରେ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର
ପରମାୟ ଜଣ ବର୍ଷ ମାତ୍ର । ପ୍ରକୃତରେ ତାଙ୍କର ଜଣ ବର୍ଷ
ଆରମ୍ଭରେ ଅଜ୍ଞାନୀୟରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କୌଣସି ଉପଗୁରରେ
ଉପଶମ ହେଲନାହିଁ । ସେତେ ଲଦ୍ଦୁ ଅହାର କଲେ ମଧ୍ୟ ପରିଧାକ
ହୁଏନାହିଁ । ଶେଷରେ ସେ ଶୟାଗତ ହେଲେ । ୧୯୯୪ ମସିହା
ଶକାବ୍ଦ ୧୯୭୭ ଭାଦ୍ର ଶୁକ୍ଳ ଦଶମୀ ଅପରାହ୍ନ ଶୁଭରୀତା ସମୟରେ ସମସ୍ତ
ଶେଷ ହୋଇଗଲା ।

ମୋହର ଦୈଶ୍ୟବାବପ୍ରାରେ ମାତା ପିତା ଗୁଲମାଇଥୁଲେ । ମୋର
ଜୀବନଧାରଣୀ, ରକ୍ଷାକାରୀ ଠାକୁର-ମା ମଧ୍ୟ ମୋତେ ପରିଚ୍ୟାଗ କରି
ଗୁଲମାଇଥୁଲେ । ଜୀବନକୁ ମାନଙ୍କର ମୋ'ପ୍ରତି ବିହୁମାତ୍ର ସହାନୁଭୂତି
ନ ଥିଲା । ମୋ'ର ଦ୍ୱିତୀୟ ବିବାହ ସମୟରେ ମୋ'ର ବୟସ ଉନ୍ନତିଶି
ଏବଂ କୃଷ୍ଣକୁମାରଙ୍କର ବୟସ ବାରବର୍ଷ ମାତ୍ର । ସେହି ଅନ୍ତ ବୟସରୁ ସେ
ମନ୍ତ୍ରାଣ ଦେଇ, ମୋ'ର ମଙ୍ଗଳକାମନା ଏବଂ ମଙ୍ଗଳ-ସାଧନ କରି
ଅସ୍ଥିଥୁଲେ । ତାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁଁ ଅଦ୍ୟାବିଷ୍ଟ ହୃଦୟରେ ପୋଷଣ କରି
ରଖିଥିଲୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖିଲି, ମୋର ହୃଦୟ ଶୂନ୍ୟମୟ ।
ମୋ' ମନୋବେଦନା ଜଣାଇବାରୁ ଜଗତରେ ଅଭି କେହି ନାହିଁ ।
ମୋ' ହୃଦୟରେ କେବେ ଦାରୁଣ କଷ୍ଟ ଜାତ ହେଲେ, ଉଦ୍ୟାନପୁ
ତାଙ୍କ ସମାଧ ନିକଟରେ ବସି, ମୁଁ ସାନ୍ତୁନା ଲାଭ କରେ ।

ମୁଁ ସେ କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଶିଖିଛି, ସେଥିର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ମୋ' ସ୍ତ୍ରୀ । ସେ ମୋ' କବିତା ଶୁଣିବାକୁ ବଢ଼ି ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ ସକାଶେ ମୁଁ କବିତା ଲେଖୁଥିଲି । ତାଙ୍କର ମୃଜୁପରେ ମୋ ମନର ବ୍ୟାକୁଲଗ୍ରାହି ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ, ମୁଁ କବିତା ଲେଖେ । ମୋର ଅସ୍ଵକାଂଶ କବିତା ଦାରୁଣ ପୀଡ଼ା, ବିପଦ ଓ ମନର ଅସ୍ତ୍ରିରତା ସମୟରେ ଲେଖା । ପ୍ରତିଦିନ ସ୍ଥାନାନ୍ତେ କୃଷ୍ଣକୁମାର ମୋହର ଶ୍ରପା ମହାଭାରତର ଆଦିପଦ୍ମ ଓ ଶ୍ରମୟଶର୍କୁ କେତେକ ଅଂଶ ପାଠ କରୁଥିଲେ ।

ମୋ' ସ୍ତ୍ରୀର ମୃଜୁ ସମୟରେ ମୋ' ପୁଷ୍ପର ବୟସ ତେବେ ବର୍ଷ ଓ କନ୍ୟାଟର ବୟସ ଏଗାର ବର୍ଷ ଥିଲା । ବାଲେଶ୍ଵରରେ ବିପନ୍ନ ଜ୍ଞାନ-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଛଢ଼ି ଯିବାକୁ ମୋହର ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ । ମୋହର କର୍ମପୂର୍ଣ୍ଣ ତୋମପଡ଼ାକୁ ନେଇଗଲେ, ସେମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ଅସୁରିଧା ହେବ, ଏଥୁପାଇଁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ କଟକରେ ରଖିବାକୁ ମନସ୍ତ କରି, ସେମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଚନ୍ଦବାଲି ଶ୍ରୀମାର୍ତ୍ତ ଯୋଗେ କଟକ ଗୁଲିଗଲା । ମୋହର ପରମବନ୍ଧୁ ପରମଧ୍ୟାମୀଙ୍କ ମଧୁସ୍ତଦନ ରାତ୍ରି ଦିନ ଯୋଡ଼ିକୁ ଆପଣା ଦରେ ରଖିବାକୁ ରହା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ସମୟରେ ମଧୁବାରୁ କଟକ ନାମୀଲ ସୁଲର ସୁପରଣ୍ଟେଣ୍ଟ୍ । ସେହି ସୁଲରେ ତାଙ୍କର ବସା । ଦିଲାମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଖରଚ ବାବଦୁ ମାସିକ ୩ ୩୫ ୯ ହିସାବରେ ଛନିମାସର ଖରଚ ସକାଶେ ଏକଶତ ଟଙ୍କା ମଧୁବାରୁଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ, ମୁଁ ତୋମପଡ଼ା ଗୁଲିଗଲା । ପିଲାମାନେ ଏକବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧୁବାରୁଙ୍କ ଘରେ ଥିଲେ । ପରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର କୋଠା କରି, ସେମାନଙ୍କୁ ସେଠାରେ ରଖାଇଲା ।

ତୋମପଡ଼ାର ଶାଶୀ ସାହେବଙ୍କ ଅନ୍ୟେଷ୍ଟି କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତଦିନ ଉଦ୍‌ଧାରେ ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ଦ୍ଵିତୀୟ ମଙ୍ଗଳକୃତ୍ୟ-ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେନ ନାହା ସ୍ଥାନରୁ ଓବିଲ ଅଧିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସ୍ଵର୍ଗରତା ଶାଶୀ ପାରିଦ୍ରୁଦ ରାଜାଙ୍କ କନ୍ୟା । ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅନୁଭା କନିଷ୍ଠା ଉଚ୍ଚେନା ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ ସକାଶେ ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ନାମରେ ଏବି ମୋ'

ନାମରେ ପ'ରକୁଦ ରାଜାସାହେବଙ୍କ ପତି ଧରି ଓଳି ଅସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଥଳୁଦନ ଉତ୍ତରରେ ଖଣ୍ଡିକୋଟ ରାଜାଙ୍କ ହକିଲ ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ । ଖଣ୍ଡିକୋଟ ରାଜାଙ୍କର ଗୋଟିଏ କନିଷ୍ଠା ଉଚିତ ଅବବାହିତ ଥିଲେ । ଡୋମପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କର ସ୍ଵଜାଗୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାଇ ପୁଅମାନଙ୍କର ଏଠାରେ ସମ୍ବନ୍ଧ କରାଇବାର ନିଜାନ୍ତ ଜଜା । କାରଣ ଜାତ୍ୟାଂଶ୍ବରେ, କୁଳ-ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ଖଣ୍ଡିକୋଟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅନ୍ତରୁ । “ନାନବାଣ କୁଳମେହନ୍ତୁ ।” ମୁଁ ଖଣ୍ଡିକୋଟ ଯାଇ ସମ୍ବନ୍ଧ ଏକପ୍ରତାର ହୁଇ କରି ଅସିଲା । ମୁଁ କଟକ ବସାରେ ଥାଏଁ, ଦିନେ ସକାଳେ କନିକା ମେନେଜର ଭୂତପୃଷ୍ଠା ରାଜା ସାହେବ ନୃପେନ୍ଦ୍ରନାରାୟଣ ଉତ୍ସ ଦେଓଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନ ମୋ’ ବସାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏହି ଘଣାର ଦୁଇଦନ ଉତ୍ତରରେ ମେନେଜର ବାବୁ ମୋତେ କଟକସ୍ଥ କନିକା-ରାଜବାଟିକୁ ତାକି ଦେନିଗଲେ । କନିକାର ପୂଜନୀୟ ବୃଦ୍ଧା ରାଣୀ ମୋତେ କହିଲେ, ତାହାଙ୍କ କନ୍ୟାସହିତ ଡୋମପଡ଼ା-ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ କରାଇ ଦେଲେ, ସେ ମୋତେ ଖୁସି କରାଇ ଦେବେ । ମୁଁ କହିଲି, “ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟ କରାଇ ପାଇଲେ, ମୁଁ ଖୁସି ହେବି ।” ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ମେନେଜର ବାବୁ ମୋତେ କହିଲେ,—ରାଜାଙ୍କର ପତିଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଖାଅଛି, କନିକା ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଲେ, ବୃଦ୍ଧା ରାଣୀ ସାହେବା ସମୟ ଦେଖା ପରଶୋଧ କର ଦେବେ । କନିକା ଘଟଣା ରାଜା-ସାହେବଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଉତ୍ତର ପାଇଲି, “ଅପଣ ଯେଉଁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ କରିବେ, ମୋହର ସେଥିରେ ଅପରୁ ନାହିଁ ।”

କନିକା-ସମ୍ବନ୍ଧ-ସମାଗ୍ରର ଶୁଣି ଡୋମପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କର ସ୍ଵଜାଗୟ ଲୋକେ ଉପୁକର ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସେମାନେ ସମାଦ ପାଇଥିଲେ ଯେ କନିକା-କନ୍ୟା ରାଜବନ୍ଧଜାତା ନୁହନ୍ତୁ—ପୁଣ୍ୟଜିଲ୍ଲାସ୍ତିତ କୌଣସି ଅତିନୀତ ଖଣ୍ଡା ଏତ ବନ୍ଧଜା ଏବଂ ମାନନୀୟ କନିକା-ରାଣୀଙ୍କ-ହାର ପ୍ରତପାଳତା । ଡୋମପଡ଼ା ରାଜା କହିଯୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଖଣ୍ଡା ଏତ ସହିତ କ୍ଷତିପୂର ବିବାହ ହାରା ସେମାନେ ଡୋମପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କ ଜାତି-ପାତ ଅଶକା କଲେ । ମୁଁ ସମସ୍ତ ଅପରୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି କନିକା ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପିତକଲି ।

ବିବାହର ପୂର୍ବଦିନ ସକାଳେ ରାଜାପାତ୍ରର ଶରୀରର ବିଚାର କରିବାରେ ନାହିଁ ମୁଖ ସାରି ଉଚିତ୍‌ଯୁଗର ତୋଟାରେ ରହିଲେ । ବିବାହ ଦିନ ଉପରଞ୍ଚିଲ କଟକଠାରୁ ଦୂର କୋଣ ଦୂର ଗୋଟି-ସାହିତ୍ୟରେ ଯେପରି ପହୁଞ୍ଚିଛନ୍ତି, ତୋପାନ ସହିତ ବର୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କାଠମେହାଡି ବାଲରେ ପହୁଞ୍ଚିବା ବେଳକୁ ପ୍ରବଳ ବୃକ୍ଷ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବାଜା ରୋସନାଇ ସମସ୍ତ ଛିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଗଲା । ରାଜା ଯେଉଁ ତରୁଦୋଳରେ ବିଜେ ହୋଇଥିଲେ, ତୋପାନ ସେ ତରୁଦୋଳକୁ ମୋଡ଼ି ତଳେ ପକାଇ ଦେଲା । ରାଜାପାତ୍ରର ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ପାଲକରେ ବିଜେ ହୋଇ ଆସିଲେ । କାଠମେହାଡିର ଭିତ୍ତିର କୂଳରେ ପହୁଞ୍ଚିବା ମାତ୍ର ତୋପାନ ବର୍ଷା ଏକାବେଳକେ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ରାଜବର କୌଣସିରୁପେ କନିକା-ନଥରରେ ବିଜେ ହେଲେ । ମଙ୍ଗଳକୃତ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବିବାହ-କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହେବା ପରେ, କନିକାର ମେନେଜର ରାଜାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଦେଶା ପରିଶୋଧ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲେ । ମୁଁ ଡୋମପଡ଼ାରୁ ଗୁଣୀଥିଲା ଯେ, ମେନେଜର ବାବୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ରଖା କରି ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ମହାଜନମାନଙ୍କୁ ଅତ ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର ଟକା ପରିଶୋଧ ଦିଅ ଯାଇଥିଛି ।

ଏହି ସମୟରେ ମୋହର ଦକ୍ଷିଣ ବାହୁମୂଳରେ ଗୋଟିଏ ବଥ ବାହାରିଲା । ଗୋଟିଏ ଅନାଦ୍ଵିତୀୟର ତାହା ଅଥ କଲା । ଯାଆର ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ କୁନ୍ତର ହେଲା । ମୁଁ ଶୟ୍ୟାଚତ ହେଲା । ଅସ୍ତ୍ରାୟାତ ଯା କିମଣିଶ ମାରମ୍ବକରୁଥ ଧାରଣା କଲା । ଘା'ର ମୁଁଟା ଶ୍ଵେଟ କିନ୍ତୁ ନାଲିଯା ବାହୁ ଭିତରେ ଚରିଯାଇ କହୁଣି ପାଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହୁଞ୍ଚିଲା । ଅୟୁବେଶ୍ୟ, ହୋମିଓପାଥ୍, ଏଲୋପାଥ୍-ସବ୍ରପକାର ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟଥ ହୋଇଗଲା । ତାଙ୍କୁରସାହେବ ମୋତେ ପରିଚ୍ୟାଗ କରି ଯିବା ପରଦିନ ଡୋମପଡ଼ାର ରାଜକୁଟୁମ୍ବୀ ଜଣେ ବାବୁ ମୋତେ ଦେଖିବା ସକାଶେ ଡୋମପଡ଼ାର ଅସି ମୋ' ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶରେ ପଦ୍ମପଳାଶ ପହିରେ ଛକିଏ ଦିଅ ମାଖୁଦେଇ ତାହା ଶେଷ ଘା' ଉପରେ ବାନ୍ଧିଦେଲା । ଏହିପରି ଛାଥଦିନ କଲା ପରେ ଦେଖିଲା ଘାଥ

ସମ୍ମର୍ତ୍ତରୂପେ ଶୁଣି ଯାଇଅଛି । ମୁଁ ଗୋଟିଏ ବିଷମ ବିପଦରୁ ରଖା
ପାଇଲି ।

ମୋହର ବ୍ୟାଖ୍ୟ ସମୟରେ କନିକା ମେନେଜରଙ୍କ ପରମଶ୍ ଅନୁ-
ସାରେ ଏବଂ କନିକା-କନ୍ୟା ତୋମପଡ଼ା ରାଣୀଧାରେବାଙ୍କ ଅନୁରୋଧ
ମତେ ତୋମପଡ଼ା-ରାଜା ମୋତେ ପଦଚୁଦ୍ର କଲେ । ମୁଁ ପୃଷ୍ଠେ
କହିଅଛି, ରାଜାଧାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖ-ମନା । ଲୋକେ ଯେତେ-
ବେଳେ ତାକୁ ବୁଝାଇଲେ ଯେ, ମୋ' ଦୋଷରୁ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ
ଦେଶ ହୋଇଅଛି, ସେତେବେଳେ ସେ ମୋତେ କର୍ତ୍ତରୁଦ୍ର କଲେ ।
କିନ୍ତୁ ଦୋଷ ମୋ'ର ନୁହେଁ । ଦୋଷ ରାଜାଙ୍କର । ରାଜାଧାରେବଙ୍କ
କନିକା-ମଙ୍ଗଳକୃତି ବର୍ତ୍ତିବା ପୂର୍ବ ଉନିବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ଖରଚ
ଛାଇ ନୈମିତ୍ତକ ଖରଚ ହୋଇଥିଲା--

ରାଜମାତାଙ୍କ ଅନ୍ତ୍ୟଷ୍ଟି କ୍ରିୟାରେ	ଟ ୫୫୦୦୯
ରାଣୀଧାରେବାଙ୍କ „	ଟ ୩୫୦୦୯
ରାଜାଙ୍କ ନଅର ଉଆରଟର	ଟ ୫୦୦୦୯
ବନୋବସ୍ତୁ ଖର୍ଚ୍ଚରେ	ଟ ୩୦୦୦୯
ରାଜମାତାମଣ୍ଡ ରାଖକା ପାଠମହାଦେଶକ	
ଅନ୍ତ୍ୟଷ୍ଟି କ୍ରିୟା ସମୟରେ	ଟ ୫୦୦୯
୩୦	
	ଟ ୨୧୫୦୦୯

ଏହି ଏକୋଇଶ ଦଳାର ପାଶର ଟଙ୍କା ଖରଚ ସକାଶେ ଗୋଟିଏ
ହେଲେ ଟଙ୍କା କରଇ କରସାଇ ନ ଥିଲା । ଯାହାହେଉ ମୁଁ ଯେ ସମସ୍ତ
ନାଧା ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କର, କନିକା-କନ୍ୟା ସହିତ ସମକ୍ଷ ପ୍ରିର କରିଥିଲା,
ମୁଁ ତାହାର ଉପସ୍ଥିତି ପୁରସ୍କାର ପାଇଲି, ମୋତେ ନିଜର କର୍ମ ଫଳ
ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେଲା ।

ପୂର୍ବ ରାଜାଙ୍କ ଅମଳର ମୁଁ ତୋମପଡ଼ାରେ ଯେଉଁ ବନୋ-
ବସ୍ତୁ କରାଇଥିଲା, ସେହି ବନୋବସ୍ତୁଠାରୁ ଅଦ୍ୟାବଧ୍ୟ ତେବେକ ବର୍ଷ
ଜତ ହୋଇଥିବା ଘୋରୁଁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ି ଏ ପଢ଼ିତ ଜମି ଆବାଦ ହୋଇ

ସାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେହି ହାଲ ଆବାଶ ଜମି ପାଇଁ, ରାଜସରକାରର କିଛି ମାନ ଆୟୁ ହେଉ ନ ଥିଲା । ମୁଁ ସେ ସମସ୍ତ ଜମି ଜରିବ ବଚୋ-
ବସ୍ତ ପାଇଁ କର୍ମଗୁଣ ନିୟମକୁ କରିଥିଲା । ମୋ’ର ଏହି ହୁ ଜାପୁ ବଚୋ-
ବସ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଡୋମପଡ଼ା-ଭୂମିକର ବାହିକ ତିନିହଜାର ଟଙ୍କା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ବୁକ୍ତି ପାଇଥିଲା । ଡୋମପଡ଼ାରେ ବିଦେଶୀୟ ଭଦ୍ରଅଭ୍ୟାଗତ ଉପସ୍ଥିତ
ହେଲେ, ସେମାନଙ୍କ ବାସ ନିମନ୍ତେ ଉପସ୍ଥିତ ଦର କିମା ବ୍ୟବହାର
ନିମନ୍ତେ ନିକଟରେ ଜଳର ସବିଧା ନ ଥିଲା । ଏହି ଅଭ୍ୟାବ ଦୂରାକଣ୍ଠର
ନିମନ୍ତେ ଗୋଟିଏ ବଙ୍ଗଲା ଏବଂ ଗୋଟିଏ ପଥର କୁଆ ଉଥାସ ସିଂହଦ୍ଵାର
ସମ୍ମୁଖରେ ନିର୍ମିଣ କରୁଇ ଦେଇଥିଲା । ଲୋକେ ଅଦ୍ୟାବଧି ଏହି
ବଙ୍ଗଲାକୁ ‘ଫକାରମାହନ ବଙ୍ଗଲା’ କହନ୍ତି । ଉଥାସ ମଧ୍ୟରେ ପୁରୁଣା
ଘର ସବୁ ଉଚ୍ଚାର, ଏକପ୍ରସ୍ତ ନୂଆ ପକ୍କାସର, ଚାଟା ଏ ବଙ୍ଗଲା ନିର୍ମିଣ
କରାଇ ଦେଇଥିଲା । ନିଜଗଡ଼ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ କୁପ ବା ପୁଷ୍ଟିଶାଖା ନ
ଥିବାରୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଲୋକେ ରଣନିଧିକୁ ଜଳ ଅଣିବା ସକାଶେ
ଯାଉଥିଲେ । ଦୂରପଥ ଦ୍ରୁମଣ ହେଉ ସେମାନଙ୍କର କଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା ।
ମୋହର ପରମୋକଗତା ଫୀକ ସୁତ୍ତ-ରକ୍ଷା ସକାଶେ ଶାସନମୁଗ୍ରରେ
ଗୋଟିଏ କୁପ ଖୋଲାଇ ଦେଇ । ସେହି କୁପର ଉପର ପଥର ଖଣ୍ଡକରେ
ଲେଖାଥିଲୁ—“ଶାମତ କୃଷ୍ଣକୁମାରୀ ଦେଖା—ବାଲେଗରା ।” ଏହି କୁପଟ
ମୁଁ ନିଜ ବ୍ୟୁତରେ ନିର୍ମିଣ କରାଇଥିଲା । ନିଜଗଡ଼ଠାରୁ ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ
ପାଥପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବାଙ୍କି ସଢ଼କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ସତ୍ତବ ନ ଥିଲା ।
ଲୋକେ ପାଥପୁରଠାରୁ କୁଣ୍ଡଳୀ-ଗ୍ରାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିବଢ଼ି କଣ୍ଠା ବାର୍ତ୍ତା-
ବିଶେଷ ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ସେଠାରୁ ନିଜଗଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ପାଠବିଲ ରହିର
ମଧ୍ୟରେ ଯା’ଆସ କରୁଥିଲେ । ଆଷ ଢିଠାରୁ ପ୍ରାୟ କାର୍ତ୍ତିକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ,
ମହାନଦୀ ବଢ଼ି ଜଳରେ ବିଲ ବୁଝ ବାଟୋଇମାନଙ୍କ ପନ୍ଥରେ ଥରମ୍ଭ
ହୋଇ ପଡ଼େ । ଡୋମପଡ଼ାର ପୁର୍ବାଞ୍ଚଳ—ବାସିଶା ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ
ବୁଲି, ପାହାଡ଼ ଉପରେ ରଢ଼ି ପାଥପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯା’ଆସ କରୁଥିଲେ ।
ସ୍ଥିତି ରଜାପାହେବ କିମା ପ୍ରଧାନ କର୍ମଗୁରୁମାନେ ହାତରେ ଯା’ଆସ
କରୁଥିଲୁ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଗମ୍ଭୀର ବିଲରେ ଜଳ ସମୟ ସମୟରେ ହାତର
ଗଦିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବ କରୁଥିଲୁ । ବାଟୋଇମାନଙ୍କ ପୁରିଧା ସକାଶେ ମୁଁ

କି କଗଡ଼ିଠାରୁ ପାଥୟର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋଟାଏ ସଡ଼କ ନିର୍ମିଣ କରଇବାକୁ ଛାତା କରଥିଲି । କିନ୍ତୁ ସେ ଛାତା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଶାଳ ହୋଇଲାହି । ଡୋମପଡ଼ାରେ ଗୋଟିଏ ସ୍କୁଲଗୁଡ଼ ନିର୍ମିଣ ଅରମ୍ଭ କରଇଥିଲି । ୧୮୯୭ ମସିହାରେ ମୋର ବିଜ୍ଞାନ ପରିଚ୍ୟାଗ ସମୟରେ ସେଥିରୁ କାହିଁ ମାତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା ।

ମୋର ବ୍ୟାଧି ସମୟରେ ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଡୋମପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ପଦବ୍ୟୁତ ପଡ଼ି ପାଇଲି, ମୁଁ ସେତେବେଳେ ପାଲକ ତଢ଼ି ଅଛି କଷ୍ଟରେ ଡୋମପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ-ସହିତ ସାନ୍ତୋଷ ହେଲା ନାହିଁ । କନିକା ନଥରକୁ ଗଲି । ଯୁବକ-ରାଜା ନୃପେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ଉତ୍କଳ ସହିତ ସାନ୍ତୋଷ ହେଲା । ସେ ପୂର୍ବବତ୍ର କରମର୍ଦନ (Shake hand) କରି ପାଖରେ ବସାଇଲେ । ପୂର୍ବବତ୍ର ପ୍ରେମାଳାପ, ହଦି ହସି କଥା । ରାଜକୁମାର୍କ ସେ ସମୟର ମୋହିନୀ ଦୂର୍ତ୍ତିତ ମୋ' ହୃଦୟରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚିତ୍ତିତ ରହୁଥିଲା । ବିଗ୍ରା ନାବାଲକ—କିଛିମାତ୍ର କମଳା ହାତକୁ ଅସିନାହିଁ । ମୁଁ ଉପସ୍ଥିତ ବିଷୟ ସମବରେ ତାଙ୍କୁ କିଛି କଥା ନ କହି, ମେଲାଗି ଦେନି, ବସାକୁ ଆସିଲି । ସେହିଟା ଥିଲା ତାଙ୍କଠାରୁ ତର ବିଦାୟ । ଏହି ଘଟଣାର ପଞ୍ଚମ କି ଷଷ୍ଠ ଦିନ ପ୍ରାତିକାଳ ଦିବା ପ୍ରାୟ ୫ ଘଣ୍ଟା ସମୟରେ ମୁଁ ତନ୍ତ୍ରବସ୍ତାରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ହଠାତ୍ ଝୁବ୍ ଲିଲରେ ଉଠିବସି ତଙ୍କାର କର କହିଲି, “ହାୟ ହାୟ ! କନିକାରାଜା ମରିଗଲେ ।” ମୋ'ର ହ୍ରାଦଗ ବର୍ଣ୍ଣ ବୟକ୍ତି କନିଷ୍ଠା କନିୟାଟ ପାଖରେ ବସିଥିଲା । ସେ ମୋତେ ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବରେ ପରିଚିଲା, “ବାଟୁ ବାବା, କେଉଁ ରାଜା ମରିଗଲେ ?” ମୁଁ ପ୍ରକୃତିଷ୍ଟା ହୋଇ କହିଲା, “ନାହିଁ, ନାହିଁ, ଏହିଟା ମୋର ପ୍ରଲାପ ।” ଉପସ୍ଥିତ ଘଟଣାର ଦୁଇଘଣା ଉତ୍ତାରେ କନିକା ରାଜାଙ୍କର ପରଲୋକ-ଯାତ୍ରା ସମାପ୍ତ ଶୁଣିଲା । ହ୍ରାଦଗ କର ଦେଖିଲା, ମୋ'ର ପ୍ରଲାପ ସମୟରେ କନିକାରାଜାଙ୍କ ପ୍ରାଣ-ବାୟୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥିଲା ।

ମୁଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଲାଭ କଲି । କିନ୍ତୁ ଅର୍ଥାତ୍ କର ଉପସ୍ଥିତ । ଡୋମ-ପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କାନ୍ଦେବ ଦିନେ ମୋତେ ତାଙ୍କ ବକ୍ତ୍ଵାକାର ବଜାଳାକୁ ଡ୍ରାକାଇ ନାହିଁ ଶହେ ଟକା ସାହାୟ ଦେବା ସକାଶେ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ

କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ଵମାନ କର୍ମ ନକର, ଏବେଳଙ୍କା ନେବାକୁ ମୁଁ ଅସ୍ତିକାର କରିବାର, ମୋତେ ମାସିକ ଗୁଲିଗ ଟଙ୍କା ଦରମାରେ କଟକରେ ଏକେଷଣ ସ୍ଵରୂପ ନିୟମିତ୍ତ କଲେ । ରାଜାସାହେବଙ୍କ ଗଢ଼ ଘୋଡ଼ା ମୋ' କଟକ ଘରେ ଥାଏ ଏବଂ ମୁଁ ପେଞ୍ଚର ଜନ୍ମାବଧାନ କରେ । ମୋର ଅନ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ—ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳେ ରାଜାଙ୍କ ନିକଟଲୁ ଯାଇ ଗଲୁ କରେ । କେତେକ ମାସପରେ ମୁଁ କାହିଁଦ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲି ।

ମୋର ଡୋମପଡ଼ା ସହିତ ସମସ୍ତ ସମ୍ମର୍ତ୍ତମ ଛିନ୍ନ ଦେବା ପରେ ଶୁଣିଲି, ରାଜାସାହେବଙ୍କ ଦେଶା ବଢ଼ି ବଢ଼ି ହେଉ ଦିନାର ଟଙ୍କାରେ ପହଞ୍ଚ ଥିଲା । କନିକା ସହିତ ବା ନଥର ସହିତ ତାଙ୍କର ଥିଲା ସମ୍ମର୍ତ୍ତମ ନାହିଁ । ସେ କନିକା-ନାମ ଶୁଣିଲେ ଦିଗନ୍ତ ହୃଥକ୍—ଦେଶା ସକାଶେ ଅଥୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେଣି । ମହାଜନମାନେ ନାଲିଯ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । କଟକର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓକିଲ ମଧୁସୁଦନ ଦାସ ରାଜାଙ୍କୁ ମହାଜନ ଜୁଲମରୁ ରଖା କରିବା ନିମନ୍ତେ କେଉଁହାର ମହାରାଜଙ୍କ ନିକଟରୁ ଅନ୍ୟ ଯୁଧରେ ଟଙ୍କା ଥଣାଇ ସମସ୍ତ ଦେଶା ପରିଶୋଧ କରଇ ଦେଲେ ।

ଦେଶ! ଉପ୍ରାଚରୁ ମୁକ୍ତ, କିନ୍ତୁ ରାଜାଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟାଏ ମାନସିକ ବିକାର ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସବଦା ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ, ପଲକରେ ପଡ଼ି ରହିଥାନ୍ତି ! ଶେଷକୁ ଉଥେ ସହିତ ସମ୍ମର୍ତ୍ତମ ତ୍ୟାଗକର, ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଭ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାଙ୍କର ସେହି ସୁଗଠିତ ସୁନ୍ଦର ଶଶର ଅସ୍ତ୍ରେ ଅସ୍ତ୍ରେ ଶୁଭ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଭ୍ରମଣ କର ଶେଷକୁ କଲିକତା ଗଲେ । ସେହି ମହାନଗରରେ ପଢ଼ିତପାବନା ଜାହାଙ୍ଗ କୁଳରେ ସମସ୍ତ ଶେଷ ହୋଇ ଗଲା ।

ଏକବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଭାଷଣ

କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ (୧୯୫୭-୧୯୦୫)

ମୋର କଟକରେ ବାସ ସକାଶେ ବହୁଦିନରୁ ଅଭିଲାଷ ଥିଲା । ଗେ'ହି ଦର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଖଣ୍ଡିଏ ଉପୟୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ଖୋଜି ବୁଲୁଆଏଁ । ଦେବାନ୍ତ ମିଳ ମିଳାରୁ ବକ୍ତ୍ଵାର ନିକଟରେ ପ୍ରାଣିର ବଜାଲ-ଘର ବିଶ୍ଵାସ ଥିଲା । ପରେ ଦେଖିଲି ମୋ'ପରି ସାମାନ୍ୟ ଆୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକ ପକ୍ଷରେ ସେପରି ପରେ ବାସ କରି ରଳିବା ଅସମ୍ଭବ । ବୃଦ୍ଧବଜାଲା ଭିତରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ାଏ ଘର । ତରୁଦିନରେ ଉଦ୍ୟାନ ପୁଷ୍ପରଣୀ ସହିତ ପକା-ପ୍ରାଚୀର ବେଷ୍ଟିତ ବୃଦ୍ଧ ପଡ଼ିଥାଏ—ଦତ୍ତ—ସାହେବମାନଙ୍କ ରହିବାର ଉପଯୋଗୀ । ଅସୁବିଧା ମଧ୍ୟରେ ଦେଖି ଉତ୍ତର ପ୍ରତିବାସୀର ଅଭାବ; ସ୍ଥଳ, କଟେଣ, ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁବନ୍ଧୁଙ୍କ ଘର ଅନେକ ଦୂରରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଘରକୁ ଦେନି ବିହୁ କରିବରରେ ପଡ଼ିଗଲି । ମୁଁ ତ ଚହୁବ ବିଦେଶରେ; ଘରକୁ ଭଡ଼ା ଲଗାଇବା, ମରମତ କରିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି କିଏ ? ଘରର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ବିନ୍ଦୁ କରି ଦେଇ ଜଣେ ସଙ୍ଗୀ ଯୁଟାଇଲି । ଘରଟାରୁ ମାହିକ ଗୁଲପଟଙ୍କା ଭଡ଼ା ଉଠୁଟିଲା । କୋଡ଼ିଏ ବାଇପରିର୍ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘରଟାକୁ ହାତରେ ରଖିଥିଲା । ପରେ ମୋର ଟଙ୍କାର ଅଭାବ ହେବାରୁ, ମୁସୁଦନ ଦାସ ମହୋଦୟକୁ ମୋହର ସ୍ଵର୍ଗ ଅର୍କାଂଶ ବିନ୍ଦୁ କରିଦେଲା ।

ଦ୍ୱାରା କଟେଣ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଦର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ସକାଶେ ସ୍ଥାନ ଅନ୍ତରେ କରୁଆଏଁ । ଦିନେ ସନ୍ଧା ସମୟରେ ବାଖରାବାଦ ଧୂଆଂପତ୍ରିଥ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଜାଗା ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲା । ପନ୍ଦର ଶୋଳଗୁଣ ପକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀର ବେଷ୍ଟିତ ଖଣ୍ଡିଏ ଜାଗା ପଡ଼ିଥା ପଡ଼ିଛି । ଶୁଣି, ଉଛିଲର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜମିଦାର'ରଗବାନ ରାଷ୍ଟ୍ରପତ୍ରର ସେଠାରେ ବଧା ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ପତନାବସ୍ଥା-ବିକିଦେବେ ଜାଗାଟି ନିଷ୍ଠ ବାଜ୍ୟାପ୍ତି । ବନୋବସ୍ତୁ ତୁମେ ଖଣ୍ଗା ଥିଲା ବାର୍ଷିକ ଦେବଟଙ୍କା ।

ଜୀଗାଣ୍ଡୀକ ଖୁବ୍ ସ୍ପ୍ତା ମୂଳ୍ୟରେ କଣି ନେଲି । ସେଠାରେ ଘର ତପ୍ତାର କରି, ୧୯୫୭ ମସିହାରେ ବାସ କରିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କଲି । ଏହି ସମୟରେ ମୋର ଅର୍ଥାତ୍ବ ହେବାରୁ, କାଠ କଣା ବିକା ଓ କପାଠ, ଚଉକାଠ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଇ, ତାହାର ବିକ୍ଷୟ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଟେପାର୍କିନ କରୁଥିଲି ।

ସନ ୧୯୫୮ ମସିହା ଦ୍ୱାରା ମାସ ବଢ଼ିଦିନ ଛୁଟି ସମୟରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ସନ୍ଦରରେ ଭାରତବର୍ଷୀୟ କଂଗ୍ରେସ ଏବଂ ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଏକେ-ଶ୍ଵରବାଦିଙ୍କ ମହାସଭା ବସିବାର କଥା ପ୍ରାର୍ଥିତ ଦେଲା । ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ଆନନ୍ଦ-ମୋହନ ବୋଷ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି କାହାରେ କରୁଥିଲେ । ବାଲେଶ୍ୱରର ନେଷ୍ଟନେଲ ଘୋଷାଇଛି ମୋତେ କଂଗ୍ରେସର ତେଲିଗେଟ୍ ଏବଂ ବାଲେଶ୍ୱର-ବ୍ରାହ୍ମିଷମାଜ ମୋତେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦିଙ୍କ ସଭାର ତେଲିଗେଟ୍ ପଦରେ ମନୋମାତ କରି, ମାନ୍ଦ୍ରାଜପୁ ସଭାମାନଙ୍କୁ ପଥ ଲେଖିଲେ । ମୁଁ ବାରଙ୍ଗଠାରୁ ରେଳେଯୋଗେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଗଲି । ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ମୋ'ର ଏହି ପ୍ରଥମ ଏବଂ ଶେଷ କଂଗ୍ରେସ ଦର୍ଶନ । ସଭାର ଅଧିକାଂଶ ଆଲୋଚନା ବିଷୟ ରାଜନୈତିକ ଥିଲା । ଯଦିର ଆମ୍ବମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ଆକାଶ୍ରା ଗୁଡ଼ିକ ସଫଳ ହେବାର କୌଣସି ନିକଟ ସମ୍ବାଦନା ନାହିଁ, ତଥାପି ଆମ୍ବମାନଙ୍କ ଅଭିବ ଅଭିଯୋଗ ପ୍ରକାଶ ନ କର ତୁମ ହୋଇ ରହିବା ଆମ୍ବମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ । କଂଗ୍ରେସ ଭାରତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ-ବାସୀ, ସୁଣିଷିତ, ସୁଦେଶବର୍ହିଲ ମାଟ୍ଟ-ଭୂମିର ଦୂଦ ଶା-ମୋତଳକାମୀ ସୁଧନ୍ତରନମାନଙ୍କୁ ଏକତା ମୁଦ୍ରରେ ଗ୍ରହିତ କରୁଥିଲୁ । ଏକତାର ସ୍ମନତାହିଁ ଭାରତ ପତନର ପ୍ରଥାନ କାରଣ ।

ମୁଁ ଦିନେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ-ସାଦୁପର ଦେଖିବାକୁ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ସ୍ପ୍ତା-ଧାରରେ ମହାୟା ବାଲଗଙ୍ଗାଧର ଟିଲିଜଙ୍କୁ କେତେକ ଲେକଙ୍କ ସହିତ କଥୋପକଥନ କରୁଥିବାର ଦେଖିଲା । ମୁଁ ବାକ ସହିତ ଅଳାପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅଳାପ ପରେ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ନମ୍ବାର କରିବାକୁ ଯାଉଛି, ସେ ମୋର ହାତଧର କହିଲେ, “ହା ହା ମୋ’ ସହିତ ଏପର ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତୁ ନାହିଁ ।” ଦିନେ ମୁଁ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ

ହାରବ୍ର (ପୋତାଶ୍ରୟ) ଦେଖିବାକୁ ଗଲି । ଜାହାଜଗୁଡ଼ିକୁ ଛେଦ୍ର ଉପାଚିରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ସରକାର ବାହାଦୁର ଏହି ପୋତାଶ୍ରୟ କରାଇଥିଲା । ଦୁଇଗୋଟି ପଥର ବନ୍ଦ କୂଳରୁ ବାହାର, ନିମ ସୃଷ୍ଟ ଭାବରେ ସମୁଦ୍ର ଭିତରକୁ ଗୁଲି ଯାଇଥିଲା । ଦୁଇ ବନ୍ଦର ଅଗ୍ରଭାଗ ପରଷ୍ଠର ଫ୍ରେଜ୍‌ରୁ ନ ହୋଇ, ପୃଥକ୍ ଥିଲା । ସେହି ମୁହାଣ ବା ପାଞ୍ଜାର ବାଟରେ ଜାହାଜ ସବୁ ସମୁଦ୍ର ଭିତରୁ ଅସି ପୋତାଶ୍ରୟ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ସମୁଦ୍ରର ଭିତରିଳି-ତରଙ୍ଗମାଳା ବନ୍ଦ ଭିପରେ ପଡ଼ି ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇପାଏ; ପୋତାଶ୍ରୟ ଭିତରକୁ ଅଛି ପାରେ ନାହିଁ । ପୋତାଶ୍ରୟ କୂଳରେ ସୁନର ଜେଟି ନିମ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଜେଟି ଭିପରେ ତାହାର ପ୍ରାନ୍ତଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୌହରେଳ ବିଶ୍ଵ ହୋଇଥିଲା । ରେଳଗାଡ଼ି ଜେଟି ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୁଲିଯାଏ । ଭିତରିଳି-ଯନ୍ତ୍ର ସାହା-ସ୍ୟାରେ ଜାହାଜ ଭିତରୁ ମାଲ ଭୁଲାଇଥାଏ, ରେଳଗାଡ଼ି ଭିପରେ ଥୋଇ ଦେଲେ, ଗାଡ଼ି ସେହି ମାଲସବୁ ସହର ଭିତରକୁ ଦେନିଥିଲା । ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦର୍ଶନୀୟ ବିଷୟ ଥିଲା ପେଣ୍ଟା କଲେକ୍ସନ୍ । ମହାମା ପେଣ୍ଟା ଜଣେ ସୁନାମଧନ୍ୟ ପୁରୁଷ । ସନ ୧୯୫୪ ସାଲରେ ସେ କାହିଁପୁରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜନ୍ମର କେତେକ ମାସ ପୂର୍ବେ ତାହାର ପିତା ବିଶନାଥ ମୁଦାଲୟର ପରିଲୋକ ଗମନ କରିବାରୁ, ତାହାକର ମାତା ଅନୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜକୁ ପଲାଇଥାଏ, ନାରୀଯୁଣି ପିଲେ ନାମକ ଜଣେ ଧନୀ ଲୋକର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଦୟାକୁହୃଦୟ ପିଲେ ପେଣ୍ଟାକୁ ଉଠିରେଳା ଭାଗାରେ ଶିକ୍ଷିତ କରି, ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲା । ଅବଶେଷରେ ଭକ୍ଷ୍ମିର୍ଣ୍ଣିଆ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ଅଧୀନରେ ଗୋଟିଏ ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ସେ ବିଦ୍ୱାଳ ଅର୍ଥ ଭିପର୍କିନ କରି ଯାଇଥିଲେ । ତାହାକର ପୁରୁଷ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ଥିଲା । ସେ ଯେଉଁ ଚରମ-ପଦ କରି ଯାଇଥିଲେ, ତଦନ୍ତସାରେ ବହୁଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ସାଧାରଣଙ୍କ ହିତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଦିଅଦୋଷ-ଥିଲା । ପେଣ୍ଟା କଲେଜ ତାହାଙ୍କ ପରିଚ୍ୟକ୍ରମ ସମ୍ଭବ ବଳରେ ସ୍ଥାପିତ ଏବଂ ପରିଚିତ ହୋଇ ଥିଲା । ସହର ପ୍ରାନ୍ତଭାଗର ପ୍ରାନ୍ତର ମଧ୍ୟରେ ମହାରାଜୀ ଛିକ୍କୋରିଆଙ୍କ ମାରବଳ୍ ପଥରର ପାଷାଣମୟୀ ମୁଣ୍ଡି ଦେଖିଲା ।

ମୁଁ ପେତୁବନ୍ଧ ରାମେଶ୍ୱର ଦେଖିବା ଉଚ୍ଛଦଶ୍ୟରେ କାଞ୍ଚପୁରମ୍‌
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଥିଲି । କାଞ୍ଚପୁରମ୍‌ ଷ୍ଣେଶ୍ୱରେ ଓହାର ସେଠାରେ
ଶିବକାଷ୍ଟ ଏବଂ ଦିନ୍ତୁକାଷ୍ଟ ତଥା ଦେଖିଲି । ଏ ସ୍ଥାନର ପ୍ରକୃତ ନାମ
କାଞ୍ଚପୁରମ୍‌ । ଇଂରେଜମାନେ ଏହାକୁ କାଞ୍ଚିରେରମ୍‌ କହନ୍ତି । ସେଠାରୁ
ପେତୁବନ୍ଧ ରାମେଶ୍ୱର ସାତ ଥିଲା ଏବଂ ଘଣ୍ଟାର ବାଟ, କିନ୍ତୁ ମୋର ସଙ୍ଗୀ
ଗୁକର ଥାଇ ଅଧିକ ଦୂର ଯିବାକୁ ମଞ୍ଜେଲୁ କାହିଁ । ମୁଁ ଫେରିଲି । କାଞ୍ଚ-
ପୁରମ୍ପରାରୁ ବେଳ୍ଡୋଡ଼ା ଲମ୍ବା ଟିକଟ୍ କଲି । ବେଳ୍ଡୋଡ଼ା ଷ୍ଣେଶ୍ୱରେ
ଓହାର କୃଷ୍ଣାନଦୀରେ ମୁନ କଲି । କୃଷ୍ଣାନଦୀ ଉପରେ ସେଉଁ
ଲୌହମୟ ଶକ୍ତି ଅଛି ତାହାପରି ସୁନ୍ଦର ଶକ୍ତି ଅଛି କେବେ ଦେଖି ନ
ଥିଲା । ମାର୍ଗରେ ଲାଲେର ଷ୍ଣେଶ୍ୱରେ ଓହାରଥିଲା । ତା' ପରେ କଟକ ।

ସନ ୧୯୯୯ ମସିଦାରେ କେନ୍ଦ୍ରପଡ଼ା ଜନିଦାର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ
ଜଗଦେବକଠାରୁ ଖଣ୍ଡି ଏ ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ପାଇ, ଶ୍ରୀମାର୍ଯ୍ୟଙ୍କେ
କେନ୍ଦ୍ରପଡ଼ା ଗୁଲିଗଲି । ମୁଁ ଅଛୋବର ୨୭ ତାରିଖ ଶୁଭବାର ରାତ୍ରି
୮ ଘଣ୍ଟା ବେଳେ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ରାତ୍ରିଶ୍ୟାମ ନରେନ୍ ଓ
ଗୌରିଶ୍ୟାମ ନରେନ୍ ଦୂଇ ସହୋଦର ଭାଇ ଥିଲେ । ଏହି ଦୂଇ
ଭାଇକଠାରୁ କିମ୍ବଳିଖତ ଲତା ଅନୁସାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜନିଦାରମାନେ
ଜାତ ହୋଇଥିଲା ।

ସାଧାଶ୍ୟାମ ନରେନ୍ଦ୍ର
 |
 ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରମରବର ଶୟାମ
 |
 ବଳଶ୍ୟାମ ପ୍ରମବର ଶୟାମ
 ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ନରେନ୍ଦ୍ର
 ପ୍ରକଳ୍ପନ୍ଦର ମଦ୍ଦରାଜ
 ବୃଦ୍ଧାବନଚନ୍ଦ୍ର ହରଚନ୍ଦ୍ରନ
 ଗୋକୁଳଚନ୍ଦ୍ର ଶାଚନ୍ଦ୍ର
 (ପାଞ୍ଚଭାଇ)

ଗୋଟିଏକାମ ନରେନ୍ଦ୍ର
 |
 ସମଗୋବିନ୍ଦ ଜଗଦେବ
 |
 ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଜଗଦେବ

ମୁଁ ଯାଇ ଦେଖୁଲି, କେନ୍ତୁପଡ଼ାର ଜମି ଦାରମାନେ ନାସିକାଗ୍ର ପର୍ଶନ୍ତୁ ରଣଶାଗରରେ ନିମନ୍ତୁ । ଅଭ୍ୟକ ଦେବ ଓ ଅଭ୍ୟ ସେବା ଯୋଗୁ ସେମାନଙ୍କର ଏ ଭାବୀ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିଥିଲା ।

ଦେବସେବା ବିଷୟରେ ଦୂଇ ଜମିଦାର ବନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଘଲୁଥିଲା । ଦୋଳନ୍ତ୍ରୀମା ଯାହା ଉପସ୍ଥିତ । ଜଣେ ଲୋକ ଥିଲା ଯାଥିନ୍ତିକୁ ସମାଦ ଦେଲୁ, “ବଡ଼ବାବୁ ଆଜି ହୃଦ୍ଦିମ କଲେ, ଦୋଳନ୍ତ୍ରୀମା ପାଞ୍ଚମିଆ ଗୋଟିଏ ଅସିବ । ବୟନା ଟଙ୍କା ଥର ଲୋକ ବାହାରିଗଲା ।” ଉତ୍ତର ହେଲା, “ଏ କ’ଣ—ଆମର ସାତ ପଞ୍ଚା ଗୋଟିଏ ଅସିବ ।” ସେ ଲୋକ କହିଲା, “ତାଙ୍କ ଲୋକ ଭଲ ଭଲ ପଞ୍ଚା ହାତେଇ ନେବ । ବୟନା ଦିଆଯାଉ । ମୁଁ ଏହି ବାଟେ ଆଗେ ଧାଇଁ ଯାଇ ବୟନା କର ଆସିବ । ସେମାନେ ଭଲ ଗୋଟିଏ ପାଇବେ ନାହିଁ ।” ଏହା କହି ସେହି ଲୋକ କିଛି ଟଙ୍କା ଥର ବାହାର ଗଲା । କ’ଣ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଲା—ବୁଝୁଛି କିଏ ?

ଦିନେ ଗୋଟିଏ କୁଳବାସୀ ସାଧୁ ହଠାତ୍ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା । ସାଧୁ-ଦର୍ଶନ ମାତ୍ରେ ଜମିଦାର ସାମନ୍ତ ଭୂମିଷ୍ଟ ହୋଇ ପ୍ରଣାତ ହେବାରୁ ଅଛୁ ସମସ୍ତ ଲୋକେ ବର୍କ୍ତ ଏବ ପ୍ରେମରେ ତାଙ୍କ ପଦତଳେ ଲୁହିଗଲେ । ସନ୍ଧା ସମୟରେ ଦେବତାଙ୍କ ସମ୍ମାନରେ କାର୍ତ୍ତିନ ଅରମ୍ଭ ହେଲା । କାର୍ତ୍ତିନ ଶେଷରେ ସାଧୁ କହିଲେ, “ଦେଖନ୍ତୁ ଦେଖନ୍ତୁ କାର୍ତ୍ତିନ ଶୁଣି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରମୁଖ କେମନ୍ତ ଉତ୍ସବ ଦିଶୁଛି ।” ସମସ୍ତ ଭକ୍ତ କହିଲେ “ହଁ, ହଁ, ଭରିଉତ୍ସବ ଦିଶୁଛି ।” ନିକଟରେ ମୋର ବସା । ମୁଁ ସମାଦ ପାଇ ଗଲା । କିନ୍ତୁ କେଣେହି ଜ୍ୟୋତି ଦେଖି ପାଗଲ ନାହିଁ । ସାଧୁ ଆଜ୍ଞାକଲେ, “ବୁନାବନ ଧାମରେ ଗୋଗରଣ ସମୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରମୁଖରୁ ଏହିପକାର ଜ୍ୟୋତି ବାହାରୁଥିଲା ।” ସ୍ତ୍ରୀର ହେଲା, ଅସନ୍ତା କାଳ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଗୋଗରଣ ଲଳା-ଉସୁବ ସମ୍ମନ ହେବ । ପରଦିବସ କେତେବୁଦ୍ଧିଏ ମାଟିର ଗାଇ, ବାକୁଶ, ଦାମୁଡ଼ି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅସିଲେ । ଗୋଟିଏ ମାଟିର କୃଷ୍ଣ ଏବ ପାଞ୍ଚ ହସ୍ତରେ କେତେବୁଦ୍ଧିଏ ଗୋପାଳ ବାଲକ ଅଣାଗଲା । ଏହି ଉସୁବରେ ସାମନ୍ତିକର ଶାଠେ ସତୁର ଟଙ୍କା ଅରଚ ହେଲା । ତହବିଲ ଜ ଶୁନ୍ତ୍ୟ । ଅଛି ତଡ଼ା କଳନ୍ତର କରାରରେ ଟଙ୍କା କରଜ ଅଣିଲେ । ଏହିପରି ସବୁ ମାମଲା ।

କେନ୍ଦ୍ରପଡ଼ାର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିଶ୍ୱପୁରୁଳେର ବିପଦର ପ୍ରଧାନ କାରଣ—ଚତୁର୍ମୀସଥାରେ ସାଧୁ-ପଲ ପାଲନ । ଏ ବିଷୟଟି ସମସ୍ତ ଭାରତରେ ବିଖ୍ୟାତ ଥିବାରୁ ଭାରତର ଯାବନ୍ତ ଭଣ୍ଡ, ଶଠ, ଅଳାଆ, ଅପାଧୁ—ସାଧୁ ପାଲଟ ଯାଇ କେନ୍ଦ୍ରପଡ଼ା ମଠରେ ପଦେହିଯାନ୍ତି । ସାଧୁ ପାଲଟବା ସେପର କିଛି କଠିନ ବିଷୟ ନୁହେ । ବରଥଠା ବୋଲି ମୁଣ୍ଡ ବାଲଗୁଡ଼ାକ ଜଟା ତୟାର କରି, ଦେନରେ କାହୁଆ ପାଉ'ଣ ଗୁଡ଼ାଏ ବୋଲି ଦେଲେ ହେଲା । ସେ ଭଳି ଲୋକଙ୍କ ପନ୍ଥରେ କଳା ଖଣ୍ଡେ କୌପୀନ ମାରିଦେବା କିଛି କଟିନ କଥା ନୁହେ । ‘ଅଷାଢ଼ୀସ ପ୍ରଥମ ଦିବସ’ଠାରୁ ପୁଣ୍ୟ ମାସ କାର୍ତ୍ତିକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାଧୁଗଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱାମ ସମୟ । ସେମାନଙ୍କ ସେବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ପୁଣି କପର ? ଭତ, ଭାଲି, ତରକାର ଓ ରୁଟ ଅଦେଶ ମାତ୍ରକେ ଉପସ୍ଥିତ । ତାହା ଶୁଣି ଦେବତା-ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପୁଣି, ମାଲପା ଓ ଲତ୍ତୁର ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ । ଅଭ୍ୟାସକ୍ଷର, ଭାଙ୍ଗ, ଗୁଡ଼ାଖୁଣ୍ଡ, ଧୂଆଁପତ୍ର—ଏ ସମସ୍ତ ସାଧୁମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ ସେବଣ । ପୁଣି କେନ୍ଦ୍ରପଡ଼ା ଭୁତାଣି ସାଧୁ ମହାମାମାନେ ଜାର୍ଦ୍ଦ ଦର୍ଶନକୁ ବାହାର ଯିବେ । ସେଥିପାଇଁ ବାଟଖର୍ତ୍ତ ଟଙ୍କା, ଲୁଗା, କମ୍ଳ ଓ ଟଙ୍କା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଜନିଦାରଙ୍କ ସାଧୁ ସେବାଦ୍ୱାରା କେହି କେହି ସାଧୁ ମହାଜନ ପାଲଟ ଯାଉଥିଲେ । ସାମନ୍ତକ ମନ୍ଦିରରୁ ଗୃହିଲ, ଭାଲି, ମଇଦା, ଚନ୍ଦି, ଦିଅ ଖାଇବାକୁ ମିଳେ । ଗୃହିଲ, ଭାଲିରେ ପେଟ ପୂରିଯାଏ । ଦିଅ, ମଇଦା, ଚନ୍ଦିଗୁଡ଼ିକ ବଜାରରେ ବିବି ଟଙ୍କା ମୁଠସ୍ତ କରନ୍ତି । ଏହି ଉପାୟ ଦ୍ୱାରା କେହି କେହି ସାଧୁ ଥିଲେ କରି ଦେଉଥିଲେ । ମୁଁ କେନ୍ଦ୍ରପଡ଼ାରେ ଥିବା ସମୟରେ ଏହିରୂପ ଦୂରଜଣ ସାଧୁମହାଜନ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ସାମନ୍ତକୁ ପାଞ୍ଚଟାତ ଟଙ୍କା କରଇ ଦେଇଥିଲେ । ସେମାନେ କହିଲେ ଯେ, ଗୋଟିଏ ସାଧୁଦିଲ ସହିତ ସେମାନେ ଅସିଛନ୍ତି । ସେହି ଦିଲ ବର୍ତ୍ତମାନ କଟକରେ ଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ମୂଳ ଓ କଳନ୍ତର ଦେଇ ଦେଲେ, ସେମାନେ ଗୁଲିଯିବେ । ଯଦି ଦେବାକୁ ଦିନେ ଓଳିଏ ତେବେ ହୁଏ, ସେମାନଙ୍କର କଟକସ୍ତ ଜମା ଏଇ କେନ୍ଦ୍ର—

ପଢା ଗୁଲି ଅସିବେ । ଜମାଏତ୍ ଦିଲରେ ଖାଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ସାଧୁ ଉପସ୍ଥିତ କେତେକ ହାତ, ଓଠ, ଘୋଡ଼ା ପ୍ରଭାତ ଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମହା-
ବିପଦ ଉପସ୍ଥିତ । ସେହି ସାଧୁଦଳ ସଦି କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଆସିଯାନ୍ତି,
ସେମାନଙ୍କ ପିଣ୍ଡ ଦେନିକ ଅନ୍ତର୍ଭାବ ଏକଶତ ଟଙ୍କା ଖରଚ ଦେବ ।
ତଦିନରେ ତ ଶୁଣ୍ୟ । ଅନେକ କଞ୍ଚକରେ ଧାର, କରଜ କରି କଳନ୍ତର
ବାଡ଼ିଟା ଛିଣ୍ଟାଇ ଦେଇ, ମୂଳ ଟଙ୍କା ସକାଶେ ଖଣ୍ଡିଏ ନୂତନ ଉପରେ
କରାଇ ଦିଅଗଲ । ଶୁଣିଲି ଏହି ମହାଜନ ଯୋଡ଼ାକ ଏଥୁପୂର୍ବେ
ଲାଗୁ ଲାଗ ଦଶ ବାର ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସାମନ୍ତରକ ମଠରେ ‘ଚର୍ଚୀମୀଥ୍ୟା
ସାଧୁ’ ଥିଲେ । ଏହି ମଠରୁ ଉପାଳେ ଟଙ୍କାରେ ଏବେ ମହାଜନ
ପାଲକ ଯାଇଛନ୍ତି । ତିନିବର୍ଷ ପୂର୍ବ ମୁଁ ଗୋଟାଏ ସରକାରୀ ଉପୋର୍ଟରେ
ପଢ଼ିଥିଲି, ଭରତରେ ସାଧୁ ସଂଖ୍ୟା ଅଗ୍ରଗ୍ରିମ ଲକ୍ଷ ।

ମୁଁ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଜମିଦାରର ଅୟୁ ବ୍ୟୟ,
ଏବ ଦେଶ ପାଉଣା ବିଷୟ ତଦନ୍ତ କରି ଦେଖୁଲି, ଜମିଦାରର
ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଅୟୁରୁ ମହାଜନମାନଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ୟ ମୂଳଟଙ୍କାର କଳନ୍ତର
ଆଦୟ କରି, ଅନ୍ତମାହ ଟଙ୍କା ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ଜମିଦାର ବିଷୟ
ନ କଲେ, ମୂଳଟଙ୍କା ପରଶୋଧର କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ । ଏଣେ
ପୁଣି ଲକ୍ଷାବଧ ଟଙ୍କାର ଡିକ୍ଟି ଜାରି-ମାମଲ୍ ଅବାଳତରେ ଝୁଲୁଆଏ ।
ମୁଁ ବିବେଚନା କଲି, ମହାଜନମାନଙ୍କ କଳନ୍ତର ବାଦ ଅବଶିଷ୍ଟ
ଟଙ୍କାରେ ଜମିଦାର ସଦି ସଥାର ଲୋଇବାକୁ ସ୍ଵିକୃତ ହୁଅନ୍ତି, ଜମି-
ଦାରର କେତେକ ଅଂଶ ବିଷୟକରି ଦେଇ, ଡିକ୍ଟି ଟଙ୍କା ପରଶୋଧ
କରିଦେବୁଁ; ଅଛି ଅବଶିଷ୍ଟ ଜମିଦାର କଲିକତାର କୌଣସି ମହାଜନ
ନିକଟରେ ବନ୍ଦକ ରଖି, ଅଛି କଳନ୍ତରରେ ଟଙ୍କା କରଜ ଅଣିବୁଁ ।
ଅଚ୍ଛାପର ଧୀରେ ଧୀରେ ମହାଜନ-ଦେଶ ପରଶୋଧ କରାଯିବ ।
ମୁଁ ଭଲଭୁପେ ହୃଦୟର କରି ଦେଖୁଥିଲ ଯେ ଏହି ଉପାୟରେ ଅର୍ଦ୍ଧାଶ
ଜମିଦାର ରକ୍ଷା ପାଇପାରେ, ମାତ୍ର ମୋ'କଲ୍ପିତ ବନ୍ଦୋବସ୍ତୁ ଅନୁ-
ସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରି, ଜମିଦାର ପୂର୍ବକର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ
ଲାଗିଲେ । ମୋତେ ପରିଷାରରୁପେ ଜବାବ ଦେଲେ ଯେ, ଦେବ
ସେବାର ଖର୍ଚ୍ଚ ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ କମାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ମୁଁ

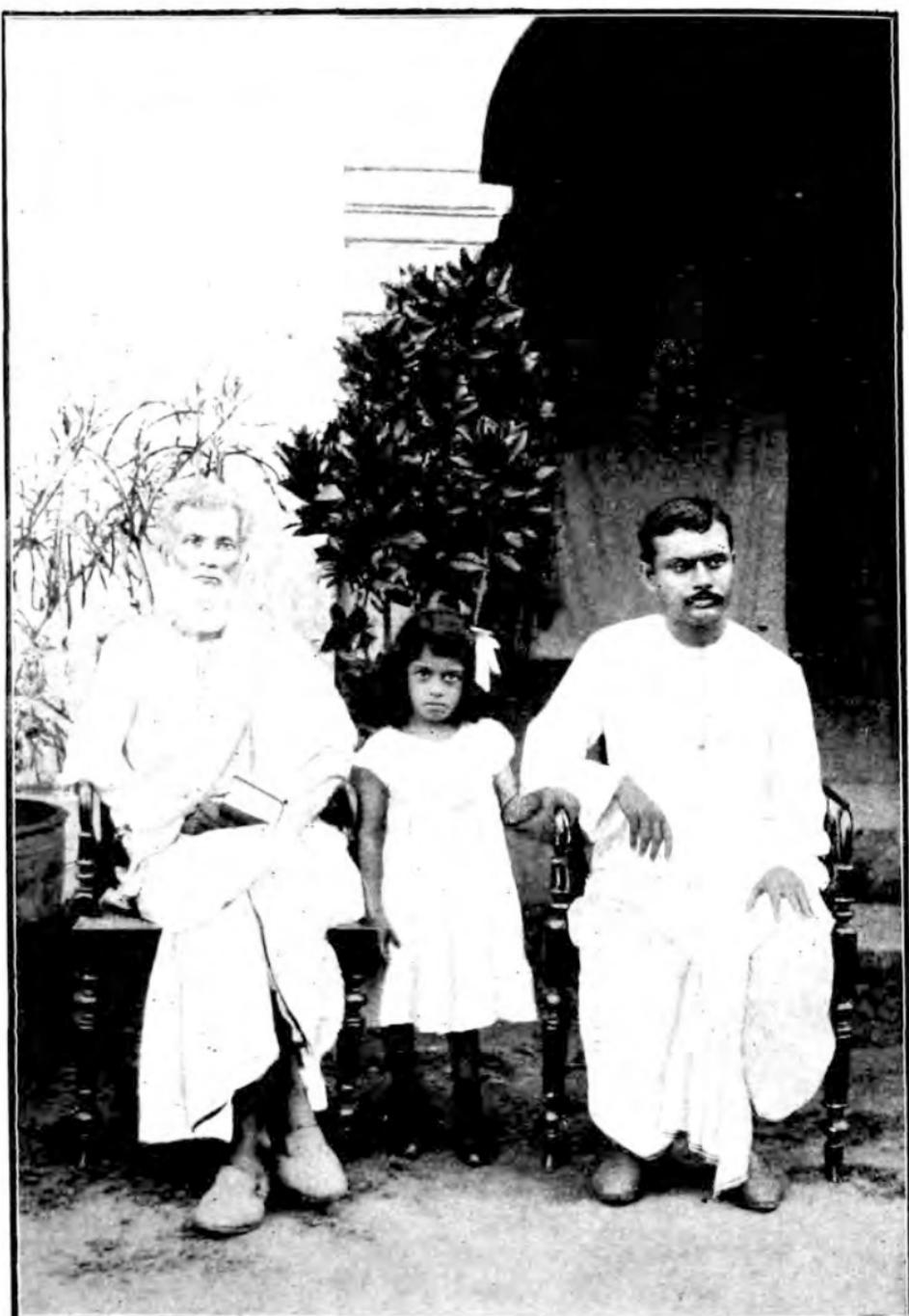
କେନ୍ଦ୍ରୀୟତ୍ତାରେ ୯ ମାସ ମାତ୍ର ଥିଲା । ଜମିଦାରୀ ରଖାର କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଦେଖି, କାର୍ଯ୍ୟତଥାଗ କରି, କଟକ ଗୁଲିଆଦିଲା ।

କେନ୍ଦ୍ରୀୟତ୍ତାରୁ ଆସିଲା ବେଳେ, ମୋ'ର ବୟସକମ *୨ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପରେ ମୁଁ ଆଉ କାହାର ଅଧିନରେ କର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ'ର କଟକ ବାଖରାବାଦ ଘରେ ରହିଲା । ବହୁ ଦିବସ ଅନ୍ଦେଶଣ, ବହୁ ଯତ୍ନରେ ବାଖରାବାଦରେ ସେହି ଘର ତଳି ଜମି ଖଣିକ ପାଇଥାଇ । ଅନେକ କଷ୍ଟ ଦ୍ଵାରା କରି ଘର ଖଣ୍ଡିକ ପ୍ରସୂତ କରିଥାଇ । ଗୁହର ଚରୁଦ୍ଦିଗରେ ବିବିଧ ପ୍ରକାର ପୁଷ୍ଟ ଓ ନାନା ପ୍ରକାର ପଳବନ୍ତ୍ର ବୃକ୍ଷ ବେଶ୍ଟିର ଥିବାକୁ, ସେ ଗୁଡ଼ିକ କୁଞ୍ଜବନ ଭୁଲ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟମାନ ହେଉଥିଲା । ସେହି କୁଞ୍ଜବନ ଯୋଗେ ଶୁଦ୍ଧ ଅଛୁଳିକାଟି ମନୋହର ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲା । ଏହି ଘରେ ମୋ'ର ଶେଷ ଜୀବନର ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । କେଉଁଦିନ ରଜନୀ ଗନ୍ଧା, କେଉଁଦିନ ବା ଗୋଲାପ ଗୁରୁ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ପଢ଼ଗଲା । ସେହି ବିଷୟରେ ମୁଁ କବିତା ଲେଖା ଅରମ୍ଭ କଲି । ଅନେକ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନ ଦେଲ ଦେଖିଛି, ପ୍ରତିଧିନ ସକାଳେ ଠିକ୍ ୯୯୦ ସମୟରେ ଯୋଡ଼ିଏ ହଳଦିବ ବସନ୍ତ ଅସି, ପୁଷ୍ପାଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ଛୀଡ଼ାରେ ରତ ଥାଇ । ସେ ବିଷୟରେ ଗୋଡ଼ିଏ କବିତା ଲେଖିଥିଲା । ଯୋଡ଼ିଏ କପୋତ ଆକାଶରେ କିପରି ଲଗାଇଗି ଭାବରେ ଛିତ୍ରଗଲେ, ସେ ବିଷୟରେ ଗୋଡ଼ିଏ କବିତା, ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ କାଠଯୋଡ଼ି କୁଳ ପଥର ବନ୍ଦ ଉପରେ ବସିଛି, ମନରେ ସେଉଁ ଭାବ ଛଦମ୍ବ ଦେଲ, ତାହା ଗୋଡ଼ିଏ କବିତାରେ ଲିପିବନ୍ଦ କଲି । ମୁଁ ଏହି କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ସରବ କରି, ‘ଅବସର ବାସରେ’ ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡ ପ୍ରକାଶ କଲି ।

ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଶିକ୍ଷକତା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସମୟରେ ମୋର କବିତା ଲେଖିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଥିଲା । ସେଠାକାର ପ୍ରେସରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ମାଧ୍ୟକ ପଢ଼ିବା ବାହାରୁ ଥିଲା । ମୁଁ ସେଥିରେ ଆମୋଦଜନକ କବିତା ଲେଖୁଥିଲା । ସେହି ବୋଧଦୟିନୀ ପଢ଼ିବାରେ ମୁଁ ଗୋଡ଼ିଏ ଗନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲା । ତାହାର ନାମ ‘ଲକ୍ଷମନାଥ’ । ବୋଧକରେ, ଭାଙ୍ଗିଲାର

ତାହାହିଁ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରିତ ଗଲୁ । ଲୋକେ ତାହା ଅଗ୍ରହତ ସହିତ ପଢ଼ିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏହି କେତେ ଜଣ ? ମୁଁ ବାଲେଶରରୁ ଗୁଲିଆସି, ମେତେବେଳେ ଗଡ଼ିଜାତମାନଙ୍କରେ କର୍ମ କରିବାକୁ ଗଲି, ସେତେବେଳେ ମୋର ସାହୁତ୍ୟ-ଲେଖା ବନ ହୋଇଗଲା । ଆଠ ଦିଶ ବର୍ଷ କାଳ ମୁଁ ଲେଖା ଶବ୍ଦି ଦେଲି । ତେବେଳାନାଲରେ ଥିବା ସମୟରେ ମୋ’ର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ମନୀଷ ଯିବାରୁ, ମୋ’ର ଶୀକୁ ସାନ୍ତୁମା ଦେବା ପାଇଁ ଶାମାୟଣ, ମହା-ଭାରତ ଅନୁବାଦ ଆରମ୍ଭ କଲି । ମୋ’ର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷ ଜନ୍ମ ବର୍ଷରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୯୮୯ ମସିହାରେ ମୁଁ ମହାଭାରତ ଅନୁବାଦ ଆରମ୍ଭ କରେ । ୧୯୦୧ ମସିହାରେ ସେ ଯେବେ ବି, ଏ, ପାଣ କଲା, ମୋ’ର ସେହି ବର୍ଷ ଅଞ୍ଚାଦଶ ପରମ ମହାଭାରତ ଅନୁବାଦ ଶେଷ ହେଲା । ମୁଁ ଡୋମପତ୍ରାରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର କର୍ମ କରୁଥିବା ସମୟରେ ମୋର ଶୀ କୃଷ୍ଣ କ୍ରମାଣ୍ଵ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ମୋ’ର ସେ ସମୟରେ ଯେଉଁ ଦାରୂଣ କଷ୍ଟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହାହିଁ ମୁଁ ‘ପୁଷ୍ପମାଳା’ ଏବଂ ‘ଉପହାର’ — ଏହି ଦୂର ଖଣ୍ଡି ପୁସ୍ତକରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଥିଛି । ମୋ’ର କଟକ ବାସ ସମୟରେ ମୁଁ ଉପନିଷଦ ପଢ଼ୁଥିଲା ଏବଂ ତହିଁର ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ କରୁଥିଲା । ଗୋଡ଼ ବିକା ବେମାର ମୋ’ ଜୀବନର ଚିର ସହିତର । ବାଲେଶରର ଜୀବିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜମିଦାରଙ୍କର ପୁନି ପୂର୍ଣ୍ଣତତ୍ତ୍ଵ ଦାସ ସେ ସମୟରେ ମୋ’ ପାଖରେ ରହି କଟକ କଲେତରେ ଏହୁ, ଏ, ପଡ଼ୁଥିଲା । ମୋ’ର ଗୋଡ଼ ବିକା ବେମାର ସମୟରେ ସେ ମୋ’ର ଅନେକ ସେବା କରିଥିଲା । ଉପନିଷଦ ଅନୁବାଦ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ମୋ’ର ଅନେକ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ମୁଁ ରେଗଣ୍ୟାରେ ପଢ଼ି ଅନୁବାଦ କରୁଥାଏଁ ଏବଂ କରିବା ଶୁଣିକ ଡାକ ଦେଉ ଥାଏଁ—ସେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଲେଖୁଥାଏଁ । ସେ ସମୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତତ୍ତ୍ଵ ସାହାଯ୍ୟ କରି ନ ଥିଲେ, ଉପନିଷଦ ଅନୁବାଦ ବାହାରିବାର କୌଣସି ସମ୍ବାଦନା ନ ଥିଲା ।

କଟକ ବାସ ସମୟରେ ମୋର ଉପନିଷଦ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ମୁଁ ପ୍ରଥମେ “ରେବତୀ” ନାମକ ଗୋଟିଏ ଗଲୁ ଲେଖିଲା । “ଉତ୍ତଳ ସାହୁତ୍ୟ” ରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ତାହା ସମ୍ବାଦକଙ୍କୁ ଦେଲି । ମୁଁ

ପଞ୍ଚାରମୋହନ ସେନାପତି

ମୋହନମୋହନ ସେନାପତି
ମୀରା ସେନାପତି

ଏହି ସମୟରେ ସେଉଁ ଗଲୁ ଓ ଉପନ୍ୟାସମାନ ଲେଖୁଥିଲି ତାହା ମୋତ୍ତ ନାମରେ ପ୍ରକାଶ ନ କରି “ଧୂଳିଷ୍ଠି” ନାମରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲି । ଏ ନାମଟି ବାଛି ଥିଲେ ମୋର ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ ମଧୁସ୍ନଦନ ରୀତି । ତପୂରେ “ଛିମାଣ ଅଠଗୁଣ” ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଗଲୁ ଆରମ୍ଭ କଲି । ତାହା କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଉପନ୍ୟାସରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏହା ପରେ “ଅପୂର୍ବ ମିଳନ” ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେଁ ଏବଂ ଏହି ନାମରେ ତାହା ଉତ୍ତିଲ-ଶାହୁଚନ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକାକାରରେ ଯେତେବେଳେ ଶ୍ରପା ହେଲା ତାହାର ନାମ ଦେଲି ଲଜ୍ଜମା । ମୋର ଏହି ଗଲୁ ଓ ଉପନ୍ୟାସମାନ ପଢ଼ି ପାଠକମାନେ ବିଶେଷ ପ୍ରୀତି ହୋଇ-ଥିଲେ । ଛିମାଣ ଅଠଗୁଣକୁ ସେମାନେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହିର ସହିତ ପଡ଼ୁ-ଥିଲେ । ଏହି ଉପନ୍ୟାସ ଲିଖିତ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରଜର ମକଦମାର ଡବରଣ ଯେତେବେଳେ ଉତ୍ତିଲସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟଲିରୁ କେତେକ ଅଞ୍ଚଳ ଲୋକ ମକଦମା ବିଗ୍ରହ ଦେଖୁବାପାଇଁ କଟକ ଅସିଥିଲେ ।

ସନ ୧୯୦୫ ମସିହାରେ ମୋତ୍ତ ପୁନଃ ସବ୍ରତେପୁଣି କର୍ମରେ ନିୟମିତ ହୋଇ ବାଲେଶ୍ୱର ଗୁଲିଗଲା । ମୁଁ ସେହି ସମୟରେ କଟକ ଦର ଶବ୍ଦି ବାଲେଶ୍ୱର ଗଲା ।

ଦ୍ୱାବିଂଶ ପରିଚ୍ଛ୍ନଦ ।

ବାଲେଶ୍ୱର ନିବାସ (୧୯୦୫-୧୯୧୮)

ମୁଁ ୧୯୦୫ ଖାଣ୍ଡାଦରେ ବାଲେଶ୍ୱର ଅସିଲା । ଆଜିକୁ ୧୩ ବର୍ଷ ହେଲା ଏହୁଠାରେ ବାସ କରୁଥିଲା । ମୋତ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ କୃତ୍ତିମାଣ୍ଣ ଅନେକ

କାଳ ପୂର୍ବରୁ ମୋତେ ଶୁଦ୍ଧ ଗୁଲି ଯାଇଥିଛନ୍ତି । ମୋହର ପୁଣି ସରକାସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟପଲକ୍ଷରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରରେ ଥାଏ । ମୋହର ଘୁଷବିଧୂ ମୋହର ବାଲେଶ୍ଵର ଜୀବାସର ଅଧିକାଂଶ କାଳ ବିଦେଶରେ ଥିଲା । ଜୀତ ବନ୍ଧୁ ମାନଙ୍କଠରୁ ବିଜ୍ଞିନ ହୋଇ ମୁଁ ଏହି ବର୍ଷ ୧୩ ବର୍ଷ କାଳ ପ୍ରାୟ ଏକାଙ୍କ ରହିଥିଲା । ଚିରଦିନ ଏକାଙ୍କ ରହିବା ମୋ ଭାଗ୍ୟଲିପିରେ ଲେଖାଥିଲା । ବାଲ୍ୟକାଳରେ ପିତୃ ମାତୃଭ୍ରମ ଥିଲା । ଯୌବନରେ ପର୍ବୀବିଭବହିତ ହୋଇ ଦୂର ଦେଶରେ ଥିଲା । ଏବେ ବାର୍ଷିକ୍ୟରେ ସନ୍ଧା ସନ୍ଧାନଠାରୁ ବିଜ୍ଞିନ ହୋଇ ନିର୍ଜନବାସ କରୁଥିଲା । ଏକାଙ୍କ ଥିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରା କରିବାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମୟ ପାଏଁ । ମୁଁ ଚିରଦିନ ରେଣୀ ଥିବାରୁ କର୍ମପତ୍ର ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ବ୍ୟାଧ ବିପଦ ସମୟରେ ମୋହର ଲେଖା ଛିଏ ଭଲ ହୁଏ । ମୋହର ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ କୃତିକୁମାରାର ସମାଧି ମନ୍ଦିର ଏବଂ ଗୃହ ନିକଟସ୍ଥ “ଶାନ୍ତି କାନନ” ନାମକ ଉଦ୍ୟାନ ମୋତେ ଏହି ଦୀର୍ଘନିର୍ଜନବୀସକାଳରେ ଶାନ୍ତି ଦାଳ କରିଥିଲା । ଏହି ଶାନ୍ତି ଏବଂ ନିର୍ଜନତାର ଫୋଡ଼ରେ ବସି ମୁଁ ମୋର ଜୀବନର ଶେଷ ଗ୍ରହମାନ ରତନା କରିଥିଲା । “ମାମୁ”, “ପ୍ରାୟସ୍ଥିତ୍ର”, “ବୌଦ୍ଧାବତାର କାବ୍ୟ” ଏବଂ ମୋହର ଏହି “ଆୟ-ଜୀବନଚରିତ” ଏହଠାରେ ରତନ ହୋଇଥିଲା ।

ମୁଁ ଏକାଙ୍କ ଥିବା ସମୟରେ କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥିତର ହେଡ଼ିମାଣ୍ଡର ନିମ୍ନଲ୍ଲିଖ ହୋଇ ଅପିଲେ । ଦୁଇଜଣ ଏକ ସଙ୍ଗରେ ବାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲୁଁ । ପ୍ରୀଣ୍କାଳରେ ଘର ଅଗଣାରେ ଯୋଡ଼ାଏ ଆରମ୍ଭ କୁରୁତି ପକାଇ ସନ୍ଧାନଠାରୁ ଘର ୫-୧୦ ଦଶା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଲୁ କରୁଁ । ଗଲୁର ଅଧିକାଂଶ ଉତ୍ତଳିଷ୍ଠାତ୍ୟ ବିଷୟରେ । ଅମ୍ବେମାନେ ଏକଟଙ୍ଗରେ ଥିବା ସମୟରେ ଅନେକ ଗଲୁ ଓ କବିତା ରତନା କରିଥିଲୁଁ । କିଛିକାଳ ମୋ ସହିତ ରହି ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଚାଲିଗଲେ । ସେ ପ୍ରକାର ପଦିତ ସ୍ତରମୟ ନୈତିକ ମିଳନ ମୋ ଅଦୃଷ୍ଟରେ ଅଛି ପଢ଼ିବ ନାହିଁ । ଉତ୍ତପ୍ତ ସାହଚିତ୍ୟ ଚର୍ଚାରେ ଲାଗି ଉତ୍ସଥାଉଁ । ଉତ୍ତପ୍ତ କାମନା-ମାତୃଭ୍ରମାର ଉନ୍ନତି । ପୁଣି

ଉଚ୍ଚଯେ “ମନ୍ଦଃ କବି ଯଶସ୍ଵାର୍ଥୀ ।” ମୋ ପକ୍ଷରେ ସେହି ଘୋରାଘ୍ୟର ସମୟ ଏକାବେଳକେ ଅବସାନ ହୋଇଥିଛି ।

ସନ ୧୯୦୯ ମହିତା ଯୁଦ୍ଧର ମାସରେ ଦିନେ ମୁଁ ଦେବ ବେମାରି ହାର ଅଜାନ୍ତ ଥିବା ଯୋଗୁଁ ମୋହର ଗୋମାସ୍ତ୍ରା ଶ୍ରାକଣ୍ଠ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଉଷ୍ଣଧ ବିଶ୍ଵାସରେ ମୋତେ ଜଳ ସହିତ ଅନ୍ତିର୍ମିତ ଗରକ ଦ୍ରାବକ (Undiluted Sulphuric acid) ପାନ କରିବା ପାଇଁ ଆଣି ଦେଲୁ । ଏହା ଗୋଟାଏ ଜୀବନଘାଡ଼ା ଅନ୍ତିମୟ ପଦାର୍ଥ । ଜଳ ସହିତ ମିଶାଇ ଦେଲେ ଏହା ଉଷ୍ଣଧର କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । କିନ୍ତୁ ଜଳର ରଙ୍ଗ ଓ ଏହା ଦ୍ରାବକର ରଙ୍ଗ ସମାନ ଥିବା ଯୋଗୁଁ ଦ୍ରାବକର ଚେହେରା ଦେଖି କେହି ବୁଝି ପାରିବ ନାହିଁ ଯେ ଏହା ଜଳ ସହିତ ମିଶିତ ଅଥବା ବିଶ୍ଵାସ ଅବସ୍ଥାରେ ଏହି । ସେଥି ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ସେହି ବିଷ ପାନ କରିବାବେଳେ ତାହାର ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା ବୁଝି ପାରି ନ ଥିଲା । ମୁଁ ତାହା ପାନ କରିବା ମାତ୍ର ମୋହର ଜିହ୍ଵାଠାରୁ ଭିଦର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ପୋଡ଼ି ଜଳଗଲା । ଏହିଷ୍ମ୍ରାଙ୍ଗ ସର୍କଳ ମୋ ଜୀବନର ଆଶା ତ୍ୟାଗକରି ବସିଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ମୋହର ଚେତନା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅଙ୍ଗସଞ୍ଚାଳନ କରିବାର ଶକ୍ତି ନ ଥିଲା । ମୁଁ ଜୀବନାଶା ତ୍ୟାଗକରି ପଡ଼ି ରହିଥିଲା । ସୁର ଭବରେ ପଡ଼ିରହି ପ୍ରଭୁକୁ ଧାନ କରୁଆଏ । ଯାହାଦେଉ ମୋହର ପୁନଃବଧୂର ସେବା ଶୁଣୁଷା ବଳରେ ଏ ଯାତ୍ରା ରକ୍ଷା ପାଇଗଲା ।

ଏହି ଘଣଶାର ଟିକ୍ ଦୂର ବର୍ଷ ଉତ୍ତରରେ ମୋହର ପୁଣ୍ୟଗ୍ରଣ ପୀଡ଼ା ଜାତ ହେଲା । ପୁଣ୍ୟବ୍ରତାଥିତ ଭ୍ରମଶବ୍ଦ ବିଧାଧୁ, କିନ୍ତୁ ପୀଡ଼ାର ପୂର୍ବ ଲକ୍ଷଣ ଜଣାଯିବା ମାତ୍ର ତତ୍ତ୍ଵା ଅରମ୍ଭ କରିବା ଯୋଗୁଁ, ପୀଡ଼ାଠା ତେତେ ସନ୍ତଶା ଦାୟକ ଓ 'ମାରମ୍ବକରୂପ ଧାରଣ କରି ପାରିଲା ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ଵା ଚକ୍ରଥାଏ । ସେହି ସମୟରେ ଦିନେ ସକାଳେ ମହାରାଜା ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦେ ବାହାଦୁର ହାତରେ ଯୋଡ଼ାଏ ପଢ଼ ଧରି ମୋ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମୋତେ କହିଲେ “ଫଳରମୋହନ

ବାବୁ, ଏହା ଶୁଭାଳିଆ ପଦି । ମୁଁ କହୁଛି ଅପଣ ଏହି ପଦି ବ୍ରିଣ୍ଡ
ଉପରେ ଲଗାନ୍ତି, ନିଶ୍ଚପ୍ତ ଭଲ ହୋଇଯିବେ ।” ସେହି ପଦି ବ୍ୟବହାର
କରିବାକୁ ପୀତୃତ ହେଲା । ମହାରଜା ମୋ ସହିତ କେତେକ ଦଶ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଥୋପକଥନ କରି ମେଲାଣି ଦେନିବା ସମୟରେ କହିଲେ
“ପକ୍ଷାରମୋହନ ବାବୁ, ମୁଁ କାଲିକଲିକତା ଯାଉଛି । ବାହୁଡ଼ି ଥିଲେ
ଦେଖାଦେବ ।” ହାୟୁ ! ବାଲେଶ୍ୱର ପନ୍ଥରେ କି ଦୂର୍ଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ ।
ମହାରଜାଙ୍କୁ ଅଛି ବାହୁଡ଼ିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ । ଓଳାଇଠା ରୋଗରେ
କଲିକତାରେ ସେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ମୁଁ ରୋଗଶୟାରେ ପଢ଼ି
ତାଙ୍କର ମୃଜୁ ସମ୍ବଦ ଶୁଣିଲା । ମହାରଜାଙ୍କିପର ପରୈପକାଶ ଲୋକ
ଅଛି ଅଛୁ ଦେଖିଛି । ମୋ ପ୍ରତି କୌଣସି ବିପତ୍ପାତ ବା ପୀଡ଼ା ସମ୍ବଦ
ଶୁଣିବାମାତ୍ର, ସେ ମୋ ପାଖକୁ ଧାଇଁ ଅସୁଧିଲେ । କେବଳ ମୋ କଥା
ବୋଲି ନୁହେଁ ସହର ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟକର ପୀଡ଼ା ସମ୍ବଦ
ଶୁଣିବା ମାତ୍ର, ତାହା ପାଖକୁ ଧାଇଁଯାଇ, ତାହାର ଉପକାର କରିବାକୁ
ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲେ । ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଶିକ୍ଷାବସ୍ଥାର, ଉତ୍ତର ଭାଷାର
ଭୂନ୍ଦିଷାଧନ ଏବଂ ସାଧାରଣ ହିତଜନକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମହାରଜା ଅଗ୍ରଣୀ
ଥିଲେ ।

ମହାରଜାଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତର ପରଦିନ ‘ପ୍ରବାସୀ’ ନାମକ ବଙ୍ଗଲା
ମାସିକ ପଦରେ ଅସୁଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚିକିତ୍ସା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ସାରଗର୍ଜ
ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର ଦେଖିଲା । ସେଥିରେ ଏକପ୍ଲାନରେ
ଲେଖାଥିଲୁ ଯେ ‘ଶୁଭାଳିଆ’ ନାମକ ଲତାର ପତ୍ରଦ୍ୱାରା ପୁଷ୍ଟବ୍ରଣ ଯେ
ଉପଶମ ହୁଏ ତାହା ଅର୍ଥ୍ୟ ମହିମାନଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲୁ । ମୁଁ ଶୁଭାଳିଆ ଲତା
ଅନ୍ତରେ ନିମନ୍ତେ ଲୋକ ନିୟମିତ କରିଥିଲୁ, ଏହି ସମୟରେ ମେଦିନୀ-
ପୁର ନିବାସୀ ଜଣେ ଜମିଦାର, ନାମ ଦ୍ୱାରକାନାଥ ମାଇତି—ମୋତେ
ଦେଖିବାକୁ ଅସିଲେ । ସେ କହିଲେ ଯେ ପାଶିଶିରୁଳ ପଦଦ୍ୱାରା
ତାଙ୍କର ଜଣେ ଅସୀୟାର ପୁଷ୍ଟବ୍ରଣ ଭଲ ହୋଇଥିଲୁ । ମୋ ପୁଷ୍ଟ-
ରଣୀରେ ପାଶିଶିରୁଳ ପଦ ଥିଲୁ । ତାହା ଅଣାଯାଇ ମୋ ପିଠିରେ
ବାଟ ବାନ୍ଧ ଦିଆଗଲା । ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ଦେଖାଗଲା ଯେ କ୍ଷତି ପ୍ଲାନରେ

କେତେଗୁଡ଼ି ଏ ଛିଦ୍ର ହୋଇଥାଲି ଏବଂ ସେହି ଛିଦ୍ରବାଟ ଦେଇ ପୂଳପରୁ ବାନାର ଅସୁଲି । ଗଗବାନଙ୍କ କୃପାରୁ ମୁଁ ବିଛିଦିନ ପରେ ଅରୋଗ୍ୟ ଲୁହକଲି ।

ନିରବଛିନ୍ଦି ସ୍ଥାପ୍ୟ ଓ ସୁଖଭୋଗ କରିବା ମୋ' ଭାବିରେ ନାହିଁ । ପୃଷ୍ଠାବୁଣ୍ଣ ରୋଗରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାର ଦଶ ବି ଏଗାର ମାସ ଉତ୍ତରର ଦାରୁଣ ସନ୍ଦର୍ଭାଦାୟକ ଉଚ୍ଚସ୍ତମ୍ଭ ରୋଗରେ ଆଜାନ୍ତ୍ର ହେଲି । ମୋ'ର ବାମ ଜନ୍ମର କେତେକ ଅଂଶ ପାଇ ତର୍ହିରୁ ପୂଜ୍ଞ ବାହାରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅନେକ ଦିନ ମୁଁ ଶଯ୍ୟାଗତ ଥିଲା । ମୋ'ର ସେହି ବ୍ୟାଧି ସମୟରେ ମୁଁ ଅନେକଙ୍କଠାରୁ ସାହାୟ୍ୟ ଓ ପଢାନ୍ତୁଭୁବି ପାଇଥାଲି । ମହାରାଜା ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦେଇ ଉତ୍ତରାଖିକାଶ କୁମାର ମନୁଥନାଥ ଦେ ମୋହର ତତ୍ତ୍ଵ ନେବା ନିମନ୍ତ୍ରେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳେ ମୋ' ନିକଟକୁ ଅସୁ-ଥିଲେ, ଏବଂ ସମୟ ସମୟରେ ମୋ'ପାଇଁ ଡାକ୍ତରଙ୍ଗାନାରୁ ଔଷଧ ଦେନି ଅସୁଥିଲେ । ଦିନେ ମୌଲିକ ଅସରଫ୍଱ାଲ କାବ୍ୟରହୁ ମୋ'ପାଇଁ କଲିକତାରୁ ଅନେକ ମେଓ୍ତ୍ୟା ଅଣି ମୋ' ପାଖରେ ଉପତ୍ତିତ ହେଲେ । ମୁଁ ପୂର୍ବେ ଯେବେ ବିଷପାନ କରି ଶଯ୍ୟାଗତ ହୋଇଥିଲା, ଉତ୍ତରର ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲେଖକ ଏବଂ ମୋହର ଯୁବକ ବନ୍ଦୁ ମୃତ୍ୟୁ କାବ୍ୟ-ଜାର୍ଥ ବାଣୀଭୂଷଣ ମୋତେ ଦେଖିବା ପାଇଁ କଟକରୁ ଅସିଥିଲେ । ମୁଁ ଏହି ଭ୍ରାଷ୍ଟଣ ବ୍ୟାଧି-ଦସ୍ତରୁ ରଖା ପାଇଲି ।

ସନ ୧୯୧୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟବର୍ଷ ଶେଷ ଭାଗରେ ନିଃସ୍ଵାର୍ଥ ଉତ୍ତରଲିହିତେଣୀ ଉତ୍ତରର ଜଣେ ପରମ ସେବକ, ବେହାର ଉତ୍ତରଲିହିତ କାଉନିଦିଲର ଅନ୍ୟ-ତମ ସଦସ୍ୟ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ମହୋଦୟ କଲିକତା ଫେରନ୍ତା ମୋ' ଗୃହରେ ଦୁଇଦିନ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ସକାଳେ ମେଲାଶି ଦେନିବା ସମୟରେ ଦେଖିଲି, ସେ ସ୍ତର ଭାବରେ ଛିଡ଼ାହୋଇ, ମୋତେ ଏକ ଧ୍ୟାନରେ ଗୁହ୍ୟାନ୍ତି; ତାହାଙ୍କ ନେତ୍ରସୁଗଲରୁ ଅବଶେଷ ଅଶ୍ଵଧାର ବହୁର୍ଗତ ହେଉଥାଏ । କିଛିଷଣ ପରେ ପ୍ରକୃତିଷ୍ଠ ହୋଇ, ଧୀରେ ଧୀରେ ମୋତେ କହିଲେ, “ମୁଁ ଦୁଇଦିନ ଏଠାରେ ରହ, ଅପଣଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ବୁଝିଲି; ଅପଣ ନିତାନ୍ତ ଦୁଇଲ, ନିଃସହାୟ ଓ ଏକାଙ୍ଗ ହୋଇ ପଡ଼ିଲନ୍ତି ।

ଗୁରୁମାନଙ୍କ ସେବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେ । ଅପଣଙ୍କ ସେବା ଓ ସାହାଯ୍ୟ ସକାଶେ ଆୟୁଷ ଲୋକଙ୍କର ପାଖରେ ଥିବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।” ଦେଶବାସିମାନଙ୍କର ଏହି ପ୍ରକାର ସହାନୁଭୂତି ମୋହର ଶେଷ ଜୀବନର ସାନ୍ତୁଳ୍ୟ ।

ମୋ’ର ଅନ୍ତିମ କାଳରେ ଦେଶବାସିମାନେ ମୋହର ଅକିଞ୍ଚିତକର ସାହିତ୍ୟ ସେବା ଓ ଦେଶ ସେବାର ଯଥେଷ୍ଟ ପୁରକ୍ଷାର ଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ୧୯୧୭ ଖାଣ୍ଡାଦରେ ମୁଁ ବାମଣ୍ୟାରୁ ‘ସରସ୍ଵତ’ ଉପାଧି ପାଇଥିଲୁ । ସୁରତବଜିଣୀ ପାରସ୍ପର ସହିତ ମୋତେ ଏହି ଉପାଧିରେ ତୁଭିତ କରିଥିଲୁ । ରାଜା ସତିଦାନନ୍ଦ ତ୍ରିଭୁବନ ଦେବ ଏହି ସରାର ସରସ୍ଵତ ଥିଲେ । ୧୯୧୭ ମହିଦାର ଶେଷ ଭାଗରେ କଟକର ସମ୍ବନ୍ଧ ଉଚ୍ଛଳ ଭାଷା-ଭାଷିମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ସମ୍ମିଳନ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ମୋ’ ପରି ଅଧିମ ଲୋକକୁ ସରାପତି-ପଦରେ ବରଣକରି, ଦେଶବାସି-ମାନେ ମୋତେ ଯତ୍ପରେନାସ୍ତି ଅନୁଗୃହୀତ କରିଥିଲୁ । ଉଚ୍ଛଳାବରେ ପ୍ରଣତ ହୋଇ, ମୁଁ ମୋ’ର ପାଠକ-ପାଠିକାମାନଙ୍କଠାରୁ ଏବଂ ମୋର ଛୁଟେଣୀ ସମସ୍ତ ଦେଶବାସିଙ୍କଠାରୁ ବିଦ୍ୟାୟ ଗ୍ରହଣ କଲି ।

ଲେଖକଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ—୧୯୧୮ ମସିଦା ଜୁନ ମାସ ୧୪ ତାରିଖ ।

ପରିଶିଳ୍ପ ।

ଅତ୍ୟାବ୍ଦ

ଫଂକୀରମୋହନ—ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ମୁଦ୍ରଣ ଓ ପ୍ରକାଶ ।

ରଚିତ ନାମ ଓ ପରିଚୟ	ଷ୍ଟରିଆନ ପ୍ରସରେ	ପେର୍ ପ୍ରସରେ ମୁଦ୍ରଣ	ପେର୍ ପାରିଶରେ ପ୍ରକାଶିତ
---------------------	-------------------	-----------------------	--------------------------

୧ । ଜାନନବେଦିତ (ଅନୁବାଦ)   ୯ ମେ :ବେଢ଼ିଖି ମିଶନ ପ୍ରସ, କଲିକତା   ୧୮୭୭

୨ । ଭାରତବର୍ଷ ଉତ୍ସବାସ୍ତ୍ଵ :—

ପ୍ରଥମ ଭାଗ	୧୯ ମେ	ବାଲେଶ୍ୱର ଉତ୍ସବ ପ୍ରସ	୧୮୭୯
-----------	-------	---------------------	------

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ	୧୯ ମେ	ଏକନନ୍ଦ	୧୮୭୯
-------------	-------	--------	------

୩ । ଅନ୍ତମାଳା   ୨ୟ   ଏକନନ୍ଦ   ୧୮୭୦

୪ । ରାମାୟଣ (ପଦମାନୁବାଦ) :—

ବାଲକାଣ୍ଡ	୨ୟ	ଦେଖ ଉତ୍ସଳ ପ୍ରସ, ବାଲେଶ୍ୱର	୧୮୮୪
----------	----	--------------------------	------

ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ	୨ୟ	ଏକନନ୍ଦ	୧୮୮୪
--------------	----	--------	------

ଆରଣ୍ୟକାଣ୍ଡ	୧୯ ମେ	ଏକନନ୍ଦ	୧୮୮୪
------------	-------	--------	------

ବୁଦ୍ଧାକାଣ୍ଡ	୧୯ ମେ	ଏକନନ୍ଦ	୧୮୮୪
-------------	-------	--------	------

ସୁଦରାକାଣ୍ଡ	୧୯ ମେ	ଏକନନ୍ଦ	୧୮୮୪
------------	-------	--------	------

ଲକ୍ଷ୍ମୀ କାଣ୍ଡ	୧୯ ମେ	ଏକନନ୍ଦ	୧୮୮୦
---------------	-------	--------	------

ଉତ୍ସବ କାଣ୍ଡ	୧୯ ମେ	ଏକନନ୍ଦ	୧୮୯୫
-------------	-------	--------	------

୫ । ମହାଭାବତ (ପଦମାନୁବାଦ) :—

ଆଦିପଦ	୧୯ ମେ	ଉତ୍ସଳ ପ୍ରକାଶିତ କଣ୍ଠାମାଳ ପ୍ରସ,	
		ବାଲେଶ୍ୱର	୧୮୮୨

ସବ୍ରା ପଦ	୧୯ ମେ	ଏକନନ୍ଦ	୧୮୮୨
----------	-------	--------	------

ବନ ପଦ	୧୯ ମେ	ଅରୁଣୋଦୟ ପ୍ରସ, କଟକ	୧୯୦୪
-------	-------	-------------------	------

ବରାଟ ପଦ	୧୯ ମେ	ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ପ୍ରସ; ଚମ୍ପା	୧୯୦୫
---------	-------	-----------------------	------

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଦ	—	ଅପ୍ରକାଶିତ	
-------------	---	-----------	--

୬ । ଶ୍ରାମଭଗବତୀତା (ପଦମାନୁବାଦ)

୧୯ ମେ	ଉତ୍ସଳ ପ୍ରକାଶିତ କଣ୍ଠାମାଳ ପ୍ରସ,	
-------	-------------------------------	--

	ବାଲେଶ୍ୱର	୧୮୮୨
--	----------	------

୭ । ଉତ୍ସଳ କ୍ରମଣ (କାବ୍ୟ)

୧୯ ମେ	ଅନନ୍ଦପୁର ପ୍ରସ, କେରଳ	୧୮୯
-------	---------------------	-----

ଗ୍ରହର ନାମ ଓ ପରିଚୟ	ପଦ୍ମରଣ	ଯେଉଁ ପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ	ଯେଉଁ ତାଇଖନେ ପ୍ରକାଶିତ
୮ । ପୃଷ୍ଠମାଳା (କାବ୍ୟ)	୧ମ	କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନିଙ୍ ପ୍ରେସ	୧୮୫୪
୯ । ଉପଦ୍ମାର (କାବ୍ୟ)	୧ମ	ଭାସ୍ ପ୍ରେସ, କଟକ	୧୮୫୫
୧୦ । କୁ ମାଗ ଥଠରୁଣ୍ୟ (ଉପନ୍ୟାସ)	୧ମ	ଉତ୍ତର ସାହୁର୍ ପ୍ରେସ, କଟକ	୧୯୦୨
୧୧ । ଶ୍ରୀଲ ଦୁଇବଣ୍ଠ (ପଦ୍ମାନୁଭାବ)	୨ମ	ଏଜନ୍	୧୯୦୨
୧୨ । ଉପନ୍ଧିଷତ୍ତ ହପ୍ତତ୍ତ (ପଦ୍ମାନୁଭାବ)	୧ମ	ଏଜନ୍	୧୯୦୫
୧୩ । ଅବସର ବାସରେ (କାବ୍ୟ)	୧ମ	କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନିଙ୍ ପ୍ରେସ	୧୯୦୮
୧୪ । ବୌଭାବତାର କାବ୍ୟ	୧ମ	ଦେବ ଉତ୍ତର ପ୍ରେସ, ବାଲେଶ୍ୱର	୧୯୦୯
୧୫ । ପୂର୍ବମୂର୍ତ୍ତିକୋତ୍ତବ (ଉପନ୍ୟାସ)	୧ମ	ମୁକୁର ପ୍ରେସ, କଟକ	୧୯୦୯
୧୬ । ଦୂଳାତ୍ମକ (କାବ୍ୟ)	୧ମ	କଲିକତା ଉତ୍ତର ପ୍ରେସ	୧୯୧୧
୧୭ । ପ୍ରାର୍ଥନା (ସଂଗୀତ)	୨ର୍ଦ୍ଦିଶ	ସାମନ୍ତ ପ୍ରେସ, ବାଲେଶ୍ୱର	୧୯୧୨
୧୮ । ଧୂଳି (କାବ୍ୟ)	୧ମ	ମୁକୁର ପ୍ରେସ, କଟକ	୧୯୧୨ ନିରେମ୍ବର ୨୦ ତାରିଖ
୧୯ । ମାମ୍ବୁ (ଉପନ୍ୟାସ)	୧ମ	ଉତ୍ତର ସାହୁର୍ ପ୍ରେସ, କଟକ	୧୯୧୩ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୮ ତାରିଖ
୨୦ । ରାତ୍ରିପୁଅ ଅନନ୍ତା	୧ମ	ମୁକୁର ପ୍ରେସ, କଟକ	୧୯୧୩
୨୧ । ଲକ୍ଷମା (ଉପନ୍ୟାସ)	୧ମ	ଏଜନ୍	୧୯୧୪ ଏପ୍ରିଲ ୨୦ ତାରିଖ
୨୨ । ଦ୍ରୁତାଶାନାଂ ସର୍ବାପରତଃ	୧ମ	ଉତ୍ତର ସାହୁର୍ ପ୍ରେସ, କଟକ	୧୯୧୪
୨୩ । ପ୍ରାୟୁକ୍ତିତ (ଉପନ୍ୟାସ)	୧ମ	ଏଜନ୍	୧୯୧୫ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୦ ତାରିଖ
୨୪ । ସମବ୍ୟ ରୁଣ ସମିତି ପ୍ରସଙ୍ଗ (ପଦ୍ମାନୁଭାବ)	୧ମ	ଏଜନ୍	୧୯୧୬ ମାର୍ଚ୍ଚ ୨ ତାରିଖ
୨୫ । ପ୍ରକୋର୍ଯ୍ୟ ଉପନ୍ଧିଷତ୍ତ (କାବ୍ୟ)	୧ମ	ଏଜନ୍	୧୯୧୬ ଜୁନ ୨୧ ତାରିଖ
୨୬ । ଗନ୍ଧସ୍ତଳ	୧ମ	ଏଜନ୍	୧୯୧୬ ଅକ୍ଟୋବର ୧୮ ତାରିଖ
୨୭ । ଅମ୍ବ-ଜବନ ଚରିତ	୧ମ	ଶ୍ରୀ ଭାଖାନାଥ କୋ-ଅପରେଟର ପ୍ରେସ, କଟକ	୧୯୧୭

ପ୍ରିଞ୍ଚର ଶ୍ରୀ ଗୋବନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ବ୍ୟାନାଥ କୋ-ଅପରେଟର ପ୍ରେସ—କଟକ । ୧୯୧୭